



# IKONOGRAFIA TATIER

*Zborník prednášok z konferencie*

## IKONOGRAFIA TATR

*Tom referatów z konferencji*

### THE TATRAS ICONOGRAPHY

*A year-book comprising the conference lectures*

Zborník prednášok z konferencie pod názvom Ikonografia Tatier vydaný v rámci projektu Stretnutie siedmich kultúr poľsko-slovenského pohraničia “Od Ladislava Medňanského po Jana Kantya Pawluśkiewicza” bol spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľská republika - Slovenská republika 2007-2013.

Tom referatów z konferencji pt. *Ikonografia Tatr* został wydany w ramach projektu pt. *Spotkanie siedmiu kultur pogranicza polsko-słowackiego “Od Ladislawa Mednyánszkeho do Jana Kantego Pawluśkiewicza”* współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska - Republika Słowacka 2007-2013.

A year-book comprising the conference lectures called The Tatras Iconography published within the project called *A Meeting of the Seven Cultures of the Polish-Slovak border “From Ladislav Medňanský to Jan Kanty Pawluśkiewicz”* was cofinanced by the European Union of the European fund of regional development and of a state budget within the Cross-Border Co-operation Programme Poland and Slovak Republic 2007-2013.



**Vydalo / Wydało / Published by:**

Združenie Regi3n „Tatry“

Hradné námestie 30

060 01 Kežmarok

Tel./fax: +421/(0)52/4523913

e-mail: info@euroregion-tatry.sk

www.euroregion-tatry.sk

**Redakčný kolektív / Redaguje zespół / Editorial collective:**

Jana Majorová Garstkov, Radoslava Krafckov, Milan Nevlazla, Agnieszka Pyzowska

**Preklady / Tłumaczenia / Translation:**

Tomasz Wicik, Vlasta Juchniewiczová, Dagmar Šejirmanová

Matthew Dundon, Barbora Cintulová, Maciej Rczka, Jolanta Kubica

**Fotografie / Fotografie / Photography:**

Fotografie a opisy k fotografiím zabezpečili jednotliv prednsajci.

Fotografie i ich opisy pochodz od autor3w referat3w.

Photos and their descriptions were provided by particular lecturers.

**Korektry / Korekta / Corrections:**

Jana Majorová Garstkov, Radoslava Krafckov, Agnieszka Pyzowska

**Grafick prava / Opracowanie graficzne / Graphic Design**

Milan Nevlazla

## Obsah

Úvod .....	5
Antoni Nowak .....	7
<i>Najstaršie vyobrazenie Tatier</i>	
Erika Cintulová .....	14
<i>Kežmarok a Vysoké Tatry</i>	
Henryk Rączka .....	21
<i>Chudobná sestra maliarstva</i>	
Anna Ondrušeková .....	26
<i>Ikonografia Tatier – prejav kultúrnosti minulej, prítomnej i budúcej</i>	
Anna Król .....	32
<i>Tatry a japonizmus. Inšpirácie japonským umením v tatranských krajinkách maliarov „Młodej Polski” (Młode Polko): Weiss – Wyczółkowski – Fałat – Witkacy</i>	
Ivan Chalupecký .....	42
<i>Majster Pavol z Levoče a Vysoké Tatry</i>	
Wiesław Siarzewski .....	45
<i>Kartografický obraz Tatier</i>	
Dana Rosová .....	54
<i>Propagácia Vysokých Tatier vo fotografii</i>	
Kazimierz Gajewski .....	62
<i>Tatranské panorámy v minulosti a dnes. Porovnanie panorám z prelomu 19. a 20. storočia so súčasnými fotografiami Tatier</i>	
Milan Koreň .....	69
<i>Jaskyne a jaskyniari tatranskej oblasti v súvislostiach s históriou jaskyniarstva na Slovensku</i>	
<b>Spis treści</b>	
Wstęp .....	5
Antoni Nowak .....	85
<i>Najstarsze wizerunki Tatr</i>	
Erika Cintulová .....	93
<i>Kieżmark i Tatry Wysokie</i>	
Henryk Rączka .....	100
<i>Uboga siostra malarstwa</i>	
Anna Ondrušeková .....	105
<i>Ikonografia Tatr – przejaw kultury dawnej, obecnej i przyszłej</i>	
Anna Król .....	112
<i>Tatry i japonizm. Inspiracje sztuką Japonii w tatrzańskich krajobrazach malarzy Młodej Polski: Weiss – Wyczółkowski – Fałat – Witkacy</i>	
Ivan Chalupecký .....	122
<i>Mistrz Paweł z Lewoczy a Tatry Wysokie</i>	

Wiesław Siarzewski .....	125
<i>Kartograficzny obraz Tatr</i>	
Dana Rosová .....	134
<i>Popularyzacja Tatr Wysokich w fotografii</i>	
Kazimierz Gajewski .....	142
<i>Tatrzańskie panoramy dawniej i dziś. Porównanie panoram z przełomu XIX i XX wieku ze współczesnymi zdjęciami Tatr</i>	
Milan Koreň .....	150
<i>Jaskinie i speleolodzy regionu Tatr w kontekście historii speleologii na Słowacji</i>	

## Content

Prologue .....	5
Antoni Nowak .....	165
<i>The Oldest Images of the Tatras</i>	
Erika Cintulová .....	173
<i>Kežmarok and the High Tatras</i>	
Henryk Rączka .....	180
<i>The poor sister of painting</i>	
Anna Ondrušeková .....	185
<i>The Tatras Iconography – a manifestation of the past, present and future</i>	
Anna Król .....	192
<i>The Tatras and japonism. Japanese Art as an Inspiration in the Landscapes of the Painters of Young Poland: Weiss, Wyczółkowski, Fałat and Witkacy</i>	
Ivan Chalupecký .....	202
<i>Maestro Pavol from Levoča and the High Tatras</i>	
Wiesław Siarzewski .....	205
<i>A Cartographic Image of the Tatras</i>	
Dana Rosová .....	214
<i>Promotion of the High Tatras in photography</i>	
Kazimierz Gajewski .....	223
<i>Tatras panorama of past and present. Comparison of panoramas from the late nineteenth and early twentieth century, with current images of the Tatras Mountains.</i>	
Milan Koreň .....	231
<i>Caves and Speleologists of the Tatras Area in Relation to the Speleology History in Slovakia</i>	



## ÚVOD / WSTĘP / PROLOGUE

Združenie Región „Tatry“ zorganizovalo dňa 16. 02. 2011 v Dome slovensko-poľského stretávania Euroregiónu „Tatry“ v Kežmarku medzinárodnú odbornú konferenciu pod názvom **IKONOGRAFIA TATIER**. Konferencia sa konala v rámci projektu *Stretnutie siedmich kultúr poľsko-slovenského pohraničia „Od Ladislava Medňanského po Jana Kanty Pawluškiewicza“* spolufinancovaného Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľská republika – Slovenská republika 2007-2013. Rôznorodosťou a bohatstvom motívov a vyobrazení Tatier zachovaných na mapách, rytinách, obrazoch a fotografiách prostredníctvom umelcov rôznych kultúr poľsko-slovenského pohraničia sa vo svojich referátoch zaoberali: **Antoni Nowak** - Zväzok Euroregión „Tatry“ v Nowom Targu (*Najstaršie vyobrazenie Tatier*), **Erika Cintulová** - Múzeum v Kežmarku (*Kežmarok a Vysoké Tatry*), **Henryk Rączka** - starožitník a zberateľ – Kielce (*Chudobná sestra maliarstva*), **Anna Ondrušeková** - Tatranská galéria v Poprade (*Ikonografia Tatier – prejav kultúrnosti minulej, prítomnej i budúcej*), **Anna Król** - Múzeum Japonského umenia a techniky Manggha v Krakove (*Tatry a japonizmus. Inšpirácie japonským umením v tatranských krajinkách maliarov „Młodej Polski“ (Mladé Polsko): Weiss – Wyczółkowski – Fałat – Witkacy*), **Ivan Chalupecký** - historik – Levoča (*Majster Pavol z Levoče a Vysoké Tatry*), **Wiesław Siarzewski** - Tatranský národný park (*Kartografický obraz Tatier*), **Dana Rosová** - Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi (*Propagácia Vysokých Tatier vo fotografii*), **Kazimierz Gajewski** - Zväzok poľských umeleckých fotografov v Bielsku-Białej (*Tatranské panorámy v minulosti a dnes. Porovnanie panorám z prelomu 19. a 20. storočia so súčasnými fotografiami Tatier*), **Milan Koreň** - Múzeum v Tatranskej Lomnici (*Jaskyne a jaskyniari tatranskej oblasti v súvislostiach s históriou jaskyniarstva na Slovensku*).

Kancelária Združenia Región „Tatry“

Stowarzyszenie Region „Tatry“ zorganizowało dnia 16.02.2011 r. w Domu Słowacko-Polskich Spotkań Euroregionu „Tatry“ w Keżmarku międzynarodową konferencję naukową pt. **IKONOGRAFIA TATR**. Konferencję zrealizowano w ramach projektu *Spotkanie siedmiu kultur pogranicza polsko-słowackiego „Od Ladislava Mednyánszkiego do Jana Kantego Pawluškiewicza“* współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska - Republika Słowacka 2007-2013. Różnorodnością i bogactwem motywów, widokami Tatr zachowanymi na mapach, rycinach, obrazach i fotografiach autorstwa artystów rozmaitych kultur pogranicza polsko-słowackiego zajmowali się w swoich referatach : **Antoni Nowak** - Związek Euroregion „Tatry“ w Nowym Targu (*Najstarsze wizerunki Tatr*), **Erika Cintulová** - Muzeum w Keżmarku (*Keżmark i Tatry Wysokie*), **Henryk Rączka** - antykwariusz i kolekcjoner - Kielce (*Uboga siostra malarstwa*), **Anna Ondrušeková** - Galeria Tatrzańska w Popradzie (*Ikonografia Tatr – przejaw kultury dawnej, obecnej i przyszłej*), **Anna Król** - Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha w Krakowie (*Tatry i japonizm. Inspiracje sztuką Japonii w tatrzańskich krajobrazach malarzy Młodej Polski: Weiss – Wyczółkowski – Fałat – Witkacy*), **Ivan Chalupecki** - historyk - Lewocza (*Mistrz Paweł z Lewoczy a Tatry Wysokie*), **Wiesław Siarzewski** - Tatrzański Park Narodowy (*Kartograficzny obraz Tatr*), **Dana Rosová** - Muzeum Spisza w Spiskiej Nowej Wsi

(*Popularyzacja Tatr Wysokich w fotografii*), **Kazimierz Gajewski** - Kazimierz Gajewski, Związek Polskich Fotografików w Bielsku-Białej (*Tatrzańskie panoramy dawniej i dziś. Porównanie panoram z przełomu XIX i XX wieku ze współczesnymi zdjęciami Tatr*), **Milan Koreň** - Muzeum w Tatrzańskiej Łomnicy (*Jaskinie i speleology regionu Tatr w kontekście historii speleologii na Słowacji*).

Biuro Stowarzyszenia Region „Tatry“

The Association Region “Tatry” held an international scientific conference called THE TATRAS ICONOGRAPHY on February 16<sup>th</sup> 2011 in the building of Slovak-Polish meeting of Euroregion “Tatry” in Kežmarok. The conference took place within the project called *A Meeting of the Seven Cultures of the Polish-Slovak border “From Ladislav Medňanský to Jan Kanty Pawluškievicz*, cofinanced by the European Union of the European fund of regional development and of a state budget within the Cross-Border Co-operation Programme Poland and Slovak Republic 2007-2013. A diversity and variety of the Tatrás motives and their representation preserved in maps, engravings, pictures and photos by many artists of various cultures of the Polish-Slovak border was discussed in the reviews of the following authors: **Antoni Nowak** – The Association Euroregion „Tatry“ in Nowy Targ (*The Oldest Images of the Tatrás*), **Erika Cintulová** – The Museum in Kežmarok (*Kežmarok and the High Tatrás*), **Henryk Rączka** – an antiquary and collector – Kielce (*The poor sister of painting*), **Anna Ondrušeková** – The Tatrás gallery in Poprad (*The Tatrás Iconography – a manifestation of the past, present and future*), **Anna Król** – The Museum of the Japanese art and technique Manggha in Krakow (*The Tatrás and japonism. Japanese Art as an Inspiration in the Landscapes of the Painters of Young Poland: Weiss, Wyczółkowski, Fałat and Witkacy*), **Ivan Chalupický** – a historian – Levoča (*Maestro Pavol from Levoča and the High Tatrás*), **Wiesław Siarzewski** – The Tatrás National Park (*A Cartographic Image of the Tatrás*), **Dana Rosová** – The Spiš Museum in Spišská Nová Ves (*Promotion of the High Tatrás in photography*), **Kazimierz Gajewski** – A group of Polish artistic photographers in Bielsko-Biała (*Tatrás panorama of past and present. Comparison of panoramas from the late nineteenth and early twentieth century, with current images of the Tatrás Mountains*), **Milan Koreň** – The Museum in Tatráska Lomnica (*Caves and Speleologists of the Tatrás Area in Relation to the Speleology History in Slovakia*).

The Association Region „Tatry“ - office

## ANTONI NOWAK NAJSTARŠIE VYOBRAZENIE TATIER

Pod pojmom kultúra obyčajne chápeme každý hmotný a duševný produkt, ktorý človek vytvoril a ustálil a odovzdáva si ho z pokolenia na pokolenie. Na druhej strane prírodné javy alebo prirodzená krajina existujú nezávisle od ľudí, teda mimo ich kultúry. My sme tí, ktorí zasahujeme do prírodného prostredia a meníme ho podľa svojich potrieb a dokonca ho čoraz častejšie ničíme. Počas stáročí sme vytvorili tiež tisíce pojmov týkajúcich sa okolitej prírody a horskej krajiny. Niekedy sú to banálne slová, ako napríklad pekné počasie, alebo pekné, nebezpečné a neprístupné hory, atď. Básnici vyjadrovali svoj obdiv k horám v mnohých básniach a maliari svoje predstavy o ich majestáte a kráse prenášali na plátno.

Z južných svahov Goriec dvíhajúcich sa nad Novým Targom, kde bývam, sa rozprestiera prekrásna panoráma Tatier, ktorá očarila už prvých bádateľov a cestovateľov navštevujúcich túto krajinu. Za dobrého jesenného počasia vidieť hory v celom svojom majestáte, ktoré sa kedysi nazývali aj Snežné, Sarmatské, Krępak alebo jednoducho Karpatské hory. Už v detstve ma zaujímalo, ako vyzerajú zblízka a predovšetkým, čo sa nachádza na druhej, slovenskej strane. Keď som po rokoch uspokojil svoju zvedavosť, uvedomil som si, že nadšenie spojené s horami, horská turistika, móda oddychovať v horách, zimné športy a horolezectvo, predovšetkým však literatúra a umenie o horách sú pomerne novým javom. Človek sa už od začiatku civilizácie vyhýbal horám ako nebezpečným, neprístupným a opradeným zlou povestou, pretože v ňom vzbudzovali nevoľu. Divokosť a

hrôza hôr boli veľmi dlho prekážkou v tvorení pozitívneho obrazu o nich. Ako „ohavné“ ich opisovali napríklad Jakub Sobieski, otec kráľa Jána III. Sobieskeho, keď počas cesty do Santiaga de Compostela cez Pyreneje hovoril: „hory sú také skalisté, že sa až žiada odpluť si“, alebo Jan Kochanowski, keď vo fraške *Do Piotra Kłoczowskiego* písal: „*Čo nám bráni, kým nadídu roky lenivé, / Vidieť Dunaj široký, vidieť Alpy krivé*“.<sup>1</sup> Jakub Kazimierz Haur si zasa všimol, že sú pyšné, nelútostné, neprístupné a nudné.<sup>2</sup> Je ťažké presne určiť, kedy sa tak naozaj objavili prví nadšenci hôr, ale už v roku 1557 sa Švajčiar Benedikt Matti (čo je pochopiteľné vzhľadom na to, že Švajčiarsko je hornaté) nadchol Alpami a nazval ich „Božím divadlom“.<sup>3</sup>

Podobne to bolo aj s Tatrami. Kým sa ľudia začali nimi nadchýňať, boli predovšetkým považované za prameň zemských pokladov. Tam hľadali drahé kovy, počínajúc zlatom a drahými kameňmi a končiac železnou rudou. Ich hľadači boli autorami zápiskov, čiže sprievodcov, ktoré okrem opisov drahých kovov a tajomných cestičiek, ale aj neobvyčajných prírodných javov obsahovali poznatky o čarách a kúzloch. Najzaujímavejším dielom tohto druhu sú zápisky Michała Chrościńskiego alias Hrosieńskiego zo 17. storočia *Opisanie ciekawe gór Tatrów za Nowym Targiem*. V Tatrách a Gorciach ľudia už v 16. storočí hľadali a dobývali kovové rudy. V roku 1619 vznikla formálna spoločnosť, ktorá dostala od kráľa Žigmunda III. privilégium hľadať rudu, dobývať ju a spracovávať. Po stopách hľadačov pokladov začali v 18. storočí čoraz častejšie prichádzať do Tatier objavitelia, bádatelia

<sup>1</sup> Kochanowski, J.: *Do Piotra Kłoczowskiego*. In: *Sobie śpiewam a Muzom*. Antologia. Warszawa:1972, s. 32.

<sup>2</sup> Góry wyniosłe, bliskością znajome,  
Które opodal powieścią wiadome,  
Tatry są srogie z Węgrami granicą.  
Dla wysokości do wierzchu ruśnicą  
Ani dostrzeli okiem: skała trudni

W cel na wierzch szczyt, niedostępny, nudny. (...)

Haur, J. K.: *O górach wielkich wyniosłych*. In: *Tatry i Górale w literaturze polskiej*. Antologia. Spracoval J. Kolbuszewski. Wrocław: 1992, s. 3.

<sup>3</sup> Por. Kolbuszewski, J.: *Tatry w literaturze polskiej*. Kraków: 1982; Kolbuszewski, J.: *Krajobraz i kultura. Sudety w literaturze i kulturze polskiej*. Katowice: 1985.



a vedci – geológovia, geografi, kartografi a prírodovedci. K jedným z prvých objaviteľov a exploatórov Tatier patrili taktiež pastieri a poľovníci a neskôr tatranskí zbojníci. Ale podľa zachovaných pôvodných prameňov a legiend sa za predchodkyňu vlastivedných vychádzok do Tatier považuje Beata Łaska z rodu Kościelských (1515 - 1576). Táto osvietená žena, vychovaná na kráľovskom dvore Žigmunda Starého, sa vydala za Olbrachta Łaského, majiteľa kežmarského hradu. Očarená krásou neďalekých Tatier organizovala v roku 1565 horské túry, o. i. na Zelené pleso, na ktoré chodila spolu s osvietenými mešťanmi a učiteľmi miestnej školy. Treba uznať, že Kežmarok na Spiši mal veľa významných objaviteľov a znalcov Tatier. Patria k nim napríklad David Fröhlich (1595 - 1648), ktorý s kolegami dobyl v roku 1615 Kežmarský štít, Daniel Speer (1636 - 1707), ktorý sa preslávil ako *Simplicissimus Dacki* a opísal o. i. svoj výstup na Kežmarský štít. V spomínanom období sa ešte nedalo hovoriť o estetickom a umeleckom zobrazovaní Tatier, pretože táto neusporiadaná, živelná a rôznorodá horská krajina nezodpovedala vtedajšej klasickej a harmonickej estetike. Až romantizmus 19. storočia začal živo reagovať na horskú krajinu a pre vzdelané elity sa romantické predstavovanie hôr stalo módnou.

V názve referátu som použil slovo „vyobrazenie“. Zdá sa mi, že tento trochu staromódny pojem najvýstižnejšie charakterizuje najstaršie obrazy, panorámy a podobizne hôr, zobrazených podľa svojráznej predstavivosti autorov. Tieto často fantastické, zdeformované znázornenia Tatier, vidných akoby z dialky, predstavujú svojou formou a obsahom neopakovateľné umelecké diela a zároveň významný historicko-poznávaci materiál. V tomto referáte by som chcel v krátkosti spomenúť najstaršie vyobrazenia Tatier na rytinách, drevoorytoch, kovorytoch a litografiách v nasledujúcom poradí: maľby, mapy, tatranské panorámy a krajina, ako aj veduty miest na pozadí Tatier.

## Maľby

Zdá sa, že prvé zobrazenia Tatier sa zachovali v spišských kostoloch v Levoči a v Tribši. V Levoči, v meste plnom zachovalých pamätihodností hovoriacich o jej historickom rozkvetu, sa nachádzajú významné sochárske diela Majstra Pavla, v pracovni ktorého vznikali aj monumentálne gotické oltáre. V Kostole sv. Jakuba v Levoči sa nachádza jeden z najvyšších oltárov na svete, ktorý Majster Pavol dokončil v roku 1517. Na jeho pravom, zamknutom krídle autor umiestnil aj výjav Ukrižovania a Zmŕtvychvstania Krista. V ich pozadí sa výrazne črtajú Tatry. Znalec dejín Spiša Ivan Chalupický tvrdí, že taký pohľad na Tatry je z okolia Mlynice.<sup>4</sup>

Drevený kostolík sv. Alžbety Uhorskej v Tribši bol postavený pravdepodobne v roku 1567. Jeho interiér zdobí ranobaroková polychrómia z roku 1647. Iniciátorom a tvorcom koncepcie týchto maľieb bol kňaz Jan Ratułowski, vtedajší farár vo fridmanskej farnosti. Na klenbe kostola sú namalované scény Nanebovzatia najsvätejšej Panny Márie a Posledného súdu. V ich pozadí sú zobrazené tri horské štíty pripomínajúce svojim tvarom Ždiarsku vidlu, Havran a Ladový štít.<sup>5</sup>

Keď použijeme svoju predstavivosť, Tatry, spod ktorých vyviera Visla, nájdeme aj na strope Čerenej sály v gdanskej radnici, na nástennej maľbe *Gdanská apoteóza* (1606 - 1608). Autorom tohto diela je nizozemský maliar Izaak van den Blocke (1572 - 1626).

Tatry môžeme nájsť aj na starých erboch. Veľmi zaujímavý je erb rodiny Berzeviczy z roku 1475. Na jeho štíte je zobrazený kamzík vzopnutý na korune a ležúci na tatranské štíty. Na margo treba podotknúť, že v erboch mnohých tatranských obcí a miest, ako napríklad Gerlachov alebo Poprad, sú taktiež umiestnené horské štíty.

V Štátnom archíve v Poprade sa nachádza listina z roku 1655, v ktorej cisár Ferdinand III. znovu potvrdil Kežmarku mestské práva. Je na nej ručne namalovaná, veľmi realistická panoráma

<sup>4</sup> Chalupický, I.: *Kto bol Majster Pavol z Levoče?* In: *Pohľady do minulosti*. Levoča: 2001, s. 83-90.

<sup>5</sup> Por. Monita, R., Skorupa, A.: *Trybsz. Kościół drewniany*. Kraków: 2010.

Kežmarku na pozadí Tatier. Kto vie, či to nie je najstaršie vyobrazenie tohto mesta?

### Mapy zo 16. - 18. storočia

Aj na najstarších mapách Poľska a Uhorska zo 16., 17. a 18. storočia sa nachádzajú Tatry, všeobecnejšie chápané ako Karpaty (*Mountes Karpathes*). Sú vyobrazené pomocou perspektívnej kresby v podobe tieňovaných schematických pahorkov a vrškov. Spoločnou črtou všetkých týchto kartografických obrázkov je len veľmi všeobecne načrtnutá poloha Tatier, niektorých riek a niekoľkých osád vtiesnaných do horských kotlín. Najlepším príkladom tohto typu máp je mapa Uhorska *Tabula Hungariae* z roku 1528, ktorú vyhotovil Lazarus, ale aj farebná mapa Poľska Václava Grodeckého, vydaná v roku 1562, na ktorej sa prvýkrát objavil názov *Tatri Montes*.

Kartografický materiál poukazujúci na vedeckú činnosť hlavne uhorských vedcov, ktorí sa pomerne skoro oboznámili s topografiou Tatier, poskytuje až 18. storočie. K veľmi dôležitým historickým kartografickým prameňom patrí mapa Spišského komitátu z roku 1715, ktorú zhotovil Pavol Kray, a je považovaná za najstaršiu známu podrobnú mapu Spiša zahŕňajúcu Tatry. Spomínaná oblasť je tu veľmi dobre opísaná, správne sú aj názvy dedín, ale horšie je to so susednými oblasťami, ako napr. Podhalie. Zaujímavé na tejto mape je to, že sú na nej obrátené svetové strany, čomu nasvedčuje ružica svetových strán umiestnená niekde v okolí Nowého Targu.

Poliaci sa pomerne neskoro začali zaoberať kartografiou Tatier. Až v roku 1762, v období panovania Stanislava Augusta, peknú mapu Spiša vyhotovil kapitán Florián Czaki. Jeho mapa predstavuje posledné dielo počiatočnej etapy rozvoja kartografie Tatier.

### Tatranské panorámy a krajina

Na začiatku 18. storočia, v období, keď sa ukázala Krayova mapa, badať už veľký záujem o Tatry.

Vznikajú charakteristické maliarsko-kartografické diela – panorámy Tatier. Ich autormi sú predovšetkým obyvatelia Spiša. Prvú panorámu, zahŕňajúcu celé „Spišské Tatry“ z pohľadu Veľkej Lomnice, zhotovil v roku 1717 Juraj Buchholtz mladší (1688 - 1737),<sup>6</sup> všestranne vzdelaný Kežmarčan, pedagóg, znalec Tatier a spisovateľ. V albume uvádzame kópiu Bucholtzovho štichu zhotoveného technikou medirytu v roku 1783, až po jeho smrti.<sup>7</sup> V roku 1719 Juraj Buchholtz vyhotovil ešte jednu názornú panoramatickú skicu Vysokých Tatier z pohľadu Veľkej Lomnice *Delineatio & Nomenclatura Montium Carpathicorum, qualiter sese Lomnitzae conspiciendi sistunt*, ktorú tiež uverejňujeme v albume.

Zaujímavú, presnejšiu a vecne poopravenú panorámu s dobre vystihnutými výškovými proporciami nakreslil v roku 1719 zeleno-modrým tušom Štefan Berzeviczy, jeden z majiteľov Veľkej Lomnice, Huncoviec a Starej Lesnej, horolezec, dobyvateľ tatranských štítov, o. i. Muráňa. Táto panoráma s rozmermi 140 x 21 cm bola celé roky vzorom pre iných tvorcov tatranských panorám. Dlhú sa považovala za stratenú, ale v roku 1934 ju našiel vo viedenskej knižnici Albertina profesor Józef Szaflarski.<sup>8</sup> Akvarelovú panorámu napodobňujúcu Bucholtza vyhotovil začiatkom 18. storočia Anton Schweitzer.

Baltazar Hacquet (1739 - 1815), prírodovedec a profesor Univerzity Jána Kazimíra v Lvove zaradil do svojho štvorzväzkového diela *Neueste physikalisch-politische Reisen durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen* z roku 1796 dve fantastické panorámy. Jedna predstavuje pohľad na Tatry zo severu, z Nowého Targu a druhá pohľad z juhu, zo Slavkova.

Koncom 18. storočia Tatry badal anglický cestovateľ, botanik, mineralóg a lekár Robert Townson (1762 - 1827). Výsledky dvoch výskumov publikoval v angličtine v diele *Travels in Hungary* z roku 1797, ktoré obsahuje taktiež zaujímavé mediryty, napr. *Pohľad na Tatry z okolia Kežmarku*, *Pohľad na Tatry v okolí Zeleného plesa Kežmarského* alebo *Pohľad na Jatky od Zeleného plesa Kežmarského*.

<sup>6</sup> Jeho otec Juraj Buchholtz starší (1643-1724), znalec „spišských snežných hôr“, bol autorom prvého zemepisného opisu Tatier a brat Jakub (1696-1754) opísal tatranské štíty a ich prírodné zásoby: minerály, rastliny a živočchy.

<sup>7</sup> Jeho brat Jakub ju zaradil do svojej práce *Reise auf die Karpatischen Gebirge*. In: Ungrisches Magazin, 1783, t. 4.

<sup>8</sup> Szaflarski, J.: *Poznanie Tatr. Szkice o rozwoju wiedzy o Tatrach do połowy XIX wieku*. Warszawa: 1972.

Aj Stanisław Staszic (1755 - 1826) prezentuje v knihe *O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski* z roku 1815 panorámu Tatier z pohľadu od nowotarskej dediny Dział, vyhotovenú podľa kresby Zygmunta Vogla z roku 1804, ku ktorej mediryt vykonal francúzsky architekt a maliar Luis-Pierre Baltard (1764 - 1846).

Začiatkom 19. storočia záujem o Tatry začína prejavovať rakúsko-uhorský cisársky dvor, a to nielen z politických a hospodárskych dôvodov, ale aj z dôvodov hľadania minerálnych surovín a tiež s ohľadom na krajinárstvo. V roku 1823 prišiel do Nowého Targu arciknieža František Karol, otec budúceho cisára Františka Jozefa a ubytoval sa v hoteli Herza.<sup>9</sup> Odtiaľto podnikal túry do Bukoviny, na Morské oko, do Kościeliskej doliny a do Zakopaného.<sup>10</sup> V Nowom Sączu plnil v tomto období funkciu obvodného komisára (circulus) všestranne vzdelaný Emanuel Kratochvil Kronbach (1778 - 1861). Tento filozof, právnik a maliar českého pôvodu študoval na prestížnych univerzitách v Prahe a vo Viedni. Veľmi zaujímavé a pritom málo známe sú jeho opisy Haliče z roku 1821 obsiahnuté v diele *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecer Kreise*. K tejto knihe autor pripojil svoje litografie *in folio*, predstavujúce Podhalie a sądeckú krajinu. Na deviatich z nich sa nachádza tatranská krajina z poľskej aj uhorskej strany, v tom veduty Nowého Targu, Szaflár a Važca.

Postupne, ako sa rozširovali poznatky o horách, môžeme zistiť, nakoľko sa menil aj spôsob ich videnia a predstavovania realisticko-konvenčných znakov. Dnes pri pohľade na najstaršie panorámy máme pocit, že ich autori – Juraj Buchholtz, Baltazar Hacquet, Ignatz Frank Gärtler de Blumenfeld, Zygmunt Vogel a Emanuel Kronbach si predstavovali hory ako zoradené zástupy, ako povýšenecky sa týčiace solné stĺpy, alebo ako zvláštne hromady kopčekov. Takéto fantastické prezentovanie hôr bolo v tomto období bežnou, ale aj povinnou manierou. Umelci začali dôkladnejšie bádať Tatry až v 30. rokoch 19. storočia, dostali sa na ťažko prístupné miesta, dobývali

tatranské štíty, spoznávali ich majestátnosť a začali ich predstavovať naturalisticky. Nesmieme zabudnúť na zásluhy Bogusza Zygmunta Stęczyńskiego (1814-1890), ktorý popularizoval tatranskú krajinu ako básnik a kresliar. Ako jeden z mála umelcov sa dostal na neprístupné a málo turisticky známe miesta. Jeho najvýznamnejším dielom sa stala poéma *Tatry v dwadsiatichścieroch obrazoch, które nakreslił perom a rydłom Bogusz Zygmunt Stęczyński*, vydaná v Krakove v roku 1860. Umiestnil v nej 80 kresieb.

V tom istom období sa začala používať fotografia, ktorá predstavovala Tatry presne a v súlade s ich ozajstnou podobou. Nie je možné tu vymenovať všetkých priekopníkov tatranskej fotografie, ale určite nemôžeme vynechať Karola Divalda (1830 - 1897), Melecjusza Dutkiewicza (1836 - 1897), Waleryho Rzewuského (1837 - 1888), Alfreda Schouppé (1812 - 1899) a Awita Szuberta (1837 - 1919). Na základe fotografií sa vtedy robili kresby, ktoré boli publikované v časopisoch – *Kłosa*, *Wędrowiec*, *Przyjacieli Ludu*, *Opiekun Domowy*, *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*, *Zipser Bote*, *Tátra-Vidék*, *A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve* (vydávaný aj v nemčine ako *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereins*), atď. Jednu z prvých fotografických panorám Tatier *Pohľad na pásmo Tatier v Doline Bialky* urobil v roku 1879 francúzsky lekár, antropológ a sociológ Gustav Le Bon (1841 - 1931) a na jej základe Gaston Charles Vuillier (1847 - 1915) zhotovil kresbu, ktorá bola zreprodukovaná technikou drevorytu a publikovaná v Paríži v roku 1881, v *Bulletine zemepisného spolku*.<sup>11</sup> Na výpravách po Tatrách Gustava Le Bona sprevádzal krakovský fotograf Awit Szubert, v tom období už známy nielen v Poľsku.

Aj ďalšie tatranské panorámy pochádzajú z druhej polovice 19. storočia. Pomerne verný obraz Tatier podáva *Panoráma Nowotarských Tatier od Zakopaného*, ktorú vykonal v roku 1860 kňaz Eugeniusz Janota (1823 - 1878), profesor lvovskej univerzity. Bola uverejnená v publikácii *Sprzewodca po túrach na Babiu horu, do Tatier a Pienin*. V tom

<sup>9</sup> V súčasnosti sa v pôvodnej budove hotela Herza v Nowom Targu nachádza Stredisko poľsko-slovenskej spolupráce, sídlo Zväzku Euroregión „Tatry“.

<sup>10</sup> Por. *Pobyty w Karpatach*. In: *Rozmaitości*, 20. október 1823, č. 61.

<sup>11</sup> *Gustav Le Bon. Francuz w Tatrach*. Úvod a poznámky pripravil W. Siarzewski. Zakopane:TPN 2009.

istom období urobil panorámu Tatier z okolia Szaflár pri Nowom Targu a z druhej strany od Važca, český zemepisec, geodet a kartograf Karel Kořistka (1825 - 1906). Publikoval ju v roku 1864 v práci *Die Hohe Tatra in den Central-Karpaten*.<sup>12</sup> Rozsiahlu panorámu Tatier od Poronina zasa nakreslil Gustaw Letter (1819 - 1890). Autorom litografie je rytec Józef Swoboda, ktorý ju vyrobil okolo roku 1880 vo Lvove v Podniku Kornela Pillera.

Zaujímavú panorámu Tatier umiestnil vo svojom sprievodcovi *Die Hohe Tatra* Karol Kolbenheyer (1841 - 1901), známy nemecký topograf, ktorý sa zaslúžil v oblasti merania tatranských štítov.<sup>13</sup>

Veľkým popularizátorom Tatier a Zakopaného z poľskej strany bol Walery Eljasz-Radzikowski (1841 - 1905), maliar, horolezec, fotograf, znalec tatranskej kultúry a vydavateľ desiatok sprievodcov po Tatrách a Podhalí. Predstavenie celej jeho tvorby by si vyžiadalo samostatné spracovanie. Tu by som chcel ukázať len *Pohľad na Tatry z polany Głodówka v dedine Bukowina* a *Belianske Tatry z Filipského vrchu*.

Prezentáciu panorám dopĺňajú tri ilustrácie publikované v časopisoch z 19. storočia, ktoré predstavujú najpopulárnejšie miesta v poľských Tatrách: *Morské oko v Tatrách v sandeckom obvode*, kresba Adama Gorczyńského z časopisu *Przyjacieł Ludu* z roku 1839, *Skaly Giewontu v Strążyskiej doline v Tatrách*, drevoryt vykonal Jan Styfi podľa kresby Alfreda Schouppého z časopisu *Kłosa* z roku 1866 a *Dolina piatich plies v Tatrách*, kresba Feliksa Brzozowského z *Tygodnika Ilustrowanego* z roku 1887.

Na záver uvediem ešte niekoľko slov o už neexistujúcej obrovskej panoráme Tatier. Doktor Henryk Lgocki z Krakova dostal počas spoločného výletu s Włodzimierzom Tetmajerom a Wincentym Wodzinowským do Doliny Kościeliskiej v máji 1894 nápad namaľovať panorámu Tatier. Walery Eljasz-Radzikowski im poradil, aby bola maľovaná zo štítu Miedziane. Práca trvala dve letné sezóny a zapojila sa do nej početná skupina maliarov, ktorí

robili skice v plenére. Na čele skupiny stáli Stanisław Janowski a Ludwik Boller. Skutočné maliarske práce sa následne robili vo veľkom maliarskom ateliéri v Mníchove. Panoráma bola dokončená v roku 1896. Mala impozantné rozmery: 115 m dĺžky a 16 m šírky, čiže predstavovala 1840 m<sup>2</sup> povrchu. Len na porovnanie – Raclawická panoráma má 1710 m<sup>2</sup>. Po výstave v Mníchove bola v novembri 1896 prezentovaná vo Varšave, kde bol postavený špeciálny pavilón v mestskej štvrti Dynasy. Sprievodcu po panoráme napísal v poľštine aj v ruštine Kazimierz Tetmajer. Toto obrovské dielo stálo viac ako sto tisíc rubľov v striebre. Žiaľ, sklama mala návštevnosť a panoráma sa dostala do dražby. Na pôvodnú cenu 90 000 rubľov sa nenašli záujemcovia a až v polovici júna 1899 sa ju podarilo predať za 1461 ruľov. Kúpil ju Leopold Engman. Od neho odkúpil polovicu plátna Jan Styka, ktorý na ňom namaľoval svoj veľký obraz *Mučenícka smrť prvých kresťanov*. Umelecké kruhy Stychu odsúdili a v časopise *Strumień* sa v roku 1900 ukázal článok *Umelecká vražda*. Takto sa skončil život jednej z najveľkolepejších panorám Tatier. Jej rozmer si môžeme dnes uvedomiť len pri *Pohľade z Miedzianych na juh* Waleryho Eljasza-Radzikowského.<sup>14</sup>

### Veduty miest na pozadí Tatier

Najstaršie vyobrazenia Tatier popri panorámach nájdeme na vedutách. Na začiatok si otvorme jednu z najkrajších kroník sveta – *Norimberskú kroniku* Hartmanna Schedla z roku 1493. Nachádza sa tam fantastická rytina Krakova, na ktorej sa južne od mesta vynárajú horské štíty. Pripúšťame, že sú to Tatry.

Je rok 1676. V tomto období sa veľmi dynamicky rozvíja jedno z najkrajších spišských miest Levoča. Neznámy vedutista predstavuje pohľad na mesto s mestkými múrmi a s dominantami kostolných veží na pozadí Levočských vrchov a Vysočských Tatier.

Veduty miest ležiacich v okolí Tatier sa stali na prelome 18. a 19. storočia veľmi módne. Bolo to

<sup>12</sup> Tento geografický opis Tatier uverejnil v roku 1864 v *Ergänzungsheft No. 12* zu Petermann's Geographischen Mittheilungen.

<sup>13</sup> Táto panoráma bola pripojená k piatemu vydaniu tohto sprievodcu v roku 1882.

<sup>14</sup> Por. Chowański, A.: *Panorama Tatr*. In: *Taternik*, 1968, nr 2; Fedirko, J.: *Największy polski obraz*. In: *Alma Mater*, maj 2010, č. 125.



pravdepodobne pod vplyvom švajčiarskych a nemeckých maliarov, ktorí začali masovo vyrábať suveníry kupované na výletoch. Takéto obrázky sa rozšírili aj v Poľsku a Uhorsku. Boli reprodukované v knihách aj v časopisoch, ale ukázali sa tiež na rôznych tlačovinách, napr. na preukaze Tatranského spolku a Spolku Tatranského múzea, na listovom papieri, atď.

Na vedutách s pozadím Tatier bol najčastejšie predstavovaný Kežmarok, ktorý bol v tom čase jedným z najdôležitejších mestských hospodárskych a kultúrnych stredísk na južnej strane Tatier. Poloha Kežmarku na úpätí monumentálnych Vysokých Tatier a jeho imponujúca architektúra s hradom, kostolmi a budovami ako sú evanjelické lýceum, radnica a honosné meštianske domy, predstavovali dokonalý materiál pre vedutistov. Niet sa preto čo čudovať, že tak na výstave, ako aj v našom albume dominuje panoráma Kežmarku na pozadí Tatier. Kreslili ju a reprodukovali rôznymi technikami významní umelci – Johann Georg Lumnitzner (medená doska z roku 1814), Jakub Alt i Josef Zahradniczek (kresba a litografia datovaná na roky 1840 - 1860), Jozef Molnár (litografia z rokov 1830 - 1870), Ludwig Rohbock a Franz Hablitschek (oceloryt z roku 1860). Ich veduty sme našli v zbierkach kežmarského múzea, o čom sa rozsiahlejšie zmieňuje Erika Cintulová. Treba si všimnúť, že zaujímavý pohľad na Tatry z Kežmarku umiestnili už skôr vo svojich prácach Robert Townson a Emanuel Kratochvil Kronbach. Zaujímavé sú aj vyobrazenia Kežmarku neznámych autorov, publikované v *Die Erde oder Natur und Kunst in treuen Farbenbilder* a časopise *Przyjacieli Ludu*. Pohľad na kežmarský hrad na pozadí Tatier zobrazil aj Bogusz Zygmunt Szczyński a uverejnil ho v knihe *Tatry v dvadsiatich štyroch obrazoch nakreslených perom a rydlom* z roku 1860.

Nemôžeme tiež nespomenúť zaujímavé veduty iných slovenských miest, napríklad Levoče (lept Lujzy Kotzovej datovaný na roky 1800 - 1850), Strážok (gvaš Jána Jakuba Müllera z roku 1820), Važca (litografia Emanuela Kronbacha z roku 1821), Slavkova (oceloryt Ludwiga Rohbocka a Franza Hablitschka z roku), Lomnice (rytina S. Müllera z roku 1825), Smokovca (litografia Gu-

stava Heckenasta i Alojza Rohna z roku 1855), ale aj *Pohľad na Kriváň z juhu* (farebná litografia neznámeho autora publikovaná v *Die Erde oder Natur und Kunst in treuen Farbenbilder* v roku 1847) a *Tatry v Hornom Uhorsku* (lept Lujzy Kotzovej datovaný na roky 1800 - 1850).

Na vedutách z poľskej strany dominuje Nowy Targ, jediné mestečko existujúce vo vtedajšej dobe na severnej strane Tatier. Známe sú aj veduty Szafálar a Zakopaného. Južná časť podtatranskej oblasti, hlavne Spiš s mnohými mestami, bola od stredoveku až do 19. storočia oveľa lepšie hospodársky a kultúrne rozvinutá ako Podhalie na severe Tatier. Nowy Targ nezohrával na začiatku 19. storočia veľký význam a Zakopané bolo ešte len malou dedinou. Prví objavitelia Tatier, tak Poliáci ako aj cudzinci, cestovali do hôr na goralských vozoch z Krakova cez Nowy Targ. Tu sa obyčajne zastavili na noc. Zo spomínaného obdobia sa zachovalo mnoho opisov Nowého Targu, ktoré boli publikované v knihách a časopisoch. Obrázky z ciest robili aj mnohí umelci a amatéri, ktorí zvečnili toto mesto na pozadí tatranskej panorámy. Málo známe rytiny s tatranskou tematikou zhotovil okolo roku 1809 tušom a pierkom Ignatz Frank Gärtler de Blumenfeld, hlavný hájnik cisársko-kráľovskej nowotargskej komory.<sup>15</sup> Na jednej z nich predstavuje detaily architektúry a zástavby Nowého Targu zo začiatku 19. storočia, s kostolmi sv. Anny a sv. Kataríny, radnicou, kúriou a školou. V pozadí vidieť naivne a fantasticky zobrazenú panorámu Tatier.

O niekoľko rokov neskôr Nowy Targ, Podhalie a Tatry navštívil Emanuel Kratochvil Kronbach (1778 - 1861), vtedajší obvodný komisár v Nowom Sączu. Z tejto cesty zvečnil na litografiách pohľady na Nowy Targ, Szafalary, Zakopané a Tatry, ktoré publikoval v roku 1821. O svojich dojmoch týkajúcich sa pohľadu na Nowy Targ napísal:

Každého z pútnikov milo prekvapí výhľad na Nowotargskú kotlinu, hneď ako ju uvidí po namáhavej a úmornej ceste po úzkych cestách pozdĺž ríav a potokov, cez kôlišuce sa mosty, hlboké priepasti a husté jedľové lesy plné omamnej vône. Akáže je nád-

<sup>15</sup> Po obsadení nowotargského územia Rakúskom v roku 1774 bol zreorganizovaný doterajší starostovský úrad. Majetok Nowotargského starostovstva bol pripojený do novo vytvorenej cisársko-kráľovskej komory s rakúskym správcom.



herná táto dlhá kotlina, tešiaca oko pútnika svojou nádhernou panorámou. V dialke sa trblieta voda; to je Dunajec vhodný na splavovanie plŕami, ktorý sa vinie údolím a svojimi ramenami objíma mestečko Nowy Targ. Z jeho ramien vystreľujú k nebu mohutné Karpaty.<sup>16</sup>

V roku 1837 uznávaný maliar Adam Gorczyński (1805 - 1876) nakreslil panorámu Nowého Targu, ktorú litografoval Kazimierz Auer a odtlačok bol vydaný v lvovskom podniku Kornela Pillera. V zbierkach nowotargského Podhalianskeho múzea sa nachádza aj Gorczyńského olejomalba predstavujúca podobne zobrazené mesto.

Zaujímavý pohľad na mesto nakreslil v roku 1842 Rudolf Alt (1812 - 1905) a litografiu zhotovil Josef Zahradniczek. Vyšla v publikácii *Königreich Galizien nach original Handzeichnungen von Jakob und Rudolf Alt, Sandecer Kreis* vo Viedni.

Z vrchu južnej strany Goriec, týčiaceho sa nad Nowým Targom, Bogusz Zygmunt Stęczyński nakreslil v roku 1851 panorámu mesta s Tatrami a jej opis uviedol v poéme:

...Nowy Targ zďaleka videný;  
ktorého na pozadí Tatier farskej veže hlava  
týči sa – ako keby v korune kráľovná  
panujúc nad mestom, sviežim zdravím  
stojí,  
na úpäti ktorej domami sa ako v úli rojí.  
(...)  
choďme na pahorok pri Dunajci čiernom  
kde kostolík pred rokmi farským bol  
chrámom; (...)  
v ktorom oltáre aj obrazy obyčajné  
budú stáť na časy večné!  
odtiaľ pohľad nedozerný až k Tatrám  
sa vinie  
blúdi dlho – a utkvie na dlhej rovine.<sup>17</sup>

\*\*\*\*\*

V mojom príspevku zámerne nespomínam umelecké diela významných maliarov Tatier 19. storočia, ako sú Jan Nepomucen Głowacki (1802 - 1847), Aleksander Kotsis (1836 - 1877), Wojciech Gerson (1831 - 1901), Alfred Schouppé (1812 - 1899), Peter Michal Bohúň (1822-1878), Ferdinand Katona (1864-1932), Ladislav Mednyánszky (1852-1919) a iní, ktorí sa preslávili ako krajinkári a objavitelia tatranskej krajiny. Ich všeobecne známa tvorba publikovaná v rôznych dielach, prekračuje rámec tejto práce. Mojm cieľom bolo predstaviť prvý, ucelený pohľad na najstaršiu ikonografiu Tatier, zoradujúc a porovnávajúc grafické vyobrazenia, videné rovnako zo severnej, ako aj južnej strany Tatier. Uvedomujem si, že je to doslova úvod k tejto veľmi zaujímavej a rozsiahlej problematike. Som však presvedčený, že sa nájdu poľskí aj slovenskí odborníci, ktorí v rámci spoločných cezhraničných projektov pripravia obširne, interdisciplinárne monografické dielo venované tejto téme.

Do referátu som nezaradil ilustrácie najstarších vyobrazení Tatier, ktorými sa tu zaoberám. Všetkých záujemcov odkazujem na knihu *Najstaršie vyobrazenie Tatier*, Zväzok Euroregión „Tatry“, Nowy Targ 2010.

Preklad: Vlasta Juchniewiczová

<sup>16</sup> Kronbach ,E.: *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecer Kreise*. Viedeň: 1821.

<sup>17</sup> Stęczyński, B.Z.: *Tatry w dwudziestu czterech obrazach skreślone piórem i rylcem*. Kraków: 1860.

## ERIKA CINTULOVÁ

# KEŽMAROK A VYSOKÉ TATRY

Kežmarok – historické mesto, rozprestierajúce sa pod malebnými Vysokými Tatrami, s čarovnými zákutiami, dominantnými historickými budovami, neopakovateľnou atmosférou - odpradáva tvorí symbiózu s tatranskou scenériou. Aj v najstarších historických prameňoch nájdeme nádherný dôkaz spätosti Kežmarku s Vysokými Tatrami z roku 1655. Ide o znovupotvrdenie mestských práv Kežmarku udelené panovníkom Ferdinandom III. Na piatich pergamenových listoch s príviesnou pečatou môžeme vidieť na titulnej strane v kartuši ručne maľované tatranské horstvo v popredí s panorámou mesta Kežmarok. Toto najstaršie vyobrazenie Kežmarku je späté aj s teóriou najstaršieho vyobrazenia Tatier.

V zbierkovom fonde Múzea v Kežmarku sa nachádza z roku 1814 vzácny zbierkový predmet – medirytina od Johanna Georga Lumnitzera – Pohľad na Kežmarok. Jej autor sa vo svojej tvorbe venoval krajinomalbe, podobizniam historických osobností a vedutovým vyobrazeniam. Rytina Lumnitzera zachytáva vedutu Kežmarku s nádhernými historickými dominantami, v pozadí sa

týčia monumentálne Vysoké Tatry. Táto medená platňa v minulosti slúžila ako štočok na záhlavie cechových listín a na listiny vydané magistrátom mesta. Neskôr sa využívala aj v záhlaví miestnych novín Karpathen-Post. Svojim grafickým stvárnením upútajú predovšetkým Vysoké Tatry, pod ktorými sa rozprestiera Kežmarok.

História mesta Kežmarok sa začala oficiálne písať od roku 1269, keď panovník Bela IV. udelil Kežmarku mestské práva a zároveň mu boli vymedzené chotárne hranice takto: „...potom stúpa k ceste a tam je hranica, potom sa dvíha k lipe, odtiaľ mieri k lesu a cez les k vrchu Tatry a odtiaľ z vrchu postupuje k potoku Biela voda (Bystrice) a cez tenže potok Biela voda sa zvažuje a tam hraničí so Strážkami (Ewr – Ör). Potom od potoka Biela voda prechádza k veľkej ceste, po ktorej zostupuje vedľa kostola sv. Michala do údolia, cezeň k mostu, poníže mosta po veľkej ceste vracia sa k spomenutému potoku Biela voda, kde sa skláňa k rieke Poprad...“<sup>1</sup>

Mesto Kežmarok patrí medzi jedno z najstarších miest a obcí, ktoré postupne začali vznikať pod Vysokými Tatrami. Vďaka svojej výhodnej polohe sa mesto postupne rozvíjalo a rozrastalo, čím sa zaradilo medzi najvýznamnejšie mestá na Spiši. Prispeli k tomu aj rôzne privilégia, ktoré Kežmarok získaval od svojho vzniku až do 15. storočia: právo meča, právo dvoch výročných trhov, právo slobodného výrubu dreva, právo slobodného rybolovu... Pôvodné slovanské obyvateľstvo sa rozšírilo o nemeckých kolonistov. V priebehu vyše siedmich storočí od vzniku sa v meste usídlili okrem pôvodného slovanského a slovenského obyvateľstva aj rôzne etniká, ako boli Nemci, Poliaci, Maďari, Rusíni, Židia, Rómovia. Ich vzájomná spolupatričnosť a tolerancia sa zapísala aj pod zachovalé kultúrne hodnoty Kežmarku, či už duchovného alebo materiálneho charakteru.



Kežmarok s Vysokými Tatrami podľa rytiny J. G. Lumnitzera z roku 1814

<sup>1</sup> KOVÁČIK, A.: Pamätné miesta. In: Kežmarok, Bratislava 1969, s. 81.

Príkladom dobrých národnostných vzťahov v meste je napríklad aj slávne kežmarské lýceum, na ktorom študovali a pôsobili študenti a profesori z rôznych kútov sveta. Vzácné historické jadro Kežmarku vznikalo a budovalo sa vďaka architektom, stavbárom, štukatérom, kachliarom, maliarom..., ktorí neboli len slovanského či slovenského pôvodu. V archívoch, kronikách, matrikách nájdeme nespočetne veľa dokladov o tom, že Kežmarok bol mestom, kde žili a vytvárali hodnoty ľudia rôznych národností.

Vysoké Tatry, aj keď sa rozprestierajú na slovensko-poľskom pohraničí, nevytvárali pri migrácii obyvateľstva nepreklenuteľnú hranicu, ba práve naopak, Tatry sa stali synonymom spájania. Od čias, keď na toto územie prvýkrát vstúpila noha prvého obyvateľa tejto zeme, Tatry zosobňovali veľký rešpekt, úctu a snáď aj strach z neznámeho, veľkého a tajuplného. Mnohé príbehy a poviedky niesli v sebe pečať mystiky a fantázie. Človek je však tvor zvedavý, neznáme chce spoznávať a „odtajňovať“. Kto boli prví objavitelia Tatier?

„Pastieri, zbojníci, poľovníci, či hľadači pokladov, držiaci v rukách zemské kľúče – akýchsi sprievodcov, ktoré ich mali na základe všelijakých značiek „zaručene“ doviest k hŕbe zlata, striebra alebo drahokamov“<sup>2</sup>.

Ivan Houdek vo svojej knihe *Osudy Vysokých Tatier*<sup>3</sup> definuje prvých „podmaniteľov“ Tatier takto: „...bylinkárov, korenkárov..., horalských pastierov, valachov..., rybárov, poľovníkov, pytliačkov..., drevorubačov..., ale aj „hôrnych chlapcov“ a iných „záškodníkov“, ktorí sa radi uchyľovali do Tatier“. Vo svojej knihe ďalej uvádza: „Mnohé tu videné prírodné úkazy nevedeli si vysvetliť prirodzeným spôsobom a tak pribrali si na pomoc nadprirodzené sily, bytosti. Popri svete poväčšine drsnej skutočnosti, tvrdého životného boja, utvorili si tak fantastický svet, do ktorého utiahla sa duša ťažkým životom ustatého, uboleného jednotlivca.“<sup>4</sup>



*Fotografia bylinkára z Vysokých Tatier*

S najväčšou pravdepodobnosťou aj títo ľudia boli rôznej národnosti, aj keď s určitosťou môžeme povedať, že Kežmarčania patrili medzi prvých, ktorí zdolávali tatranské štíty, údolia.

V poľských biografických slovníkoch a lexikónoch sa nachádza meno našej prvej známej turistky – Beaty Laskej<sup>5</sup> - Ostrogskej z Kościeleckich, manželky jedného z majiteľov Kežmarského hradu – Alberta Laskyho. V lexikóne sa uvádza, že na základe prameňov išlo o prvú tatranskú turistku, ktorá sa vybrala dňa 11. VI. 1565 do Tatier. Po návrate z túry, ktorá viedla k Zelenému plesu v Doline Bielej vody, ju dal jej manžel zatvoriť do jednej z veží Kežmarského hradu, kde strávila svoj život od roku 1565 do roku 1572. Umrela dňa 24. VII.

<sup>2</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava 1990, s. 83.

<sup>3</sup> HOUDEK, Ivan: *Osudy Vysokých Tatier*, Slovotour 1951, s. 34 – 43.

<sup>4</sup> Tamže.

<sup>5</sup> PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk, Wielka encyklopedia tatrzańska, Poronin 2004, s. 684-685.

1576 krátko po tom, ako ju ďalší majiteľ hradu Jan Rueber z väzenia vyslobodil. Súčasný smutný osud tejto šľachtickej pripomína v Kežmarskom hrade jej rekonštruovaný odev, ktorý navrhla a ušila známa poľská odborníčka na dejiny odievania – PhDr. Maria Molenda, a to na základe štúdia dobových prameňov a artefaktov.



*Rekonštruovaný odev Beaty Laskej*

Prvý turistický výlet Beáty Laskej do Tatier je zachytený aj na veľkej maľovanej mape Vysokých Tatier, ktorá sa nachádza v expozícii Múzea v Kežmarku na Kežmarskom hrade. Mapa má rozmery 2,45 x 3,95 m a pochádza z roku 1938. Jej autormi sú profesor Ernest Scholtz, ktorý mapu zhotovil na základe návrhu Dr. Jána Liptáka. Tento unikátny exponát múzea má predovšetkým výpovednú

hodnotu. Tu nachádzame všetky faktografické údaje, ktoré sa viažu ku historiografii Vysokých Tatier: tatranská flóra a fauna, národopis, pôvodné názvy miest a obcí, významné osobnosti, ktoré sa zaslúžili o vznik tatranských osád a taktiež sú tu zachytené najdôležitejšie prvovýstupy na tatranské štíty. V spodnej časti mapy sú znázornené všetky významné historické stavby Kežmarku: drevený artikulárny kostol (v súčasnosti pamiatka UNESCO), nový evanjelický kostol, radnica, renesančná zvonica, kostol sv. Kríža (v súčasnosti Bazilika minor) a Kežmarský hrad.



*Mapa Vysokých Tatier od prof. Scholtza z roku 1938*

Uvedená mapa Vysokých Tatier upúta pozornosť nielen realistickým zobrazením tatranských štítov, ale aj figurálnymi maľbami s uvedením dátumov a mien tých, ktorí sa zaslúžili o prvenstvo pri výstupoch na jednotlivých štítoch: J. Still 1834, G. Buchholtz 1664, R. Townson 1793, David Frölich 1615, Frater Cyprianus 1766, Adam Kalstein 1650... Kto boli títo ľudia a aké sú ich zásluhy, keď sa ocitli na tejto mape?

Na Gerlachovskom štíte nájdeme postavičku s menom J. Still 1834. Prví dobyvatelia legendárneho „gerlachovského“ kotla sa prelínajú s históriou tatranských prvovýstupov. Práve tadiaľto totiž viedli najstaršie historické výstupy na Gerlachovský štít. Prvý známy pokus o zdoľanie vrcholu je z roku 1834. Traja chlapi z podtatranských obcí Johann Still, Martin Spitzkopf-Urban a Johan Gelhof sa spolu s dvoma neznámymi lovcami kamzíkov vybrali južným okrajom Gerlachovského kotla cez Dromedárov chrbát, a aj keď to neskôr popierali, mierili bezpochyby na vrchol. Dostali sa však len pod dnešné Urbanove veže, kde



ich pravdepodobne odradil neprehľadný terén.<sup>6</sup> Meno J. Stilla sa uvádza aj v poľskej encyklopédii<sup>7</sup>, kde sa dočítame, že Still bol taktiež tatranským sprievodcom, ktorý sprevádzal turistov zo Smokovca na Lomnický štít, do roku 1861 bol na tomto štíte 80-krát. V roku 1872 sprevádzal prvého turistu na Gerlachovský štít. Od roku 1875 patril medzi jedného z hlavných tatranských sprievodcov až do 70 rokov svojho života.

Na mape pri Slavkovskom štíte sa dočítame, že o jeho prvovýstup sa „zaslúžil“ Juraj Buchholtz st. v roku 1664. V roku 1688 prichádza do Kežmarku, kde „...bol slovenským a nemeckým diakonom, až do roku 1705. Tu prežil prikre obdobie protireformácie, šikanovania i hrozby, že ho pošlú na gajele. Pred prenasledovaním ho zachránili Vysoké Tatry“.<sup>8</sup> Buchholtz patril ku nadšeným obdivovateľom a odborníkom Tatier. Svoj prvovýstup na Slavkovský štít zahrnul do rodinnej kroniky, ktorá bola publikovaná 49 rokov po jeho smrti.

Lásku ku Tatrám zdieľali aj jeho dvaja synovia – Juraj mladší a Jakub. Na mape nachádzame práve Juraja Buchholtza mladšieho, ktorý sedí s náčrtníkom v rukách. Pri postave je uvedené meno J. Buchholtz d.j. 1717. Narodil sa v Kežmarku, kde neskoršie pracoval ako rektor na evanjelickom lýceu a zároveň bol aj slovenským kazateľom v Kežmarku. Venoval sa fyzike, astronómii, meteorológii. „Podľa vzoru otca nakreslil Juraj panorámu Tatier a každý štít pomenoval. Mená sa veľmi neodlišujú od dnešných názvov – iba Lomnický štít sa kedysi menoval najväčším Kežmarským štítom... Za svoju písomnú vedeckú činnosť bol Juraj Buchholtz mladší menovaný za člena Erfurtskej a Vratislavskej prírodovednej spoločnosti. Stal sa prvým kežmarským rodákom, ktorého výročie si zapísalo aj UNESCO a uctilo si pamiatku tristoročnice jeho narodenia.“<sup>9</sup> Jeho brat, aj keď sa nenachádza na spomínanej mape, bol známy predovšetkým ako mineralóg, bylinkár a hľadač pokladov. V roku 1752 zaslal na cisársky dvor do

Viedne bohatú zbierku zozbieraných minerálov a prírodných unikátov. Na jeho podnet prišla do Tatier cisárska komisia, ktorá mala buď potvrdiť, alebo vyvrátiť teóriu o ukrytých tatranských pokladoch. Doposiaľ sa nenašla správa o úspešnosti tejto misie, avšak meno Jakuba Buchholtza sa zapísalo do dejín tým, že vyhotovil z tatranských minerálov prvú plastickú mapu Tatier.

Vráťme sa ku ďalším informáciám, ktoré sa nachádzajú na maľovanej mape Vysokých Tatier. Pri Lomnickom štíte nájdeme údaj o prvovýstupe, ktorý sa spája s menom R. Townsna. Išlo o známeho prírodovedca a bádateľa. Bol pravdepodobne prvým, ktorý oficiálne zdolal Lomnický štít, aj keď pravdepodobne niekto pred ním už prvovýstup na tento štít urobil, ale žiaľ jeho meno sa nám nezachovalo. „Na Lomnický štít vystúpil 16. augusta (pozn. v roku 1793) z Malej Studenej doliny... Svoje poznatky o Tatrách uverejnil v XV. – XVII. kapitole diela *Travels in Hungary in the year 1793* (London 1797, vo francúzskom preklade v Lipsku r. 1800), ktoré v cudzine bolo dlhé časy smerodajným ohľadom Tatier. Sú v ňom tri meddoryty: Pohľad na Tatry od Kežmarku, Zelené pleso kežmarské a Belanské Tatry“.<sup>10</sup>

Vedľajší – Kežmarský štít – zdolal v roku 1615 kežmarský matematik a astronóm Dávid Frólich. Známa historička Nora Baráthová vo svojej knihe píše:<sup>11</sup> „V júni 1615 vybral sa do Tatier s dvoma priateľmi bývalý študent kežmarskej školy Dávid Frólich (1595 – 1648). Nebol po prvýkrát v tomto Snežnom pohorí, ako kedysi Tatry nazývali. Často tam chodil pod vedením Dávida Praetoria, ktorý bol Frólichovým vychovávateľom a ochrancom... Dávid svoj výstup aj skutočne opísal... V roku 1639 vydal latinskú prácu *Jadro praktického zemepisu*, kde uviedol podrobnosti o svojom výstupe. Žiaľ, zabudol na jednu a tú najdôležitejšiu informáciu: na aký štít v Tatrách vystúpil. Historici sa po viacerých polemikách dohodli: bol to s najväčšou pravdepodobnosťou Kežmarský štít.“

<sup>6</sup> [http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy\\_Gerlachovskeho\\_stitu](http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy_Gerlachovskeho_stitu)

<sup>7</sup> PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk: Wielka encyklopedia Tatrzańska, Poronin 2004, s. 1152.

<sup>8</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava 1990, s. 86.

<sup>9</sup> Tamže, s. 87.

<sup>10</sup> HOUDEK, Ivan: Osudy Vysokých Tatier, SLOVTOUR, 1951, s. 73.

<sup>11</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava 1990, s. 85 – 86.



Po Frölichovi v júni 1654 vystúpil na Kežmarský štít „...prvý „cudziniec“ Daniel Speer (1637 – 1707), rodom z Vratislavy, známy ako uhorský *Simplicissimus*<sup>12</sup>, ktorý na svoj výstup spomína takto: „Toto Karpatské pohorie, Slovákmi nazývané Tatry a Snežné pohorie, je oveľa vyššie ako švajčiarske, tirolské alebo štajerské...“<sup>13</sup> Ďalej sa dočítame: „Napokon si „horolezci“ zapísali mená a nacionálie na pergamen, ten vložili do plechovej škatulky... a keďže tých škatuliek tam bolo už viac, to znamenalo, že na Kežmarskom štíte stálo už predtým viacero návštevníkov. Aká škoda, že si ich mená *Simplicissimus* nepozrel a nezapísal, história návštev Vysokých Tatier by bola bohatšia o mená prvých priekopníkov a bádateľov.“<sup>14</sup> Postavička Uhorského *Simplicissimusa* sa nachádza aj na spomínanej mape Vysokých Tatier.

Fráter Cyprianus – známy kamaldulský fráter z Červeného Kláštora pri Dunajci - zanechal z polovice 18. storočia vzácny a rozsiahly herbár liečivých rastlín spoločne aj s receptárom. Z 272 položiek okolo 40 pochádza z oblasti severnej časti Vysokých Tatier.

Posledná postavička z tatranských štítov je Adam Kalstein (1. polovica 17. storočia), ktorý bol známy ako spišskobeliansky cirkevný inšpektor a richtár. Patril medzi usilovných hľadačov pokladov, čo sa mu stalo osudným. Zahynul pri tejto činnosti okolo roku 1650 na Bujačom vrchu. Jeho smrť opísal v diele *Das weit und Breit erschollene Zipser Snee-Gebürg* Juraj Buchholz st. V podaní ľudí sa hovorilo aj o tom, že ho zastreľil konkurent. Kalstein sa však stal najstarším dochovaným písomným záznamom o smrteľnej nehode v Tatrách. Nepochybne pri rôznych činnostiach zahynuli aj iní, no nie sú o tom žiadne písomné správy.<sup>15</sup>

Na mape nájdeme aj postavu Simeona Bieleka a dátum 1674 – 79. Bol to známy evanjelický farár z Huncoviec, ktorý sa v čase protireformácie uchýlil do oblasti Malej Svišťovky. Tu strávil päť rokov.

V časti Horný a Dolný Smokovec je znázornená postava grófa St. Csákyho a rok 1793. V tomto roku si postavil lovecký domček, do kto-

rého prizýval svojich hostí. Na tomto mieste boli položené základy budúcej osady Smokovec. Táto osada – prvá svojho druhu vo Vysokých Tatrách – už v roku 1797 spĺňala funkciu letoviska. Prudký rozvoj Smokovca nastal v polovici 19. storočia, kedy začali postupne pribúdať ruka v ruku s pribúdajúcimi návštevníkmi hotely, reštaurácie a liečebné zariadenia.

Nesporne ďalšiemu rozkvetu Vysokých Tatier pomohlo vybudovanie Košicko – bohuminskej magistrály do Popradu v roku 1871. Prepojenie železnice z Popradu na Studený Potok a Tatranskú Lomnicu v roku 1895 priniesol nevídaný rozkvet turizmu. Technický pokrok sa premietol aj do ďalších vízií a snáh o skvalitňovanie služieb návštevníkov Tatier. Výsledkom týchto aktivít bolo vybudovanie lanovkovej dráhy z Tatranskej Lomnice na Skalnaté Pleso. Tento priekopnícky počin je zachytený aj na mape profesora Scholtza. Aj keď datovanie mapy pochádza z roku 1938, na mape sa nachádza len jedna trasa lanovky: Tatranská Lomnica – Skalnaté Pleso. Z historických prameňov vieme, že stanica Tatranská Lomnica - Skalnaté Pleso bola sprevádzkovaná v roku 1937. V roku 1936 začali stavebné práce na budovách staníc Štart a Lomnický štít. Prvá skúšobná jazda lanovky do stanice Lomnický štít sa uskutočnila v roku 1940. V časovom rozpätí od roku 1936 až do roku 1940 pokračovali stavbárske práce na týchto úsekoch, ktoré však na mape chýbajú. Lanovka od 19. 12. 1941 začala pravidelne slúžiť verejnosti.

Maľovaná mapa Vysokých Tatier, ktorá sa nachádza v expozícii Múzea v Kežmarku, nesporne upútava návštevníkov nielen rozmermi, ale predovšetkým informáciami, ktoré nám poskytli profesori Scholz a Lipták veľmi zaujímavou a pútavou formou.

Tému Kežmarok a Vysoké Tatry je možné z historického hľadiska rozdeliť na niekoľko etáp: na obdobie prvých objaviteľov Tatier, na obdobie prvých turistických a horolezeckých výstupov, na obdobie zakladania spolkov a spoločností, ktoré sa

<sup>12</sup> Tamže, s. 86.

<sup>13</sup> Tamže, s. 86.

<sup>14</sup> Tamže, s. 86.

<sup>15</sup> <http://www.vysoke-tatry.info/vykklad.php?tatry=181>

zaslúžili o postupný rozvoj turistických chát, chodníkov a o vydávanie propagačných materiálov a na publikačnú činnosť.

Mnohí tí, ktorí sa veľkými písmenami zapísali do histórie objavovania Tatier, na tomto mieste neboli spomenutí: Daniel Praetorius, Kristián Augustini ab Hortis, Belsazar Hacquet, Daniel Fischer, Juraj Bohuš... Nedá sa však nespomenúť človeka, ktorý svoj blízky vzťah ku Tatrám odovzdával aj mládeži a snažil sa počas celého svojho života vypestovať v nich lásku a úctu k nim - profesor Alfréd Grosz.

Meno profesora Grosza je veľmi dobre známe nielen na Slovensku, ale taktiež aj v Poľsku. Predovšetkým jeho vrúcny vzťah ku Vysokým Tatrám a k ľuďom, ktorí tu žili, bol všeobecne veľmi dobre známy. Svedčí o tom predovšetkým jeho bohatá fotografická tvorba, ale aj rozsiahly dokumentárny materiál. V zbierkach Múzea v Kežmarku sa zachoval adresár A. Grosza, kde sa medzi menami a adresami rôznych osobností z Kanady, Indie, Maďarska, Nemecka, Rakúska, Ameriky objavujú aj mená ako Mieczyslaw Radkiewicz – Zakopane, Witold H. Paryski – Zakopane. Zaujímavý je aj rukopisný zošit A. Grosza s poľskými a goralskými pesničkami. Jeho meno sa dokonca uvádza aj v poľských biografických slovníkoch známych osobností. Do horolezeckej kroniky sa zapísal 119 prvovýstupmi a 8 novými priestupmi v zimných podmienkach. Obdivuhodný je fakt, že aj napriek tomuto množstvu výstupov neutrpel nikto z účastníkov úraz. Po ňom, ako jedinom Kežmarčanovi, je pomenovaný aj žlab a pilier v severovýchodnej stene Slavkovského štítu. V tzv. Groszovom žlabe urobil prvovýstup Grosz spolu s Jurajom Lingschom dňa 14. augusta 1924. Pre študentov dokonca zakúpil desať kompletných horolezeckých a desať lyžiarskych výstrojov.<sup>16</sup>

Technický pokrok na prelome storočia otváral nové priestory na ďalšie skvalitňovanie služieb v Tatrách. V roku 1884 sa začalo s telefonizáciou a v roku 1904 s elektrifikáciou Vysokých Tatier. Vďaka tomuto technickému pokroku sa odštartovala výstavba turistických a športových zariadení. Iniciátormi tejto aktivity boli vznikajúce turistické organizácie a spolky. Prvým takýmto združením na

území Uhorska bol Uhorský karpatský spolok, ktorý bol založený dňa 10. augusta 1873. Jeho prvým sídlom bol Kežmarok (1873 – 1884). Tzv. „kežmarské obdobie“ patrilo medzi najplodnejšie, kedy sa v Tatrách vybudovali turistické chodníky a chaty. Okrem aktivít, ako boli vedecko-výskumné práce, sa zaslúžil aj o organizovanie horskej vodcovskej a záchranej služby a aj o bohatú propagačnú činnosť. Spolok pravidelne vydával ročenky pod názvom *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereines*. V rokoch 1874 – 1917 vyšlo spolu 46 zväzkov v nemeckej aj maďarskej verzii. Od roku 1889 spolok vydával časopis *Turisták lápja*. Činnosť Karpatského spolku bola v roku 1945 zakázaná. V 90. rokoch 20. storočia sa objavili snahy o obnovenie činnosti spolku, ktoré boli úspešné, a od roku 1993 spolok funguje nanovo. Z činnosti Karpatského spolku sa v zbierkovom fonde múzea nachádza niekoľko vzácných exponátov – odznaky, plakety, preukazy, výročné správy a v knižničnom fonde nechýbajú ani ročenky v nemeckom aj maďarskom jazyku.

Do konca 19. storočia sa tradujú aj začiatky športov vo Vysokých Tatrách. Z letných športov, okrem turistiky a horolezectva, to bolo aj člnkovanie, plávanie, tenis, kriket, golf, športová strelba a jazdectvo. Zo zimných športov sa pestovalo lyžovanie, sánkovanie a korčuľovanie. V Kežmarku v roku 1878 vzniká Spolok zimných športov, ktorý vo svojich začiatkoch združoval len korčuľiarov. Od roku 1907 sa ku spolku pridružili aj sánkári a lyžiari. Spolok zanikol v roku 1944. Aj v tejto oblasti Kežmarčania patrili medzi tých, ktorí sa preslávili svojimi rôznymi aktivitami. Napríklad veľkostolárstvo Rudolfa Palenčára v Kežmarku vyrobilo začiatkom 20. storočia ročne okolo 3000 párov kvalitných lyží, známy kežmarský stolár Franz Kawash vyrobil ročne 1500 lyží.

Uhorský turistický spolok vznikol v roku 1891, neskôr sa premenoval na Tatranský spolok a napokon sa v roku 1929 stal súčasťou Karpatského spolku.

Klub československých turistov založil svoj odbor v Kežmarku v rokoch 1921 – 1942. V rámci svojich aktivít sa zaslúžil o výstavbu Kežmarskej chaty. Klub zanikol v roku 1949.

Múzeum v Kežmarku má vo svojom fonde

<sup>16</sup> Archív Múzea v Kežmarku: Spomienky prof. Grosza.

množstvo vzácných a zaujímavých zbierkových predmetov a knižničných fondov, ktoré sú z časti vystavené v expozícii s názvom Kežmarok a Vysoké Tatry, a časť sa v súčasnosti nachádza na výstave s názvom Turistické odkrývanie Tatier. Výstava je inštalovaná vo výchovno-vzdelávacom centre v Tatranskom národnom parku v Zakopanom a návštevníci si ju budú môcť pozrieť do marca 2011. Návštevníci si ju budú môcť neskôr pozrieť v Podtatranskom múzeu v Poprade.

Všetky zachovalé predmety, ktoré sa nachádzajú v zbierkovom fonde Múzea v Kežmarku, dokumentujú históriu Vysokých Tatier v spojitosti s Kežmarkom. Spomeniem napríklad odznaky a plakety Karpatského spolku, propagačné materiály z činnosti jednotlivých spolkov, športové odznaky, plakety, putovné poháre. Medzi vzácne exponáty patria aj mapy Vysokých Tatier z rokov 1880 – 1918, 1896/97, 1884, 1936, 1918, rôzne papierové skladačky, veduty Kežmarku v pozadí

s Vysokými Tatrami, litografie, pohľadnice z konca 19. a začiatku 20. storočia, ale aj rôzne trojrozmerné zbierkové predmety, ako je skibob zo začiatku 20. storočia, lyže, sánky, korčule, vosky na lyže, horolezecké skoby, topánky, športové katalógy a magazíny... Nechýbajú ani rôzne publikácie o Vysokých Tatrách, sprievodcovia, časopisy...

Tatry boli od nepamäti tichým pozorovateľom osudu Slovákov, videli striedajúce sa doby ich hospodárskeho a kultúrneho rozkvetu aj úpadku. Svojimi pútavými prírodnými krásami, zaujímavosťami, liečivou mocou a bohatým folklórom vábili neustále turistov, športovcov, umelcov. Vďaka zvláštnej klíme, horskému sviežemu vzduchu poskytujú zotavenie a úľavu. Tatry sledovali na druhej strane aj život našich poľských priateľov, ich roky slávy aj biedy, roky žiaľu aj radosti. Tatry spájajú národy, národnosti a neustále tu budú ako symbol sily a majestátnosti.

#### Použitá literatúra:

- 1/ Archív Múzea v Kežmarku: Spomienky prof. Grosza
- 2/ BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava 1990
- 3/ HOUDEK, Ivan: Osudy Vysokých Tatier, Slovotour 1951
- 4/ KEŽMAROK, Obzor, Bratislava 1969
- 5/ PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk, Wielka encyklopedia tatrzańska, Poronin 2004
- 6/ [http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy\\_Gerlachovskeho\\_stitu](http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy_Gerlachovskeho_stitu)
- 7/ <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php?tatry=181>

## HENRYK RĄCZKA CHUDOBNÁ SESTRA MALIARSTVA

HORY!!! Odkedy ich človek zazrel, stále v ňom vyvolávali množstvo protichodných a zároveň krajných pocitov. Od prenikavého strachu po búrlivé nadšenie – nikto nemohol zostať ľahostajný. Ľudia sa ich najprv báli tak, ako sa báli každej neznámej veci. Neskôr začali uvažovať: veď Stvoriteľ nevytvoril hory len tak, bez príčiny. Určite sú také strašné, vysoké a nedostupné z nejakého konkrétneho dôvodu. Možno sú v nich skryté obrovské poklady. Ľudia ich najprv hľadali primitívnym spôsobom, len tak, podomácky. Potom sa v horách začalo rozvíjať baníctvo a odvetvia s ním spojené. Neskôr si ďalší všimli, že v horách rastie veľa užitočných rastlín, že je tam mnoho miest, ktoré môžu nakŕmiť zvieratá. Tak sa začalo rozvíjať bylinkárstvo a pastierstvo. Až oveľa neskôr sa ľudia začali pozeráť na hory z estetického hľadiska. Mnohým z nich sa hory zdali jednoducho KRÁSNE!!! Vždy, keď sa k nim chceli priblížiť a využiť ich blaho, boli nútení hory čoraz lepšie spoznávať, dôkladnejšie explorať – najprv okolie a následne samotné ich srdce.

Nebolo to inak ani s našimi Tatrami. Takmer každý druh ľudskej aktivity v Tatrách zanechával po sebe stopy v podobe opisov – ústnych, písaných, tlačených, maliarskych alebo grafických. Vznikali obrazy, rytiny, plány a mapy. A všade tam, kde vznikajú diela múdre, zaujímavé, či jednoducho krásne, nájdu sa vždy aj ľudia, ktorí chcú takéto diela vlastniť, zbierať a tešiť sa nimi. Tešiť sa vďaka nim horami, keď sú od nich ďaleko.

Mňa od nepamäti zaujímalo grafické zobrazenie hôr, Karpát, ale hlavne Tatier. Mám v sebe asi zvláštny druh estetického vnímania, keďže Tatry ma viac oslovujú v čierno-bielej podobe, než farebné. Preto sa predmetom mojej zberateľskej činnosti stala grafika, ktorú som uprednostnil pred maliarstvom. Nezanedbateľnú úlohu tu samozrejme zohrala prístupnosť rôznych druhov grafik – drevorytov, medirytov a akvafortov na antikvariátnom trhu. Ktosi kedysi nazval grafiku chudobnou sestrou maliarstva. Práve táto jej skromnosť mala pre mňa pôvab, ktorý iné odvetvia výtvarného umenia nemôžu dosiahnuť.



*Kežmarok a Tatry od juhu, nezmány autor, farebná litografia, 1847, Die Erde oder Natur und Kunst in treuen Farbenbilder, text A. Heinze, Gorlitz 1847, zbierky Henryka Rączka, repr. K.Gajewski*

Postupným nadobúdaním grafik som začal pociťovať potrebu dozvedieť sa, ako vznikajú. Chcel som sa naučiť rozoznávať rôzne spôsoby prípravy dosiek na zhotovenie grafických listov alebo odťahov. Nakoniec, čo je asi najdôležitejšie, chcel som na prvý pohľad rozoznať, do akého materiálu výtvarný umelec - grafik - vyrýval alebo vyrezával svoje vízie. Začal som sa teda obklopovať literatúrou o druhoch a technikách tlače, o spôsoboch používania patričného náradia a samozrejme o významných umelcoch z tejto oblasti výtvarného umenia.

Na výstavách pod názvom Najstaršie vyobrazenia Tatier, ktoré boli organizované v Nowom Targu a v Kežmarku v auguste a septembri 2009, boli prezentované tie práce, ktoré patria v mojej zbierke k najstarším. Každý, kto sa aspoň trochu vyzná v tejto oblasti zberateľstva, si musí uvedomiť, že moje zbierky (či už literatúra alebo grafika), týkajúce sa predstavenia Tatier alebo Karpát, ešte ani zďaleka nie sú úplné. A preto medzi prezentovanými objektmi chýba veľa „dôležitých“, ktoré si možno pozrieť v iných štátnych alebo súkromných zbierkach.

Ako hovorí samotný názov výstav, sú na nich sústredené najstaršie podoby Tatier v grafike. Časové rozpätie exponátov sa pohybuje od konca 15. do polovice 19. storočia. Sú to samostatné publi-

kácie alebo ilustrácie pochádzajúce z týchto publikácií. Návštevníci mali teda možnosť zoznámiť sa s ukážkami inkunábulí (drevoryt *Cracovia*), starých tlačí (práca Roberta Townsona) a publikácií z 19. storočia (sprievodca W. Eljasza-Radzikowského). Väčšina pochádza z mojich súkromných zbierok, ale niektoré boli zapožičané z Jagelonskej knižnice v Krakove, z Múzea v Kežmarku a z Podtatranského múzea v Poprade.

Organizátori výstav prejavili veľký zmysel pre detaily už samotným výberom výstavných priestorov, ale aj návrhom pozvánok a reklamných plátov. Nachádza sa na nich reprint medirytiny panorámy Tatier z južnej strany s Važcom, ktorú vykonal Baltazar Hacquet, francúzsky zemepisec a bádateľ Tatier. Pôvodne bola táto medirytina súčasťou štvordielnej práce o Karpatoch vydané v roku 1793. Neobyčajne atraktívny bol aj spomienkový darček pre účastníkov vernisáže – reprint farebnej litografie *Nowy Targ w obwodzie sądeckim* (*Nowy Targ v sandeckom obvode*) od Karola Auera, podľa kresby Adama Gorczyńskiego, kde podhalianskej stolici nachádzajúcej sa v popredí, dominuje mohutný múr Tatier.



*Nowy Targ w obwodzie sądeckim*, ilustr. Adam Gorczyński, lit. Karol Auer, 1837, *Galicja w obrazach, czyli Galeria litografowanych widoków okolic i najznakomitszych zabytków w Galicji*, 1837, zbierky Henryka Rączku, repr. K. Gajewski

Jedným z prvých zobrazení hôr, o ktorom môžeme za istého predpokladu povedať, že predstavuje Tatry, je drevoryt *Cracovia*. Panoráma mesta

pochádza z knihy *Liber chronicarum cum figuris ymaginibus ab inicio mundi* od autora Hartmanna Schedla, vydané v roku 1493 v Norimbergu v nakladateľstve Antona Kobergera. Toto dielo je ilustrované takmer dvoma tisícami drevorytov, z čoho sto predstavuje panorámy rôznych miest. Na spomínanej grafike sa v popredí nachádzajú Krakov, Kleparz a Kazimierz a pozadie tvoria kopce a hory. S určitostou môžeme povedať, že sú to Karpaty a možno konkrétne Tatry. Autorom kresby, podľa ktorej bol zhotovený drevoryt, je najpravdepodobnejšie Konrad Celtis, nemecký humanista a organizátor literárneho života v Krakove, ktorý býval v meste pri Visle asi dva roky. O tom, nakoľko si vydavateľ cenil výnimočnosť Krakova a jeho okolia, svedčí skutočnosť, že v celej *Liber chronicarum* sa nachádzajú opisy a panoráma len dvoch miest, ktoré v súčasnosti patria do Poľska – Vroclavy a Nisy.

Iným príkladom včasného zobrazenia Tatier je *Jeden zo zbojníkov Karpatských hôr, ktorých nazývajú goralmi* Caspara Luyckena. Tento imponujúci mediryt vznikol okolo roku 1698. Dominuje na ňom mohutná, silná a po uši ozbrojená postava karpatského zbojníka. Na zdôraznenie oblasti, kde pôsobil, je goral zobrazený na pozadí nevysokých hôr, dalo by sa povedať, že je to skôr pahorkatina.

V oboch spomínaných prípadoch vysokohorský ráz zobrazenej krajiny dovoľuje pripúšťať, že inšpiráciou k vytvoreniu takýchto obrazov mohli byť Tatry.

Tatry a Podtatranská oblasť sú už oddávna zobrazované aj na mapách – najprv iba symbolicky, v podobe kopcov – s viac alebo menej rozlíšenými tvarmi. Jednou z takýchto máp je *Poloniae finitimarumque locorum descriptio* českého mnícha a kartografa Václava Grodeckého. V origináli je to čierno-biely mediryt, neskôr vyfarbený. Pochádza zo 6. vydania jedného z najznámejších atlasov sveta *Theatrum Orbis... Terrarum*, vydaného v roku 1579 v Antverpách. Tvorcom atlasu bol Abraham Ortelius, flámsky zemepisec, kartograf a vydavateľ, autor prvej systematizovanej zbierky máp sveta. Atlas sa dočkal viac ako 40 vydaní v rôznych jazykoch. O zánietení autora svedčí skutočnosť, že v každom ďalšom vydaní sa Ortelius snažil na jednotlivých mapách opraviť a aktualizovať údaje.

Región, ktorý nás zaujíma, je umiestnený v ľavej dolnej štvrtine mapy, vedľa pomerne skrom-



nej kartuše s autorom a názvom mapy. Tatry predstavujú malú, v rovnobežkovom smere rozvinutú sústavu kopcov s nápisom Tatri Montes. Zaujímavé na tom je to, že v celom mohutnom karpatskom oblúku je okrem Tatier pomenovaná jedine druhá najvyššia hora v Poľsku, Kráľovná Beskýd, Matka nečasu – Babia hora. V široko poňatej Podtatranskej oblasti mapa uvádza len názvy niekoľkých dedín a miest – Nowy Targ, Ľubovňa, Czorsztyń, Tvrdošín, Levoča, Spišský hrad a riek – Poprad a Dunajec.

Najstaršou starou tlačou, sprístupnenou pre potreby výstavy je *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Posol starého a nového Uhorska) Mateja Bela, slovenského historika, geografa a etnografa, vydaný v roku 1723 v Norimbergu. Toto po latinsky napísané dielo sa zaoberá hlavne Spišom, ale uvádza taktiež informácie o Tatrách a iných častiach Karpát. Malo byť základom pre chystané



**Mapa Spiša Paula Kraya, 1723, originálny názov: Terraev seu Comitatus Scepusiensis tabula. Autor: Paullo Kray de Rokus. Vydavateľ: Matthias Bel, Hungariae Antiquae et Novae Prodromus. Avctor Matthias Belius Pannonius, Norimbergae, Sumtu Petri Conradi Monath, Bibliopolae 1723, zbierky Henryka Rączka, repr. K. Gajewski**

dielo opisujúce všetky uhorské stolice. Obsahuje vynikajúcu mapu Spiša tlačenu z medirytu, kde sú zobrazené o. i. aj Tatry, Podhalie, Gorce a Pieniny. Jej severný okraj predstavuje tok Dunajca od Nového Targu až k prameňu v Pieninách. Autorom mapy je kartograf Pavol Kray, pôvodom spišský Nemec. Matej Bel ju prerobil podľa vlastných potrieb. K starej tlači bol pripojený aj plán Demänovskej jaskyne v Nízkych Tatrách, vykonaný tou istou technikou ako spomínaná mapa. Jej autorom je známy tatranský bádateľ, spišský prírodovedec a farár Georg Buchholtz ml.

Keď spomíname prírodovedcov, nesmieme zabudnúť na práce švédskeho vedca, lekára, botanika, geografa a geológa Görana Wahlenberga. Ide konkrétne o klasické dielo *Flora Carpatorum Principalium*, jedno z najdôležitejších prvých diel o tatranskej prírode, vydané v roku 1814 v Göttingene. Práca obsahuje taktiež informácie o topografii, podnebí, uvádza záznamy výškových údajov, ale predovšetkým je k nej pripojená čiastočne farebná mapa *Mappa Physico-geographica Carpatorum principalium e quibus Wagus et Dunajetz origines trahunt*, ktorá predstavuje prototyp tatranskej vrstevnicovej mapy a predbieha „ozajstnú vrstevnicovú mapu“ (Karla Kořistku) o viac ako 40 rokov. Zásluhy Wahlenberga v poznávaní Tatier sú neoceniteľné – osobne prešiel ich väčšiu časť, zdolal mnoho tatranských štítov, na Kriváni bol až dvakrát, taktiež obišiel Tatry dookola. Jeho meno je súčasťou niekoľkých vlastných názvov spojených s tatranskou prírodou, napríklad Wahlenbergove plesá (rovnako v nemčine aj maďarčine), latinský názov lomikameňa trváceho je *Saxifraga wahlenbergii*, alebo niekdajší názov Kvetnice znel Wahlenbergova záhrada.

Poznáme len málo zahraničných bádateľov Tatier, ktorých zásluhy môžeme prirovnať k tomu, čo počas krátkeho obdobia v Tatrách dokázal Robert Townson. Tento britský bádateľ navštívil v roku 1793 oblasť Vysokých Tatier, kde strávil niekoľko týždňov. Okrem výskumu flóry a fauny sa zaoberal barometrickým meraním výšok, pozoroval a opisoval miestne obyvateľstvo a jeho zvyky. Rozhodol sa taktiež na pomerne frustrujúcu – vzhľadom na značnú korupciu a chtivosť miestnych úradníkov – cestu z Liptova do Vieličky, ktorej cieľom bola návšteva salín. Poznal veľa tatranských dolín (na poľskej strane prešiel dvakrát Kościeliskú

dolinu). Ako prvý uskutočnil turistický výstup na Jahňací a Lomnický štít a bol aj na Kriváni. Bol výborným, vytrvalým a odvážnym turistom, hybnou silou všetkých horských túr. Často ich uskutočňoval aj proti vôli vodcov, ktorých si prenajímal a ktorí mu odrádzali výstup vzhľadom na zlé počasie alebo neznalosť terénu, či obyčajný strach. Na výstave je prezentované jeho životné dielo *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*, stará tlač vydaná v roku 1797 v Londýne. Kapitoly týkajúce sa pobytu v Tatrách, výletov do hôr a výskumu (podľa starodávnej módy Tatry v celom diele nazýva Alpami) sú ilustrované tromi nádhernými medirytinami a farebnou geologickou mapou Uhorska.



**Pohľad na Tatry z okolia Zeleného Kežmarského plesa, Robert Townson, mediryt, 1797, originálny názov: A view of the Carpathian Alps near the Green Lake, R. Townson, *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*, London, G. G. and J. Robinson 1797, zbierka Henryka Rączku**

Čo sa týka geologických máp, na výstave bola prezentovaná veľká štvorhárková geologická mapa Poľska (vytvorená v roku 1806 a vydaná v základnom diele Stanisława Staszica *O ziemiórództwie Karpatów...* v roku 1815), v tom hárok s Tatrami znázornenými v podobe kopcov.

Zostaňme ešte v oblasti starých máp, resp. pri spomínanej vrstevnicovej mape Tatier v modernom poňatí, ktorú zhotovil Karel Kořistka, český geograf, geodet a kartograf. Výsledkom jeho cesty

do Tatier, ktorú podnikol v roku 1860, nebolo len veľké množstvo výškových meraní (barometrických a trigonometrických), ale aj neobyčajne zaujímavý zemepisný popis Tatier *Die Hohe Tatra in den Central-Karpaten*, vydaný v roku 1864. Ilustrovaný bol už spomínanou mapou a farebnými litografiami tatranských panorám. Jedna predstavuje pohľad na Tatry z okolia Szaflar a druhá z liptovského Važca. Okrem toho bolo ukázané okolie veľkých tatranských plies – Morského oka s Mengusovskými štítmami a Štrbského plesa s Kriváňom, ktorý bol tiež cieľom jednej z jeho výprav.

Nesmieme zabudnúť ani na knihu nemeckého geografa a vojenského topografa Albrechta Sydowa *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpathen, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgsgegenden und ihrer Bewohner*, ktorá vyšla v Berlíne v roku 1830. Pozoruhodná je taktiež mapa Tatier v mierke 1: 200 000 pripojená k dielu. Môžeme ju považovať za prvú podrobnú mapu tohto masívu.

Mnoho zo starých tatranských ilustrácií bolo zhotovených na spretrenie a priblíženie článkov publikovaných v časopisoch, ale občas boli pridávané bez zvláštnej súvislosti s obsahom, čiže len na vyzdvihnutie umeleckej alebo poznávacej hodnoty. Jedným z najvýznamnejších časopisov v tejto oblasti bol *Priateľ ľudu; čiže týždenník potrebných a užitočných správ*, ktorý vydával Ernest Guenter v Lešne. Dlhé roky sa na jeho stránkach ukazovali tatranské a karpatské ilustrácie. K najznámejším drevorytom patria ilustrácie zhotovené podľa kresieb maliara Adama Gorczyńskiego z Tarnova, predtým už publikované v diele Aleksandra Zawadzského *Galicja w obrazach* (Lvov 1937 - 1938).

Zvláštnu kategóriu exponátov zhromaždených na výstave predstavujú vydania ilustrovaných tatranských sprievodcov, často doplnených mapami a panorámami. Prezentovali sme len tie najstaršie, v súlade s názvom celej výstavy. Ich autori sú naozajstní priekopníci písania tatranských sprievodcov. Nechýbala teda litografia Panoráma Tatier od Zakopaného z *Przewodnika w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* od autora Eugeniusza Janotu z roku 1860, prvého sprievodcu po Tatrách vydaného po poľsky. Ďalej je to litografovaná mapa Tatier *Die Central-Karpathen mit den na-*

chsten Voralpen zo sprievodcu Fridricha Fuchsa vydaného v roku 1863. K ďalším patria litografie - farebná mapa *Tatry* a *Panoráma Tatier zo severu z Głodówki, vrchu v dedine Bukowina, po ceste na Morské oko* – obe pochádzajú z prvého vydania tatranského sprievodcu Waleryho Eljasza (Poznaň 1860, vydavateľom bol zaslužilý veľkopoľský editor Jan Konstanty Żupański).

K predmetom zaradeným do ďalšej kategórie „naj“ bezpochyby patrí jedna z najmladších grafiík na výstave. V tomto prípade však nejde o vek. Hovoríme o litografii *Panoráma Tatier z pahorka pri kúrii v Poronine*, ktorá vznikla na základe kresby lesníka Gustawa Lettnea, spolonizovaného Rakúšana. Lettner pracoval o. i. u grófa Dzieduszyckého a na rôznych lesníckych postoch v Haliči. Zaoberal sa hlavne problematikou ochrany lesov, všimol si napríklad škodlivý vplyv pastierstva na tatranské

lesy. Je autorom prvého projektu ochrany najohrozenejšej časti poľských Tatier – tzv. zakopan-ských majetkov. V roku 1880 bola vo veľmi známom lvovskom vydavateľstve Kornela Pillera vydaná už spomínaná litografia, ktorú zhotovil Józef Swoboda. Panoráma predstavuje Belianske Tatry až po Osobitú. Dole na hárku, pod samotnou panorámou je umiestnená skica tatranskej panorámy na pozadí oblohy s pôvodnými, ale nie vždy správnymi názvami jednotlivých štítov, ktoré uľahčovali ich rozoznanie. Veľkosť panorámy, či už podľa vonkajšieho rámu 36 x 131 cm, alebo podľa rozmeru papiera 43 x 135 cm, dovoľuje toto Lettnerovo dielo nazvať najväčšou grafickou panorámou Tatier.

*Preklad: Vlasta Juchniewiczová*

ANNA ONDRUŠEKOVÁ

## IKONOGRAFIA TATIER – PREJAV KULTÚRNOSTI MINULEJ, PRÍTOMNEJ I BUDÚCEJ

*Tatry, vznešené, majestátne, velebné, slovenské Tatry, ihravé s lúčmi slnka vo hre svetiel a tieňov, ale i priam strašné v dramatických hrách búrok a hromobitia, no predsa vábivé, priťahujúce svojou silou danou im samou prírodou. Tatry Slovenska, privábili ste aj mňa sta maliara – umelca ku štúdiu tej velebnosti, obsažnosti a dramatickosti.*

Martin Benka  
v Štrbe 14. – 28. augusta 1967

Na začiatku uvažovania o stvárnení Tatier v umení je potrebné všimnúť si Tatry samotné. Horský masív, ktorý si ľudia pred stáročiami pomenovali ako Vysoké Tatry, má niekoľko príznačných vlastností.

Vysoké Tatry predstavujú vyvrcholenie veľkého karpatského oblúka a z geografického a symbolického hľadiska vytvárajú mohutnú kamennú korunu slovenskej krajiny.

Z geografického hľadiska Tatry tvoria horský masív alpinskeho rázu, najvyšší a najatraktívnejší na celom území medzi Alpami, Kaukazom a Uralom. Celé Tatry zaberajú 786 km<sup>2</sup> tvoriac oválne pásmo v rozmeroch 52 x 15 km. Dvadsaťštyri štítov prevyšuje nadmorskú výšku 2500 m, najvyššie končiare sú Gerlachovský štít 2655 m a Lomnický štít 2632 m. Pohorie má 97 významnejších vrcholov, ale počet pomenovaných končiarov, ihiel a kóp dosahuje vyše tisíc názvov.

Z okolitého, relatívne rovinného terénu popradskej nížiny prudko, bez predbežnej prípravy a bez pozvoľného prechodu vyčníevajú, týčia sa ako hradba skalnatých končiarov. Mnohí preto prirovnávajú Vysoké Tatry k veľkolepej kulisie.

Vysoké Tatry teda predstavujú monolitný útvar, ktorý nie je obsiahnutelný v jednom akte videnia. Vysoké Tatry ako celok sú priveľmi panoramatické, a preto sa ich umelec môže zmocniť iba v čiastkových záberoch. Strmé skalné steny, úšusty a zrázy, končisté bralá a štíty nielen rozdrobujú túto veľkolepú kulisu, ale prepožičiavajú jej aj neveriteľnú plasticitu. Scénéria Vysokých Tatier je po každom kroku iná, je preplnená nespojitou hran, zlomov a odsokov, ktoré spôsobujú, že tieto velhory po-

skytujú umelcovi na každom kroku nový neočakávaný pohľad.

Mnohorakosť a menlivosť pohľadov je pre Vysoké Tatry typická, no príznačná pre Vysoké Tatry je aj skutočnosť, že Vysoké Tatry nemajú svoj landmark, svoje poznávacie znamenie – nemajú svoju „Eifelovku“, ani svoj „Matterhorn“. Žiaden tatranský štít nemá jedinečnú, iba pre seba príznačnú podobu a modeláciu, a navyše uvidený z rôznych svetových strán vyzerať na nepoznanie.

Zo symbolického hľadiska je čosi velebného a súčasne čistého a vznešeného v kráse tatranských veľhôr, tejto prirodzenej dominanty slovenskej krajiny. Sú predmetom obdivu už po mnoho stáročí. Slováci ich ospievali v mnohých piesňach, oslávili v mnohých básňach a zvečnili v mnohých malbách. Slovenská národná hymna sa začína slovami „Nad Tatrou sa blýska...“ a Tatry v heraldickom zjednodušení sú súčasťou štátneho znaku.

Prírodná paleta farieb vo Vysokých Tatrách je skromná, ba neraz aj monochromatická. Svetlosivé až tmavočierne tóny skál harmonizujú s belobou snehu a príležitostnou zeleňou machu, či kosodreviny.

A je tu ešte nebo. „Krásne je aj nebo nad tými horami“, spieva sa opäť v slovenskej hymnickej piesni. Nebo nad Vysokými Tatrami je fenomén sui generis. Pôvodná belasosť neba mení sa nielen každým ročným obdobím, ale doslova z minúty na minútu, stvoriteľovi, režisérovi tohto veľkolepého divadla nad Vysokými Tatrami nijaké farby nie sú zakázané. Odblesky vychádzajúceho či zapadajúceho slnka zláti končiare a na oblakoch a obláčikoch predvádzajú len kdesi na inom mieste – ťažko predstaviteľnú hru svetla a farebnosti.

Mimoriadnosť tohto prírodného – estetického – zážitku je dozaista spätá s Vysokými Tatrami, ktoré svojimi popolavosivými odtieňmi poskytujú ľudskému zraku oporu, doslova „referenčnú základňu“.

Všetky tieto, a pravdaže aj niektoré ďalšie činitele sa sčítavajú a znásobujú a vo svojom výslednom účinku zapríčiňujú, že samotné Vysoké Tatry – navyšosť prírodný objekt – v našom zornom poli pôsobia dojomom umeleckého artefaktu.



Podľa mňa je to hlavná ťažkosť pri tvorbe umeleckých diel s tematikou Vysokých Tatier. Realistické zobrazenie Vysokých Tatier pôsobí neverne, neúprimne, teatrálna a prípad od prípadu aj gýčovo. Výtvarník sa musí uchýliť k dvojnásobnému prevraveniu, k pospostmodernistickému vyjadrovaniu/odcudzeniu a výtvarnej štylizácii, ak chce vysloviť svoju pravdu o Vysokých Tatrách. A toto je aj dôvod, pre ktorý niektorí umelci pri zobrazovaní Vysokých Tatier zlyhávali a iní významní majstri sa zobrazovania Vysokých Tatier proklamatívne vzdávali (napr. M. Benka: „...v týchto dňoch počiatku jesene 1967 sa vám priznávam, že sa musím vzdať nádeje na riešenie tak pritažkej úlohy preniesť vás na výtvarno-umelecký obraz, a čo viac, aby ste boli slovenské. – Vy, krásne a velebné Tatry, musíte ešte na svojho umelca – maliara čakať, lebo ste problém nie ľahký a s úlohou ťažko riešiteľnou...“).

### *Historicky najstaršie zobrazenia Tatier*

Prvé panorámy Tatier sa objavujú v sakrálnom maliarstve a to poväčšine v paradoxných symbiózach s biblickými dejmi. Domáci umelci kladli staroveké príbehy do prostredia, ktoré poznali a ktoré svojou tajupnosťou a nedostupnosťou korešpondovali s atmosférou tajupného a vzdialeného biblického sveta, či však ide naozaj o panorámu Tatier, dá sa polemizovať.

Prvý doklad svetského výtvarného diela s tatranskými motívmi predstavuje **rodinný erb veľkolomnických zemepánov Berzeviczyovcov**, (ukážka č. 1) používaný už v 14. storočí. Jeho hlavný motív tvorí masív Lomnického štítu s kamzíkom na hrebeni.

Ako najstaršie grafické zobrazenie Tatier sa uvádza znázornenie na mapách Lazarusa z roku 1528 a W. Lazziusa z roku 1552 (In: Bohuš, I., Houdek, I.: *Osudy Vysokých Tatier*, Bratislava 1976, str. 54).

Dejiny tatranského krajinárstva začínajú freskou z víťazného oblúka Kostola svätého Egídia v Poprade, kde umelec z prelomu 14. a 15. storočia použil panorámu Tatier ako

pôsobivý rámec pre biblickú scénu zmŕtvychvstania Krista. Pri reštaurovaní boli vyslovené pochybnosti, že ide o premalbu z 19. storočia. Podobné tatranské panorámy sú vyobrazené aj na nástenných malbách zo 17. storočia v Poľsku v červenej sále radnice v Gdansku od Isaaka van den Blocka z roku 1608 a v malbe v kostole v Tribši z 1. polovice 17. storočia.

Významnými grafickými stvárneniami tatranskej panorámy v podobe vedút, ktoré mali topograficko-dokumentárny účel, sú začiatkom 18. storočia jediným krajinárskym zobrazením Tatier. Nevytvorili ich umelci, ale objavitelia a znalci prírody (napr. Štefan Berzeviczy z Veľkej Lomnice, ktorý v roku 1719 nakreslil topografickú panorámu Tatier od Veľkej Lomnice). Zaujímavá je maliarsky naivne podaná **gvašová malba od Antona Schweitzera Montes Carpatici (okolo roku 1719)** (ukážka č. 2), ktorá sa nachádza v depozite Múzea TANAPu v Tatranskej Lomnici.



č. 2



č. 1

Približne uprostred 18. storočia nastáva výrazný zlom vo filozoficko-estetickom ponímaní horskej krajiny, ide o celoeurópsku tendenciu. „Doterajšie zobrazenia divokej horskej prírody v podobe namodralého kamenného reťazca, ktorý uzatváral záhradu sveta, alebo v podobe nehostinných krajín biblických pútnikov vystrieda nový vznosný slovník ikonografických prvkov (večerné a nočné scenérie, vodopády, kaskády, horské jazerá, balvany, vyvrátené stromy, osamelí chodci a predovšetkým atmosférické príbehy na oblohe – výraz horskej melanchólie, či drámy). V našich podmienkach stojí v tom čase tatranská tematika mimo umeleckého poľa, nakoľko tu vznikali len ojedinelé topograficko-illustračné pokusy znázornenia Tatier ako súčasť vedeckého skúmania



máp a cestopisov.“ (Vladimír Beskid: Kapitoly z Tatranského kaleidoskopu, in: *Tatrománia*, katalóg k výstave, vydala Tatranská galéria v Poprade 1992).

Zo zachovaných archívnych materiálov pozornosť pútajú **knižné ilustrácie neznámych autorov** (ukážka č. 3), ktoré zdobia cestopisné diela s tatranskou tematikou Belsazara Hacqueta (1739 – 1815) z roku 1796 a Roberta Townsona (1762 – 1827) z roku 1797.



č. 3

Z prvých zachovalých topografických prác z druhej strany Tatier, z Poľska, je známa rytina od Zygmunta Vogela (1764 – 1826) - panoráma Tatier z poľskej strany z roku 1804, ktorá bola ilustráciou publikácie Stanislava Staszica (1755 – 1826), In: Staszic, S.: *O zemiorodstwie Karpatow i innych gór i rownin Polski*. Warszawa 1815.

Zaujímavá je **kolorovaná litografia Emanuela Krotchvíla Kronbacha (1778 – 1861) s pohľadom na Dolinu Koscielisku s Lodowym źródlom a skaliskom Saturn** (ukážka č. 4), ktorá sa nachádza v štatistickej monografii o Karpatoch – In: Kronbach, E.: *Darstellungen aus dem Konigreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecer Kreise*. Wien 1823.



č. 4

## Tatranská krajinomalba

Až 19. storočie prináša v malbe na Slovensku tematiku voľne odpozorovanej prírody, kult hôr a ich výtvarné zhodnotenie. Podľa citovaného V. Beskida v priebehu tohto storočia sú v tatranskej krajinomalbe viditeľné tri vrcholné obdobia:

1. Prvým desaťročiam na Slovensku výrazne dominuje spišský maliarsky okruh, ktorého umelci (Ján Jakub Müller (1780 – 1828), Karol Marko st., (1791 – 1860) Jozef Czaučzik (1780 – 1857) a ďalší) rozvíjali krajinársku vedutu a zakotvili domácu krajinu v našom prostredí.

2. Uprostred 19. storočia prevyšuje doterajšie výtvarné úsilie tvorba dvoch umelcov Karla Tibeľyho (1813 – okolo roku 1870) a Petra Michala Bohúňa (1822 – 1879); prvý z nich dal Tatrárom romantickú pečať monumentálneho prírodného živlu, druhý ich povýšil na symbolický kamenný znak Slovenska.

3. Koncom decénia sa Tatry stávajú uznávaným krajinárskym motívom v stredoeurópskej oblasti. Do Tatier smerujú cesty mnohých domácich aj zahraničných umelcov. Završením tohto dobového nadšenia sa stala tvorba závojových krajín Ladislava Medňanského (1852 – 1919), melancholických scén Ferdinanda Katonu – Kleinbergera (1864 – 1932) a ojedinelá panoráma Teodora Csontváryho – Kostku (1853 – 1919) s jej silným opticko-psychologickým účinkom.

Toto storočie prináša zmeny aj u poľských umelcov, téme Tatier sa venovali Jan Nepomuk Glowacki (1802 – 1847), Adam Gorczyński (1805 – 1876), Leon Wyczółkowski (1852 – 1936), Władysław Ślewiński (1854 – 1918), Jan Stanislawski (1860 – 1907) a aj Stanislaw Witkiewicz (1851 – 1915). Ako uvádza Jitka Haaková v katalógu *Obraz Tatier* (vydala Tatranská galéria v roku 2000), zaujímavým počínom bolo zhotovenie obrovskej panorámy Tatier z Miedzianeho (115 x 16 m) zhotovenej z iniciatívy Dr. Henryka Lgockeho z Krakova, maľovali ju autori pod vedením Stanislawa Janowskeho (1866 – 1942) a nemeckého maliara Ludwiga Bollera (1862 – 1896). Na základe škíc namaľovali definitívne dielo v Mníchove, kde bolo aj vystavené v roku 1896, neskôr vo Varšave. (L. Boller pri dokončovaní panorámy spadol z lešenia a svojím zraneniam podľahol. Panoráma bola predaná v dražbe a jej časti znova použité ako maliarske plátno.)

Na “Tatrách” vyrástla slovenská krajinomalba. Toto základné konštatovanie sa stalo východiskovým princípom zbierkotvornej činnosti Tatranskej

galérie (založenej v roku 1960) a zhodou okolností v súčasnosti sídliacej v Poprade, kde sa nachádza jedno z prvých známych spodobnení Tatier v nami už spomínanom Kostole svätého Egídia.

Je prirodzené, že Tatranská galéria našla svoj domov práve v Poprade, známom turistickom centre na úpätí Vysokých Tatier. V depozite Tatranskej galérie sa nachádza približne 2500 diel. Fakt, že takmer 600 umeleckých diel je venovaných výlučne Tatrám, predstavuje kolekciu, ktorá je svojím monotematickým zameraním výnimočná aj v cele európskom kultúrnom kontexte.

Kolekcia výtvarných zobrazení Tatier je rôznorodá, vo svojom tematickom zameraní aj použitím maliarskych a grafických techník. Najbohatšie je zastúpená v zbierkovom fonde olejomalba, grafická tvorba je reprezentovaná predovšetkým dobovými litografiami, rytinami, leptami, drevorezmi. Z ostatných výtvarných techník obsiahlu časť predstavujú akvarely, pastelky, kresby a samostatný súbor tvoria umelecké fotografie.

Zbierky Tatranskej galérie umožňujú spoznať okrem rôznorodých výtvarných techník aj rozličné

umelecké podania a individuálne rukopisy. Dobovo najstaršou akvizíciou je **naivnorealistická podoba Tatier-Starý Smokovec-Karola Tibelyho z roku 1834** (ukážka č. 5) a dobové **litografie Rudolfa Alta** (ukážka č. 6) podľa námetov Ľudovíta Libaya z roku 1861.

Kultivovaný realizmus prvých prác Ladislava Medňanského v zbierkach Tatranskej galérie dopĺňajú emotívne akcentované **olejomalby Ferdinanda Katonu** (ukážka č. 7), Andora Borutha (1873 – 1955). Drsnejší slovenský realizmus, pre



č. 7  
 ktorý je príznačný figurálny motív prostého človeka, prinášajú bohato zastúpené **diela Jana Hálu** (ukážka č. 8) (1890 – 1959), Ľudovíta Križana (1900



č. 5



č. 8



č. 6

– 1979). **Impresionistické stvárnenia tatranskej scenérie od Antonína Hudečka** (1872 - 1941) (ukážka č. 9), Juraja Kruteka (1904 – 1981) pripomínajú premenlivosť a prchavosť tatranských nálad. Osobitú časť diel tvorí skupina známych východoslovenských autorov Antonín Jasusch (1882 – 1965), Ľudovít Csordák (1864 – 1937), Július Jakoby (1903 – 1985).



č. 9

S témou Tatier pociťovali potrebu sa vyrovnáť aj najvýznamnejší predstavitelia slovenského výtvarného umenia 20. storočia ako **Janko Alexy**



č. 10

(1894 – 1970) (ukážka č. 10), Gustáv Mallý (1879 – 1952), Martin Benka (1888 - 1971), Jozef Kollár (1899 – 1982), Miloš Alexander Bazovský (1899 – 1968), Mikuláš Galanda (1895 – 1938). Ich diela s touto témou patria k tým najhodnotnejším v depozite Tatranskej galérie.

Téma Vysokých Tatier je mimoriadne lákavá, ale aj ťažká a výtvarne náročná. Jej výnimočnosť väzí v tom, že Vysoké Tatry sú mimoriadne pekné, sú krásne až natoľko že neunesú už ďalšiu výtvarnú estetizáciu. Tí umelci, ktorí sa vydali touto cestou, a boli medzi nimi aj majstri európskeho formátu, neuspeli; priveľa krásy, aj keď realisticky podanej, zapôsobil na diváka nadneseným, priam gýčovitým dojmom. Táto skúsenosť spôsobila, že k vý-

tvarnému spodobeniu Tatier sa pristupovalo z dvoch dominantných aspektov. Prvý zdôrazňoval drsnú až surovú krásu skalnatých masívov, druhý si všimal premenlivosť čarokrásnej svetelnej atmosféry nad skalnatými končiarimi. Počasie v Tatrách sa prudko a nečakane mení, ani nie zo dňa na deň, ale z hodiny na hodinu. Zmeny počasia a prírodné katastrofy, ktoré boli príčinou smrti mnohých návštevníkov Tatier, sa premietli do celého radu maliarskych diel, ktoré sa navzájom odlišujú a vynikajú svojou náladou, pôsobia dojmom, akoby nie Vysoké Tatry, ale ich nálada bola predmetom maliarstva obdivu.

Tatranská galéria so svojou zbierkou obrazov s motívom Vysokých Tatier poskytuje výnimočnú príležitosť porovnávať zvládnutie tej istej a mimoriadne náročnej témy rôznymi maliarskymi a grafickými technikami na rozpätí troch storočí.

Dôležitú časť stvárnenia Tatier tvorí fotografická tvorba. Tatranská galéria ukrýva vo svojom depozite viacerých autorov, spomeniem aspoň dvoch, ktorí ovplyvnili nielen umelecké, ale celé kultúrne dianie v podtatranskom regióne.

**Pavol Sochán** (ukážka č. 11) (1862 – 1941), aj keď vyštudoval výtvarnú akadémiu, maľovaniu sa nevenoval. Svoje umelecké vzdelanie však naplno využil pri fotografovaní. Jeho zábery nie sú len zachytením reality, vedel z každého objektu či krajiny vyťažiť krásu, a to nielen vonkajšiu. Niekoľko jeho zaujímavých fotografií, zachytáva atmosféru Tatier. Krajinu fotografoval tak, akoby sa v nej odohrával príbeh. Z jeho fotografií vane úcta k tradícii, k prostému človeku. Výtvarno-fotografické zábery pripomínajú obľúbenú tému klasickej krajinomalby – veduty (krajinné pozadie s výrazným horizontom,



č. 11



v popredí vegetácia, ľudská činnosť a centrálny motív urbanistického celku). Sochán si princípy veduty svojsky prispôbil fotografii a vytvoril tak zvláštny dojem – mestá a dediny pod Tatrami akoby ležali v náručí prírody.

**Karol Plicka** (ukážka č. 12) (1894 – 1987) ako pracovník Matice slovenskej pôsobil na Slovensku takmer 20 rokov, zásluhou odborných pracovníkov Národného múzea v Martine je celá jeho fotografická tvorba starostlivo a dôsledne spracovaná a archivovaná. Z tejto zbierky pochádzajú aj fotografie s tatranskou témou. Medzi najzaujímavejšie patrí kolekcia záberov pod názvom Sušenie ľanu – Štôla z rokov 1947 – 1949. Polička so zašpicatenými snopkami ľanu v pozadí so scenériou špicatých končiarov Tatier, niekedy tak bežné k videniu v podhorí okolo Štôly, Mengusoviec, ale aj Kežmarku, dnes už nevidíme.



č. 12

Sochán i Plicka majú veľa spoločného, dokonca aj svojho „životopiscu a pomenovateľa“, toho istého etnografa prof. Martina Slivku. Obaja autori majú spoločný predmet obdivu - tatranskú prírodu a ľudí pod Tatrami. V ich fotografickom odkaze aj odlišnosť, jeden (Plicka) zachycuje život prevažne sviatocný a ten druhý (Sochán) ukazuje život robotný.

### *Súčasná podoba stvárnenia*

V prácach umelcov, vytvorených v diapazóne posledných desaťročí sa ťažisko dôležitosti presúva, predmetom zobrazenia prestávajú byť Tatry a centrom sa stáva človek pozorujúci, jeho pocity i racionálne úvahy a ekologické obavy. Samotné Tatry sú v tvorbe umelcov zastúpené už iba názvom končiaru, údolia, či prírodnej lokality. Umelcov obdiv

k prírode nahrádzajú úvahy o civilizačných zásahoch človeka do majestátu veľhôr a ich možných dôsledkoch v budúcnosti. Prednosť dostáva výtvarná skratka a brutalita výrazu, ktoré signalizujú odcudzenie človeka človeku i prírode. Nositeľmi týchto tendencií v zbierkach Tatranskej galérie i v povedomí slovenskej kultúrnej verejnosti sú súčasní umelci Július Koller (1939 – 2007), **Vladimír Popovič (1939)** (Ukážka číslo 13), **Ladislav Čarný (1949)** (Ukážka číslo 14) a Dušan Srvátko (1946).



č. 13



č. 14

Zbierka umeleckých diel s motívom Tatier, nachádzajúca sa v depozite Tatranskej galérie v Poprade, je dôkazom vývoja estetického nazerania a stvárnenia jedného a toho istého, ale pre národnú kultúru výnimočného prírodného útvaru. Diela na pozadí storočí zachytávajú nielen vzťah človeka k prírode, ale sú aj prejavom jeho kultúrnosti minulej, prítomnej i budúcej.

ANNA KRÓL

## TATRY A JAPONIZMUS. INŠPIRÁCIE JAPONSKÝM UMENÍM V TATRANSKÝCH KRAJINKÁCH MALIAROV „MŁODEJ POLSKI” (MLADÉ POĽSKO): WEISS – WYCZÓŁKOWSKI – FAŁAT – WITKACY

Poľský modernizmus, ktorý trval od roku 1890 - 1914, so sebou priniesol nielen rozvoj krajinomalieb, ale predovšetkým neobvyklú fascináciu Podhalím, Tatrami a tiež goralmi. Jacek Kolbuszewski poznamenal, že „po prvýkrát a ako jediné v histórii poľskej kultúry obsadili Tatry spolu s goralčinou centrálné miesto, ktoré si udržiavali celých dvadsať rokov (1890 - 1910), až do presýtenia a nadmernosti”.<sup>1</sup> V tom období sa namalovalo veľa obrazov Tatier, ale tie najkrajšie vznikli inšpiráciou japonského umenia.

Japonizmus<sup>2</sup> sa v poľskom umení naplno prejavil s takmer 25-ročným oneskorením než v európskom umení, ale umelecká úroveň tohto javu bola nezvyčajná. Do popredia sa dostali súčasne nielen rozmanité tendencie, napr. secesia a symbolizmus, neoexpresionizmus a protoexpresionizmus, ale hlavne stretnutie mnohých umeleckých osobností. Z tohto dôvodu nebol poľský japonizmus nikdy len jednoduchou citáciou japonských rekvizít alebo interpretáciou pravidiel kompozície drevorytov *ukiyo-e*, ale autentickým dialógom s inou kultúrou a mentalitou. V neznámej sérii tatranských krajinomalieb od Wojciecha Weissa, v pastelových majstrovských dielach Leona Wyczółkowského, prchavých zobrazeniach Tatier Juliana Fałata a Witkacyho sa dá zreteľne postrehnúť cesta prisvojovania si inej revolučnej estetiky. Tieto diela nepredstavujú len jasný zdroj poznania poľského japonizmu a s tým zviazaný umelecký výber, ale taktiež poznanie a zážitky z Tatier.

*Czarny Staw Gąsienicowy - tatranské krajinomalby Wojciecha Weissa*

„Nech len každý vstúpi do seba a opýta sa, načo si ide obzerať panorámu Tatier a aké dojmy od nej očakáva a presvedčí sa, že mu ide nielen o výraz tatranskej prírody, o jej skrátený symbol, o expresiu hôr, ale o niečo viac: o jej kúzlo, vánok, čaro, o intenzívne vzrušenie a pocit jej skutočnej blízkosti a reálneho ocitnutia sa v nej [...]. A pretože sú ľudia, ktorí vnímajú krásu prírody tak intenzívne a spontánne, tak bezprostredne a nielen ako kľúč do začarovaného Sezamu spomienok a nielen ako symboliku hôr, pretože takýto vzťah k obrazu je celkom prirodzený, je jasné, že musia byť aj maliari, ktorí zo svojich diel činia silný a intenzívny omamujúci extrakt, sami sa ním opájajú a ním hostia aj divákov. [...] Je ľahké spozorovať, že ak stlačíme, skoncentrujeme expresiu (výraz), získame impresiu alebo jej silnejší stupeň: emócie (silný dojem). Musíme sa ale na ňu bezvýhradne skoncentrovať [...], zväčšiť jej intenzitu, [...] odhodiť všetko, čo rozptyľuje pozornosť a rozbíja dojmy na vedľajšie, menej dôležité veci. Vtedy získame tú jednotu a prudkosť, náhlosť pocitov, aké sa niekedy podarí dosiahnuť veľkým maliarom, ktorí opovážlivo roztopili všetky drobné efekty a tvary do jednej mohutnej škrvny obrazu, do jedného silného aktu: škripot, pochmúrnosť, hrôza, bohatstvo”<sup>3</sup>.

Znamenitou ilustráciou prvého teoretického textu poľského expresionizmu, ktorý publikoval Cezary Jellenta v roku 1897, je séria málo známych tatranských kompozícií Wojciecha Weissa. Leto

<sup>1</sup> *Tatry i górale w literaturze polskiej. Antologia*, oprac. J. Kolbuszewski, Wrocław 1992, s. XLVIII.

<sup>2</sup> Viac na tému poľského japonizmu pozri: A. Król, *Martwa natura z japońską laleczką*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2010 a A. Król, *Manggha. Szkice różne o japonizmie polskim*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2010.

<sup>3</sup> C. Jellenta, *Intensywnizm*, „Głos” 1897, č. 35-36, cit. z: E. Grabska, *Moderniści o sztuce*, Warszawa 1971, s. 392.



1899 strávil umelec so svojím učiteľom a majstrom Leonom Wyczółkowským a Włodzimierzom Tetmajerom v Zakopanom. Vtedy vzniklo vyše dvadsať nevelkých olejových a pastelových tatranských krajiniek, predovšetkým z okolia plesa Czarny Staw Gąsienicowy a Hali Gąsienicowej. Tieto tatranské práce zotrávajú v tieni ostatných „presvedčivých krajinomalieb“ umelca – industriálnych krajiniek s vlakovými koľajami, ohnivých západov slnka a plytčín nad riekami Wisła (Visla) a Wisłok. Prešli ich taktiež tatranské majstrovské diela Wyczółkowského, namaľované o niekoľko rokov neskôr. Wyczółkowski sa pri tvorení svojich tatranských japonských pastelových sérií snažil odzrkadliť neustále sa meniacu prírodu, zachytiť hru svetla a farieb.

„Dojmy z Tatier“ Wojciecha Weissa neboli počas jeho života vystavované. Ale to vlastne ním a nie jeho učiteľom sa začal nový spôsob zobrazovania hôr, ktorý bol poznamenaný japonskou estetikou a vzťahom k prírode. Jellenta má pravdu, zobrazovanie krajinomalieb, to nie je len „výraz tatranskej prírody“, „jej skrútený symbol“, znamenie „expresie hôr“, ale naozaj „niečo viac“ – neobvyčajná intenzita zážitkov z krajinomalieb.

Weiss v zobrazení Tatier z roku 1899 rozhodne riskantne interpretuje japonský drevoryt a japonskú estetiku. Ako vieme, umelec mal za sebou pobyt v Paríži, ako aj prvé kontakty s japonským umením, mal vlastnú kolekciu drevorytov *ukiyo-e*. Vďaka tomu mohol intuitívne používať syntetický štýlistický vzorec, zúženú farebnú škálu a vybrať si ponorú farebnú dominantu. Vedome tiež vyberal nevelký formát, podobný formátu diel Jana Stanisławského a japonským drevorytom.

Pochopiteľne sa prvé Weissove tatranské očarenia zapísali do širokej oblasti fascinácie Tatrami a goralčinou. Maliara však nezaujíma folklór, rekvizita. Vidí hory hrozivé a bezpodmienečné, mohutné a bezlútostné, ku ktorým sa mu nie je ľahké priblížiť, aby mohol zobrazit ich „intenzitu“. Prácu umelca uľahčuje schopnosť syntentizácie a vydobývania významu fragmentu. Na to, aby mohol oddať realitu hôr, mu vystačí preštudovať kúsok z krajiny Hali Gąsienicowej. Vo Weissových tatranských obrazoch (bolo ich viac ako 10), je zahrnutá aj japonská koncepcia konštrukcie priestoru: šokujúce

uhly pohľadu, priblíženia, zjednodušenia a „hovoriaca prázdnota“. Zhodne s pravidlami japonských majstrov: „Pri maľovaní čohokolvek neopisuj všetky detaily. Najlepší spôsob je vyjadriť celý význam niekoľkými sugesciami“<sup>4</sup>.



Wojciech Weiss, *Czarny Staw Gąsienicowy od strony Potoku Suchej Wody, 1899*, olej na papieru, 23 x 32 cm, súkromná zbierka



Wojciech Weiss, *Widok na Giewont (Pohľad na Giewont), 1899*, olej na doske, 12,3 x 21,3 cm, súkromná zbierka

### *Morskie Oko a Czarny Staw (Morské oko a Čierne pleso) – japonské zobrazenie Leona Wyczółkowského*

Leon Wyczółkowski stvoril sériu tatranských majstrovských diel, v ktorých sa podobne ako cez šošovku, koncentrujú všetky najdôležitejšie vlastnosti japonskej estetiky a predstavujú jeden z najvýznamnejších príkladov poľského japonizmu. Umelec našiel jednoduchý vzorec: „Ako zobraziť niečo rozmerne na malom formáte? [...] Zobrazí sa len

<sup>4</sup> T. Mitsuoki, *Zbiór zasad malarstwa japońskiego*, cit. z: M. Ueda, *Szukając podobieństwa do natury. Mitsuoki o sztuce malowania [in:] Estetyka japońska. Antologia*. zv. 2: *Słowa i obrazy*, red. K. Wilkoszewska, Kraków 2005, s. 162.

fragment, lebo celok by zmenšil rozmernosť<sup>5</sup>. Toto nové, syntetické a fragmentové poňatie horských motívov prekvapilo všetkých. Na japonský pohľad na Tatry ako prvý poukázal už v roku 1904 Tadeusz Jaroszyński, potom ako si prehladal cykly „*Legends tatrzańskie*“ („*Tatraské legendy*“). „Ohromujúca jednoduchosť prostriedkov a zároveň sila výrazu [...] Čím to je? Viac ako desať škrabancov tmavou kriedou, niekoľko čiernou a zelenou a hotovo [...] Okrem týchto nedbalých, akoby náhodných dotknutí, je tam akési dokonalé vycítenie formy a kresby ostrých žulových zlomov Mnícha! Ako nádherne charakteristicky je poňatý les, ktorý zostupuje po úbočí hory”<sup>6</sup>.

Wyczółkowski býval veľakrát v Tatrách, ale tie najkrajšie pastely s prvkami japonizmu vznikli počas jeho pobytov v rokoch 1904 - 1906 a 1910 - 1911. Prvotne sa v jeho kompozíciách Tatry objavovali len symbolicky, o čosi neskôr maľoval pohľad na Giewont, horské úbočia a lesy. Od roku 1904 sa koncentroval výlučne na okolie plies Morské Oko a Czarny Staw pod Rysami (Morské oko a Čierne pleso pod Rysmi).

*Ukiyo-e* sú obrazy plynúceho, pominuteľného sveta. Východiskovým bodom japonského drevorytu bol pokus o zachytenie premenlivosti sveta a prírody. Wyczółkowski mal ten istý cieľ motivácie, keď chcel do umeleckého tvaru uzavrieť premieňajúcu sa tatranskú krajinu. V spomienkach spoločníkov umelcovej výpravy čítame: „Celý deň študoval horský obraz krajiny. Už od skorého rána z otvoreného stanu pozoroval efekty svetla prvých slnečných lúčov, ktoré padali na obrovský masív žulových štítov“<sup>7</sup>. [...] „Ak vychádzame z predpokladu, že ak má byť obraz verný, musí byť dielom jedného dojmu, už od začiatkov sa stále snažil obraz skončiť, šesť plies: Čierne pleso v šiestich rôznych osvetleniach. Wyczółkowski to maľoval od šiestej hodiny rána do neskorého večera. Ráno, prvé lúče padajú na hladinu vody, plamienky sa odrážajú a skackajú po vode. Potom o 9-tej, 11-tej, 3-tej hodine – poobede sa stmieva, také hmly, až sa zdalo, že sa slnko už nikdy neobjaví. Jedným dychom a jedným dňom”<sup>8</sup>. Zaujímavé sú taktiež ne-

spočetné výpovede samého Wyczółkowského, ktoré ukazujú jeho fascináciu premenlivosťou pohľadu na Tatry. „Morské oko z Čierneho plesa 1. na čiernom pozadí, ako posolené [...] 2. v snehu [...] A večer tretie Morské oko, malé [...] Krištáľové pleso, efekt ťažoby, jasné sute a ich odraz vo vode [...] Čierne pleso celé biele, piesok, sute”<sup>9</sup>.

K najdôležitejším a najpočetnejším spomedzi Wyczółkowského tatraských krajiniek patria zobrazenia plesa Morské oko. Najčastejšie ho maľoval od strany chaty, občas ho zachytil zhora, zo svahu. Maliar čerpal inšpiráciu z drevorytu *ukiyo-e*, pričom majstrovsky využíval jeho zásady: nové zásady konštruovania priestorov, zarážajúce uhly pohľadu, napr. z vtáčej perspektívy, kompozičné usporiadanie, orezanie, fragmentárnosť kompozície, sektorovú výstavbu, ako aj motív „mriežkovania”, čiže pozeranie sa na objekt cez koruny stromov ukázané v popredí. Krása sveta je ukázaná zhodne s budhistickou estetikou cez fragment, orezanie väčšieho celku.

Wyczółkowski niekoľkonásobne sportrétoval Čierne pleso, asi tak často ako Morské oko. Zaujímali ho rôzne efekty atmosféry a rôzne časti dňa. Wyczółkowski zobrazil jazero „ako posolené” (autorova vlastná definícia), na ktoré práve spadol prvý sneh. „Pod nami dole, v kotline z rýdzej skaly, leží zrkadlo rybníka. Sivé, poškvrené kúskami snehu, strmé nedostupné veže sa zdvíhajú bezprostredne z vody, vysoko do neba; druhé, také isté, boli vidieť hlavou dole v plese, ktoré na hladine nemalo ani najmenšiu vrásku. Goralí hovoria, že to vidieť onen svet – je to Čierne pleso pod Rysmi”<sup>10</sup>.

Wyczółkowski svoje tatraské krajinomaľby tak často exponoval, až si získavali uznanie kritikov a verejnosti. Najväčší poľský zberateľ umenia Ďalekého Východu Feliks „Manggha” Jasieński v roku 1904 s entuziazmom napísal: „nečakane sa stal poetom, ktorý vycítil a vo svojich obrazoch veľkolepo zobrazil majestáť, hrôzu alebo čaro štítov, hustých lesov a plies, rán a súmrakov, melanchóliu jesene, ktorá sa vlečie po horách, pomedzi hmlami, purpurovú plášť zlatom vyšívaný. Bol po-

<sup>5</sup> M. Twarowska, *Leon Wyczółkowski*, Wrocław 1962, s. 29.

<sup>6</sup> T. Jaroszyński, *Legends tatrzańskie*, „*Kurier Warszawski*” 1904, č. 325, s. 3.

<sup>7</sup> T. Grott, *Listy [in:] Leon Wyczółkowski. Listy i wspomnienia*, sprac. M. Twarowska, Wrocław 1960, s. 274.

<sup>8</sup> *Tamže*, s. 274.

<sup>9</sup> *Tamže*.

<sup>10</sup> S. Witkiewicz, *Na przełęczu. Wrażenia i obrazy z Tatr*, 1889.

etom, ktorý uprostred snehu a oblakov zazrel a na plátno preniesol skupinu skamenených mocných rytierov<sup>11</sup>.

V tom istom roku Antoni Chołoniewski poznamenal: „Pozrite na tú pochmúrnu, tajomnú, hrozivú hĺbinu Morského oka, na šedivú jasnosť skál nad Čiernym plesom. Tatry a Podhalie sú pre Wyczółkowského prameňom nevysychajúceho nadšenia a motívy z tohto prameňa sa menia na majstrovské diela plastického umenia. Z tohto istého prameňa vo svojej poézii čerpal aj Kazimierz Tetmajer<sup>12</sup>.

Wyczółkowského tatranské krajinomalby nemajú žiadnu obdobu ani v poľskom ani v európskom umení tohto obdobia. Predstavujú nadčasový novodobý a samostatný obraz Tatier. *Zobrazenie Tatier Juliana Fałata*



Leon Wyczółkowski, *Czarny Staw (Čierne pleso)*, 1905, pastel, gvaš na papieri, 53 x 73 cm, súkromná zbierka

Vo Fałatovej tvorbe sa okolo roku 1907 objavil motív zimnej krajiny s potokom, ktorý sa vinul po medzi zasnežené polia. Prevedený v olejovej, taktiež akvarelovej a pastelovej technike bol vystavený pod rôznymi názvami: *Śnieg* (Sneh), *Krajobraz zimowy* (Zimná krajinomalba), *Potok w śniegu* (Potok v snehu) alebo *Motyw zimowy* (Zimný motív). Umelec majstrovsky syntetizuje



Leon Wyczółkowski, *Morskie Oko (Morské oko)*, 1905, pastel na papieri, súkromná zbierka

krajinuku, zjednodušuje jej formu, akoby ju zhŕňal do jedného spontánneho pohybu štetca. Približuje a zveličuje sneh alebo potok, umiestňuje ho v popredí a prehliada nepodstatné detaily. V zimných krajinomalbách, presýtených slnečným svetlom, s neobyčajnou schopnosťou zachytáva snehovú hmotu, kyprost čerstvo napadnutého snehu a jeho ťažobu v čase odmäku. Aj keď sa séria s potokmi, ktoré slobodne plynú cez sneh, stala firemným logom umelca, existujú krajinomalby, v ktorých sa odzrkadľuje jeho majstrovstvo a originalita. Zobrazenia Tatier.

Leto v roku 1894 trávil Julian Fałat v Zakopanem, kde ako píše v liste Sewerynowi Böhmovi, „je tak nádherne, že okrem naliehavých pozvaní do rôznych kútov sveta sa nemôžem odtiaľto odtrhnúť. Ostanem tu tak dlho, ako budem môcť<sup>13</sup>. A skutočne. Umelec ostal v Podhalí niekoľko týždňov, vytrvalo vytváral štúdie a skice o. i. z Doliny Kościeliskej. Na ich základe namaľoval sériu akvarelov a olejomalieb s tatranskou tematikou. Niektoré z nich vystavil vo varšavskom Spolku pre povzbudenie výtvarných umení (*Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych*) a v krakovskom Spolku priateľov výtvarného umenia (*Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych*). Fałat skoro každý rok pri-

<sup>11</sup> F. Jasieński, *Sztuka polska. Malarstwo*, 1904, tabuľka 48.

<sup>12</sup> A. Chołoniewski, *Na wystawach sztuki. Krakowska wystawa jubileuszowa, „Życie i Sztuka”* 1904, č. 50.

<sup>13</sup> *Fałat znany i nieznaný. zv. 2: Czasy krakowskie. Korespondencja z lat 1895-1910*. Výber a sprac. M. Aleksandrowicz, Bielsko-Biala 2008, s. 371.

chádzal do Podhalia: býval v Zakopanom alebo v Poroníne. Z každého pobytu si prinášal kolekcie nových prác s tatranskými motívmi, ktoré získali až taký veľký úspech, že sa hneď predali. Len málo z týchto tatranských motívov sa podarilo nájsť. Z umelcovej korešpondencie uchovanej v Múzeu v Bielsku-Białej sa zachovali nespočetné, ale významné zmienky o jeho vzťahu k Tatrám a Zakopanému (o olejomalbe *Widok na Giewont (Pohľad na Giewont)* píše, že „je to jeden z lepších dojmov zachytených v prírode v Zakopanom“).

Fałat zobrazoval hlavne pohľady na Tatry, rozsiahle panorámy videné zo Zakopaného od Koszycy po Czerwone Wierchy (Červené vrchy), Giewont a taktiež z Poronína z Galicovej Grapy. Portretoval tatranských goralov, ako aj charakteristickú výstavbu pod Tatrami, napr. mlyn v Zakopanom a dvory.

Zachovalo sa relatívne málo prác zobrazujúcich Vysoké Tatry a „portréty“ konkrétnych štítov. Akoby umelca nezaujímali malebné priblíženia desivých miest, s ktorými sa môžeme stretnúť v tvorbe Leona Wyczółkowského, ktorý maľoval Morské oko a Čierne pleso pod Rysmi, Wojciecha Weissa, ktorý v prvom rade zobrazoval Czarny Staw Gąsienicowy. Fałat ukazoval zasnežené tatranské štíty na horizonte. Takáto interpretácia krajinomalby nemôže nikoho prekvapiť, ak si prečítame *Pamiętniki (Pamätníky)* vydané po ceste do Japonska, v ktorých si autor poznamenal: „Ako umelca - maliara ma prekvapuje zahmlenie krajiny, ktoré vytvára zvláštne perspektívy a akoby vytváralo niečo nedopovedané, čo ponúka široké spektrum možnosti autorovej predstavivosti“<sup>14</sup>.

K jeho majstrovským dielam patrí akvarel z múzea v Bielsku-Białej s názvom *Tatry* (z roku 1906), v ktorom je hlavným motívom masív Svinice a jej okolia. Umelec je fascinovaný jej tvarom. V syntetickom, takmer schematickom poňatí bezchybne vystihuje podstatu tejto hory. Význam zobrazenia je podporený zařirovým tónovaním, charakteristickým pre vysokohorskú krajinomalbu.

Fałat, ako jediný poľský umelec (a jeden z mála v Európe) v 19. storočí navštívil Japonsko. V jeho

dielach je inšpirácia japonským umením podivuhodne zreteľná, o. i. vo voľnom a tvorivom nadviazaní do programového monochromatizmu tušového maliarstva (čínskeho a japonského). Umelec zručne zobrazuje viacfarebnosť snehu, prameňa alebo odľahlých hôr. K jeho majstrovským obrazom patria najmä akvarelové tatranské krajinomalby, kde na tvary stačí sotva pár ťahov štetcom. Vďaka perfekcionistačkej technike farebného rozlíšenia rozvrstvenia škvŕn, sú tieto práce odzrkadlením desivosti a krásy hôr.

O perfekcionistačkej dielni sa počas umelcovho života písalo veľmi veľa. Mieczysław Wallis sa domnieval, že „prčina tej náklonnosti k akvarelovej technike hlboko spočívala v temperamente, v celej psychike, v nervovom systéme maliara. Človeku tejto krvnej skupiny ako Fałat, musel zo všetkých maliarskych techník najviac zodpovedať akvarel: so svojím pomerne jednoduchým a ľahko prenosným pomocným príslušenstvom, so svojou nekomplikovanou procedúrou, ktorá umožňovala rýchle, okamžité zaznamenanie dojmov, ich zachytenie „za horúca“<sup>15</sup>.

Neskôr v eseji z roku 1926 Mieczysław Treter poznamenal:

„Fałat ohromuje technikou. Nie až tak olejovou, aj keď tu tiež možno zahliadnuť bláznivé ovládanie formy a pravidiel v širokých, smelých, ohromných ťahoch štetca, ako technikou akvarelu. Žiaden z poľských maliarov necíti tak vodu vo farbách, lepšie povedané na papieri. Papier je mokrý alebo vlhký, a farba buď po ňom steká alebo vsakuje, spája sa v napoly náhodné javy, tvoriac akýsi prírodný mramorový vzor, z ktorého je cítiť štýl akvarelu – vodu. Tóny nanáša neuveriteľne čisto a kde je potrebné, tak v neuveriteľnej intenzite, pričom olejomalby vôbec neboli v úzadí.

Prostredníctvom vhodne zladených farebných škvŕn, cestou ich vhodne zharmonizovanej ostrosti, podáva Fałat nie presný obraz, kópiu, ale umelecký ekvivalent motívu, ktorý čerpá z prírody; umelec neunavuje opisovaním detailov, len podotýka a sugeruje; tvorí nový a živý impulz pre oko, núti tento impulz doplniť lakonický obraz, zo spánku prebúdzajú všetky asociačné sféry, pôsobí

<sup>14</sup> J. Fałat, *Pamiętniki*, vyd. II, Katowice 1987, s. 132.

<sup>15</sup> M. Wallis, *Julian Fałat*, „Wiadomości Literackie“ 1929, č.30, s. 3.



priamo na emocionálnu stránku života človeka. Je predovšetkým a len [...] maliarom; vo svojej prirodzenosti, celou povahou, láka ho hlavne malebnosť, či skôr schopnosť namaľovania motívu, problém farebnosti, ale nie odpútania sa od vecí, ale úzky vzťah s nimi, s ich životom a charakterom. Od línií, v skutočnosti od inžinierskych nákresov, prešiel Fałat k maliarstvu; odtiaľ to neobyčajné cítenie a známosť formy, odtiaľ tá schopnosť jej konštruovania neraz jedným, riskantným, smelým ťahom štetca a to v akvareli, v ktorom samotný materiál nepripúšťa žiadne úpravy<sup>16</sup>.

Je pravdou, že Fałat veľakrát opakoval tie isté motívy, tie isté kompozície. Robil to z finančných dôvodov, aby udržal rodinu. Je potrebné ešte raz spomenúť, že jeho hlavným materiálom bol papier – netrvácny, ľahko podliehajúci zmenám. Aj toto je v jeho tvorbe „japonské“, pretože nestálosť je pre Japoncov dôležitým elementom krásy. Chvílkový obraz, akoby len vsugerovaný, vyžaduje od príjemcu doplnenie vlastnou predstavivosťou. Možno to, čo je vo Fałatových dielach najviac japonské, je nekompletnosť, prchavosť, pomínutelnosť a tatranské krajinky to dôrazne odzrkadľujú.

### *Hińczowe Stawy (Hincove plesá)*



Julian Fałat, *Widok na Tatry z Poronina*, 1902, akvarel na papieri, 50 x 90 cm, Mazowieckie muzeum v Plocku



Julian Fałat, *Tatry*, 1906, akvarel na papieri, 35 x 100 cm, Muzeum v Bielsku-Białej

### *Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacy)*

„Snívam o tom, aby si niekedy žil v Tatrách. Nie ako športovec, nie ako „mešťan šplhúň“ – iba žil, to znamená splynul s nimi a spoznal ich život. Aby si ich maľoval nie ako „štúdie popredia a pozadia“, ale ako vyjadrenie ich a samého seba“, písal synovi dňa 26. mája 1904 Stanisław Witkiewicz. O rok neskôr, v liste zo 14. júna túto myšlienku rozvíjal: „Musíš sa hlavne sústrediť, lebo tvoj návrh ísť do Tatier je dobrý, zašť sa v samote prírody, v skutku hlboko počúvať sám seba a prírodu, to je to, čo potrebuješ [...] Príď a čo najskôr zájdi do Tatier“. O dva dni neskôr, 16. júna, pokračoval: „chod na čerstvý vzduch, slnko, do Tatier – nie tam, kde je veľká návštevnosť turistov, ale tam, kde to žije aj bez ľudí“<sup>17</sup>.

Witkacy počúvol otca a mnohokrát navštívil Tatry, odkiaľ si prinášal skice, štúdie, fotografie. Na ich základe vo svojej pracovni neskôr maľoval tatranské krajinky, prvé samostatné maliarske pokusy mladého umelca, v ktorých hľadal svoju cestu. Hádám S. Witkiewiczove opätovné vydanie „*Na przełęczy*“ („*Na priesmyku*“) v roku 1906, ako aj jeho maliarska tvorba utvrdili jeho záujem o tatranskú tematiku. Poznáme viac ako desať tatranských krajínok z rokov 1904 - 1913, z toho niekoľko fotografií. Zobrazujú okolie plesa Czarny staw Gąsienicowy, výhľady z Antałowki a Cyrhli a tatranské plesá, ktoré sú ťažko identifikovateľné.

<sup>16</sup> M. Treter, *Fałat*, „Sztuki Piękne“ 1925/1926, s. 315.

<sup>17</sup> Cit. z: S. Witkiewicz, *Listy synowi*, oprac. B. Danek-Wojnowska i A. Micińska, Warszawa 1969, s. 193.



Neskôr veľakrát maľoval pramene a horské potoky, v zime aj na jeseň, keď ho fascinovala intenzita jesenných farieb a bielosť snehu.

Vo Witkacyho tatranských kompozíciách si môžeme všimnúť značný vplyv dávneho japonského umenia, ktoré si rovnako cenil aj jeho otec. Používal všetky, pre japonský drevoryt charakteristické kompozičné nápady, okrem iného orezanie, priblíženie motívu, pohľad zhora, z vtáčej perspektívy, priblíženie a zveličenie fragmentu. Okolo plochých škvŕn často používal vinúcu, ohýbajúca sa dekoračnú líniu. V týchto kompozíciách priestor konštruoval na „japonský spôsob“ a nájdeme v nich tiež ozveny fascinácie maliarmi krajín obdobia Młoda Polska (Władysław Ślewiński a Leon Wyczółkowski). Witkacy zaviedol zaujímavé farebné tónovanie: jemné ružovo-fialové hmly alebo sinavo-fialové štíty.

Jedným z najzaujímavejších krajinomalieb Tatier je obraz „*Hińczowe Stawy*“ (*Hincove plesá*), namaľovaný v roku 1907 a vystavený v novembri tohto roku vo varšavskom Spolku pre povzbudenie výtvarných umení. Opis Hincových plies, ktoré sa nachádzajú v Mengusovskej doline, nájdeme v diele „*Na przelęczcy*“ („*Na priesmyku*“) Stanisława Witkiewicza:

„Zišli sme do doliny, zjazvenej veľkými puklinami, zhrbenej v kopulovité pahorky, porastené machom a trávou, zavalenej kamennou suťou. Kdesi nižšie, vpravo, bolo vidieť balvanmi naježený briežok, časť tmavomodrej vody plieska. Vyšli sme cez vrchy vznášajúce sa naľavo, nad veľké, pokojné pleso, kde sa na tmavomodrej hladine odrážali Mengusovské veže a hmla, ktorá sa krútila okolo Čubriny“<sup>18</sup>.

Podľa Anny Żakiewicz, ktorá zanalyzovala Witkacyho ranné umenie, sa výlet do okolia Hincových plies odzrkadlil v románe „*622 upadki Bunga*“ s dodanými opismi tatranskej prírody:

„Vyšiel na posledný priesmyk, odkiaľ sa rozprestieral prenádherný výhľad na veľkú dolinu, nachádzajúcu sa pri nohách obrovských štítov, do ktorej ústili menšie doliny ležiace medzi nimi. Na poslednom stupni sa ako pávie perá menili dve modrozelené plesá... Spenený potok sa ako striede-

borná nitka vinul pomedzi červené trsy čučorie-dok a hrdzavočervenej trávy... Nad všetkým vládla obrovská masa žulového kolosa, ktorá uzatvárala južný horizont.“<sup>19</sup>.

Na maľbe „*Hińczowe Stawy*“ („*Hincove plesá*“) Witkacy majstrovsky zinterpretoval zásady japonskej estetiky: orezaný fragment krajiny predstavil tyrkysovo modrými škvŕnami plies a trsmi hrdzavočervenej trávy. Pri pozornom skúmaní Witkacyho obrazov môžeme zreteľne vidieť, že topografiu Tatier ponímal občas voľne. Zobrazenie Tatier, ktoré maľoval v pracovni, sú skôr reminiscenciami na zážitky z horských výprav, ktoré si zapamätal a neskôr si ich počas maľovania privoľal. Sú to tzv. „obrazy spod viečok“.



Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy), *Hińczowe Stawy (Hincove plesá)*, 1907, olej na plátne, 68 x 94,5 cm, súkromná zbierka

## Biografické poznámky

### Julian Fałat

1853 Tugliowy, okres Mościska – 1922  
Bystrá pri Bielsku  
Maliar a pedagóg.

Pochádzal z chudobnej rodiny dedinského organistu. V rokoch 1869 - 1871 študoval maliarstvo na krakovskej Škole krásnych umení u Władysława Łuszczkiewicza a Leona Dembowského. V rokoch 1872 - 1873 býval na Ukrajine, bol tam za-

<sup>18</sup> S. Witkiewicz, *Na przelęczcy. Wrażenia i obrazy z Tatr*, 1889.

<sup>19</sup> S. I. Witkiewicz, *622 upadki Bunga czyli Demoniczna Kobieta*, Warszawa 1978, s. 356.

mestnaný ako kreslič u archeológa a zberateľa Stanisława Krzyżanowského a zároveň v Odese, kde pracoval ako pomocník architekta. Na jeseň roku 1873 študoval niekoľko týždňov architektúru na Polytechnike v Zürichu, neskôr v Mníchove. Bol zamestnaný ako kreslič pri budovaní železnice v Zürišskom kantóne. V tom čase veľakrát navštívil Alpy, ktoré zvečnil v mnohých náčrtoch a akvareloch. Do štúdia umenia sa pustil v rokoch 1877 - 1880 na Akadémii krásnych umení u Alexandra Strähubera a Johanna Leonhardta Raaba. Veľa cestoval: v roku 1880 strávil niekoľko mesiacov v Ríme, v roku 1881 sa ocitol vo Varšave, odkiaľ okrem iného cestoval do Žmudžu (1882), Litvy (1883), a tiež do Paríža a Španielska (1884). V roku 1885 sa vybral na cestu okolo sveta (Suez, Srí Lanka, India, Japonsko a USA). Po berlínskej výstave akvarelov, ktoré namaloval počas poľovačky u Radziwillov v Nesviži (1886), bol menovaný dvorným maliarom poľovníckych scén pruského cisára Wilhelma II. Do roku 1894 sa viackrát zúčastnil na poľovačkách Radziwillov v Nesviži, často opakoval tie isté poľovnícke motívy tvoriac repliky svojich najpopulárnejších prác.

V roku 1892 získal až tri zlaté medaily na výstavách v Berlíne, Mníchove a Drážďanoch. V rokoch 1894 - 1895 v Berlíne spolu s Wojciechom Kossakom (aj v spolupráci s inými maliarmi) namaloval panorámu „*Przejście Napoleona przez Berezynę*“ („*Prechod Napoleóna cez Berezín*“). V roku 1895 sa v Krakove vzhľadom na nomináciu na riaditeľa Školy krásnych umení usadil nastálo. Vďaka jeho snahe sa v roku 1900 škola transformovala na Akadémiu, kde až do roku 1909 plnil funkciu rektora.

Keď z tohto postu odišiel, usadil sa vo svojej vile v Bystrej, kde sa sústredil hlavne na maľovanie. V rokoch 1921 - 1922 býval v Toruni, kde založil Bratstvo umelcov. V rokoch 1921 - 22 pracoval ako riaditeľ v rezorte kultúry a umenia na Ministerstve náboženských vyznaní a osvietenia verejnosti. Po rezignácii z tejto funkcie sa znovu usadil v Bystrej.

Bol členom mnohých umeleckých spolkov, okrem iného bol od roku 1893 členom berlínskej Akadémie umení, patril k členom - zakladateľom Spolku poľských umelcov „Sztuka“ (Umenie), kde v rokoch 1906 - 1907 plnil funkciu prezidenta. V roku 1925 získal titul čestného profesora kra-

kovskej Akadémie krásnych umení a v roku 1928 Komandorský kríž Rádu Polonia Restituta. Zúčastnil sa na mnohých medzinárodných výstavách, okrem iného v Paríži, Berlíne, Mníchove a Viedni.

Fałat bol známy hlavne ako tvorca akvarelov, scén z poľovačiek a zimnej krajiny. Používal širokú, smelú paletu farieb, ktorá majstrovsky včleňovala postavy ľudí a zvierat do zimnej krajinky jagajúcej sa v slnku bielostou, s blankytnými odleskami v tieňových partiách. Taktiež používal olejovú a pastelovú techniku. Maľoval hlavne krajinky - z Polesia, Tatier, z okolia Bystrej - zobrazenia architektúry, rodových scén ako aj portrétov. Na začiatku vytváral reálne kompozície, neskôr sa priblížil k impresionistickým základom. Okolo roku 1900 sa v jeho umeleckých dielach výrazne objavovala spojitosť s japonským umením.

### **Wojciech Weiss**

1875 Leorda (Rumunsko) - 1950 Krakov  
Maliar, grafik, sochár, pedagóg.

Študoval na krakovskej Škole krásnych umení: v roku 1891 bol slobodný poslucháč, v rokoch 1892 - 1895 študoval o.i. u Władysława Łuszczkiewicza, Leopolda Löfflera a Jana Matejka a v rokoch 1895 - 1899 patril do tzv. majstrovskej triedy Leona Wyczółkowského. Roku 1896 sa prvýkrát vydal na cestu po Európe (navštívil o. i. Drážďany, Prahu, Viedeň) a v roku 1897 prvýkrát navštívil Paríž. Bol jedným z priateľov Stanisława Przybyszewského a od roku 1898 s ním ako ilustrátor spolupracoval v krakovskom týždenníku „Życie“ (Život). Pod vplyvom teórie Przybyszewského sa priklonil k existenciálnej problematike, k penetrácii ľudskej psychiky a najhlbšie skrývaných sfér podvedomia. V rokoch 1901 - 1902 pokračoval v štúdiu maliarstva v Ríme. Býval v Krakove, a od roku 1904 trávil letné mesiace vo vlastnom dome v Zebrzydowskej Kalvárii. V roku 1907 začal pracovať na Akadémii krásnych umení ako pedagóg a od roku 1913 ako profesor, funkciu rektora vykonával trikrát. Veľa cestoval, o. i. do Talianska, Viedne, Paríža a tiež do severného Francúzska, kde od roku 1923 zvykol tráviť letné prázdniny.

Od roku 1898 bol členom Spolku poľských umelcov „Sztuka“, taktiež vystavoval vo viedenskom spolku „Secesia“. V rokoch 1922 - 1939 (skoro každý rok) sa zúčastňoval na výstavách or-

ganizovaných v Carnegie Hall v Pittsburgu. Bol mnohokrát ocenený na domácich aj zahraničných výstavách (o. i. získal v roku 1900 zlatú medailu na Exposition Universelle v Paríži).

V rannom období maľoval expresionistické portréty a fantasticko-symbolické kompozície. Neskôr sa venoval farbám a čisto maliarskej problematike. Tvoril scény z idylickej atmosféry rodinného života, slnečné krajinky, portréty, akty a zákutia, a tiež scény, ktoré nadväzovali na antiku a mytológiu.

### **Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy)**

1885 Varšava – 1939 Jezioro (v Polesi), Ukrajina (Veľké jazerá)

Maliar, dramaturg, románopisec, filozof, fotograf, teoretik a kritik umenia.

Na začiatku sa vzdelával u svojho otca Stanisława, od roku 1904 študoval na krakovskej Akadémii krásnych umení u Józefa Mehoffera a Jana Stanisławskeho, v roku 1906 spoznal Władysława Ślewińskiego a bral u neho lekcie.

Veľa cestoval po Európe (Viedeň, Nemecko, Taliansko, Paríž, Bretónsko, Londýn). V roku 1914 odišiel so svojim priateľom Bronisławom Malinowským na Srí Lanku a do Austrálie, odkiaľ sa hneď po oznámení vypuknutia 2. svetovej vojny vrátil do Európy. Vojnové roky strávil v Petrohrade. Po návrate do Poľska sa spojil so skupinou pod názvom Poľskí expresionisti (od roku 1912 Poľskí formisti). Uverejnil dielo *„Nowe formy w malarstwie i wynikające stąd nieporozumienia“*, („Nové formy v maliarstve a vyplývajúce z toho neporozumenie“), kde sformuloval teóriu „Čistej formy“ v maliarstve. V medzivojnovom období býval v Zakopanem, kde sa aktívne zúčastňoval umeleckého života.

V rannom období svojej tvorby maľoval kra-

jinky, zátišia, portréty pod vplyvom Ślewińskiego a v duchu Młodej Polski. Neskôr vo svojich fantasticko-groteskných obrazoch dosiahol abstraktný expresionizmus. V roku 1924 vycúval z maliarskej tvorby, z koncepcie „Čistej formy“ a založil zárobkovo činnú „Firma portretowa Stanisława Ignaca Witkiewicza“ (Firma portrétov Stanisława Ignaca Witkiewicza,) ktorá pracovala podľa špecifických pravidiel.

### **Leon Wyczółkowski**

1852 Huta Miastkowska okolo Garwolina – 1936 Varšava

Maliar, grafik, pedagóg.

V rokoch 1869 - 1874 študoval na varšavskej Škole kreslenia u Antoniho Kamieńskiego a Wojciecha Gersona, neskôr študoval v Mníchove (1875 - 1877), pokračoval v krakovskej Škole krásnych umení u Jana Matejku (1877 - 1879). V rokoch 1895 - 1929 býval v Krakove, od roku 1929 až do smrti býval v Poznani a v Gościeradzi pri meste Bydgoszcz.

Prednášal v krakovskej Škole krásnych umení (1895 - 1911, od roku 1900 na Akadémii). Od roku 1897 bol členom Spolku poľského umelcov „Sztuka“ (Umenie).

Zanechal rôznorodé kultúrne dedičstvo, ktoré zahŕňalo maliarske techniky – olejomalby, akvarely, pastely, nákresy a desiatky grafických skicárov, ktoré vynikali jeho dokonalými umeleckými metódami. Maľoval portréty a historické kompozície, zátišia a krajinomalby.

*Preklad: Dagmar Šejirmanová*

**Czarny Staw pod Rysami** (Čierne pleso pod Rysami - 1581 m. n. m.) nazývané aj Čierne pleso nad Morským okom. Pleso ležiace v Doline Rybiego Potoka nad plesom Morské oko. Okolo neho sa týčia zaradom: Východný mengusovský štít, Volový hrb, Rysy, Nižné Rysy, Žabí hrebeň a Ovčie vežičky. Názov je odvodený od tieňa, ktorý vrhajú štíty na hladinu plesa a od sinice, ktorú obsahuje voda v plese.

**Hińczowe Stawy** (Hincove plesá - 1965 a 1942 m. n. m.) sú dve veľké plesá v hornej časti Mengusovskej doliny: Veľké a Malé Hincovo pleso. Dávnejšie boli nazývané Lulkove alebo Ignácové plesá. Posledný názov vraj pochádza od pastiera, ktorý sa volal Ignác (zdrobnenina Hynek).

## Použitá literatúra

- A. Król, *Pejzażyści tatrzańscy*, Sopot 2006.
- A. Król, *Wiatr halny. „Krajowidoki” i wrażenia z Tatr w malarstwie polskim XIX i XX wieku*, Szczecin, Kraków 2006.
- A. Król, *Czarny Staw i Morskie Oko. Japońskie widoki Tatr Leona Wyczółkowskiego*, „Tatry” (jeseň) 2008, č. 4 (26), s. 116-117.
- A. Król, *Czarny Staw – Tatrzańskie krajobrazy Wojciecha Weissa [w:] Ten krakowski Japończyk... Inspiracje sztuką Japonii w twórczości Wojciecha Weissa*, Múzeum japonského umenia a techniky Manggha, Krakov 2008, s. 165-169.
- A. Król, *Podróż do Japonii. Inspiracje sztuką Japonii w twórczości Juliana Fałata*, Kraków 2009.
- A. Król, *Tatry Juliana Fałata*, „Tatry” (leto) 2009, č. 3 (29), s. 116-117.
- A. Król, *Hińczowe Stawy Stanisława Ignacego Witkiewicza*, „Tatry” (zima) 2010, č. 1 (31), s. 116-117.
- A. Król, *Julian Fałat*, Stalowa Wola 2010.
- A. Król, *Manggha. Szkice różne o polskim japonizmie*, Kraków 2010.
- Tatry w malarstwie*, oprac. J. Woźniakowski, A. Król, Marki 2006.
- J. Woźniakowski, *Tatry w malarstwie*, v: *Tatry w poezji i sztuce polskiej*, Kraków 1975.
- A. Żakiewicz, *Witkacy w Tatrach*, „Rocznik Podhalański” 2002, zv. VIII (za roky 1997-2000).

## IVAN CHALUPECKÝ MAJSTER PAVOL Z LEVOČE A VYSOKÉ TATRY

Na prelome 15. a 16. storočia došlo v Európe, najsmprv v Itálii, k radikálnej zmene myslenia. Pod vplyvom objavov antických stavieb a sôch sa myslenie človeka postupne odvrátilo od vecí nadpozemských a človek si začal všimáť bežný pozemský život. Napomohla tomu čiastočne aj Cirkev, ktorá v tej dobe často mala na svojom čele pápežov, ktorí sa viac venovali svetským starostiam i radostiam, svetskej kultúre, ako veciam nadpozemským, ktoré dovtedy v Cirkvi jednoznačne dominovali. Zmena myslenia – nazvaná neskôr humanizmom – sa prejavila aj v literatúre a najmä v oblasti kultúry, architektúry, sochárstva a maliarstva. Umelci objavili krásu ľudského tela a začali ho prezentovať v jeho plnej nahote. Obrazy svätých nahradili portréty konkrétnych živých ľudí, oltáre venované Bohu a svätým nahradili honosné náhrobky významných a bohatých osobností. V súvislosti s tým objavil človek aj prírodu. Vysoké hory, ktoré dovtedy vnímal len ako prostriedok obživy – napr. ich užíval na ťažbu dreva, pasenie dobytky či hľadanie rúd – začal vnímať aj z estetickéj stránky. Začala sa turistika, ktorej úče-



*Pápež z oltára v Liptovskom Mikuláši – v pozadí divoké hory*

lom bolo hľadanie krásna – a súčasne sa príroda dostala aj do výtvarných diel. Je pravda, že už aj predtým sa na niektorých obrazoch objavovali hory a pohoria, šlo však len o hory vymyslené, symbolické, ako to napr. možno vidieť na obraze sv. pápeža z Liptovského Mikuláša z roku 1510<sup>1</sup>. Maliari iste inšpirovali Vysoké Tatry, ale namaľoval ich príliš divoko. Hory inšpirovali aj rakúskeho maliara Ruelanda Frueaufa ml. Črtajú sa v pozadí motívu Ukrižovania. Je však celkom možné, že v tom prípade už ide o skutočné Alpy<sup>2</sup>. Divoké po-



*Ukrižovanie od Ruelanda Frueaufa – v pozadí sa možno črtajú už Alpy*

myselné horstvo je aj na obraze Zmŕtvýchvstania od majstra oltára z Okoličného z rokov 1500 – 1510<sup>3</sup> a opakujú sa v obrazoch z prelomu 15. a 16. storočia pomerne často.

Vnímanie skutočnej prírody sa však prejavuje už u maliarov, ktorých zaraďujeme do umeleckého smeru dunajskej školy (1490 – 1540).<sup>4</sup> Typické pre ňu je zobrazovanie prírody v poriečí Dunaja, ako

<sup>1</sup> BIATHOVÁ Katarína: *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*. Bratislava 1983, s.156.

<sup>2</sup> AUSSTELLUNG GOTIK IN ÖSTERREICH. Krems an der Donau 1967, obr. 5.

<sup>3</sup> BURAN, Dušan a kol.: *Gotika*. Bratislava 2003, s. 411, obr. č. 359.

<sup>4</sup> WURTZEL, Otto: *Die Kunst der Donaueschule 1490 – 1540*. Linz 1965.



to vidíme napr. aj na levočskej tabuľovej malbe *Klaňanie sa troch kráľov*, ktorá dnes slúži ako predela bočného oltára štyroch svätých v chráme sv. Jakuba, na ktorej je samotný hlavný motív marginalizovaný v prospech pohľadov do krajiny okolo Dunaja, ale vznikajú už aj skutočné obrazy prírody, bez ľudských alebo nadpozemských motívov. Ako príklad toho môže poslužiť obraz Wolfa Hubera *Mesačné jazero s horou Schafberg*, kde už ide o skutočnú prírodu a aj vrchy v pozadí sú nakreslené presne podľa prírody<sup>5</sup>.



Skutočná krajina – Mesačné jazero s horou Schafberg - od Wolfa Hubera z roku 1510

Majster Pavol z Levoče sa obvyčajne vníma ako rezbár gotický.<sup>6</sup> Tento názor ovplyvnil najmä jednoznačne neskorogotický sloh jeho chef d'oeuvres oltára sv. Jakuba. Zabúda sa však na to, že stredovekých rezbárov a sochárov nepovažovali za umelcov, ale za remeselníkov a museli sa prispôbiť požiadavkám tých, ktorí si u nich nejaké dielo objednali. Vyplyva to aj z mnohých zachovaných zmlúv na zhotovenie diela.<sup>7</sup> V skutočnosti bol však Pavol umelcom renesančným, čo sa prejavuje čiastočne už aj na jeho oltároch v Spišskej Sobote a v Lubici<sup>8</sup>, ale najjasnejšie na oltári Jánov v Chráme sv. Jakuba v Levoči, ktorý si uňho objednal významný humanista Dr. Ján Henckel. Avšak aj na jeho gotických oltároch už vidieť vplyv humanizmu a renesancie v tom, že zobrazoval prí-



Na Ukrižovaní v Lubici z roku 1521 sa ukazujú hory. Žeby Vysoké Tatry?

rodu nie ako fantastický výmysel, ale podľa skutočnosti. Najlepšie sa to prejavilo už na jeho oltári sv. Jakuba, a to na reliéfoch krídiel, na ktorých je vyobrazená Mariánska hora v Levoči tak, ako ju poznáme dodnes – vedú na ňu dve cesty, aj lesný porast na vrchole sa takmer nelíši od dnešného – tiež aj mesto Levoča podľa vtedajšieho skutočného stavu. A nevyhol sa ani horám, ktoré Spišu dominujú, Vysokým Tatrám. Tie sa však vyskytujú v pozadí jeho tabuľových malieb. Nie je pri tom podstatné, že ich autorom nebol priamo on, ale istý maliar z jeho dielne. Už v pozadí štyroch tabuľových malieb hlavného oltára zo Spišskej Soboty je vidieť hory. Keďže ide len o ich malé časti, je ťažké povedať, či ide skutočne o niektoré ta-

<sup>5</sup> Tamže, obr. 24.

<sup>6</sup> K hodnoteniu jeho diela pozri: BURAN, Dušan a kol.: *Gotika*, s. 429 – 461.

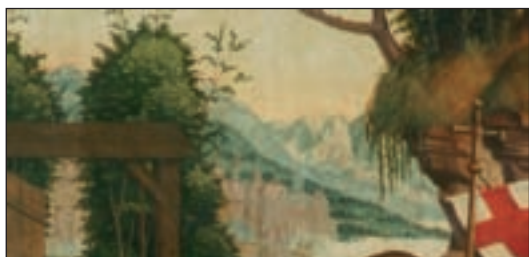
<sup>7</sup> HUTH, Hans: *Künstler und Werkstatt der Spätgotik*. Darmstadt 1970.

<sup>8</sup> TÖRÖK, Gyöngyi: *Gótikus festészet és szobrászat Magyarországon*. Budapest 2005, s. 45.

transké vrcholy. Ale na dvoch tabuliach levočského oltára sv. Jakuba – Ukrižovanie a Zmŕtvýchvstanie – je už jasné, že ide o časti Vysokých Tatier. Zachytáva pohľad na Tatry približne od



*Tatry v pozadí Ukrižovania z Levoče z roku 1517 (foto: Štefan Péchy)*



*Tatry v pozadí Zmŕtvýchvstania z Levoče z roku 1517 (foto: Štefan Péchy)*

Mlynice (kde tiež zhotovil oltár) smerom na Smokovce. Na obraze Zmŕtvýchvstania je veľmi výrazný východný chrbát Slavkovského štítu. Za ním



*Pohľad na tú časť Tatier od Mlynice*

cítiť Veľkú Studenú dolinu a v pozadí sa črtá vrchol Širokej veže, ďalej je vidieť Prostredný hrebeň s Prostredným hrotom. Nasleduje údolie Malej Studenej doliny so západnou časťou Lomnického hrebeňa. Ďalej na západ, medzi dvoma stromami v popredí, ide pravdepodobne o vrchol Gerlachovského štítu. Vyobrazenie Tatier pokračuje aj na obraze Ukrižovania. Pravdepodobne ide o časť Západných Tatier. Pri porovnaní súčasného stavu Tatier s uvedeným vyobrazením musíme mať na zreteli, že medzitým prešlo 500 rokov, pretože maľby boli uskutočnené najneskôr v roku 1517. Medzitým vieme, že na Spiši bolo zemetrasenie, ktoré zmenilo čiastočne aj výzor Tatier. Čo sa týka autorstva obrazov, ide o niektorého maliara z Pavlovej dielne, konkrétne môže ísť o Jána Krausa alebo Teofila Stancela. V každom prípade však môžeme povedať, že ide o najstaršie, alebo jedno z najstarších vyobrazení Vysokých Tatier.

## WIESŁAW SIARZEWSKI KARTOGRAFICKÝ OBRAZ TATIER

Latinské slovo *mappa* označuje zmenšenú, zovšeobecnenú predstavu na ploche celku alebo časti povrchu zeme. Najstaršie mapy vznikli pravdepodobne ešte pred objavením písma, ale verejný prístup k informáciám v nich zahrnutým bol umožnený až v 15. storočí, v čase vynálezu knihtlače.

Prvé vytlačené mapy sa objavili v roku 1477 v Bologni. Bol to súbor 26 máp, ktoré boli priložené k druhému vydaniu „Ptolemaiovej Kozmografie“ (*Cosmografia Ptolomei*), spracovanej na základe latinského prekladu diela gréckeho astronóma, matematika a kartografa staroveku Klaudia Ptolemaia „Geografická veda“ (*Geographike Hyphegesis*). Táto práca predstavovala kompendium geografie a tiež obsahovala tzv. Ptolemaiove mapy, ktoré boli v 15. storočí odkopírované z medirytov a zredigované. Tieto mapy nadväzovali na doteraz neznáme prototypy, ktoré vytvoril sám autor. Na „štvrtej mape Európy“ (*Quarta Europe Tabula*) zvanej mapa Germánie a „ôsmej mape Európy“ (*Octava Europe Tabula*), ktorá zobrazovala európsku Sarmáciu, môžeme nájsť najstaršie vytlačené kartografické



Sebastian Münster (1540). Mapa Poľska a Uhorska. Vydavateľ Hainrich Petri, „*Cosmographie*“. Bazilej, 1570, z autorovej zbierky.

obrazy Karpát označených ako „*Carpatus Mons*“. V ďalších vydaniach „*Kozmografie*“ zavádzali re-

daktori do Ptolemaiových máp rôzne opravy a dodatky a neskôr taktiež pridávali novo opracované mapy označované termínom „*Tabulae modernae*“.

Okrem rozmanitých doplnení sa obraz Karpát na Ptolemaiových mapách skoro vôbec nemenil. Koniec - koncov v tom čase hory nepredstavovali žiaden dôležitý referenčný bod. Konštruktívnym elementom vtedajších obrazov boli rieky. Riečna sieť uľahčovala spojenie a umožňovala lokalizovať na mapách vyznačené mestá, dediny, pevnosti, kláštory, zámky, a preto bola snaha zobraziť ju čo najpresnejšie. Hory ako aj väčšie lesné komplexy pre cestujúcich predstavovali istú prekážku, preto sa zobrazovali schematicky. Nedokonalá znalosť horských terénov zapríčinila, že ich lokalizácia na mapách nebola celkom presná. V skorších vydaniach Ptolemaiových máp sú hory najčastejšie zobrazené formou línií kopcov, ktoré pripomínali húsenicové útvary alebo brázdy čerstvo pooranej zeme. Málokedy sa na označenie povrchu používali značky, napr. trojuholníky. Na farebných mapách sa takéto hornaté územia obvykle maľovali na hnedo. Používané označenia mali ľuďom rozhodne vsugerovať, že horské pásma predstavujú problémy v spojení.

Iný obraz hôr sa na mapách začal objavovať na začiatku 16. storočia. Zvyčajne boli zobrazované ako pásy alebo nepravidelné zoskupenia popretrhávaných, občas vytieňovaných pohorí „videných z perspektívy“. Táto technika, nazývaná poloperspektívny náčrt a jej podobná, zvaná perspektívny náčrt v kartografii prevládali do 2. polovice 18. storočia. Bohužiaľ, obraz získaný takýmto spôsobom prinášal veľmi málo informácií o jednotlivých horských pásmach.

Jedným z autorov „nových máp“, ktoré boli vytlačené v ďalších vydaniach Ptolemaiovej Kozmografie, bol nemecký kartograf, kozmograf a vydavateľ Sebastian Münster (1488 - 1552). V roku 1544 v Bazileji vydal „Univerzálnu Kozmografiu“ (*Cosmographia Universalis*), ktorú vypracoval sám a bola považovaná za vrcholné dielo vtedajšej geografie a kartografie<sup>1</sup>. Pri redigovaní máp do svojho

<sup>1</sup> Kozmografia S. Münstera v rokoch 1544-1628 mala 46 vydání v šiestich jazykoch.



diela používal nové spôsoby zobrazovania horských území.



Sebastian Münster (1550). *Mapa Polska*. Vydavateľ Hainrich Petri, „Cosmographie”. Bazilej, 1570, z autorovej zbierky.

### Najstaršie kartografické obrazy Tatier

Najstaršie kartografické obrazy Tatier sa objavili v 16. storočí na prehľadných mapách Uhorska. Autor prvého z nich bol kanonik Lazarus, sekretár arcibiskupa Tomáša Bakócza, známeho aj ako Lazarus Secretarius<sup>2</sup>, ktorého priviedli do Ostrihomu (Esztergom) so zámerom spracovania najnovšej mapy Uhorska. Rukopis „*Tabula Hungariae*“ vznikol v roku 1513, mapa bola vytlačená po smrti autora roku 1528 v meste Ingolstadt v mierke okolo 1: 1 093 000. Táto pekná, farebná mapa, vytlačená zo 4 častí drevorytu, obsahovala viac ako 900 geografických názvov. Nemala kartografickú sieť a v rámci boli opísané iba svetové strany. Na jej severozápadnom okraji sa objavujú čoraz vyššie, ostro zakončené kopce jeden vedľa druhého, ktoré tvoria výrazný horský komplex. Na niektorých štítoch, alebo medzi nimi, vidno symboly stromov, ktoré mali zobrazovať zalesnený terén. K masívu priliehajú nespočetné značky budov s nejasnými názvami: *Oroua* (Orava), *Saflat* (Šaflary), *Nedutze* (Niedzica) a *Kesmarkh* (Kežmarok); svedčia o tom, že sa jedná o odzrkadlenie Tatier a Pienin. Zvnútra hôr, smerom na sever, plynie nepomenovaná rieka (Dunajec). Jej rovnako bezmenný pravý

prítok (Poprad) sa spojil s Váhom do jednej rieky, a tým sa vytvorilo spojenie povodí Dunaja a Visly, ktoré však v skutočnosti nikdy neexistovalo. Bohužiaľ sa autorovi mapy nepodarilo správne zlokalizovať celý masív. Umiestnil ho na západ od typického rozvetvenia Dunajca a Popradu, a okrem toho ho rozťahal v poludníkovom smere. Príčiny takéhoto umiestnenia tatranského masívu objasnili kartometrické výskumy až neskôr. Zistilo sa, že náčrt na mape bol otočený cca. o 45° a severný smer nevyznačuje stred horného rámcu, ale jeho roh na ľavej strane. Lazarova mapa krátko po vydaní zmizla a jej jediný známy exemplár našiel v roku 1896 uhorský zberateľ, knieža Sandor Apponyi, v budapešťskom antikvariáte. V súčasnosti sa mapa nachádza v zbierkach Národnej knižnice v Budapešti.



Lazarus Secretarius, 1528. *Fragment Mapy Uhorska s vyznačenými Tatrami*. Reprint, vyd. L. Stegna, Budapešť, 1982, z autorovej zbierky.

<sup>2</sup> Lajos Stegna, Lazarus Secretarius. V: Stegna L. (ed.), Lazarus Secretarius. *The first hungarian mapmaker and his work*. Budapest, 1982, s. 14-15. Predtým sa za autora považoval Lazarus Roseti.

V 2. polovici 16. storočia bola prerobená Lazarova mapa vydaná ešte štyrikrát. Autorom prvého spracovania, ktoré vyšlo v Benátkach roku 1553 bol rytec, typograf a vydavateľ Giovanni Andrea de Vavassor<sup>3</sup>. Tvorcom druhej verzie bol architekt, archeológ a rytec Pyrrho Ligorio, ktorý ju publikoval v Ríme v roku 1559<sup>4</sup>. Táto mapa bola odlačená z novej, o čosi horšie spracovanej medenej rytiny. V tom istom roku, z tej istej platne, mapu znovu anonymne vydal Michaele Tramezzini. Poslednú úpravu Lazarovej mapy, ktorá sa podobala originálu, vydal v roku 1566 vo Viedni historik Johannes Sambucus<sup>5</sup>.

V čase, keď Lazarus skončil svoju mapu Uhorska, začínal nad novým kartografickým obrazom poľských krajov pracovať Bernard Wapowski, „otec poľskej kartografie“. V roku 1526 boli v tlačiarňi Unglera v Krakove vytlačené prvé exempláre jeho „Mapy severnej Sarmácie“, v mierke 1: 2 900 000, ktorá svojim rozsahom zahŕňala celé južné Poľsko a severnú časť Uhorska. O niečo neskôr bola v mierke 1: 1 000 000 vytlačená mapa „Poľského kráľovstva a Veľkého litovského kniežatstva“, ktorá zahŕňala aj Tatry. Bohužiaľ nevieme, ako vo svojich mapách Wapowski znázornil Karpaty a Tatry, pretože tak ako vytlačené exempláre, tak aj drevoryty, z ktorých boli vytlačené, boli zničené počas požiaru v tlačiarňi v máji roku 1528. Autorské materiály a možno tiež korigované výtlačky Wapowského máp neskôr využívali aj iní kartografi<sup>6</sup>.

V roku 1552 na príkaz cisára Ferdinanda I. vypracoval pre vojenské účely rakúsky lekár a historik Wolfgang Lazius novú mapu Uhorska („*Regni Hungariae descriptio vera*“) v mierke približne 1: 640 000. Na tejto mape, ktorá bola vytlačená v roku 1566, sú Tatry prezentované v menšej podobe. Symbolizuje ich vlastne iba jeden obľý pahorok, ktorý sa od ostatných nelíši ani veľkosťou,

ani tvarom. Je pomenovaný ako *Schneperk* (Snežné hory), tak vtedy Tatry nazývali naši južní susedia. Zmenšená verzia Laziovej mapy vyšla v roku 1596 v jednom z vydaní Ptolemaiovej „Kozmografie“.

Na mape Poľska (*Poloniae*)<sup>7</sup> Wacława Grodeckého, ktorá bola vydaná v roku 1562 v mierke 1: 680 000, sa po prvýkrát objavil názov *Tatri Montes*. Kopce, ako symbol Tatier, zaberali územie medzi Novým Targom (*Nowy Targ*) a Kežmarkom (*Kesmarck*), smerom na východ siahali až za rieku Poprad (*Popryt fl.*). Súbežne s Tatrmi bol vyznačený tok Dunajca (*Dunajecz fl.*), ktorého pramene sa nachádzali v západnej časti masívu, vo výške Babej hory (*Babia góra*). Táto úprava sa považuje za nevelmi zmenené a zmenšené spracovanie Wapowského mapy v mierke 1: 1 000 000<sup>8</sup>. Ak je tento pohľad správny, tak Grodeckého mapa ukazuje mieru poznania najbližšieho okolia Tatier na konci 20. rokov 16. storočia. Túto unikátnu a zabudnutú mapu Poľska, ktorá zahŕňala najstarší obraz Tatier, spracovaný poľskými kartografmi v Mníchove, opätovne roku 1938 našiel historik kartografie Karol Buczek a v roku 1939 zverejnil jej faximile<sup>9</sup>. Žiaľbohu sa po vojnovnej pohrome podarilo zachrániť iba nespočetné exempláre diel a korigované výtlačky, z ktorých boli v roku 1963 nanovo vydané faximile mapy. V roku 1945 v Mníchove zhorela aj Bayerische Armeebibliothek, vrátane vzácných zbierok. V 70. rokoch 20. storočia sa v USA objavilo druhé vydanie Grodeckého mapy, odkopírované v roku 1570 z toho istého drevorytu ako aj vydanie z roku 1562. Táto mapa je v kartografickej literatúre opísaná názvom: „*Poloniae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae et Scopusii Chorographia: Sigismundo Augusto Dei Gratia Polonorum Regi. & c. Dicata. Authore Venceslao Grodecio Polono, Basileae Ex Officina Oporiniana, anno Salutis humanae 1570.*“<sup>10</sup>

<sup>3</sup> *Nova descriptio totius Hungariae...*

<sup>4</sup> *Nova descriptio totius Hungariae...*

<sup>5</sup> *Ungariae Tanst. descriptio...*, mapa v mierke ok. 1: 820 000.

<sup>6</sup> Karol Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*. Wrocław, 1963, s. 24-28.

<sup>7</sup> Mapa Grodeckého, opísaná v rámci názvom: „in Poloniae Laudem, et Tabulae huius commendationem, Carmen“ vydaná v Bazileji vo vydavateľstve J. Oporina.

<sup>8</sup> K. Buczek, cit., s. 32-33.

<sup>9</sup> *Monumenta Poloniae Cartographica*, z. I.

<sup>10</sup> Jadwiga Bzinkowska, *Luźne mapy ziem polskich do końca XVIII wieku w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej*. Warszawa, 1993, s. 23-24.



Odlisný obraz Tatier nájdeme na populárnejšej mape Poľska od W. Grodeckého „Poloniae finitimarumque locorum“, ktorá bola vytlačena z medirytu vo viacerých vydaniach atlasu Abrahama Ortelia od roku 1570<sup>11</sup>. Je to zmenšená (zredukovaná) verzia mapy, vydaná v roku 1562, v mierke 1: 2 600 000, na ktorej boli Tatry znázornené poloperspektívnou metódou. Predstavujú samostatný horský masív, umiestnený medzi Dunajcom a Popradom. Na tejto mape nájdeme takisto pramene Dunajca, príliš posunuté smerom na západ. Nevelká rieka, známa v tomto regióne (Čierna Orava, prítok Váhu), je na tejto mape zobrazená ako prítok Dunajca pod názvom „Váh“! Grodeckého „Polonia“, publikovaná v Orteliových atlasoch, bola do roku 1595 viackrát zredigovaná. S uvedením dodatkov z mapy Poľska Andrzeja Pograbku sa okrem Tatier zmenil tiež jej názov na: „Poloniae, Lituaniaeque, descripto“. V ďalších úpravách sa názov „*Tatri Montes*“ úplne vynechal.

Problémy so správnou lokalizáciou Tatier na mapách môžeme tiež spozorovať v kartografii 17. storočia. Autori máp, ktorí hľadali nové spôsoby zobrazovania detailov reliéfu terénov, aj naďalej venovali málo pozornosti správne umiestneniu masívu. Ako jeden zo zaujímavejších príkladov v tejto oblasti sa javí mapa Spišského komitátu, ktorú vypracoval Fabius Antonius Colloredo a v roku 1689 bola publikovaná v Malom atlase Uhorska (*Parvus Atlas Hungariae*)<sup>12</sup>. Na mape Spiša predstavujú Tatry samostatnú horskú skupinu, ktorá je zložená z niekoľkých, z východnej strany vytieňovaných vrchov s názvom Carpates M. Autor tejto mapy nie veľmi správne vykreslil priebeh tohto pásma tým, že ho nasmeroval príliš na sever. Následkom toho sa povodie Dunajca spolu s opísanými mestami na mape, okrem iného Nový Targ, ocitli na južnej strane Tatier. Administratívne hranice vyznačené na mape nám ukazujú, že územia v okolí Nového Targu boli omylom kartografa pripojené k Liptovskému komitátu!

V 1. polovici 18. storočia sa kartografom podarilo predložiť prvé detaily reliéfu Tatier. Na

mape Uhorského kráľovstva (*Regni Hungariae*), vydané v roku 1709 v mierke 1: 540 000, zaznačil v Tatrách, nazvaných *Carpathici Montes*, rakúsky kartograf Johann Christian Müller, štít Kriváň. Tento štít, známy kvôli zlatým baniam, ktoré sa tam nachádzali, na mineralogickej mape Uhorska („*Appendix ad mappam mineralographicam fodinas in Hungaria*“) zaznačil Müllerov spolupracovník, taliansky prírodopisec Aloysio Ferdinand Marsigli. S mierkou 1: 1 130 000 svojím rozsahom zahŕňala Spiš, Liptov a Tatry. Túto mapu, vydanú v roku 1726, na ktorej boli zaznamenané ložiská rúd a bane, môžeme zaradiť medzi prvé tematické mapy tatranského územia.

Pozoruhodný obraz Tatier sa zachoval na rukopisnej mape Spiša „*Terrae seu Comitatus Scepusiensis Tabula*“, ktorú v roku 1715 vypracoval Paul Kray. Na tejto mape sa autorovi podarilo predstaviť rozvrstvenie horského reliéfu ako aj polohu niekoľkých plies a riek. Bohužiaľ sa iné informácie, ktoré mal v pláne na tejto mape zobraziť, do kopcami preplneného nákresu nezmestili. Mapa, ktorá bola po smrti Kraya prerobená a v roku 1723 vydaná v diele Mateja Bela „*Hungariae antiquae et novae prodromus*“, bola v porovnaní s prototypom po obsahovej stránke oveľa chudobnejšia.

Ťažkopádnosť kartografov pri zobrazovaní horských terénov na mapách samozrejme viedla k tvorbe panorám, ktoré zobrazovali rozľahlé a výškovo rozmanité Tatry. Za autora prvej panorámy, ktorá slúžila kartografickým účelom, je považovaný Georg Buchholtz junior, ktorý v roku 1717 ceruzkou nakreslil pohľad na Tatry zo Spišskej kotliny a dodal k nim zoznam topografických názvov. Táto panoráma bola publikovaná až v roku 1783 ako príloha k opisu Tatier, ktorý v roku 1752 vyhotovil Jakob Buchholtz<sup>13</sup>. Dva roky po panoráme J. Buchholtza vznikla zásluhou Istvána Berzeviczyho jedna z najlepších panorám, vytvorená z okolia Veľkej Lomnice. Precízny náčrt Tatier v zelenkavej a svetlomodrej farbe presnosťou značne prevyšoval aj neskoršie rytiny tohto typu, ktoré v

<sup>11</sup> *Theatrum Orbis Terrarum*, Antverpiae.

<sup>12</sup> Ľubomír Viliam Prikryl, *Vývoj mapového zobrazovania Slovenska*. Bratislava, 1977, s. 91-94.

<sup>13</sup> *Beschreibung des Karpatischen Gebirges. Aus der Handschrift eines ungenannten Verfassers wundervollen*. Ungarisches Magazin 3, 1783, s. 3-47.

19. storočí predstavovali dodatky k mapám a dielam o Tatrách.

V roku 1760 vyšla prehľadná mapa Spišského územia v mierke 1: 170 000, ktorú vypracoval zaslužilý poľský kartograf Franciszek Florian Czaki. Tatry (*Montes Tatri*), aj keď zobrazené z perspektívy, sa na tejto mape javia pomerne veľkolepo. Tvary štítov sú rozmanité, niektoré majú autentickú podobu (Gerlach, Slavkovský štít, Lomnický štít), ale väčšina z nich je len výplodom autorovej fantázie. Na mape je zaznačených aj niekoľko plies, ktoré sú rozmiestnené v náhodných miestach. Obraz Tatier je doplnený niekoľkými názvami, zväčša ťažko identifikovateľnými. Zaujímavá a po obsahovej stránke bohatá Czakiho mapa svedčí o tom, že v kartografii zaužívaná perspektívna metóda znázornenia hôr nedovoľuje zobrazovať príveľa informácií o Tatrách. Obraz hôr bol teda aj naďalej ďaleko od pravdy.

Jednou z posledných máp, na ktorých boli Tatry zobrazené formou individualizácie tvarov jednotlivých štítov, bola mapa Poľska v mierke okolo 1: 690 000, vydaná v Paríži roku 1772<sup>14</sup>. Jej autormi boli francúzsky kartograf Giovanni B. A. Rizzi-Zannoni, ako aj Poliáci F. Czaki a Józef Aleksandr Jabłonowski. Lenže ani tento obraz Tatier nie je správny, o čom okrem iného svedčí aj umiestnenie štítu Kriváňa neďaleko Zakopaného.



Giovanni Rizzi-Zannoni (1772). Obraz Tatier, ktorý znázorňuje južnú časť poľských zemí, z autorovej zbierky.

### Topografické práce v Tatrách

V 70. rokoch 18. storočia Rakúšania uskutočnili v pohraničných územiach, čiastočne tiež v Tatrách, prvé podrobné kartografické merania (tzv. jozefínske snímky) v mierke 1: 28 000. Výsledky týchto prísne tajných meraní boli zverejnené až po sto rokoch, v roku 1868, avšak niektoré merania boli sprístupnené skôr, a to na spracovanie menej podrobných máp. Presné mapovanie umožnilo zavedenie nových spôsobov na zobrazovanie reliéfu terénu. Symbolické kopce boli nahradené komplikovanou metódou čiarok (šrafovania). Overená metóda s dobrými výsledkami na plochých územiach nepriniesla pri zobrazovaní hôr očakávané výsledky, hlavne ak šlo o mapy spracované vo väčšej mierke.

Jednou z prvých máp, na ktorej bol reliéf terénu zobrazený metódou šrafovania, bola prehľadná „Mapa kráľovstva Haliče a Volyně“ v mierke 1: 288 000, vydaná v roku 1790 a obnovená v roku 1824. Spracovaná bola na základe rukopisu Josepha Liesganiga v mierke 1: 25 000, vydaného roku 1722. Táto mapa ukazuje pozoruhodný a úplne nový obraz Tatier. Reliéf bol zobrazený metódou šrafovania a doplnený náčrtom štítov, ktoré nadväzovali na predtým používané perspektívne nákresy, čo zlepšilo pohľad na členitosť masívu. Kresba reliéfu



Joseph Liesganig (1824). Ukážka mapy, ktorá predstavuje severozápadnú časť Tatier, z autorovej zbierky.

<sup>14</sup> Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts construite d'après quantité d'arpentages, d'observations, et de mesures prises sur les lieux.

dopomohla k zavedeniu ďalších obrazových značiek, napr. rozmiestnenie lesov, viac-menej správne označenie toku potokov, rozmiestnenie plies, ako aj vkladanie iných informácií.

### Mapy Tatier vytvorené bádatelmi a cestovateľmi

Koncom 18. storočia prenikalo do Tatier čoraz viac bádateľov. Ich publikované správy z výskumov a ciest čoraz častejšie obsahovali kartografické ilustrácie. Najčastejšie to boli panorámy ale taktiež mapy, ktoré zobrazovali rôzne prírodopisné záhady. Tieto mapy boli zvyčajne kompiláciou dostupných kartografických materiálov, vlastných pozorovaní a samozrejme podrobných, nepublikovaných hospodárskych máp.

Medzi prvými zverejnenými mapami, ktoré zobrazovali severnú stranu Tatier, bolo prehľadné kartografické spracovanie v mierke 1: 300 000. Bolo zaradené do štvrtého zväzku diela profesora prírodnej histórie Lvovskej univerzity, lekára a prírodopisca Belsazara Hacqueta „Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1794 und 95. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen“, vydaného v roku 1796 v Norimbergu. Okrem rôznych topografických detailov a zaují-

mavého názvoslovía, boli na tejto mape zaznačené aj miesta výskytu a ťažby minerálneho bohatstva.

V roku 1793 Tatry navštívil anglický prírodopisec Robert Townson. Správy z tejto výpravy zverejnil v diele „Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793“.<sup>15</sup> Zaujímavú, ale nie veľmi známu prílohu tohto diela, tvorí mapa Uhorska Mateja Korabinského, ktorej geologický obsah vypracoval Townson<sup>16</sup>.

Geologická mapa Karpát od Stanisława Staszica (*Carta Geologica totius Poloniae, Moldaviae, Transilvaniae, et partis Hungariae, et Yalachiae*), vydaná v roku 1815 v mierke 1: 1 230 000, ktorá bola spracovaná už skritizovanou metódou kopcov, obsahovala zaujímavé informácie o geologickej stavbe Tatier, miestach ložísk a spracovania kovovej rudy, ako aj informáciou o nadmorskej výške ôsmich vrcholov, ktoré zmeral sám autor. Doplnkom tejto mapy bol prvý schematický geologický prierez Tatrami.

Roku 1814 sa v diele švédskeho prírodopisca Georga Wahlenberga „Flora carpathorum principalium“<sup>17</sup> objavila obdivuhodná „Mappa Physico-geographica Carpatorum Principalium e quibus Wagus et Dunajetz origines trahunt, Constructa anno 1813“ v mierke 1: 285 000, ktorá zobrazovala rozsah vegetačných stupňov v Tatrách. Táto mapa bola považovaná za vzor vrstevnicovej mapy. Na základe výškových pomerov 50 bodov autor vyznačil tri, vlastne štyri výškové pásma, vysvetlené v legende mapy: vysokohorské pásmo so slabým alebo žiadnym rastlinným porastom vo výške viac ako 5600 parížskych stôp (t. j. okolo 1780 m n. m.); horské pásmo vo výške 4600 – 5600 parížskych stôp (okolo 1420 - 1780 m n. m.) charakteristické výskytom hustej kosodreviny; nižšie horské pásmo 2200 – 4500 parížskych stôp (okolo 700 - 1420 m n. m.) pokryté lesmi (horná a dolná hranica lesa). V sfére najvyššieho pásma Wahlenberg pomocou bodkovania vyznačil skalné partie. Vďaka tomu získal kartografický obraz štyroch typických tatran-



Belsazar Hacquet (1796). Mapa severnej strany Tatier. Reprodukcia v: „Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines“, obr. 37 (1910), z autorovej zbierky.

<sup>15</sup> London, 1797, s. 506, mapa, 16 mediryt.

<sup>16</sup> A New Map Hungary particularly of its Rivers [and] Natural productions by in. Math. Korabinsky. Petrography [and] Post Roads addeo by the Author.

<sup>17</sup> Goettingae, s. 309.

ských vegetačných stupňov v spojitosti s hypso-metriou terénu. Na mape boli vyznačené vrstev-nice s hodnotami 2200, 4500 a 5600 stôp, zároveň sa zaviedli farebné označenia pre jednotlivé ra-stlinné pásma<sup>18</sup>.

V 1. polovici 19. storočia sa v dielach bádateľov a cestovateľov objavilo veľmi veľa zaujímavých, aj keď nie veľmi podarených máp s topografiou Ta-tier (François-Sulpice Beudant<sup>19</sup>, Albrecht Sydow<sup>20</sup>, Karl Lohmeyer<sup>21</sup>) ako aj tematických, napr. botanika Antona Rochela<sup>22</sup> i géologa Georga Gottlieba Puscha<sup>23</sup>. Spomedzi máp vydaných v 1. polovici 19. storočia sa svojou presnosťou vyní-mala geologická mapa Tatier a jej najbližšieho oko-lia „Carte géologique de la chaîne du Tatra et les soulèvements parallèles“, ktorá vyšla v roku 1844 v Berlíne. Jej autorom bol geológ Ludwik Zejszner.

Medzi tatranskými turistami a bádateľmi 1. po-lovice 19. storočia vynikal kňaz, germanista a vlas-tivedec Eugenius Janota, ktorý v roku 1860 na Jagelovskej univerzite na základe diela „Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę do Tatr i Pie-nin“<sup>24</sup> („Sprievodca výletmi po Babej hore, Tatrách a Pieninách“) obhájil svoju doktorskú prácu. Toto dielo bolo považované za prvého turistického sprievodcu Tatrami a v skutočnosti zahŕňalo ilus-trovaný geograficko-turistický opis s originálnou panorámou hôr, ktoré obkolesovali Zakopané a mapu „Hale i Podhale Nowotarskie“<sup>25</sup> (Horské údolia a Podhalie v okolí Nového Targu) v mierke 1: 200 000 s bohatým názvoslovím.

## Vrstevnicové mapy

Prelom vo vytváraní kartografického obrazu Tatier nastal až v 60. rokoch 19. storočia. Objavili sa prvé mapy, na ktorých sa reliéf Tatier začal zo-brazovať vrstevnicami. Wilhelm F. Warhanek v roku 1857 zverejnil prvú prehľadnú vrstevnicovú mapu Tatier v mierke 1: 895 000.

Významnou publikáciou európskeho významu bola monografia Tatier z roku 1864, ktorú vypra-coval pražský geodet Karel Kořistka<sup>26</sup>. K tejto práci bola pripojená autorova farebná vrstevnicová mapa v mierke 1: 100 000, ktorá je považovaná za jednu z najdôležitejších tatranských máp vydaných v 19. storočí<sup>27</sup>. Zásadou jej tvorenia bolo vhodné zvolenie vrstevnic a hypsometrických farieb tak, aby zodpovedali tatranským vegetačným stupňom a súčasne zobrazovali plastickosť reliéfu. Autor rozlíšil sedem stupňov vegetácie: žita, ovs, dolná hranica lesa, horná hranica lesa, kosodreviny, ma-chov a trávy, ako aj holých skál, ktorým zodpove-dali vrstevnice s hodnotami 470, 630, 790, 1040, 1360, 1670, 2200 metrov nad morom. Nákrēs vrstevnic bol urobený na základe výškových bodov, ktoré vymerali topografi Vojenského ge-ografického ústavu vo Viedni, bádatelia Tatier a Ko-řistka. Malé množstvo výškových bodov, pomerne dosť veľké chyby v pomeroch a nie vždy dobré umiestnenie zameraných bodov mali za dôsledok, že priebeh vrstevnic bol síce zhodný s čiarkova-ným náčrtom, ale nebol všade presný, hlavne vo vysokohorských oblastiach.

<sup>18</sup> Józef Szaflarski, *Mapa Tatr Jerzego Wahlenberga z r. 1813 jako prototyp mapy warstwicznej*. Czasopismo Geograficzne 29, 1958, s. 183-197.

<sup>19</sup> *Voyage minéralogique et géologique, en Hongrie, pendant l'année 1818*. Paris, 1822, zv. 2 a zv. 4 (Atlas).

<sup>20</sup> *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpathen, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgsgegenden und ihrer Bewohner*. Berlin, 1830, s. XXIV, 406, mapa.

<sup>21</sup> Karl Reyemhol (Lohmeyer), *Vierzehn Tage in den Central-Karpathen, ein Wegweiser nach einigen der interessantesten Partien des Tatra - Gebirges und der Liptauer Alpen*. Neisse, s. VIII, 80, mapa.

<sup>22</sup> Anton Rochel, *Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn*. Pest, s. 6, neoč. s. X, 135, mapa.

<sup>23</sup> *Geologischer Atlas von Polen*. Stuttgart und Tübingen, 1836.

<sup>24</sup> Kraków, s. 92.

<sup>25</sup> Vyrobená na základe rakúskej mapy Haliče C. Kummerera von Kummersberga, *Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina* v mierke 1:115 000, ktorá vychádzala od roku 1855.

<sup>26</sup> *Die hohe Tatra in Central - Karpaten. Eine geographische Skizze verfasst auf Grundlage einer Bereisung...* Ergänzungsheft nr 12 zu Petermans Geographischen Mitteilungen. Gotha, 1864, obsahujúca farebnú vrstevnicovú mapu *Tatr Terrain und Höhenkarte der Hohen Tatra in den Central-Karpaten*.

<sup>27</sup> J. Szaflarski, 1959. *Mapa Tatr K. Kořistki z r. 1864 i jej rola w kartografii*. Przegląd Geodezyjny, 15, č. 4, 1959, s. 135-139; O. Kudrnovská, *První České výškopisné mapy Karla Kořistky*. Vojenský zeměpisný ústav, Praha, 1974, s. 52.





Karel Kořistka (1864). *Vysoké Tatry v centrálnych Karpatoch*. Gotha, z autorovej zbierky.

V 70. rokoch 19. storočia začali vychádzať prvé rakúske vojenské mapy vypracované v rôznych mierkach. Veľkú popularitu si získali tatranské hárky „špeciálnej mapy“ v mierke 1: 75 000, ktoré boli vydávané vo viedenskom Vojenskom geografickom ústave (VGÚ). V rokoch 1869 - 70 vyšli hárky s mapami, ktoré zahŕňali Západné a Vysoké Tatry. Pretože sa celé územie Tatier nachádzalo na štyroch hárkoch, bol zakrátko na to vypracovaný nový hárok, ktorý zahŕňal celé Tatry. Mapa Tatier bola vydávaná v mierke 1: 100 000 (čierno-biela a farebná verzia)<sup>28</sup>. Na základe novej topografickej snímky vydal viedenský VGU mapu Vysokých Tatier (Hohe Tatra) v mierke 1: 40 000. V rokoch 1896 - 97 bola vo Viedni vydaná moderne spracovaná podrobná mapa Tatier v mierke 1: 25 000 a taktiež hárok „*Vysoké Tatry*“ (*Hohe Tatra*) v mierke 1: 75 000, vytlačený podľa jej vzoru. Aktualizované a mnohokrát obnovené mapy VGÚ boli na námestí vo Viedni dostupné vyše pol storočia. Na ich základe boli vypracované rôzne verzie topografických a turistických, ba dokonca odborných máp. Tieto mapy často využívali vedci. Roku 1899 geológ Wiktor Uglig k monografii „*Geologie des Tatrgebirges*“ doplnil mapu vyho-

tovenú v mierke 1: 75 000, ktorá bola opätovne vydaná v roku 1914 v „*Atlas Geologiczny Galicji*“ („*Geologický atlas Halíča*“).

### *Turistické mapy*

Obmeny rakúskych topografických máp publikované pre civilný úžitok, nespĺnili všetky očakávania, v prvom rade očakávania turistov. V roku 1876 na základe rakúskych topografických máp vypracoval Karl Kolbenheyer metódou šrafovania turistickú mapu s mierkou 1: 100 000<sup>29</sup>. Okrem toho vypracoval mapu Tatier v mierke 1: 133 333<sup>30</sup>. Kolbenheyerove mapy boli predávané oddelene a do ďalších vydaní bol pripojený jeho Sprievodca po Tatrách (*Die Hohe Tatra*).

Walery Eljasz, umelecký maliar a autor populárneho sprievodcu po Tatrách, sa snažil predstaviť obraz Tatier rozmanitými technikami. K jeho ďalším vydaniam (okrem druhého) bolo doložených päť máp Tatier, ktoré osobne vypracoval. Za najviac veľkolepú možno považovať jeho poslednú mapu v mierke 1: 150 000, ktorá vyšla v sprievodcovi v roku 1900<sup>31</sup>.

Na prelome 19. a 20. storočia prikladal do svojich sprievodcov turistické verzie topografických máp aj August Otto.

Na základe mapy Tatier zverejnenej vo Viedni v rokoch 1896 - 97 vydal pre turistov Tatranský spolok v roku 1903 dobre vyzerajúcu dvojhárkovú farebnú mapu „*Tatry Wysokie*“ („*Vysoké Tatry*“) v mierke 1: 25 000 s poľským názvoslovím. Vzhľadom na svoju vysokú cenu si nenašla príliš veľa odberateľov. Podobná mapa bola vydaná aj v Prahe v roku 1922.

Naopak, veľkú popularitu dosiahla prvá vrstvenicová mapa „*Tatry Polskie*“ („*Poľské Tatry*“), ktorú pre turistov vypracoval kartograf zo Zakopaného Tadeusz Zwoliński v mierke 1: 37 500. Jej prvé vydanie sa objavilo v roku 1912. V medzivoj-

<sup>28</sup> *Hypsometrische Karte der Central-Karpathen (Liptauer Alpen, Galizische Tatra, Hohe Tatra, Béler Kalkalpen, Zipser Magura)*. Wien 1880.

<sup>29</sup> *Karte den Hohen Tatra mit den nächsten Voralpen*. Késmárk i Breslau 1891.

<sup>30</sup> *Die Hohe Tatra mit der nächsten Umgebung*. Teschen 1884, 1891, 1898.

<sup>31</sup> *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*. vyd. 6. Kraków, s. 360, il., pridaný: plán Zakopaného a mapa Tatier.

novom období bola táto mapa sedemkrát vydaná, neskôr bola nahradená mapou Tatier v mierke 1: 50 000.

V tomto období boli autormi a vydavateľmi turistických máp tiež: Franz Dénes, Gustav Pelikan, Janusz Chmielowski, Mariusz Zaruski, János Vignyázó a Károly Kogutowicz, V. Mrázek, Adam Tomaszewski, Alois Chytil, Franciszek Karpowicz a iní.

Najväčším úspechom tatranskej kartografie v medzivojnovom období bolo vydanie modernej fotogrametrickej mapy Tatier v mierke 1: 20 000. Túto mapu spolu so súhrnným hárkom Vysokých Tatier v mierke 1: 100 000, vydal (tiež v turistickej

verzii) v roku 1934 Vojenský geografický ústav vo Varšave.

V 20. storočí bolo zverejnených veľa tatranských tematických máp, o. i. batymetrické plány jazier, rôzne hospodárske mapy, mapy rastlinných skupín, ako aj početné geologické mapy a prierezy a medzi nimi 14 hárkov geologickej mapy Tatier v mierke 1: 10 000.

V roku 1985 vyšiel „Atlas Tatrzańskiego Parku Narodowego“ („Atlas Tatranského národného parku“), ktorý zahŕňal 32 originálnych rytín so špecifickou tatranskou problematikou.

*Preklad: Dagmar Šejirmanová*

DANA ROŠOVÁ

## PROPAGÁCIA VYSOKÝCH TATIER VO FOTOGRAFII

Tatry od nepamäti priťahovali každého, kto vnímal ich majestátnosť, krásu i tajuplnosť. K objavovaniu hlbokých dolín a plies, dobývaniu štítov, lákali nielen prvých prospektorov, lovcov zveri, drevorubačov, prvých osadníkov, horolezcov, ale aj speleológov, prírodovedcov, športovcov. 19. a začiatok 20. storočia sa už niesli v znamení výstavby poľovníckych i turistických horských útulní, chát, hotelov a vil pre turistov, kúpeľných hostí i bežných návštevníkov a obyvateľov.

Iný pohľad na dominantné veľhory upínali umelci - maliari a neskôr fotografi, filmári, literáti. Vďaka zachovaným rôznorodým umeleckým i faktografickým dielam si vieme predstaviť všetko to, čo už v Tatrách dnes nenájdeme. Vizuálne sú to najmä obrazy a fotografie.

Práve fotografie renomovaných fotografov, ale aj menej známych fotografov a fotografov amatérov, sú nevyčerpatelným zdrojom pre historikov umenia, múzejníkov, archivárov, milovníkov dobovej fotografie a zberateľov pohľadníc.

Autori fotografií zhotovovali fotografie vo svojich ateliéroch, kde ich aj predávali, ale väčšinou publikovali v regionálnych periodikách. Spolupracovali s autormi rôznych monografií a náučno-popularizačných publikácií, s vydavateľstvami, alebo sami boli vydavateľmi.

Spolok Magyarországi Kárpát Egyesü – MKE (Uhorský Karpatský spolok) vydával počas svojho trvania (1873 – 1918) ročenku A Magyarországi Kárpátgyesülete Évkönyve (spolu vyšlo 44 zväzkov), v ktorej zverejňoval správy o turistických výletoch predovšetkým z Vysokých Tatier, ale aj Slovenského raja a rôznych zákutí malebného Spiša, a tie boli doplnené fotografiami. Text ročeniek od roku 1874 až 1883 bol dvojjazyčný – nemecký a maďarský. Od roku 1884 vychádza osobitne nemecká a maďarská časť.

Po prvej svetovej vojne zanikol Uhorský karpatský spolok a v jeho činnosti pokračoval spolok Karpathenverein – KV (Karpatský spolok). Členovia spolku prispievali do časopisu Turistik und Alpinismus (od roku 1918 - 1923 mesačník), v rokoch 1924 - 1933 do časopisu Turistik, Alpinismus und Wintersport a v rokoch 1934 - 1943 do Die Karpathen. Okrem článkov tu boli zverejnené aj fotografie členov. Spolok zanikol v roku 1945.

Od roku 1921 začali vychádzať Krásy Slovenska. Časopis nebol úradným orgánom turistických spolkov založených na Slovensku, ale uverejňoval ich správy a články o činnosti. Jej zakladateľmi a redaktormi boli Miloš Janoško a Matej Sopko a vydávaný bol v Liptovskom Mikuláši.

Okrem článkov, správ v nich nájdeme aj informácie o vydaní nových publikácií a sprievodcov týkajúcich sa najmä Vysokých a Nízkyh Tatier (aj Slovenského raja a rôznych regiónov Slovenska). V jednotlivých číslach sú uverejnené fotografie predovšetkým členov fotoklubov KSTL. Na tlač časopisu sa používal kvalitný papier, na ktorom vynikala čiernobiela fotografia.<sup>1</sup>

Podľa mien uvedených pri fotografiách uverejňoval v týchto periodikách relatívne veľký počet autorov.

Prvým rýdzo tatranským časopisom bol Tátravidék, ktorý vydával Dr. Mikuláš Szontágh v rokoch 1883 – 1885. Už od roku 1874 tatranskej tematike venovali pozornosť ročenky Uhorského karpatského spolku Magyar Kárpátgyesületévkönyvei – Jahrbücher des Karpathenvereines. Ešte o rok skôr začal v Krakove vychádzať Pamietnik Towarzystwa Tatrzańskiego.

Živá bola publicistika o Tatrách v spišských periodikách Zipser Anzeiger (1863 – 1875), Zipser Bote (od roku 1875), Karpathen – Post (od roku 1885).

<sup>1</sup> ROŠOVÁ, D.: Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, amatéri, Spišská Nová Ves 2009. s. 34.

Po 1. svetovej vojne sa situácia zmenila. Predovšetkým začali vychádzať Krásy Slovenska (1921), ktoré venovali Tatrám veľkú pozornosť. Časopis Aloisa Chytila Z našich hor a lázní sa v roku 1924 zmenil na Z Tater a našich hor a lázní. Vychádzal až do roku 1929. V roku 1931 vyšli prvé čísla časopisu Vysoké Tatry, ktoré vydával Športový klub Vysoké Tatry. V rokoch 1934 – 1936 vychádzal tento časopis ako príloha Krás Slovenska. Vysoké Tatry vychádzali do roku 1940, potom ich čiastočne nahradil Host' a turista (1940 – 1945). V roku 1954 začali vychádzať Tatranské noviny, no po územnej reorganizácii v roku 1960 prestali vychádzať a ich funkciu prevzali Podtatranské noviny. V roku 1961 začal vychádzať reprezentačný časopis Vysoké Tatry, od roku 1992 Tatry.<sup>2</sup>

Mnohí členovia Klubu československých turistov (KČST) v rokoch jeho trvania (1919 – 1938) a Klubu slovenských turistov a lyžiarov (KSTL) v rokoch jeho pôsobenia (1938 – 1949) si zakladali svoje fotokluby.

V roku 1921 vznikla organizácia JAMES (názov pochádza z iniciálok hesiel spolku: Idealizmus, Memento mori, Eugenika, Solidarita), ktorá podchytila horolezectvo. Viacerí jej členovia fotografovali.

Priekopníkmi a najznámejšími fotografmi Vysokých Tatier boli Karol Divald st., ale najmä jeho syn Karol Divald ml. Karol Divald st. Tatry začal fotografovať koncom 70-tych rokov 19. storočia. Niektorí odborníci prvenstvo pripisujú fotografovi Heinrichovi Voglovi, zakladateľovi katedry fotografie na Priemyslovej akadémii v Berlíne, ktorý Slovensko navštívil v roku 1871.<sup>3</sup>

Okolo roku 1858 fotili v Tatrách poľskí fotografi Walery Rzewuski, Meletius Dutkiewicz a Marcin Olszynski. Okrem už spomínaných – Karol Divald a Heinrich Vogel - v Tatrách od roku 1890 fotili Alois Gebauer z Viedne, Gustáv Král z Liptovského Mikuláša, Gusztáv Matz zo Spišskej Novej Vsi, Divaldovi synovia Karol, Ludovít a Adolf, František Krátky z Kolína a Pavol Socháň z Martina.<sup>4</sup>



Prvé fotografie boli nalepené na kartónových podložkách a ako módna záležitosť sa ukladali do albumov, alebo slúžili ako suveníry – spomienka na pobyt v Tatrách.

Ďalším fenoménom boli pohľadnice. Zavedením svetlotlačé sa umožnilo na pohľadniciach reprodukovať aj fotografické zábery. Prvé tatranské pohľadnice vyrobené touto metódou pochádzajú z rokov 1895 – 1898. Ich výrobcami boli napr. Karl Ledermann z Viedne, Edgar Schmidt z Drážďan, resp. z Budapešti, Adolf Stegel z Drážďan, L. V. Enders z Nového Jičína, Ludovít Divald z Prešova, ktorý na našom území v roku 1897 založil prvú svetlotlačiareň, A. Fabian a C. Schröter, Karol Divald ml. z Budapešti, Purger&Co. z Mnichova.

<sup>2/</sup> <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php.tatry=53>

<sup>3/</sup> PETRÍK, J.: Karol Divald – fotograf Tatier. In.: Fotografia tatranského regiónu. Kežmarok 2006, s. 116.

<sup>4/</sup> GAŠPAR, J.: Tatry – staré pohľadnice rozprávajú. Poprad 2002, s. 15.



Od začiatku 20. storočia sa výrobou pohľadníc Tatier začali zaoberať aj grafické umelecké ústavy.<sup>5</sup> Vývoj pokračoval rýchlym tempom a k výrobcom sa postupne pridali vydavatelia, ktorí používali snímky mnohých fotografov.

V medzivojnovom období si prvenstvo v Tatrách drží pražský redaktor Alois Chytil, ktorý počas svojho pôsobenia na Štrbskom Plese a v Hornom Smokovci vydal niekoľko sérií pohľadníc, ale predovšetkým propagačné albumy a obrázkové prospekty.<sup>6</sup>

Advokát Karel Procházka z Hradca Králové vydal v roku 1928 v grafickom závode J. Doležal v Červenom Kostelci album so slovenským názvom Krásy Vysokých Tatier. Obsahuje 140 fotografií z letných i zimných Tatier, zábery končiarov i dolín, tiež zo života bačov.<sup>7</sup>

Vo fonde knižnice Podtatranského múzea sa nachádza zaujímavá publikácia podobná Pro-

cházkovej s názvom Tatry, ktorá obsahuje 32 fotografií poľských Tatier v letnom i zimnom šate, ktorá vyšla v nakladateľstve Sekcje Narciarskiej Pol. Towarzystwa Tatrzańskiego w Zakopanem, rok vydania nie je uvedený.

V roku 1942 vydal Klub slovenských turistov a lyžiarov v Liptovskom Mikuláši *Vysoké Tatry – turistický sprievodca tatranskými dolinami*. Zostavovateľmi boli Jozef Šimko a František Lipták. Reprodukcie sú od fotografov J. Wachdeutscha, A. Hubu, Kormana z Tatranskej Lomnice a Grafo-Čuda Holice.<sup>8</sup>

Vysoko hodnotený je umelecky a technicky zvládnutý album farebných fotografií od E. Hornickala, ktorý bol vydaný v roku 1944 v Stuttgarte pod názvom „Die bunten Wunder der Tatra“.<sup>9</sup>

Pohľadnice Tatier, ich fotografov, výrobcov a vydavateľov, spracovali vo svojich publikáciách Ivan Bohuš st., jeho syn Ivan Bohuš ml. a Ján Gašpar.

Fotografie Tatier, albumy fotografií, pohľadnice, monografie s reprodukciami fotografií, periodiká, ročenky a rôzne tlačoviny sa nepriamo stali propagačným materiálom. K propagácii môžeme zaradiť avíza a inzeráty fotografov, v ktorých oznamujú, že otvárajú prechodný alebo celoročne fungujúci fotosalón alebo fotoateliér v podtatranských mestách alebo priamo v Tatrách. V medzivojnovom období pribúdajú v regionálnej tlači inzeráty, ktoré oslovujú fotografov amatérov a ponúkajú im svoje odborné služby na spracovanie amatérskych prác a svoju fotografickú činnosť rozširujú o predaj fotografického materiálu a fotoaparátov rôznych značiek.

19. storočie bolo nielen storočím mnohých technických vynálezov, objavená bola aj fotografia. Všetko, čo bolo nové, pozoruhodné a prospešné sa prezentovalo na svetových výstavách. Prvenstvo svetovej výstavy v roku 1851 sa pripisuje mestu Londýn, konkrétne Hyde Parku, kde na výstavnej ploche okrem iných výstavných priestoroch pre exponáty bol postavený Krištáľový palác. Na prehliadku prvej výstavy v Londýne sa nevyberalo vstupné.<sup>10</sup>



<sup>5</sup> Tamtiež.

<sup>6</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919 – 1944. 2. zväzok. Košice 1972. s. 526.

<sup>7</sup> Tamtiež.

<sup>8</sup> ROSOVÁ, D.: Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, amatéri, Spišská Nová Ves 2009. s. 36.

<sup>9</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919 – 1944. 2. zväzok. Košice 1972. s. 526.

<sup>10</sup> HLAVAČKA, M., HALADA, J.: Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000. Praha 2000. s. 11.

Móda uskutočňovať výstavy sa rozbehla do celého sveta. Najväčšia rivalita vládla medzi Anglikom a Francúzskom. Ďalšou európskou mocnosťou, schopnou organizovať finančne náročné výstavy, bolo Rakúsko – Uhorsko. Ozaj svetovými sa stali výstavy ich inštalovaním na americkom kontinente. Každá z výstav prišla s niečím novým, objavným, pompéznym, čím sa zapísala do histórie svetového výstavníctva.

V roku 1902 bol v Paríži zostavený výbor, ktorého snahou bolo vniesť určitý poriadok do dovtedy živelného usporiadania výstav. Až o šesť rokov neskôr bol v Bruseli založený výbor (Fédération des comités permanents des expositions). Nepriaznivo však zasiahli do diania udalosti 1. svetovej vojny. Konvencia vošla do platnosti 17. januára 1931.

Každá z usporiadaných výstav niečím prekvapila návštevníkov, o čom hlásal príťažlivý hlavný propagačný pútač, ale aj zachované katalógy, časopisy a tematické publikácie venujúce sa histórii výstav. Dodnes nás prekvapujú niektoré „hmotné pamiatky“ výstav, ktoré sa stali turistickými atrakciami niektorých veľkomiest. Napr. Paríž si nevieme predstaviť bez Eiffelovej veže, Viedeň bez zábavného parku Prater, Prahu bez Petrínskej rozhľadne a Brusel bez Atómia.

Výstavy podnikli aj súťaživosť medzi podnikateľmi vyhlasovaním najlepšieho výrobku s udeľovaním cien a medailí. Divákov ohurovali technické a priemyselné výrobky – parné stroje, bicykle, šijacie stroje, fonografy, pohyblivé schody, automobily s benzínovým pohonom, použitie elektriny vo výrobe a osvetlení... A došlo aj na fotografiu!

V roku 1875 vo Filadelfii tisíce obrazov, sóch a fotografií naplnili Memorial Hall. V roku 1889 v Paríži to boli expozície dejín bývania, medzinárodný kongres scénografov a fotografov. Fotografiu predstavili na výstavách v roku 1899 v Hamburgu, v roku 1900 v Londýne, roku 1902 v Moskve. V roku 1900 v Paríži patrila firma Karl Zeiss z Jeny k najlepším a dokumentovala, že fotografovanie sa dostalo k technickej a technologickej dokonalosti a bolo tým prístupnejšie aj

nižším spoločenským vrstvám. Autentickú fotografiu (z dnešného pohľadu skôr smutnú a netickú) si odniesol skoro každý „správny“ Američan z výstavy v Saint Louis, ktorá sa konala v roku 1904, keď pred odchodom sa dal vyfotografovať s filipínskym domorodcom pochádzajúcim z koloniálnych dŕžav.

Silu masovej reklamy predviedol Grover Aloysius Whalen. V neuveriteľne krátkej dobe od 30. 4. - 15. 7. 1939 počas trvania výstav v New Yorku získal priestor v 731 rozhlasových reláciách, vydalo sa 160 časopisov s tematikou výstavy a médiám dodal okolo 305 000 fotografií z výstav!<sup>11</sup>

Myšlienka usporadúvať výstavy prešla zo svetových aj na regionálne výstavy. Spišskí fotografi svoju prestíž dokazovali na mnohých významných výstavách, o čom svedčia získané uznania a medaily. Dozvedáme sa o tom z kartónových podložiek, kde sú graficky znázornené, najmä z konca 19. a začiatku 20. storočia.

Na organizovaní fotografických výstav na území Slovenska mali najväčší podiel Kluby československých turistov (KČST), Kluby slovenských turistov a lyžiarov (KSTL), ktoré najmä v Krásach Slovenska, ale aj v regionálnych novinách, podávali výzvy s podmienkami súťaže pre členov i nečlenov týchto klubov. Po ukončení výstav uverejňovali výsledky súťaže ocenených fotografov s názvami ich prác.

Usporiadané a inštalované fotovýstavy potvrdzujú, že sú najlepšou reklamou pre fotografiu historickú, dokumentárnu, umeleckú, prírodovednú, reportážnu, sociálnu, vojnovú.

Ako prvý dátum realizovanej výstavy fotografií v Tatrách (Tatranské Matliare) sa zatiaľ uvádza rok 1923.<sup>12</sup>

Mnohí autori prvenstvo pripisujú tatranskej výstave so súťažou, ktorú v roku 1927 zriadil odbor KČST v Poprade s pomocou Podtatranskej župy a Slovenskej komisie. Výstava sa konala od 17. júla - 15. augusta 1927 vo Veľkej v priestoroch Tatranského múzea a miestnej štátnej ľudovej školy. Jej čistý zisk sa mal použiť na výstavbu útulne pod Rysmi.

<sup>11/</sup> HLAVAČKA, M., HALADA, J.: Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000. Praha 2000. s. 178.

<sup>12/</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919 – 1944. 2. zväzok. Košice 1972. s. 526.

Keďže sa jednalo o veľkú akciu, ktorej organizátori venovali primeranú pozornosť a propagáciu výstavy, po prvýkrát v Krásach Slovenska boli podrobne rozpísané podmienky súťaže, dovoľujem si ich citovať v pôvodnom znení:

Výstavkový poriadok a podmienky súťaže sú tieto:

1. Výstavy môže sa zúčastniť každý čl. fotoamatér bez rozdielu príslušnosti spolkovej.
2. Vystavujú sa len obrazy tatrárske, t. j. z Vysokých Tatier, Liptovských Hôľ, Belianskych vrchov a folkloristických obrazov z územia podtatranského, označeného na mape Vysokých Tatier, vydané klubom čs. turistov r. 1926. Mimo súťaže sa môžu vystavovať i obrazy prírodných krás celého Slovenska.
3. Každý môže alebo len vystavovať, alebo i súťažiť. Obrazy vyberte pečlivo, aby úroveň expozície bola ku cti čl. fotoamatérov. Nevylučujeme obrazy už uverejnené, alebo predtým vystavované. Obrazy určené na výstavu môže autor podpísať a zásielku označiť slovom „Výstava“. (Formát od 6.) Za každý obraz priložte režijný poplatok 1 Kčs v známkach.
4. Súťaž obrazov vypisujeme v nasledujúcich kategóriách:
  - a/ fotografie turistické: letné, zimné, horolezecké, príležitostné, folkloristické, kvetena, zverina tatrarská. Najmenší formát vlastného obrazu 8/10 cm;
  - b/ fotografie umelecké: tatrarský motív a ľubovoľné spracovanie. Najmenší formát 13/18 cm c/ diapositívy
  - d/ autochromy, zalepené v rámkoch.
5. Obrazy zaslané na súťaž, nech sú na obálke zásielky označené slovom „Súťaž“. Za každý obraz treba poslať 6 Kčs složenkou, ktorú na prihlášku zašleme. S obrazmi cenou poctenými disponuje sa podľa podmienok uvedených pri cenách. Obrazy cenou
6. Všetky obrazy pre výstavu i súťaž nalepte na svetlý podkladový papier. Formát takto montovaných obrazov nech je v kategórii 4a) štandardný, 13/16 cm 17/22 cm násobky. Na každom nech je uvedený motív a heslo.

7. Kto chce vystavovať alebo súťažiť nech nám to do 1. mája t. r. oznámi na prihláške riadne vyplnenej, ktorú si vyžiadajte!

8. Obrazy pošlite najneskôr do 15. VI. T. r. Po skončení výstavy sa vám vrátia podľa uvedených podmienok. Ak je možné, darujte ich Tatranskému múzeu.

9. K zásielke súťažných obrazov pripojte zalepenú obálku so svojou adresou a uveďte tam i heslo a počet obrazov.

10. Obrazy na predaj označte ako také pod motívom a na rube vypíšte cenu, ktorú požadujete. Z predaných obrazov ostane 15% na stavbu útulne. Predať môžu sa len také obrazy, ktoré nepripadnú do majetku iných (5. bod).

11. O prijatí obrazov na výstavu a o udelení cien v súťaži rozhodne 11 členov jury, zostavené zo zástupcov spolkov, ktoré sa výstavy zúčastnia. Jury vyhradzuje si právo neudelíť ceny ak bude malá účasť vystavovateľov.

12. Zaslaním prihláškového lístku zaväzujete sa splniť všetky uvedené podmienky. Akékoľvek dotazy ohľadom výstavy, adresujte na tajomníka výstavy: ing. Roberta Vesyku v Poprade, odbor pre udržovanie trate.

13. V súťaži fotografických obrazov vypisujeme tieto ceny:

Nasleduje zoznam cien pre ocenených vo všetkých vypísaných kategóriách.<sup>13</sup>

Na viacerých miestach boli uverejnené výzvy, ako napr.: Fotoamatéri, poslali ste už prihlášky na fotovýstavu vo Veľkej?, alebo Odbory KČST pamätáte na fotovýstavu vo Veľkej pri Poprade a strojíte sa húfne ju navštíviť?

Ing. Vesyka informoval, že pripravovaná Tatrarská fotovýstava sľubuje byť prvotriednym podnikom, pretože protektorát prijalo ministerstvo obchodu a Matica slovenská. Ministerstvo obrany prisľúbilo výstavu leteckých tatrarských snímok. Výstava mala tri hlavné ciele: 1. výstava výtvarného umenia, 2. výstava fotografická, 3. národná slávnosť.<sup>14</sup>

Obširne zhodnotenie nielen samotnej výstavy, ale aj sprievodných akcií sa niesli v duchu národných osláv. Uvedení sú maliari vystavených

<sup>13</sup>/ Krásy Slovenska, ročník VI., 1927. s. 59 – 61.

<sup>14</sup>/ Tamtiež, s. 61.

obrazov, za fotovýstavu sú uvedení dr. Wiczorka (Poľsko), K. Plicka (ktorý dodal vyše 600 ks fotografií) a ing. Vosyka.<sup>15</sup>

Dňa 30. januára 1928 zasadal odbor Klubu československých turistov v Poprade na výročnom valnom zhromaždení. Okrem hodnotenia činnosti za uplynulý rok sa vyhodnocovala aj Tatranská výstava vo Veľkej a národopisný deň v Tatranskej Lomnici. Čistý zisk z výstavy bol 8 000 Kčs a bol určený na stavbu chaty pod Rysmi.<sup>16</sup>

Rok 1929 bol pre Podtatranskú župu veľmi významný. V Spišskej Novej Vsi sa konala celoštátna priemyselná výstava, na ktorej sa zúčastnil veľký počet vystavovateľov – firiem, remeselníkov, výrobcov, obchodníkov, ale nezabudlo sa ani na kultúru – vydavatelia a fotografi, ktorí vystavovali svoje snímky na fotovýstave v priestoroch dievčenskej evanjelickej školy.<sup>17, 18</sup>



V zbierkovom fonde Múzea Spiša v Spišskej Novej Vsi sa nachádzajú fotografie ateliéru Matz pravdepodobne z tejto výstavy.

Fotografické výstavy o Tatrách sa uskutočňovali nielen priamo na ich území a v mestách pod nimi, ale aj v cudzine. V roku 1931 otvorili brány prvej turistickej výstavy v Maďarskom kráľovskom technickom múzeu v Budapešti, na ktorej okrem umeleckých obrazov, modelov chat, výzbroje boli

vystavené aj fotografie Vysokých Tatier, ktoré zhotovili vysokohorskí horolezci Maďarského karpatského spolku pri svojich výstupoch v týchto veľhorách v priebehu niekoľkých rokov.<sup>19</sup>

Ivan Bohúš v bibliografii Vysokých Tatier uvádza, že v roku 1933 sa v Kežmarku konala výstava aj za účasti fotografov z Poľska.<sup>20</sup>

Spolok tatranských horolezcov JAMES v Spišskej Novej Vsi usporiadal od 7. - 15. februára 1937 v miestnosti čsl. štátneho gymnázia putovnú výstavu horských fotografií. Cieľom bolo oboznámiť obecnosť s nesmiernym bohatstvom našich prírodných krás, zvlášť Tatier, ktoré boli zastúpené niekoľkými desiatkami fotografií. Výstave sa dala vytknúť len nedostatočná propagácia. Aj návštevnosť sa hodnotila nízkym počtom návštevníkov v porovnaní s počtom obyvateľov tohto mesta.<sup>21</sup>

V Bratislave, v budove dnešného Slovenského národného múzea, sa od 1. - 15. mája 1938 konala výstava fotografií fotoamatérskych spolkov. 55 autorov vystavovalo 180 fotografií. Z Tatier boli zastúpené kluby a autori z Nového Smokovca a Tatranskej Lomnice.

Fotoamatéri KČST odboru v Novom Smokovci na letnú turistickú sezónu pripravili výstavu fotografií, ktorá bola striedavo v Tatranskej Lomnici, v Smokovcoch a na Štrbskom Plese. Najmenšia veľkosť snímok mala byť 24 x 30 cm a mali predstavovať krajinky, hory letné i zimné, snímky lyžiarske i horolezecké, zvyky, kroje, ľudové umenie, atď. Snímky sa zasielali na adresu Rudolfa Müllera v Tatranskej Lomnici. K tejto výstave bol vydaný katalóg.<sup>22</sup>

V roku 1940 hodnotil svoju činnosť KČST v Spišskej Novej Vsi a prehodnotil aj usporiadanie výstavy turistických fotografií s akademickým od-

<sup>15/</sup> Tamtiež. s. 115.

<sup>16/</sup> Krásy Slovenska, ročník VII., 1928. s. 48.

<sup>17/</sup> Katalóg priemyselnej výstavy, 1929.

<sup>18/</sup> Krásy Slovenska, ročník VIII., 1929. s. 148.

<sup>19/</sup> Turistaság és alpinizmus, ročník 1931.

<sup>20/</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919 - 1944. Košice 1972. s. 526.

<sup>21/</sup> Vysoké Tatry, ročník VII, číslo 7.

<sup>22/</sup> Vysoké Tatry, ročník VII, číslo 11.



borom KSTL. Výstavu si prezrelo veľké množstvo návštevníkov.<sup>23</sup>

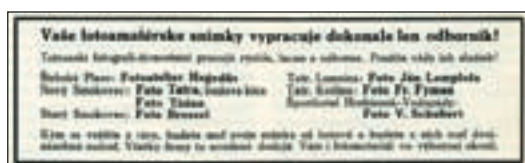
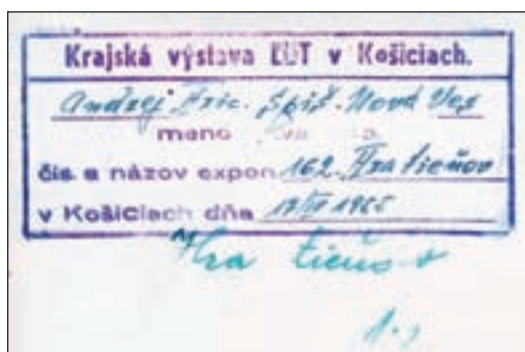
Fotoamatérsky zbor KSTL v roku 1941 vypísal I. celoštátnu súťaž o najlepšie fotografie zo Slovenska. Do súťaže sa zapojilo 219 autorov s 2242 obrázkami. Porota vybrala 400 prác. Z tatranských autorov sa najlepšie umiestnil Rudolf Müller z Tatranskej Lomnice, a to na 9. mieste IV. ceny za obraz „Panoráma Tatier v lete“ a za 10. miesto za sériu 4 obrazov s heslom „Malebné Tatry“.<sup>24</sup>

Aj počas vojnových udalostí sa konali výstavy fotoagrafov. Od 20. - 27. júna 1943 sa v aule Štátneho slovenského gymnázia v Spišskej Novej Vsi konala výstava. Vystavených bolo vyše 300 obrazov, z toho 90 od Novovešťanov. Výstavu otvoril predseda odboru KSTL František Lipták a náčelník Fotozboru KSTL Viliam Malík. Odovzdal seniorovi novoveských amatérov J. Wachdeuschovi diplom za úsilie, ktoré venoval propagácii rodného kraja a nazval ho fotografom - básnikom. Najplodnejším autorom bol Andrej Hric, najlepšie boli jeho zábery Ukrižovaný, Pri studni, Vodopád a Vysoké Tatry.<sup>25</sup>

V roku 1947 sa Spišská Nová Ves stala mestom, kde sa konala celoslovenská výstava fotoagrafov amatérov. Vystavovali na nej fotografi amatéri z mnohých miest Slovenska, zo Spiša boli zastúpení fotografi z Kežmarku, Levoče a Spišskej Novej Vsi. Vystavených bolo 250 fotografií.

Výstava fotografie vo Vysokých Tatrách sa plánovala pri príležitosti lyžiarskych majstrovstiev v dňoch 16. - 22. februára 1950.

Horská služba národného podniku Turista vo Vysokých Tatrách inštalovala stálu výstavu o svojej činnosti v Starom Smokovci v nočláhárni



Zobor a otvorili ju v marci 1954. Vystavené exponáty boli doplnené o tatranskú literatúru a výber najlepších a najkrajších fotografií.

Od 50-tych rokov 20. storočia sa snažili kultúrni referenti v zotavovniach vo Vysokých Tatrách organizovať pre rekreatantov - odborárov rôzne kultúrne podujatia, ktoré sa však už niesli v duchu ľudovodemokratického štátu a boli podriadené plánom päťročnic. Aj výstavy fotografií, propagačný plagát a rôzne informačné materiály, literatúra boli poznamenané socialistickým realizmom. Napr. Tatranské noviny sporadicky vypisovali pre svojich čitateľov rôzne súťaže o Vysokých Tatrách a medzi cenami pre výhercov boli fotografie Tatier od známych i menej známych fotoagrafov, mnohí z nich boli poplatní tejto dobe.<sup>26</sup>

Nemôžeme však všetkých zaškatulkovať. Nastúpila nová generácia fotoagrafov profesionálnych i amatérov a realizovalo sa množstvo fotovýstav. Tým sa potvrdilo, že práve fotografia autentická i umelecká je v konečnom dôsledku tou najlepšou reklamou pre také veľhory, akými sú Vysoké Tatry na oboch stranách hranice - poľskej i slovenskej, a práve fotografia búra pomyselnú hranicu medzi obidvoma štátmi, čoho je dôkazom niekoľkoročný rad spoločných kultúrnych podujatí.

<sup>23/</sup> Krásy Slovenska, ročník XVIII, s. 191.

<sup>24/</sup> Krásy Slovenska, ročník XX., s. 67- 68.

<sup>25/</sup> Krásy Slovenska, ročník XXI., s. 226-227.

<sup>26/</sup> Tatranské noviny, ročník II., č. 35.

## Pramene a literatúra

### Archívne materiály:

Archív Múzea Spiša v Spišskej Novej Vsi  
Štátny archív M R v Levoči

### Literatúra:

BOHUŠ, Ivan: *Vysoké Tatry 1919 – 1944*, bibliografia, Košice 1972  
 HLAVÁČ, Ľudovít: *Dejiny slovenskej fotografie*, Martin 1989  
 HLAVAČKA, M., HALADA, J.: *Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000  
 GAŠPAR, Ján: *Tatry – staré pohľadnice rozprávajú*, Poprad 2002  
 ROSOVÁ, Dana (zost.): *Gusztáv Matz a spol, Fotoateliéry na Spiši*, Spišská Nová Ves 2005  
 ROSOVÁ, Dana: *Fotografia na Spiši, 18585 – 1956, fotoateliéry, amatéri*, Spišská Nová Ves 2006  
 ROSOVÁ, Dana: *Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, Amatéri*, Spišská Nová Ves 2009  
 ZAKOWICZ, A., GAJEWSKI, K.: *Fotografia tatrzańska do roku 1918*, Czestochowa-Katowice-Lwow 2004

### Dobová periodická tlač:

Krásy Slovenska 1921: 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1945, 1946, 1947, 1950  
 Turistaság és alpinizmus: 1918, 1930, 1931, 1933, 1934  
 Turistik, Alpinismus, Wintersport 1924, 1925, 1926, 1927  
 Vysoké Tatry 1937

KAZIMIERZ GAJEWSKI

## TATRANSKÉ PANORÁMY V MINULOSTI A DNES

## POROVNANIE PANORÁM Z PRELOMU 19. A 20. STOROČIA SO SÚČASNÝMI FOTOGRAFIAMI TATIER

Tatranské panorámy sú vyústením zmeny spôsobu zobrazovania hôr na mapách. Do polovice 18. storočia bola členitosť terénu zobrazovaná pomocou perspektívneho nákresu hôr, čiže náčrtom vyvýšenín vo forme vytieňovaných kopčiek od rážajúcich ich obrýsy. Takýto spôsob zobrazovania bol nepresný a na počiatku poznávacích a turistických výprav do Tatier táto nepresnosť ešte pretrvávala. V polovici 18. storočia bol tento spôsob zobrazovania nahradený panoramatickými skicami a nákresmi. Tie umožnili lepšie vystihovanie vzájomného vzťahu medzi jednotlivými štítmí, ich orientačnej výšky a tvaru. Od kresliara si to vyžadovalo schopnosť presného odzrkadenia terénu.

Najstaršia panoráma Tatier pochádza z roku 1717 (zo Spišskej kotliny v okolí Veľkej Lomnice) a ceruzou ju zakreslil Georg (Juraj) Buchholtz mladší. Skica s rozmermi 20 x 5 cm sa nachádza v zbierkach Podtatranského múzea v Poprade. 28 štítov a dolín je označených písmenami a číslicami a na spodnej časti panorámy sa nachádza opis v nemeckom a latinskom jazyku.

**Buchholtz.** Nemecká rodina, pochádzajúca z Kluczborka (Creützburg) v Sliezsku, odkiaľ pred rokom 1600 Simon Buchholtz po štúdiách vo Vroclave vycestoval na ďalšie štúdiá do Bardejova (vtedajšie Uhorsko), kde sa oženil. Početní potomkovia tejto rodiny žili v Šarišskom regióne a na Spiši, kde zrástli s prostredím spišských Nemcov. V dejinách poznávania Tatier v 17. a 18. storočí zohrali dôležitú rolu vnuk Simona Georg starší a jeho synovia: Georg mladší a Jakob.

**Georg Buchholtz,** nazývaný **starší** (1. 5. 1643, Sabinov pri Prešove – 11. 5. 1724, Veľká Lomnica). Spiško-nemecký bádateľ Tatier, povoláním učiteľ (1665 – 1675), ktorý sa neskôr venoval obchodovaniu (1675 – 1682) a v roku 1678 sa preplavil s tovarom vodnou cestou zo Spiša až do Gdanska. Keď sa v roku 1682 skončilo prenasledovanie evanjelikov, bol v Levoči vysvätený za evanjelického kňaza a aj napriek neustálemu prenasledovaniu sa stal pastorom v Batizovciach (1682 – 1688), kazateľom v Kežmarku (1688 – 1705), až nakoniec pastorom

vo Veľkej Lomnici (1705 – 1709). Viedol s prestávkami evanjelické dušpastierstvo (bez kostola) až do roku 1716, keď to bolo úradmi zakázané. Bol pochovaný ako šľachtic (nie ako evanjelický kňaz) v katolíckom kostole (dávnom evanjelickom) vo Veľkej Lomnici.

Od roku 1664 navštevoval Tatry ako turista, ako bádateľ a ako utečenec, ukrývajúci sa pred prenasledovaním. Stal sa jedným z najlepších znalcov týchto hôr svojej epochy. Podrobnosti z jeho pobytu v Tatrách sú neznáme, až na jednu výnimku. V júli roku 1664, v období, keď bol žiakom a učiteľom v Matejovciach, uskutočnil s priateľmi a s poľovníkom-sprievodcom prvý známy výstup na Slavkovský štít. Túto výpravu podrobne opísal vo svojom rukopise, rodinnej kronike a úryvok z tohto rukopisu vydal tlačou po prvý raz Samuel Augustini ab Hortis junior v jednej zo svojich prác v roku 1774.

V rokoch 1703 – 1710 písal Buchholtz rodinnú kroniku *Historischer Geschlechts-Bericht*, v ktorej opisoval svoju vlastnú dávnu históriu, dejiny svojich predkov a príbuzných. Kronika obsahuje množstvo cenných informácií o Tatrách: o prírodných úkazoch, o rastlinstve (hlavne o limbe a o liekoch, ktoré sa z nej vyrábali), o zvieratách (hlavne o svištoch), o hľadačoch pokladov, atď. Túto kroniku vydal tlačou Rudolf Weber v roku 1904, ale už v 18. a 19. storočí mnohí, ktorí opisovali Tatry a Spiš, čerpali z originálu tejto kroniky alebo z jej kópií. Pokračovanie kroniky napísal jeho syn Jakob.

V roku 1719 (mal vtedy 76 rokov) vypracoval dovedty najlepší opis Tatier: *Das weit und breit erschollene Zieper-Schnee-Gebürg*. Je to široký a všestranný popis týchto hôr podľa vtedajších vedomostí z prelomu 17. a 18. storočia. Mal byť publikovaný v náučnom časopise Daniela Fischera „Acta Eruditorum Pannoniae“, ktorý bol pripravovaný v roku 1732. Vydaný bol až v roku 1899. Pôvodne bola jeho súčasťou panoráma Tatier od Veľkej Lomnice, ktorú vytvoril Stefan Berzeviczy, a ktorá bola dlho považovaná za stratenú, ale bola objavená a uverejnil ju Józef Szaflarski v roku 1934

(po druhý raz v roku 1935 v ročenke „Wierchy“). Vysvetlivky k tejto panoráme (považované za stratené) sa nachádzajú v spomenutom opise Buchholtza z roku 1719. Tento opis tiež využívali rôzni bádatelia Tatier pred jeho uverejnením.

Buchholtz starší bol v roku 1901 uctený pamätnou tabuľou v evanjelickom kostole vo Veľkej Lomnici ako aj pamätnými názvami v nemeckom a maďarskom tatranskom názvosloví: Buchholtz Seen a Buchholtz-tavak (Zbojnícke plesá v Starolesnianskej doline). Georg junior a Jakob boli synovia Georga seniora. Všetci traja mali spoločnú pamätnú tabuľu na stene Hotela Kolbach na Smokoveckej vyhladke, ktorú tu umiestnil Uhorský karpatský spolok v roku 1902. Budova v roku 1927 zhorela a tabuľa sa stratila.

Napísal niekoľko prác o dejinách Tatier, napr.:

*Historischer-Geschlechts-bericht* (Rodinná kronika, ukončená v roku 1703, časť uverejnená v roku 1774, vydaná ako celok v roku 1904)

*Das weit und breit erschollene Ziepsen-Schneegebürg* (1719, vydaná v roku 1899)

**Georg Buchholtz mladší** (3. 11. 1688, Kežmarok – 3. 8. 1737, Kežmarok), Spišský Nemec, pedagóg, prírodopisec, evanjelický kňaz. Študoval teológiu a iné vedy v zahraničí, napr. v Gdansku (1708). Bol učiteľom (rektorom) najskôr v Palúdzi na Liptove (1714 – 1723). Vtedy preskúmal Demänovskú jaskyňu a zakreslil prvý plán jaskyne, ktorý bol vydaný v diele M. Bela *Hungariae antiquae et novae prodromus* (1723). Z kostí, ktoré nazbieral vtedy v jaskyni, poskladal kompletnú kosť medveďa jaskynného a zaslal ju do zbierok saského kráľa v Drážďanoch, za čo obdržal zvláštnu medailu.

V rokoch 1723 – 1737 bol rektorom lýcea v Kežmarku a kazateľom slovenských evanjelikov. Svoj život zasvätil prírodným vedám a fyzike, opísal meteorologické pozorovania. Vtedy dobre spoznal Tatry, kde mnohokrát organizoval výlety so študentmi. V roku 1726 prešiel s nimi z Červej doliny cez Východnú Koziu štrbinu (v sedle, spájajúcom Kozí štít s Jahňacím štítom) do Doliny Bielych plies.

V rokoch 1723 – 1727 uverejnil vo vrocavskom vedeckom časopise „Sammlung von natur- und medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten“ početné práce a vedecké pozorovania týkajúce sa Spiša, Liptova a Tatier: meteorologické pozorovania (napr. o vetroch, búrkach, povodniach), o zemetrasení v Kežmarku,

o minerálnych prameňoch, o jaskyniach (v Liptovských Nízkych Tatrách), o vtákoch, o rybách, atď. a opis svojich dvoch tatranských výprav z rokov 1724 a 1726 pod názvom *Relation von der Carpathischen Reise, so der Herr George Buchholtz in Kásmarck an. 1724 verrichtet, besonders von dem grünen See* (ročník 1725, Versuch 31) a *Drey-tägige Carpathische Gebürg-Reise* (ročník 1726, Versuch 37). Prvý opis opätovne uverejnil v tlači v roku 1899 Theodor Posewitz v „Karpaten“. Okrem toho v rokoch 1709 – 1737 Buchholtz mladší písal denník (v latinčine) s cennými informáciami o Spiši a Tatrách. Tento dvojzväzkový denník bol objavený v roku 1957, nachádza sa v Matici slovenskej v Martine a má byť publikovaný.

Druhú panorámu s rozmermi 140 x 21 cm vytvoril **Stefan (Istvan, Stephanus) Berzeviczy** v júli 1919 z vrchu nad Veľkou Lomnicou. Stefan Berzeviczy bol spolumajiteľom Veľkej Lomnice (kde býval), Huncoviec a Starej Lesnej. Bol milovníkom Tatier, kde často podnikal výpravy. V roku 1717 uskutočnil prvý výstup na Muráň. Panoráma Berzeviczyho bola vykonaná z toho istého miesta ako panoráma Buchholtza a má identické označenie a opisy. Panoráma je namalovaná veľmi realistickým spôsobom a je veľmi dôkladná.

Ďalšou panorámou je kresba **Georga Buchholtza mladšieho**, vykonaná v decembri 1719. Je to veľmi verný náčrt tatranských štítov, vykonaný z Veľkej Lomnice s označením a opisom, ktoré sú podobné ako v prvej panoráme a nákrese Berzeviczyho.

Ďalšiu panorámu Tatranské končiare namaloval modrou akvarelovou farbou **A. Schweitzer**. Panoráma sa nachádza v zbierkach Podtatranského múzea v Poprade. Je podobná ako staršie panorámy s tým rozdielom, že jej kresba je vernejšia ako u Buchholtza a menej presná ako u Berzeviczyho. Panoráma je ozdobená obrazom horských kvetov a siluetami kamzíkov. Číslovanie štítov a dolín je podobné ako označenie u Buchholtza, ale namiesto písmenových znakov sú tu čísla. V latinčine je označených a opísaných 29 položiek s presným vysvetlením pôvodu názvu. Podobne ako predchádzajúce, aj táto panoráma bola vytvorená z okolia Veľkej Lomnice.

Koncom 18. storočia navštívil centrálnu časť Tatier **Baltazar (Belsazar) Hacquet**, ponemčený Francúz, narodený v roku 1739(40) v Le Conquet, Bretónsko. Najskôr študoval teológiu a potom me-



dicínu, ktorú neukončil. V roku 1758 vstúpil do francúzskej armády ako felčiar a o rok neskôr do rakúskej armády, kde sa zúčastnil bojov v sedemročnej vojne. V roku 1769 sa stal lekárom v Idriji (dnešné Slovinsko) a v roku 1773 bol profesorom anatómie a chirurgie v Lubľane. Zúčastnil sa na mnohých výpravách do Dinárskych hôr, Krasu a Východných Álp. Skupinu Tirolských, Karnských, Julských a Norických Álp opísal veľmi podrobne v rokoch 1777 – 1786 v množstve diel.

V roku 1787 sa stal profesorom prírodných vied na obnovenej Univerzite vo Lvove, odkiaľ v roku 1805 odcestoval po 17 rokoch do Krakova na Jagelovskú univerzitu. Po niekoľkých rokoch (v roku 1810) odišiel z tohto miesta a vybral sa do Viedne, kde zomrel 10. januára 1815, deň pred odchodom do rodného Francúzska. Napísal množstvo diel z botaniky a mineralógie v nemeckom jazyku a zápisky z ciest. Bol členom mnohých vedeckých združení a viedol korešpondenciu s mnohými vedcami svojej špecializácie. V rokoch 1787 – 1795 preskúmal veľké územie Karpát, hlavne severných od Bielska a Babej hory až po Rumunské Karpaty. Výsledkom tohto prieskumu bolo veľké štvorzväzkové dielo *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1787 – 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen (Nürnberg 1790 – 1796)*. O Tatrách píše vo 4. zväzku. Je to klasické dielo vedeckého tatranského písomníctva. Obsahuje množstvo údajov o dávnom baníctve, mapu a panorámy. Okrem toho sú v tomto diele zahrnuté podrobné pokyny pre horských cestovateľov (tiež pre horolezcov). Bol prvým bádatelom, ktorý precestoval južnú aj severnú stranu tohto masívu a zaoberal sa jeho geológiou, faunou, flórou a hlavne všetkými minerálmi, ich ťažbou a hutníctvom.

Po prvý raz Hacquet navštívil Tatry v lete roku 1792 na ich severnej strane, teda od Nowého Targu a Witowa. Vybral sa k hutám (vyhniam) v okolí prameňa Bieleho Dunajca. Ich vedúcim bol Otto, ktorý ho sprevádzal (spolu so sprievodcami) na jednom úseku cesty do vnútra Tatier. Hacquet zastihol huty už nefungujúce kvôli nedostatku rudy. Koncom júla 1793 sa pokúsil s dvoma goralmi vyjsť na Kriváň zo severozápadnej strany, ale nepodarilo sa mu vystúpiť na vrchol. Po druhý raz, keď šiel z južnej strany, zdolal vrchol dňa 28. júna 1794.

## Dve panorámy Tatier

Mensšia panoráma – zakreslená z južnej strany – zobrazuje po prvý raz fragment Tatier, viditeľný z okolia Važca (všetky doterajšie zobrazovali Tatry z východu, od Kežmarku) a druhá je prvým obrazom predstavujúcim celý masív Tatier zo severu. Obidve panorámy majú malé rozmery a skladajú sa z niekoľkých, prípadne skoro dvadsiatich (severná) pretiahnutých vyvýšení bez zobrazenia špecifik úbočí a charakteristických siluet štítov. Panoráma Tatier zo severu zobrazuje celé pásmo od Osobitej po Belianske Tatry v podobe približne 16 štítov takisto nevelmi zodpovedajúcich skutočnosti vzhľadom na náčrt skupín štítov, ktoré vyčnievajú nad oblá, lesmi a poliami pokryté alebo holé vyvýšeniny Podhalia. Zakreslená je z vrchov nad Nowým Targom, ktorý sa na panoráme nachádza v ľavej dolnej časti. Spôsob opisu štítov je iný ako na južnej panoráme. Štíty je ťažké v mnohých prípadoch identifikovať, pretože názvy sa líšia od dnešných a okrem toho sú mnohokrát chybné lokalizované. Technika, v ktorej je vytvorená panoráma, je podobná ako tá Schweitzerova z južných svahov Tatier, je staršia približne o 80 rokov a nedosahuje také majstrovské prevedenie ako panoráma Berzeviczyho. Vzácné sú jedine písomenové znaky geologických údajov (g – granit [žula], K – vápenec) na skupinách štítov a tiež označenie výskytu ťžitkových nerastov.

Ďalšia panoráma Tatier, ktorú zakreslil Zygmunt Vogel v roku 1804, bola pripojená k dielu Stanisława Staszica *O ziemioródtwie Karpatów, i innych gór i równin Polski* vydanému vo Varšave v roku 1815 s atlasom, ktorý obsahoval o. i. geologickú mapu celých Karpát a Poľska, geologický priezrez od Baltského mora po Tatry, panorámu Tatier zo severu, obraz gorala a kresbu orla s kamzíkom.

**Zygmunt Vogel** (15. 6. 1764, Wołczyn – 20. 4. 1826, Varšava) kresliar a maliar, člen Varšavského spolku priateľov vedy. Od roku 1817 profesor oddelenia výtvarného umenia Varšavskej univerzity. Vytvoril množstvo obrazov pamätihodností a poľských krajínok, napr. z okolia Krakova. Nevie sa, či bol vôbec v Tatrách alebo len odkopiroval skicu Staszica. Skicu vyryl Baltard, ktorý bol v Tatrách so Staszicom.

Rytina má značné rozmery (83 x 18 cm) a je väčšia ako polovica panorámy Berzeviczyho. Zobrazuje Tatry z úbočia Gorcov, ktoré obklopujú Nowy Targ ležiaci nad Dunajcom, s vežami dvoch

kostolov. Okrem toho na Podhalí sú vyznačené niektoré obce: Szaflary („Safлары“), Bukowina, Białka, Zakopane („Zakopańce kuznice“), „Jaworzyna kuznice“. Niektoré obce, ako napríklad Czorzyna či Czarna Góra, zakrývajú iné detaily kresby. Na dolnej strane panorámy sa nachádza opis 53 prvkov, z ktorých množstvo sa dá ľahko lokalizovať, celý rad ďalších možno nájsť porovnaním so susediacimi a niekoľko je úplne nejasných, ako napríklad „czarne morze“ (č. 29) v Západných Tatrách.

Ďalšia v poradí, vzhľadom na obdobie vzniku, je litografia Bogusza Stęczyńskiego, uverejnená v autorskej knihe *Okolice Galicyi*. Zobrazuje panorámu Tatier ako doplnok k krajinke Podhalia s dvomi urastenými jedľami a dvoma diskutujúcimi osobami. Tatry sú naskicované celkom verne, avšak bez dôrazu na detail.

**Bogusz Zygmunt Stęczyński**, alebo aj Maciej Bogusz Stęczyński (20. 1. 1814, Hermanowice k. Dobromila – 8. 8. 1890, Krakov) – spisovateľ, básnik, maliar, kresliar, litograf, lesník, knihovník, vlastivedec. V rokoch 1833 – 1856 sa hodne potuloval po Haliči a Sliezske ako aj po niektorých susedných a vzdialenejších krajinách (dostal sa pešo až do Talianska). V Tatrách trávil roky 1845 – 1851. Podľa jeho vytlačených a rukopisných prác je ťažké určiť trasy jeho potuliek alebo aspoň zoznam navštívených objektov, ale bol v mnohých tatranských dolinách, prešiel cez ne jeden priesmyk a v roku 1851 vystúpil na Lomnický štít. Chodil tiež po jaskyniach. Približne v polovici 19. storočia bol jedným z najaktívnejších poľských vlastivedcov a tatranských turistov.

Prvým dielom, v ktorom nachádzame opis rôznych miest v Tatrách a ich zábery, je kniha *Okolice Galicyi*, vydaná najskôr vo Lvove v rokoch 1847 – 1848 v 10 osobitných zošitoch a neskôr súborne ako album. Medzi 80 litografiami sú tatranské a pieninské obrazy *Wybuch Czarnego Dunajca w dolinie Kościelisko*, *Wodospad Białki w Tatrach*, *Rozwaliny zamku w Czorsztyynie nad Dunajcem*, *Tatry od wsi Bukowiny*, *Morskie oko w Tatrach*. Hlavné Pieninám, Tatrám a Podtatranskej oblasti je venovaná aj veľká poéma *Tatry w dwadziestich styroch obrazach* (Krakov 1860) s 80 kresbami autora.

Veľký záujem o Tatry v 2. polovici 19. storočia podnietil vznik tradície uverejňovania panorám v sprievodcovskej literatúre. Eugeniusz Janota ako prvý doplnil *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860) o výhľad na Tatry

z Gubałówky. Litografia s rozmermi 70 x 17 cm celkom verne zachytáva panorámu celých Tatier od Havrana po Osobitú.

**Eugeniusz Janota** (31. 10. 1823, Kęty – 17. 10. 1878, Lvov). Katolícky kňaz, germanista, prírodovedec, vlastivedec, milovník a zaslužilý bádateľ Tatier a Podtatranskej oblasti, jeden z pionierov ochrany prírody v Poľsku aj v Tatrách, profesor Lvovskej univerzity. Kvôli nedostatku finančných prostriedkov na iné štúdiá sa stal kňazom (1847) a v rokoch 1847 – 1848 bol kaplánom, o. i. v Žywci v roku 1848. V roku 1849 nastúpil na doktorské štúdiá na Jagelovskej univerzite, kde v roku 1860 získal doktorát na základe práce *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (Krakov 1860). Bol to prvý poľský sprievodca po Tatrách. V rokoch 1850 – 1871 učil na stredných školách (poľský a nemecký jazyk, dejepis a zemepis), v rokoch 1850 – 1852 v Tešíne, v rokoch 1852 – 1871 na Gymnázium sv. Anny v Krakove. Tatry navštívil po prvý raz v roku 1846 a celú cestu z Krakova prešiel pešo. Od roku 1852 prichádzal do Tatier skoro každý rok a stal sa jedným z najlepších znalcov týchto hôr. Uverejnil niekoľko kníh a množstvo článkov venovaných tatranskej tematike a ochrane prírody.

Panorámy Waleryho Eljasza-Radzikowského z sprievodcu *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic* sú príkladom dôkladného majstrovstva kresliara a znalca Tatier. Radzikowski ich nakreslil niekoľko, a to z rôznych miest.

**Walery (Jan Kanty) Eljasz-Radzikowski** – maliar, grafik, fotograf a autor sprievodcu *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic* (6 vydaní, prvé v roku 1870), syn Wojciecha a Tekly, rodenej Krzyżanovská. Narodil sa 12. 9. 1840(41) v Krakove a zomrel 22. 3. 1905 tiež v Krakove. Študoval na krakovskej Škole výtvarného umenia (1856 – 1862) (u Władysława Łuszczkiewicza) a v Mníchove (1862 – 1865). Po návrate do Krakova (1866) pôsobil ako učiteľ kresby na rôznych školách, napr. na Gymnázium sv. Anny 1872 – 1891. Vo svojej maliarskej a grafickej tvorbe sa zaoberal hlavne historickou tematikou, minulosťou a pamiatkami Krakova, ale aj sakrálnym maliarstvom (obrazy v mnohých kostoloch, v roku 1871 fresky v novom kostole v Chochołowe, v roku 1898 olejomalba sv. Andreja do kostola v Zakopanom). Ilustroval knihy a časopisy, navrhoval divadelné kostýmy a dekorácie. Prvú výpravu do hôr (na Babiu Horu) podnikol v roku 1860 a prvú cestu do

Tatier v roku 1861. Už od roku 1861 kreslil a maľoval tatranské panorámy a goralské typy a viedol záznamy z výprav. Jeho prvé tatranské publikácie sú drevorytiny podobizní troch slávnych sprievodcov: Jędrzeja Walu staršieho, Macieja Sieczku a Szymona Tatara („Klosy” 1866), ktoré ilustrovali článok Eugeniusza Janotu *Przewodnicy zakopiańscy*. Od roku 1870 uverejňoval už svoje články a knihy s tatranskou tematikou, ktoré zdobil vlastnými kresbami, drevorytinami, litografiami alebo medirytinami a neskôr tiež vlastnými fotografiami. Tatry začal fotografovať v roku 1890. Vytvoril okolo 1150 tatranských záberov. Fotografovali ho Stanisław Bizański, Walery Rzewuski a Awit Szubert. Bol spoluzakladateľom Tatranského spolku (v roku 1873) a 18 rokov bol členom jeho vedenia. Svoje fotografie častokrát využíval ako ilustrácie ďalších vydaní sprievodcov aj v maliarskej práci, ako napríklad súbor fotografických štúdií k obrazu „Turystki w Tatrach”. Okolo 200 štočkov s etnografickou tematikou sa nachádza v Etnografickom múzeu v Krakove, niekoľko stoviek fotografií z kolekcie Witolda Henryka Paryského v zbierkach Tatranského národného parku v Zakopanom a menšia kolekcia sa nachádza vo fotografickom archíve Tatranského múzea v Zakopanom.

Kresba *Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie*, ktorú zakreslil podľa skutočnosti Gustaw Lettner, vyryl Józef Swoboda okolo roku 1880, má značné rozmery (132 x 37 cm) a je nakreslená celkom presne. Na dolnej strane kresby sa nachádza obrys horského chrbta s opisom jednotlivých štítov.

**Gustaw Lettner** (1819, Viedeň – 8. 1. 1890, Evov), lesník, lesnícky radca, popoľštený Rakúšan. Do roku 1848 slúžil v rakúskej armáde v kapitánskej hodnosti v Lvove, kde sa často zdržiaval v poľskom prostredí. V roku 1848 vystúpil z armády, presťahoval sa do Viedne a oženil sa s Polkou. V roku 1853 sa vrátil do Haliče a stal sa riaditeľom lesov v majetku grófa Włodzimierza Dzieduszyckého. V roku 1857 v Lvove urobil skúšku, stal sa „samostatným lesníckym hospodárom” a pracoval v lesníctve v rôznych funkciách. V rokoch 1872 – 1890 bol štátnym inšpektorom lesov v Haliči a zaoberal sa nápravou lesného hospodárstva, napr. v Poľských Tatrách. Usadil sa v Haliči, naučil sa poľský jazyk a svoje deti vychovával v poľskom duchu. Viedol množstvo prednášok a často publikoval v tlači na tému haličského lesného hospodá-

renia. Bol veľkým milovníkom Tatier a od roku 1879 vystrihal pred drancovaním v lesnom hospodárstve, zvlášť v majetkoch v Zakopanom a Czarnom Dunajci.

Na výstavách vo Viedni (1873) a Lvove (1878) predstavil svoju podrobnú farebnú mapu lesného hospodárstva v Haliči, za čo obdržal medailu. Okolo roku 1880 (bez uvedenia roku vydania) vydal litografický podnik Kornela Pillera v Lvove veľkú farebnú litografiu pod názvom *Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie*, „sňatý zo skutočnosti G. Lettnerom”, vyrytú Józefom Swobodom. Je to panoráma od Belianskych Tatier až po Osobitú, s rozmermi 36 x 131 cm (na hárku 47 x 138,5 cm).

### *Najväčšia tatranská panoráma*

Najväčšou tatranskou panorámou vzhľadom na rozmery, ako aj umeleckú hodnotu a počet osôb, ktoré ju spolutvorili, bola **Panoráma Tatr z Miedzianego**. Bolo to súčasne najväčšie maliarske dielo, aké kedykoľvek vzniklo v Poľsku. Jeho rozmery boli 115 m x 16 m a plocha 1840 m<sup>2</sup>. Podnetom pre vznik tohto diela bola výprava **Henryka Ligockého** do Kościeliskej doliny v roku 1894, ktorú uskutočnil v spoločnosti maliarov **Włodzimierza Tetmayera** a **Wincentyho Wodzinowského**. Tvorcami a vedúcimi celého predsavzatia boli maliari **Antoni Piotrkowski**, **Stanisław Janowski** a **Ludwig Boiler**, ale vzhľadom na rozmery diela spolupracovali s nimi mnohí iní maliari. Inšpiráciou pre vznik tohto diela bola staršia *Panorama Raclawicka* a zobrazovalo výhľad z Miedzianeho na štyri svetové strany so všetkými priestorovými plánmi, s doplnením o turistov a postavy v popredí, ktoré boli úzko späté so Zakopaným a s odhaľovaním Tatier, ako napr. **kň. Józef Stolarczyk**, **dr. Tytus Chałubiński**, **Walery Eljasz-Radzikowski** a iní. Panoráma, ukončená v roku 1896, bola vystavená v Mníchove a potom vo Varšave, kde bola špeciálne pre ňu postavená budova na Dynasách a kde návštevníkom poskytovali informácie sprievodcovia zo Zakopaného v ľudových krojoch. Veľmi nepriaznivý osud postihol toto veľké dielo, pretože v roku 1899 bolo predané na dražbe a následne zničené rozrezaním na drobné kúsky.

## „Môj pohľad na Tatry“

V krátkom referáte nie je možné spomenúť všetkých, ktorí zakreslili alebo namaľovali tatranské panorámy. Uvedené panorámy boli zámenkou pre zamyslenie sa nad presnosťou kresliarov pri kopírovaní obrazu Tatier v porovnaní s tým, čo vidí naše oko. Autor tohto referátu sa usiloval porovnať tieto obrazy s vlastnoručne vytvorenými panorámami z tamtych alebo podobných miest pod Tatrami, z ktorých boli kedysi zobrazované. Pokusy boli prevedené dvoma spôsobmi:

1. digitálnym fotoaparátom so širokouhlým objektívom boli vytvorené fotografie Tatier

2. tým istým fotoaparátom pri použití dlhej ohniskovej vzdialenosti objektívu, boli vytvorené fragmenty panorámy a jednotlivé úseky boli poskladané pri použití počítačového programu bitmapovej grafiky (Photoshop).

Po porovnaní fotografií, vytvorených jedným aj druhým spôsobom, sú viditeľné rozdiely v odkopírovaní stredovej časti fotografie, vytvorenej širokouhlým objektívom aj napriek tomu, že objektív nemá distorziu a nezapríčiňuje deformácie obrazu. Zodpovedá to väčšine kreslených pa-

norám, ktoré majú takisto najčastejšie silnejšie exponovaný stred obrazu a zobrazené štíty sú relatívne vyššie než okolie.

Panorámy zložené z fragmentov boli fotografované odlišne. V snahe vyvarovať sa deformácií na okrajoch a ľahšie pripojiť časti, bola už počas fotografovania použitá záložka na 1/3 šírky obrazu. Takýmto spôsobom poskladaná panoráma má v menšej miere vypuklý stred obrazu a štíty nie sú neproporcionálne väčšie. Zvlášť je to viditeľné počas fotografovania z južnej strany, pretože pozorujeme z vonkajšej strany tatranského oblúka. Zo severnej strany pozorujeme zvnútra oblúka, a preto sú deformácie menšie. Okrem toho z južnej strany môžeme fotografovať z menšej vzdialenosti ako zo severnej, čo dodatočne spôsobuje väčšie deformácie obrazu.

Tento pokus vedie k záveru, že každý spôsob kopírovania má isté nedostatky a Tatry, pozorované na vlastné oči, sa nám zdajú iné ako odkopírované akýmkoľvek spôsobom. Vždy priťahovali a neustále fascinujú svojou krásou, nezávisle od denného alebo ročného obdobia.

*Ťumaczenie: Tomasz Wicik*

## Bibliografia:

- 1/ *Bajeczny świat grafiki tatrzańskiej*, katalóg z výstavy, Kielce, marec – apríl 2004.
- 2/ Bohuš, Ivan. *Tatry očami Buchholtzovcov*, vyd. Osveta, Martin, 1988.
- 3/ Brandobur, Jozef. *Do Tatier s fantáziou, s botanicou kapsou, s lanom a s čakanom*. Vyd. Mladé letá, Bratislava, 1962.
- 4/ *Góry polskie w malarstwie*, Materiály zo sympózia, Krakov 4.12.1999, pod red. W. A. Wójcika, COTG PTTK, Krakov, 1999.
- 5/ Lassota, Jerzy. *Panoramy tatrzańskie*, „W górach”, turistický štvrťročník, č. 3(13)/2007, Vyd. VOYAGE, Wadowice, 2007.
- 6/ Paryski, Witold, Paryska, Zofia. *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin, 2004.
- 7/ Pinkwart, M., Długołęcka-Pinkwart L. *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Vydavateľstvo Pascal, 2003.
- 8/ Pinkwart, M. *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Vydavateľstvo PTTK „Kraj” – Varšava, Krakov, 1988
- 9/ Suchoń, Alina. *Poronina historia malownicza – uwagi, uzupełnienia i spostrzeżenia*, „Wierchy”, ročník 68 za 2002 rok [vydané 2003].
- 10/ Suchoń, Alina. *Tatry w najpiękniejszej książce średniowiecznej Europy*, „Wierchy”, 2009.
- 11/ Szaflarski, Józef. *Poznanie Tatr*. Vydavateľstvo Sport i Turystyka, Varšava, 1972.





*Panoráma Tatier od Čierneho Dunajca (1)*



*Panoráma Tatier od Čierneho Dunajca (2)*



*Panoráma Tatier od Kežmarku (1)*



*Panoráma Tatier od Kežmarku (2)*



*Panoráma Tatier od Rzepiskej*



*Panoráma Tatier od Velkého Slavkova*



*Tatry od Popradu (1)*



*Tatry od Popradu (2)*

MILAN KOREŇ

# JASKYNE A JASKYNIARI TATRANSKEJ OBLASTI V SÚVISLOSTIACH S HISTÓRIOU JASKYNIARSTVA NA SLOVENSKU

## Základné informácie o jaskyniach tatranskej oblasti

Droppa (1960) uvádza, že v roku 1960 bolo na Slovensku známych a zaregistrovaných niečo vyše 300 a v roku 1973 (Droppa 1973) 476 jaskýň. V dôsledku mimoriadne veľkého záujmu o jaskyne, resp. nových objavov, narástol tento počet v ostatných rokoch takmer 20-násobne. Podľa najnovšieho zoznamu jaskýň na Slovensku k 30. 06. 2007 (Bella, Hlaváčová, Holúbek 2007) len v tatranskej oblasti je dnes 378 a v príslušnej časti Podtatranskej kotliny ďalších 20 jaskýň, čo je viac ako sme pred 50-timi rokmi poznali na celom Slovensku. Tento, na prvý pohľad prekvapujúco vysoký počet jaskýň v tatranskej oblasti, vyplýva z tunajších geologicko-geomorfologických štruktúr priaznivých pre ich vznik, a to najmä v Belianskych Tatrách, Javorinskej Širokej, Červených

vrchoch, v oblasti Sivého vrchu a Osobitej (tab. 1).

V takomto kvantitatívnom hodnotení je však potrebné vnímať chápanie pojmu „jaskyňa“, ktorým sa dnes rozumie človeku prístupný, prírodnými procesmi vytvorený dutý podzemný priestor v zemskej kôre, ktorého dĺžka alebo hĺbka presahuje 2 metre a rozmery povrchového otvoru sú menšie ako jeho dĺžka alebo hĺbka. Väčšinou teda nejde o rozsiahle, ani inakšie atraktívne podzemné priestory. Evidencie zahŕňajú všetky podzemné prírodné dutiny, bez ohľadu na ich veľkosť i na to, aké prírodné procesy ich sformovali, tzn. krasové i pseudokrasové fenomény, vrátane rozsadlín a priepastí. Z predbežného zhodnotenia dĺžky a hĺbky slovenských jaskýň (Hlaváčová 2009) pritom jednoznačne prevažujú krátke, resp. plytké jaskyne. Podobná situácia je aj v tatranskej oblasti (tab. 2).

Tab. 1. Počet jaskýň v geomorfologických jednotkách a okresoch tatranskej oblasti (podľa Bellu, Hlaváčovej a Holúbka 2007)

Geomorfologická jednotka			Okres			Spolu
			Tvrdošín	Liptovský Mikuláš	Poprad	
Tatry	Západné	Osobitá	21	-	-	124
		Sivý vrch	7	23	-	
		Roháče	10	-	-	
		Lípt. Tatry	-	2	-	
	Červené vrchy	-	-	61		
	Východné	Vysoké	-	-	107	234
Belianske		-	-	127		
Podtatranská kotlina	Liptovská kotlina	Smrečian. pahork.	-	1	-	20
		Hybiantska pahork.	-	14	-	
	Tatranské podhorie	-	4	1		
Spolu			38	44	296	378

Tab. 2. Počet a podiel jaskýň tatranskej oblasti podľa ich dĺžky podľa stavu k 30. 06. 2007

Geomorfologická jednotka		Dĺžka (m)				
		2-10 (veľmi krátke)	11-50 (krátke)	51-500 (stredne dlhé)	501-5000 (dlhé)	vyše 5001 (veľmi dlhé)
Tatry	Osobitá	7	5	3	-	-
	Sivý vrch	7	9	4	-	-
	Roháče	2	3	3	1	-
	Lipt. Tatry	2	-	-	-	-
	Červené vrchy	15	11	4	2	-
	Vysoké Tatry	40	40	9	4	2
	Belianske Tatry	80	31	9	3	-
Podtatranská kotlina	Liptovská kotlina	7	2	2	-	-
	Tatr. podhorie	3	2	-	-	-
Počet spolu		163	103	34	10	2
Podiel (%)		52,3	33,0	10,9	3,2	0,6

Tab. 3. Zoznam najdlhších jaskýň tatranskej oblasti k 30. 06. 2007 a ich pozícia v rebríčku 55-tich najdlhších jaskýň SR

Poradie	Názov jaskyne	Geomorfologická jednotka	Dĺžka (km)	Pozícia v rámci SR
1.	Mesačný tieň	Javorinská Široká	14,00	4.
2.	Javorinka	Javorinská Široká	8,54	6.
3.	Belianska jaskyňa	Belianske Tatry	3,64	13.
4.	Čiernohorský jaskynný systém	Javorinská Široká	2,36	22.
5.	Suchá diera – Mokrú diera	Javorinská Široká	1,76	28.
6.	Brestovská jaskyňa	Roháče	1,45	37.
7.	Jaskyňa verných	Javorinská Široká	0,87	51.
8.	Nová Kresanica	Červené vrchy	0,82	53.

Napriek výraznej prevahe nevelkých podzemných priestorov je však tatranská oblasť v celoslovenskej mierke predsa len zaujímavá počtom dlhých a hlbokých jaskýň a priepastí (tab. 3 a tab. 4).

Mnohé jaskyne sú naozajstnými klenotmi prírody. Viaceré sú vyzdobené stalaktitmi, stalagmitmi, stĺpmi, rozlične sformovanými sintrami a nátekmi, jazierkami, kaskádami, jaskynnými perlami, ľadovými útvarmi atď. Iné sú cenné archeologickými alebo paleontologickými nálezmi. Z toho dnes vyplýva ich legislatívny status. V zmysle zákona č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody

a krajiny sú všetky jaskyne SR zaradené do kategórie prírodných pamiatok, tzn. k prírodným výtvorom, ktoré majú vedecký, kultúrny, ekologický alebo estetický význam. Tie z nich, ktoré predstavujú súčasť najvýznamnejšieho prírodného dedičstva štátu, sú ustanovené za národné prírodné pamiatky. Spomedzi 44-roch jaskýň tejto kategórie ochrany prírody SR sú v tatranskej oblasti tri – Belianska jaskyňa, Brestovská jaskyňa a jaskyňa Javorinka. Spomedzi dvanástich sprístupnených jaskýň na Slovensku je v tatranskej oblasti sprístupnená len jedna, a to Belianska jaskyňa.

Tab. 4. Zoznam najhlbších jaskýň tatranskej oblasti k 30. 06. 2007 a ich pozícia v rebríčku 55-tich najhlbších jaskýň SR

Poradie	Názov jaskyne	Geomorf. jednotka	Hĺbka (m)	Pozícia v rámci SR
1.	Mesačný tieň	Javorinská Široká	441	2.
2.	Javorinka	Javorinská Široká	360	3.
3.	Čiernohorský jaskynný systém	Javorinská Široká	232	8.
4.	Tristarská jaskyňa	Belianske Tatry	201	11.
5.	Nová Kresanica	Červené vrchy	194	12.
6.	Zadný úplaz	Javorinská Široká	165	18.
7.	Belianska jaskyňa	Belianske Tatry	160	19.
8.	Nová éra	Javorinská Široká	121	29.
9.	Bezodná priepasť	Osobitá	120	30.
10.	Priepastná jaskyňa v Skáli	Javorinská Široká	109	41.
11.	Jaskyňa pod Uplazom	Javorinská Široká	97	48.
12.	Priepasť v Sivom vrchu	Sivý vrch	93	50.

### *Najstaršie zmienky o jaskyniach (obdobie neskorej scholastiky alebo „dračie obdobie“)*

V historickej dobe človek neprejavoval väčší záujem o jaskyne ako o prírodný útvar. Slúžili len ako krátkodobé útluky pustovníkom a zbojníkom a v prípade vojnového nebezpečenstva poskytovali skrýšiu miestnym obyvateľom. Prvá písomná zmienka o jaskyniach na Slovensku pochádza z roku 1220, resp. 1224 a týka sa jaskyne Skalka pri Trenčíne (Lalkovič 2004). Druhou najstaršou zmienkou je údaj o jaskyni Šarkanova diera z roku 1253 v chotári obce Poráč, ktorá sa pod názvom „Petra Dupe“ spomína pri metácii územia Vítkoviec (Števík 2003). V poradí tretia najstaršia, veľmi všeobecná zmienka je v listine Ostrihomskej kapituly z roku 1299, ktorá sa týka chotárnej pochôdzky na majetku magistra Andreja a týka sa jaskýň južne od Palúdzky. V roku 1933 na ňu upozornil A. Húščava, avšak vtedy ešte unikla pozornosti jaskyniarov. Zásluhou práce V. Benického z roku 1952 sa však už prijal nesprávny názor, že je vôbec najstaršou zmienkou o jaskyniach na Slovensku, ktorý sa tradoval až do roku 2004.

Všeobecne sa usudzuje (pozri napr. Prikryl 1985), že podzemné priestory vyvolávali v ľuďoch stredoveku strach. Vplývali na ich obrazotvornosť, pričom vznikli bájky o strašidelných a krvilačných obludách, ktoré v nich žijú. Ľudí zastrášovali aj

vtedajší vážni učenci. Napríklad francúzsky mních **Fulcher Chartreuský** (†1127) napísal o drakoch, že sa vyznačujú dlhými odpornými tlamami, ostrými zubami a plamenným jazykom, uši majú podobné kornútom, krk dlhý a telo jašterie; sú to najväčšie zvieratá na svete. Rímsky polyhistor **Athanas Kircher** (\*1602 †1680) v knihe o podzemnom svete opísal štvornohého okrídleného draka, ktorého údajne v roku 1345 zabil na ostrove Rodos rádový rytier Deodatus de Gozon. Iného zas v roku 1660 zabil neďaleko Ríma akýsi Lanio, keď vyšiel na lov vtákov. Svätá Hildegarda napísala, že draci hrozne nenávidia človeka a majú diabolskú povahu. Podľa kanonika **Konráda z Megenbergu** (\*1309 †1374) sa draci zdržujú najviac v jaskynných skalách, obzvlášť medzi dvoma skalnými útesmi. Robia tak kvôli nadmernej teplote svojho tela. Takéto miesta vyhľadávajú najmä vtedy, keď dlho poletovali po kraji alebo keď je v lete veľmi horúco. Hlasom a krikom desia ľudí, ktorí neznesú ani ich pohľad, pretože vzápätí zomierajú... Jeden z vynikajúcich učencov 16. storočia, zakladateľ opisnej zoológie, švajčiarsky humanista **Conrad Gesner** (\*1516 †1565) vo svojej knihe *Dejiny zvierat* zozbieral a roztriedil všetko, čo bolo vtedy o zvieratách známe. V knihe o hadoch uverejnil aj rozsiahlu kapitolu venovanú drakom. Rozdelil ich na niekoľko druhov a uverejnil ich kresby.



V druhej polovici 17. storočia sa zmienky o drakoch objavujú aj z územia Slovenska. Levočský kronikár **Gaspar Hain** (\*1632 †1687) v roku 1662 písal o veľkom drakovi, ktorý sa počas zemetrasenia sprevádzaného lejakom usadil pri Štrbe. Sedel vraj v opustenom štrbskom kostole, kde ho bolo vídať po niekoľko dní. Podľa inej legendy žil deväťhlavý drak na Javorovom vrchu na Orave, ktorého sa podarilo zabiť tak, že mu akýsi zbojník nastrožil vypitvané teľa, naplnené nehaseným vápnom. Keď ho drak zožral a napil sa vody, roztrhlo ho. Pri Tisovci, na mieste zvanom Borová, má byť dokonca v Bielej skale jaskyňa, ktorú obýval šarkan. Vznikla vraj tak, že ju šarkan vylízal do skaly.

Jestvovanie drakov podporovali nálezy „dračích kostí, zubov a pazúrov“ v jaskyniach. Z tohto obdobia, ktoré u nás pretrvalo až do začiatku 18. storočia zrejme pochádzajú aj pomenovania niektorých slovenských jaskýň odvodené od slova „drak“ alebo „šarkan“. Hoci zo samotných Tatier nie sú známe, neďaleko Tatier, napríklad na severnom svahu Vysokého vršku nad Poráčom v horskom celku Galmus v Slovenskom raji je oddávna známa puklinovo-riečna jaskyňa s názvom **Šarkanova diera** (Poráčska jaskyňa, predtým „Petra Dupe“). Na severnom okraji Kozích chrbtov medzi Važcom a Štrbou na úbočí Sýkorovho vršku jestvuje 17 metrov hlboká priepať okrúhleho tvaru s priemerom 2 metre s názvom **Dračia** (tiež **Čertova diera**). Jestvujú aj ďalšie príklady.

Najznámejšími a v literatúre najviac diskutovanými sú však „**Dračie jaskyne**“ v Demänovskej doline. Ako prvý o nich (aj o jaskyni Aksamitka pri Haligovciach) písal prešovský lekár, pôsobiaci predtým v Levoči a Kežmarku, **Johann Paterson Hayn** (\*1615 †1675), pôvodom z východného Pruska. Spolu s ďalšími dvoma kolegami - lekármi Izraelom Hiebnerom a Johannom Philipom Schönleinom, sa vážne zaoberal „drakológiou“, objavoval a zhromažďoval „dračie kosti“. Poznatky svojho úsilia uverejňoval v zborníku prírodovedcov *Miscellanea physico-medica* združených v Academia Leopoldina. V roku 1672 písal o jaskyni s kostrami drakov južne od Liptovského Mikuláša. V jaskyni dlhšej asi jednu míľu sa mali nachádzať celé kostry drakov uložené na sebe. Opis týchto priestorov, ktorý vypracoval akýsi miestny zeman, naznačuje, že išlo o jaskyňu Beníková (Lalkovič 2003). Súčasťou opisu jaskýň boli už aj nákresy ich

priestorov. Až dodnes ostali však utajené. Súhrnnú prácu o svojich objavoch s názvom *Singularibus et Curiosis Hungariae* kvôli predčasnej smrti J. P. Hayn nedokončil. Jeho názory podporoval nemecký učenec **Heinrich Vollgnad**, ktorý uverejnil kresby a opisy lebky, pazúrov a zubov drakov ako mohutných zverov z vrchov Karpát, pričom sa odvolával na tvrdenia pána Patersoniusa Haina, „...slávneho lekára a vynikajúceho fyzikusa Prešova, človeka širokých a zaujímavých skúseností“ (Šimková 2002).

### *Počiatky vážneho záujmu o jaskyne (obdobie zápasu o nové prírodovedecké myslenie)*

Lalkovič (1993) sa okrem iného zaoberal otázkou absencie historických správ o jaskyniach od konca 13. storočia do roku 1549, keď humanistický vzdelanec, pôvodom z Packova v Sliezske, bakalár krakovskej Jagelovskej univerzity, neskôr kráľovský radca a kapitán šarišského hradu **Juraj Wernher** (\*okolo 1497 †1567) vydal spis *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation*, ktorý sa považuje za začiatok vedeckého záujmu o zvláštnosti slovenskej prírody. Prišiel k záveru, že príčinou nie je skutočná absencia starých prameňov, skôr neprebádanosť tohto obdobia. V tej istej práci upozornil na rukopisný kódex dominikánskeho mnícha, luzernského biskupa a humanistického historika **Pietra Ranzana** (\*1420 †1492), ktorý od roku 1488 pôsobil na uhorskom kráľovskom dvore ako vyslanec neapolského kráľa Ferdinanda Aragónskeho, otca manželky uhorského kráľa Mateja – Beatrix. Po Matejovej smrti v roku 1490 sa Ranzano vrátil do vlasti a vzal so sebou i nedokončené dielo o dejinách Uhorska s dvoma zmienkami o slovenských jaskyniach (tlačou vyšlo až v roku 1558 pod názvom *Epitome rerum Hungaricum* vo Viedni).

Zaujímavou zmienkou o slovenských jaskyniach podľa tohto spisu je informácia o akejsi dutine s jedovatými výparmi pri obci Rybáre (dnešné kúpele Sliach). Druhá sa týka Spiša a súvisí s ladovou jaskyňou na Dreveníku, o ktorej podal správu už J. Wernher o 9 rokov skôr. Lalkovič (1993) sa preto domnieva, že mnohé informácie o jaskyniach boli medzi vtedajšími vzdelancami známe, a že vtedajšie spisy – najprv Ranzanov, potom Wernherov čerpajú z rovnakého zdroja. Následne,

až do roku 1787 ich do svojich kníh preberali mnohí ďalší bádatelia.

Od 2. polovice 17. storočia začínajú pribúdať písomné správy o jaskyniach. V roku 1683 vyšlo dielo bez uvedenia autora a miesta vydania *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus...* Neskôr ho ešte 5-krát vydali v origináli i prekladoch (Wiśniewski 1999). Autor bol dlho neznámy. Hádanku sa podarilo rozlúštiť nemeckému muzikológovi H. J. Moserovi, ktorý v roku 1933 prišiel na to, že je ním wrocławský hudobný skladateľ nemeckého pôvodu **Daniel Speer (\*1636 †1707)**.

Vo svojej knihe tento muzikálne nadaný osvietenec opísal putovanie z Wroclawu cez Tešín a Beskydy do Uhorska v roku 1654. Okrem známeho opisu výstupu na Kežmarský štít je tento opis aj prameňom pre poznanie niektorých jaskýň. Vo svojej prvej zmienke sa dotýka už predtým známej ľadovej jaskyne na Dreveníku, v druhej Diablovej diery na Branisku (podľa súčasného stavu poznania ide o najstaršiu písomnú zmienku o jaskyniach Šariša a jednej z ôsmich jaskýň Slovenska spomínaných pred rokom 1700). Otvor do jaskyne s rozmermi 10 x 4 m, vzhľadom na polohu v blízkosti dôležitej komunikácie medzi Spišom a Šarišom, musel byť oddávna známy. Keďže bola známa aj D. Speerovi, akiste ju, ako prírodnú zaujímavosť ukazovali aj pocestným, ktorí o tento druh prírodných javov prejavovali záujem.

Z konca 17. storočia, zásluhou **Michala Chrościńskiego** (ex. Janicka-Krzywda 2010) pochádzajú najstaršie informácie o tatranských jaskyniach na poľskej strane Tatier. V roku 1905 ich uverejnil zakopijský lekár a maliar **Stanislaw Eljasz-Radzikowski (\*1869 †1935)** pod názvom *Michala Chrościńskiego opisanie ciekawe gór Tatrów*. V tomto zlatokopeckom sprievodcovi popri zlatokopeckých otázkach spomína aj jaskyňu Mokrá diera v Javorovej doline. Zlatokopovia boli akiste medzi prvými, ktorým nechýbala odvaha a za vysnívanými pokladmi Tatier sa opovážili vojsť aj do jaskýň. Začiatkom 18. storočia sa dostali aj do okrajových častí Belianskej jaskyne a na jej stenách zanechali uhlíkové autogramy z rokov 1713 a 1731. V roku 1826 bol v jaskyni **Vavrinec Gulden** zo Spišskej Belej a už tradične aj jeden zo zlatokopov **Fabryovcov** z Kežmarku.

Dôležité písomné správy o jaskyniach tatranskej oblasti pochádzajú od rektora kežmarského

lycea **Juraja Bohuša (\*1687 †1722)**, ktorý od roku 1711 robil výskumy jaskýň Belianskych Tatier. Podarilo sa mu nájsť zvieracie kosti pokryté sintrom, avšak pochyboval, že patria drakom. Podobné kosti našiel v akejsi, dnes neznámej Dračej diere či jaskyni v Ždiari. Svoje poznatky uverejnil v článku *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberrungarn berühmtesten Zipser Landes* v časopise *Karpathen Post* v roku 1719.

V rokoch 1714 – 1722 skúmal jaskyňu Beníková, Demänovskú ľadovú jaskyňu (vtedajšia Menšia a Väčšia Čierna jaskyňa), jaskyne Malé a Veľké okno, Dvere, Vyvieranie a niektoré ďalšie **Juraj Buchholtz ml. (\*1688 †1737)**, vtedajší rektor ev. školy vo Veľkej Paludzi. Prezrel si aj niektoré jaskyne v Jánskej doline. Poznatky, zážitky a záznamy o vtedajších pomeroch zanechal v latinsky písanom diare, ktorý našli v archíve bývalého malohontského seniorátu. Je evidentné, že už predtým, ako sa dozvedel o objavoch kostí vyhynutých zvierat v Demänovskej doline, odmietol názor, že sú dračie.

Na tú dobu veľmi podrobné poznatky J. Buchholtza ml. o Liptove využil **Matej Bel (\*1684 †1749)**. Zrejme ich zoznámil Belov konškolák z B. Bystrice J. Bohuš. Dôležitú úlohu pri vzniku Belových spisov zohral **Daniel Fischer (\*1695 †1746)**, rodák z Kežmarku, vtedy fyzikus Liptovskej stolice, ktorý sa intenzívne angažoval vo vlastivednom výskume Spiša a Vysokých Tatier. Rovnako ako pred ním J. P. Hayn aj on prispieval do *Miscellanea physico-medica*. V Aksamitke predtým tiež našiel „dračie kosti“, z ktorých zostavil celú kostru. Daroval ju cisárovi Leopoldovi I., ktorý ho za to povýšil do zemianskeho stavu a udelil mu titul kráľovského familiára.

D. Fischer začiatkom 20-tych rokov 18. storočia poslal M. Belovi opis Liptovskej stolice, ktorý podľa všetkého tvorí základ *Descriptio comitatus Liptoviensis* zaradeného do druhého zväzku *Notitia historico-geographico Hungariae novae*. Tým, podľa všetkého v roku 1720, dodal M. Belovi aj opis Demänovských jaskýň zaradený ako modelová ukážka v stati *O jaskyniach Novovekého Uhorska* v *Prodrome*. K práci priložil náčrt Dračej jaskyne, nazývanej aj Čierna diera, ktorý v roku 1719 vyhotovil J. Buchholtz ml. Zdá sa, že Matej Bel o názoroch z predošlej doby naďalej premýšľal. Hoci priamo nesúhlasil s tvrdením, že kosti naj-

dené v jaskyniach patria drakom, ani ho nevyvrátil.

Zaujímavé sú informácie, ktoré na základe ich korešpondencie medzi M. Belom a J. Bohušom uvádza Tibenský (1987). V jednom z listov Bel vraj doslova modlikal, aby mu Bohuš prepustil „dračie kosti“, podľa všetkého kosti, ktoré od niekoho kúpil. Je vraj ochotný za ne zaplatiť čokoľvek. Nakoniec ich dostal. Potom Bel žiadal bližší opis miesta nálezu kostí až ich napokon „identifikoval“ ako kosti divého somára alebo ťavy.

Názor o kostiach drakov v jaskyniach vážne spochybnil až nemecký polyhistor, lekár a prírodovedec **Franz Ernst Brückmann** (\*1697 †1753), ktorý po návšteve „dračích jaskýň“ v Demänovskej doline v roku 1724 vyhlásil, že ide o kosti medveďov. Výsledky publikoval po druhej návšteve Slovenska v roku 1739 vo Wolfenbüтели v svojich „*epistola itineraria*“ (listoch z ciest) č. 77, pod názvom *Antra draconum Liptoviensia*. Jeho hostiteľom v tatranskej oblasti bol D. Fischer. Vedci boli vtedy už čoraz viac presvedčení o tom, že veľké kosti z jaskýň patria oveľa bežnejším zvieratám, než bájnym drakom.

O tatranských jaskyniach, ich výzdobe a nálezoch zvieracích kostí písal aj spišskonovoveský evanjelický kazateľ a senior **Jonáš Andrej Czirbesz** (\*1732 †1813). Ani on ich nepovažoval za dračie, ale za pozostatky iných, veľkých vyhynutých zvierat. Definitívne túto otázku vyriešili až nemecký profesor anatómie a chirurgie **Johann Ch. Rosenmüller** (\*1771 †1820) a francúzsky zoológ a paleontológ barón **Georges L. Ch. Cuvier** (\*1769 †1832) na začiatku 19. storočia. G. Cuvier s konečnou platnosťou uviedol, že „dračie kosti“, ktoré J. P. Hayn ako i ďalší učenci opísali a nakreslili, patrili druhu mohutných jaskynných medveďov, ktoré žili v ľadovej dobe.

Okolo roku 1800 skúmal jaskyňu Mokrú diera v Javorovej doline kežmarský mineralóg, historik a teológ **Kristian Genersich** (\*1759 †1825). Svoje poznatky zhrnul v knihe *Reise in die Carpathen mit vorzüglicher Rücksicht auf Tatra-Gebirge* z roku 1807.

V rokoch 1792 a 1794 študoval v Tatrách prírodné pomery francúzsky lekár, všestranne vzdelaný vedec, profesor Lvovskej univerzity **Balthasar Hacquet** (\*1739 †1815). V júli 1793 prišiel do Tatier škótsky prírodovedec **Robert Townson** (\*1762

†1827). Z podnetu profesora Karla Rittera navštívil v roku 1827 Vysoké Tatry topograf pruskej armády **Albrecht Sydow** (\*1779 †1861). Z poverenia Francúzskej akadémie vied uskutočnil v Tatrách v roku 1818 geologický výskum parížsky univerzitný profesor **Francois Sulpice Beudant** (\*1787 †1852). Prvýkrát okolo roku 1821 a potom ešte niekoľkokrát prišiel do Tatier poľský profesor **Ludwik Zejszner** (\*1807 †1871). Okrem nich mnohí ďalší vzdelanci zo zahraničia. Všetci zanechali vo svojich spisoch aj písomné a neraz aj grafické informácie o jaskyniach.

### *Prieskumy a výskumy po roku 1870 (obdobie prvých veľkých objavov)*

Ďalšia etapa prieskumov a výskumov tatranských jaskýň sa začala v júni 1870, keď bankský inžinier, kráľovský bankský radca **Eugen Ruffíny** (\*1846 †1924) z Dobšinej so svojimi priateľmi, porúčikom mestskej polície **Gustávom Langom**, mestským úradníkom **Andrejom Megom** a lekárom **Ferdinandom Fehérom**, sa odvážili vstúpiť do dávno známeho otvoru „Ľadová diera“ pod Dučou a objavili Dobšinskú ľadovú jaskyňu v Slovenskom raji. O rok neskôr ju zásluhou mesta Dobšiná sprístupnili verejnosti, takže v tej dobe sa stala jednou z najznámejších jaskýň Rakúsko - Uhorska. Už v roku 1887, teda len 9 rokov po objavení žiarovky ju ako prvú v celom Uhorsku osvetlili elektrickým prúdom.

V júli 1881 objavili **Johan Britz** a **Július Husz** v útrobach Kobylieho vrchu Beliansku jaskyňu, do ktorej vnikli cez „starý vchod“ do dnešného Domu objaviteľov. Pri ďalších objavoch v rokoch 1881 – 1883 sa podieľali majiteľ belianskej garbiarne **August Kaltstein** (1844 - 1921), učiteľ **Imrich Verbovszky** a jeden z objaviteľov - **J. Britz**. O krátky čas, už v auguste roku 1882, ju za finančnej podpory mesta Spišská Belá po Palmovú sieň sprístupnili pre verejnosť. Zaslúžil sa o to najmä A. Kaltstein. O rok neskôr postavili pred jej vchodom prvú drevenú budovu, v ktorom býval správca jaskyne **Ján Kohút**. V roku 1883 dal A. Kaltstein namiesto starého nepohodlného vchodu vo výške 972 m n. m. preraziť nový vchod o približne 80 metrov nižšie. V novembri 1896, teda o 9 rokov neskôr ako v Dobšinskej ľadovej jaskyni, namontovali aj tu elektrické osvetlenie. Zdrojom elek-

trického prúdu bola malá vodná elektrárň na rieke Biela, ktorú postavila firma Eger (Gašpar 2002). Objav jaskyne a stavebné aktivity súvisiace s jej sprístupnením dali podnet pre vznik osady Tatranská Kotlina.

Objav Belianskej jaskyne upútal ďalších bádateľov. O prvé výskumy sa zaslúžil evanjelický farár zo Spišskej Belej **Samuel Weber (\*1835 †1908)**, ktorý už predtým, od roku 1874 skúmal Alabastrovú jaskyňu pod Bujačím vrchom v Belianskych Tatrách a z jeho podnetu ju o 6 rokov neskôr na istý čas aj sprístupnili. Potom sa zúčastnil prieskumu neďalekej jaskyne Ľadová pivnica. Bol autorom desiatok rôznorodých regionálnych štúdií. V rokoch 1882 – 1883 opísal Beliansku jaskyňu a vydal prvého sprievodcu o tejto jaskyni.

Priekopníkom seriózneho výskumu tunajších jaskýň bol profesor latinčiny a gréčtiny na gymnáziu v Levoči, pôvodom sliezsky Nemec **Karl Kolbenhayer (\*1841 †1901)**. V roku 1881 skúmal jaskyne v Belianskych Tatrách na Muráni a na Novom. Nakreslil ich vchody a vypracoval ich pôdorysy. Čoskoro nato vykonal výškové merania, vyhotovil náčrty a znova podrobne opísal Beliansku jaskyňu. V roku 1884 svoje výsledky uverejnil v Ročenke UKS v článku s názvom *Die Bélaer Tropfsteinhöhle*.

**Samuel Roth (\*1851 †1889)**, rodák z Vrbova bol profesorom levočského gymnázia, od roku 1887 jeho riaditeľom. Po štúdiu prírodných vied na univerzite v Budapešti sa zaoberal geológiou, glaciológiou, speleológiou a limnológiou. Opísal jaskyne pri Lučivnej, Alabastrovú jaskyňu, Suchú a Mokrá jaskyňu v Javorovej doline, Kostolík v Širokej doline, jaskyne v Muráni a v Novom. Aj on sa zaoberal otázkami vývoja Belianskej jaskyne. Speleologické poznatky z Tatier uverejnil v práci *Jaskyne Vysokých Tatier a okolia*, ktorá vyšla v ročenke Uhorského karpatského spolku v roku 1882. Jeho najbližšími spolupracovníkmi boli ďalší, dnes všeobecne známi spišskí intelektuáli - profesori levočského gymnázia, okrem K. Kolbenheyera, najmä **Franz Dénes (\*1845 †1934)** a spišskonovoveský profesor **Martin Roth (\*1841 †1917)**.

Na Orave koncom 19. storočia sa archeológii venoval historik a právny riaditeľ oravského komposesorátu **Mikuláš Kubínyi (\*1840 †1937)**, rodák z Demänovej. Na tú dobu zhromaždil po-

merne bohatú zbierku nálezov, vrátane kostí jaskynného medveda a získané poznatky zhrnul v štúdiu *Die vorgeschichtliche Denkmäler Oberungarns*.

Bohatú činnosť, vrátane prieskumu jaskýň rozvinul po svojom vzniku v roku 1873 Uhorský karpatský spolok. Na podnet Liptovského odboru Karpatského spolku v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1880 – 1885 turisticky sprístupnili Demänovskú ľadovú jaskyňu. V Liptove sa v tých časoch venoval výskumu jaskýň najmä tajomník Liptovskej odbočky Uhorského karpatského spolku **Jozef Mihalik (\*1860 †1925)**.

*Prieskumy a výskumy po prvej svetovej vojne (obdobie ďalších veľkých objavov)*

Zo slovenských prírodovedcov už začiatkom 20. storočia venoval najväčšiu pozornosť jaskyniam tatranskej oblasti pedagóg, priekopník jaskyniarstva na Slovensku **Ján Volko-Starohorský (\*1880 †1977)**. Prírodné vedy vyštudoval na budapeštianskej univerzite. V roku 1918 začal učiť na gymnáziu v Liptovskom Sv. Mikuláši. Patril k zakladateľom Múzea Slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši. Od roku 1939 tam pracoval aj ako aktívny speleológ. V 20. a 30. rokoch minulého storočia sústredil svoj záujem najmä o Demänovskú dolinu. V roku 1919 napr. uskutočnil výskumy v jaskyni Okno. V roku 1935 vydal knihu *Speleológia či jaskyňoveda vzhľadom na Slovensko*.

Veľkým úspechom v roku 1921 bolo objavenie Demänovskej jaskyne Slobody (Novej jaskyne) moravským učiteľom, amatérskym speleológom **Alojzom Králom (\*1877 †1972)** za pomoci tamojšieho lesníka **Adama Mišuru (\*1902 †1960)**, ktorý mal vtedy zároveň dozor nad Demänovskou ľadovou jaskyňou a pri svetle sviečky a petrolejovej lampy vodil do nej turistov. A. Král sa po objave natrvalo usídlil na Slovensku, organizoval sprístupňovanie jaskyne a uskutočňoval ďalšie prieskumy v Demänovskej a Jánskej doline.

V roku 1922 **Ondrej Adolf Húška (\*1898 – ?)** objavil podzemnú klenotnicu horného Liptova – Važeckú jaskyňu. „Diery pod Vřškami“ neďaleko Važca boli domáci obyvateľom známe veľmi dávno. Važecký spisovateľ Štefan Rysuľa (\*1900 †1976) tvrdil, že so svojim bratom do nich prenikol ešte ako 14-ročný a nízkou chodbou sa dostal



do priestrannej siene s kvapľovými útvarmi. Droppa (1962) sa nazdáva, že to bol dnešný neprístupný Kamenný dom. Z terajšej Vstupnej siene našiel v júli 1922 ďalšie pokračovanie jaskynných priestorov čerstvý absolvent horárskej školy v Liptovskom Hrádku O. A. Húska, keď prekopal nánosy v terajšej Chodbe objaviteľa a prešiel do dovtedy neznámych, kvapľami bohato vyzdobených siení a chodieb. Písomne túto udalosť zaznamenal Miloš Janoška v Krásach Slovenska z roku 1922. Ďalších objavných prác sa počas nastávajúcich týždňov zúčastnili **Adolf Somr** – učiteľ z Prahy, **Jaroslav Podlipský** – Húskov švagor a neskôr aj **František Havránek** – akademický maliar z Čelachovic na Hanej. Havránek už v auguste 1922 si od važeckého urbáru jaskyňu na 30 rokov prenajal a začal s jej sprístupňovaním. Rozšíril Vstupnú chodbu, upravil chodníky, prekopal Kostnicu a z úzkych chodieb vypratol hlinité sedimenty. Záujemcov začal v jaskyni sprevádzať v roku 1928. V roku 1933 si za sprievodcu pribral miestneho stolára **Jozefa Vrátu**. V roku 1952 skupina moravských jaskyniarov (O. Ondroušek, E. Coufalík, J. Balák a R. Kunc) objavila za Zrúteným domom ďalšie časti jaskyne. Dnes patrí Važecká jaskyňa k najvýznamnejším jaskynným paleontologickým náleziskám.

V júni 1923 skupina jaskyniarov pod vedením učiteľa vo Valaskej **Jozefa Kovalčíka** (\*1904 †1974) objavila a preskúmala Bystriansku jaskyňu. Väčší ohlas však vzbudil o 3 roky neskôr objav jaskyne Domica. Bol pri ňom **Ján Majko** (\*1900 †1985), vtedy príslušník pohraničnej stráže a skupina pražských skautov. V roku 1929 objavili priatelia, poľovníci **Imrich Vajsábel** (\*1894) a **Ján Banič** (\*1898) v Malých Karpatoch jaskyňu Driny, na ktorú miestnych nadšencov, sprvoti skôr hľadačov pokladov zo Smoleníc už predtým upozornil lesník Ján Hirner. V roku 1932 sa zo známej jaskyne Izbica na svahu Kotolnice vo Veľkej Fatre mladý, vtedy len 18-ročný **Michal Bacúrik** (\*1914 †1983) prekopal do ďalších neznámych priestorov a objavil Harmaneckú jaskyňu.

Speleologické výskumy v tomto období podporovala Sekcia pre výskum východoslovenského krasu, ktorá vznikla v roku 1923. Dôležitými jaskyniarskymi organizáciami sa stali aj Družstvo Demänovských jaskýň a Sekcia pre ochranu a sprístupnenie Domice. V roku 1933 vznikla Vedecká

krasová komisia Klubu československých turistov. O vedecký výskum v tomto období sa zaslúžili aj viacerí českí geografi a geológovia, medzi nimi najmä **František Vitásek** (\*1890 †1973), **Radim Kettner** (\*1891 †1967) a **Josef Kunský** (\*1903 †1977).

V medzivojnovom období vznikli dobré podmienky pre založenie Múzea slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši, ktoré otvorili v roku 1930. Pri jeho vzniku stáli najmä **Miloš Janoška** (\*1884 †1963), **Ján Volko-Starohorský** (\*1880 †1977) a **Alojz Lutonský** (\*1905 †1997). Veľké úsilie pri poznávaní jaskýň začal vyvíjať **Vojtech Benický** (\*1907 †1971), rodák z Paučinej Lehoty. Hoci vyrástol pod Demänovskou dolinou, nevenoval sa iba tamojším jaskyniam. Organizoval speleologické prieskumy v rôznych oblastiach Slovenska, vrátane Tatier. V roku 1938 pracoval v Belianskej jaskyni. Bol zakladateľom a dlhoročným zostavovateľom odborného časopisu slovenských jaskyniarov *Slovenský kras* a usilovným publicistom.

Iniciatívnu úlohu pri výskume jaskýň koncom druhej svetovej vojny zohral Jaskyniarsky zbor Klubu slovenských turistov a lyžiarov. V roku 1944 vznikol pri Klube slovenských lyžiarov a turistov (KSTL) Jaskyniarsky zbor. Za jeho predsedu navrhli známeho archeológa, nestora slovenskej terénnej archeológie, rodáka z Ružomberka **Vojtecha Budinského-Kričku** (\*1903 †1993), ktorý začal rozvíjať bohatú speleologickú činnosť spojenú najmä s osvetovou a propagačnou prácou. Ako odborný poradca Liptovského múzea v Ružomberku zachraňoval a určoval archeologické nálezy z Liskovskej jaskyne, neskôr pre Slovenské národné múzeum (SNM) v Martine aj z ďalších slovenských jaskýň.

### *Jaskyniarstvo po druhej svetovej vojne (obdobie inštitucionalizácie jaskyniastva a rozkvetu amatérskych prieskumov)*

Po zániku Jaskyniarskeho zboru pri KSTL v roku 1949 vznikla Slovenská speleologická spoločnosť (SSS), ktorej predsedom sa stal znova V. Budinský-Krička, podpredsedom jeden z nestorov slovenskej praktickej speleológie **Stanislav Šrol** (\*1925 †1992), pôvodným povoláním medikováč, výrobca prekrásnych spiežovcov, valašiek, praciek a ďalších predmetov z kovu. Učarovali mu jaskyne.

Cestu profesionálneho jaskyniara začal v Družstve demänovských jaskýň v roku 1949. Za vyše 40 rokov pôsobenia v jaskyniarskych organizáciách sa postupne zoznámil takmer so všetkými krasovými územiami Slovenska. Najčastejšie však pracoval v krase Demänovských a Červených vrchov. Podľa spomienok súčasníkov vždy patril medzi nepostrádateľných účastníkov zabezpečujúcich prvozostupy do najhlbších slovenských priepastí. V roku 1952 sa mu v spolupráci s **Petrom Droppom** (\*1910 †1990) a **Pavlom Revajom** (\*1898 †1957) podaril významný objav Demänovskej jaskyne Mieru.

Viaceri amatérski i profesionálni speleológovia sa zaktivizovali aj v Speleologickej odbočke pri Slovenskej geografickej spoločnosti SAV, ktorú viedol **Anton Droppa** (\*1920). Tento náš najznámejší speleológ 2. polovice 20. storočia, pracovník Geografického ústavu SAV na dislokovanom pracovisku v Liptovskom Mikuláši prebádal a opísal väčšinu vtedy známych slovenských jaskýň. Zúčastnil sa mnohých prieskumných a výskumných prác. Jeho zásluhou vznikli viaceré syntetizujúce publikácie, medzi nimi kniha o Belianskej jaskyni z roku 1959.

V prvej polovici 50-tych rokov prišiel do Tatier vtedy ešte málo známy, neskôr veľmi populárny český geomorfológ **Josef Sekyra** (\*1928 †2008). Tento, ako sa o ňom neskôr písalo – „prvý Čech na sedemtisícovke“ (1961), „prvý Čech na južnom póle“ (1969), autor mnohých zaujímavých publikácií sa zúčastnil viacerých expedícií do najodľahlších oblastí sveta. Pôbil v polárnych pustatinách, na vrcholoch veľhôr, v najsuchších púšťach i v najhlbších priepastiach. Z výskumov v Tatrách napísal v roku 1954 monografiu *Velehorský kras Bělských Tater*, ktorá je dodnes zdrojom dôležitých informácií o tomto horskom celku.

Poľskí speleológovia pod vedením **Ryszarda Gradzinského** (\*1929) a **Kazimierza Kowalského** (\*1925 †2007) v prvej polovici 50-tych rokov objavili a opísali niekoľko dovtedy neznámych jaskýň v Javorovej doline, napr. Tesnú jaskyňu a Jaskyňu nad Javorom.

Významný slovenský geológ **Dušan Kubíny** (\*1930) bol v roku 1959 pri prvých prieskumoch priepasti Zadný úplaz (Kosodrevina) v Červených vrchoch, hĺbkou 165 m a dĺžkou 550 m. Spomienky na pôsobenie v Tatrách opísal v knihe

*Práca a život v katedrále prírody*, ktorú vydal vlastným nákladom.

Ďalší český geomorfológ **Jiří Ksandr** študoval vysokohorské krasové javy v Širokej doline i inde a svoje poznatky zhrnul v práci *Krasové zjavy v Tatrách* v roku 1956. Vysokohorskému krasu Tatier v 50-tych a 60-tych rokoch minulého storočia sa venovali aj ďalší výskumníci. Známy slovenský geograf **Emil Mazúr** (\*1925 †1996) písal v časopise Slovenský kras v roku 1962 o povrchových krasových javoch Červených vrchov.

Všetky dovtedy známe povrchové a podzemné krasové javy Tatier zachytil na svojej podrobnej geomorfologickej mape náš ďalší vynikajúci geograf **Michal Lukniš** (\*1916 †1986). Boli súčasťou monografie *Reliéf Vysokých Tatier a ich predpolia* z roku 1973. Táto práca zohrala významnú úlohu pri usmernení ďalších speleologických výskumov v Tatrách a evidentne prispela k objavu dovtedy neznámeho jaskynného systému v Kolovom Úplaze v Javorovej doline - dnešnej jaskyne Javorinka.

Na Orave sa prvé speleologické prieskumy po 2. svetovej vojne spájajú s menom **Jána Brodňanského** (\*1910 †1997) z Dolného Kubína. Tento zanietený speleológ, pôvodným vzdelaním hodinár sa zaslúžil o poznanie viacerých oravských jaskýň, najmä však Brestovskej jaskyne v Roháčskej doline. Kras Osobitej, okrem neho sa neskôr pokúšali preskúmať **Peter Holúbek** (\*1966) a ďalší progresívny jaskyniar **P. Magdolen**, ktorí vyvíjajú ďalšie skvelé jaskyniarske aktivity dodnes.

V roku 1970 vznikla Správa slovenských jaskýň v Liptovskom Mikuláši s poslaním zabezpečovať prevádzku, sprístupňovanie, ochranu, dokumentáciu, prieskum a výskum jaskýň a krasu na území celého Slovenska. Po istej stagnácii SSS nastalo potom jej oživenie. V tejto spoločnosti sa odvtedy angažujú desiatky, možno stovky nadšencov o prieskum a výskum jaskýň tatranskej oblasti. Spomeniem aspoň ich najvýznamnejšie úspechy.

Ešte v 50-tych rokoch minulého storočia v južnej časti Západných Tatier, v masíve Sivého vrchu začali pracovať dobrovoľní jaskyniari z Liptovského Trnovca - **Ján Dušan Babka**, **Dušan Boroska**, **Ján Laco** a **Rudolf Radúch**. V roku 1951 sa im v dávno známej jaskyni Dúpnica v Suchej doline podarilo zo vstupnej siene preniknúť priepasťovite pokračujúcou chodbou dĺžkou 150 m o 40 m

hlbšie do podzemia. V roku 1952 objavili neďalekú 160 m dlhú Bielu jaskyňu a v roku 1953 Medvediu jaskyňu s dĺžkou 65 m (najdlhšou v tejto oblasti je Opálenica s dĺžkou 1274 m).

Geológ **Ján Tulis (\*1935)** z Bošáce bol pri zrode Speleologického klubu Slovenský raj v Spišskej Novej Vsi ešte v roku 1964. Dnes tento klub eviduje na území Slovenského raja skoro 400 jaskýň, z ktorých okolo 360 objavili jeho členovia. Ich najväčším úspechom je objav, prieskum a výskum jaskynného systému Stratenskej jaskyne, druhého najdlhšieho jaskynného systému na Slovensku s dĺžkou skoro 22 km (Stratenskú jaskyňu objavili v roku 1972, rozsiahle podzemné priestory v jaskyni Psie diery v roku 1988; obe v roku 1994 vzájomne prepojili). Spolu s ďalším geológom - jaskyniarom **Ladislavom Novotným (\*1937)** z Krompách je autorom sumarizujúcej monografie *Kras Slovenského raja*, ktorá vyšla v roku 2005.

**Petr Hipman (\*1940 †1999)**, rodák z Prahy už ako študent chodieval na Slovensko. Na Ohništi v Nízkych Tatrách pomáhal valachom s ovcami. Spával na salaši a popritom hľadal jaskyne. Prvú jaskyniarsku školu mu poskytol Stanislav Šrol. Na Slovensku, presnejšie v Detve, sa P. Hipman definitívne usídlil v roku 1966. Svoj zrak začal upierať k masívu Krakovej hole medzi Jánskou a Demänovskou dolinou. Jeho veľké úspechy začali v roku 1967 keď zistil, že v jaskyni v Záscočí prúdi silný prievan. Založil zvolenskú jaskyniarsku skupinu a začal s namáhavými zimnými prieskumami. V roku 1973 sa stalo Záscočie s hĺbkou 263 m najhlbšou jaskyňou Slovenska. Medzitým spolu so svojou súputníčkou **Hankou Kynclovou** objavil Jaskyňu pod Brdkovicou, Bielu jaskyňu a v Jaskyni Starý hrad zostúpil do hĺbky 152 m. Po prepojení jaskýň Starý hrad a Večná robota vznikol podzemný systém s hĺbkou 495 m, ktorý má dnes názov Systém Hipmanových jaskýň. Zomrel pri výstupe na lyžiach v doline Trangoška. Jeho úsilie významne podnietilo aj ďalšie speleologické prieskumy vysokohorských oblastí Tatier.

Geológ a speleológ **Stanislav Pavlarčík (\*1949)**, rodák zo Spišskej Belej, naposledy pracovník Výskumnej stanice a Múzea TANAPu v Tatranskej Lomnici sa prieskumom a výskumom krasových javov Tatier zaoberá od roku 1967. S kolegami – jaskyniarimi s oblastnej skupiny Spišská Belá má významný podiel na objave druhej naj-

väčšej a najhlbšej jaskyne Tatier – Javorinka v Javorovej doline v roku 1973. Poznatky speleologických výskumov zamerané na dokumentáciu krasových javov, krasovej hydrologie a výskytu sekundárnych minerálov publikoval vo viacerých prácach. Práca *Podzemné hydrologické systémy Vysokých Tatier* z roku 1986 viedla v roku 2004 k objavu jaskyne Mesačný tieň v Bielovodskej doline.

Vysokoškolský pedagóg, geograf **Zdenko Hochmuth (\*1950)**, rodák z Ružomberka od roku 1972 pracoval najmä na prieskume jaskýň a priepastí v Červených vrchoch. Výsledky zhrnul v príspevku *Súčasný stav výskumu jaskýň Červených vrchov* z roku 1982. Aktívne pracoval aj ako speleopotápač. V Západných Tatrách sa zúčastnil prieskumu zatopených priestorov Brestovskej jaskyne.

Známy slovenský geograf – krasológ, rodák z Laziska neďaleko Liptovského Mikuláša, dnes zamestnanec Správy slovenských jaskýň v Liptovskom Mikuláši **Pavel Bella (\*1962)** sa zaoberá hlavne genézou a morfológiou jaskýň. Z tatranskej oblasti už publikoval veľa prác. V spoluautorstve so S. Pavlarčíkom v roku 2002 napr. prácu *Morfológia a problematika genézy Belianskej jaskyne*, ale aj mnohé ďalšie.

V tatranskej oblasti pôsobí dnes niekoľko nových jaskyniarskych tímov. Veľmi úspešne si pri prieskumných a objavných prácach počínajú napr. v Roháčoch (Brestovská jaskyňa), Červených vrchoch (Nová Kresanica), na Novom v Belianskych Tatrách (Nová éra, Alabastrová jaskyňa), Bielovodskej doline (Mesačný tieň), Javorovej doline (Jaskyňa Javorinka) i inde. Najaktívnejšie tímy pracujú pod vedením **Vladimíra Fudalyho** a **Ľubomíra Plučinského** zo Spišskej Belej, **Jána Šmolla** z Liptovského Mikuláša, **Petra Magdolena** z Bratislavy a objaviteľov jaskyne Mesačný tieň - **Branislava Šmídu** z Bratislavy a **Igora Papa** z Liptovského Mikuláša.

### *Poznámky k najstaršiemu výtvarnému zobrazovaniu jaskýň tatranskej oblasti*

Výtvarné zobrazovanie jaskýň sa odvíjalo od postupnosti ich objavovania a následného využívania. Táto téma nie je zatiaľ uspokojivo spracovaná. S útržkovitých informácií vieme, že odhliadnuc od náčrtov a kresieb prvých priekop-

níkov jaskyniarstva, ďalšie obrázky vznikli až v poslednej tretine 19. storočia, a to prevažne z komerčných dôvodov.

Prvé rytiny z Dobšinskej ľadovej jaskyne objavené v roku 1870 pochádzajú od budapešťianskeho ilustrátora **Gustáva Morelliho** (\*1848 †1909). Boli uverejnené už v septembri 1873 vo *Vasámapi Ujság*, ďalšie zásluhou **J. A. Krennera** v publikácii *A Dobsinal jégbarlang* v roku 1874 (dve z nich reprodukoval M. Lalkovič v roku 2005) a napokon v publikácii **J. E. Pelecha** *Das Stracenaer Thal und Dobschauer Eishöhle* v roku 1878 (Papřčková 2003).

Prvú fotografiu tejto jaskyne publikoval nemecký fotograf **Hermann Ruckwardt** (\*1845 †1919) v prílohe *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* v roku 1890. V roku 1897 ju na fotografii zvečnil **Karol Divald ml.** (\*1830 †1897). Z jeho prešovskej svetlotlačiarne zrejme pochádzajú aj dve fotografie na plagáte propagujúcom v tomto období návštevu jaskyne. Ďalšie fotografické zábery K. Divalda ml. vyšli neskôr samostatne i vo viacerých sériách. Z rokov 1897 – 1898 pochádzajú aj litografické pohľadnice tejto jaskyne od **Karla Schwidernocha** z Viedne. V rokoch 1902 – 1918 sa veľkohoteliér a nájomca jaskyne **Endre Fejér** postaral o vydanie ďalších vyše 70 pohľadníc z Dobšinskej ľadovej jaskyne a jej okolia.

Horváth (2009) uvádza, že v roku 1905 sa E. Fejér rozhodol, že na olejomalbách dá zvečniť ľadové slávnosti, ktoré sa vtedy v jaskyni uskutočňovali. Obrazy mali ozdobovať interiér jeho hotela pri jaskyni. Prizval si k tomu akademického maliara **Györgya Conradera** (\*1838 †1911), mníchovského rodáka žijúceho v Budapešti, ktorý sa potom dva týždne zdržiaval v jaskyni a vyhotovoval náčrty pre budúce obrazy. O rok neskôr E. Fejér pozval do jaskyne vtedajšieho popredného krajinkára, košického rodáka **Erna Marka** (\*1868 †1945), ktorý tam v roku 1906 strávil týždennú dovolenku a v nasledujúcom roku dokončil veľký obraz znázorňujúci návštevníkov pri prehliadke jaskyne.

Od G. Morelliho pochádza aj najstaršie zobrazenie – rytina z Belianskej jaskyne v *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* z roku 1894. Reprodukcie výtvarných diel s výzdobou Belianskej jaskyne uverejnil v *Illustrierte Zeitung* č. 3228 z roku 1905 anglický cestovateľ, horolezec a ma-

liar hôr **Edward Theodore Compton** (\*1949 †1921).

Prvé pohľadnice z Belianskej jaskyne, ktorú sprístupnili v roku 1882 vyhotovil nemecký fotograf **Adolf Stengel** na sklonku 19. storočia. Časť



svojej produkcie venoval tejto jaskyni aj **Eduard Feitzinger** z Českého Tešína, a to už vo svojej prvej sérii pohľadníc vyrobených technikou autochrómie v roku 1902. Geológ a geograf, docent českej techniky v Brne **Eduard Schnabel** (\*1883 †1946) v diele *Velký zeměpis všech dílů světa I/10, Rakousko-Uhersko, Země Alpské, krasové a karpatské*, ktoré vyšlo vo vydavateľstve I. L. Kober, Praha v roku 1914 uverejnil fotografiu „Vendomského stĺpu“. V rokoch 1903 – 1909 zásluhou dcéry jed-



ného z jej objaviteľov – **Berty Britzovej-Kotlasovej** vyšlo niekoľko desiatok ďalších kvalitných pohľadníc. Konkuroval jej ateliér **Gustáva Matza** (\*1860 †1903) zo Spišskej Novej Vsi, v ktorom si po roku 1903 úspešne počínala jeho ovdovená manželka **Anna Matzová, rod. Hegenbartová** (\*1869 †1946). Pridal sa aj **Antal Šima**, majiteľ bazáru v Studenovodských kúpeľoch (Korenková 1989).

Tretiu sprístupnenú jaskyňu 80-tych rokov 19. storočia – Demänovskú ľadovú jaskyňu sa ako prvý usiloval fotografiami kresieb **Patrika Lajosa** spropagovať **József Déry** v časopise *Turisták lapja* VII., 3-4 szám z roku 1895. Zaujímavú sériu pohľadníc jaskyne zostavil pravdepodobne v roku 1914 jej vtedajší vlastník – architekt **Juraj Povolný** z Demänovej.

V slovenskej spisbe sú ďalšie údaje o histórii výtvarného zobrazovania jaskýň tatranskej oblasti veľmi vzácne (známe sú len krátke pojednania v niektorých monografiách jaskyniach, novšie v prácach Gašpara 2002 a Bohuša ml. 2007). Uvedomujeme si preto fakt, že v porovnaní s pokročilostou histórie výtvarného zobrazovania iných prírodných a sociálno-ekonomických javov krajiny, v tejto oblasti zaostávame. Týmto príspevkom nechceme vyplniť jestvujúcu medzeru, skôr naznačiť stopy, ktoré snád pomôžu vysledovať ďalšie pramene pri bádaní otázky prejavu historických výtvarných kontaktov človeka s našimi, dnes prírodoochrane mimoriadne významnými javmi – jaskyňami tatranskej oblasti.

## Literatúra

- Bárta, J., 1973: Druhé desaťročie intenzívnej speleoarcheologickej činnosti archeologického ústavu SAV v Nitre. Slovenský kras 11, s. 85-98.
- Bella, P., Hlaváčová, I., Holúbek, P., 2007: Zoznam jaskýň Slovenskej republiky (stav k 30.6.2007). Lipt. Mikuláš. SMOPAJ – SSJ – SSS, 364 s.
- Benický, V., 1959-1960: Výskum krasových javov Červených vrchov. Slovenský kras 3, s. 57-58.
- Bohuš, I., 2004: Od ohnísk a kolíb po tatranské osady. Tatranská Lomnica, I&B, Ivan Bohuš, 136 s.
- Bohuš, I. ml., 2007: Vysoké Tatry na starých pohľadniciach. Bratislava. Dajama, 95 s.
- Brodňanský, J., 1958: Brestovská jaskyňa. Slovenský kras 1, s. 114-115.
- Droppa, A., 1957: Výskum priepasti „Kresanica“ v Liptovských Tatrách. Geografický časopis 9, č. 4, s. 190-191.
- Droppa, A., 1958: Výskum Belianskej jaskyne. Československý kras 11, s. 248-249.
- Droppa, A., 1960: Vznik a vývoj jaskýň. Príroda a spoločnosť 9, č. 8, s. 15-17.
- Droppa, A., 1973: Prehľad preskúmaných jaskýň na Slovensku. Slovenský kras 11, s. 111-157.
- Fudaly, V., Pavlarčík, S., Vadovský, V., 1983: Jaskyňa Javorinka vo Vysokých Tatrách. Spravodaj SSS 14, č. 1, s. 13-21.
- Gašpar, J., 2002: Tatry. Staré pohľadnice rozprávajú. Český Tešín. Nakladateľstvo Region Poprad, 263 s.
- Gradzinski, R., Kowalski, K., 1956: Výsledky objavných prác poľských jaskyniarov vo Vysokých Tatrách. Krásy Slovenska 33, č. 3, s. 112-114.
- Havránek, F., 1936: Važecká jeskyně a její kras. Važec. Edice „Tatranského a jaskynného múzea“, 139 s.
- Hlaváč, J., 1992: Významné speleologické objavy dobrovoľných jaskyniarov na území Slovenska za obdobie rokov 1970 – 1990. Slovenský kras 30, s. 175-196.
- Hochmuth, Z., 1982: Súčasný stav výskumu jaskýň Červených vrchov. Slovenský kras 20, s. 19-47.
- Hochmuth, Z., 1998: História speleopotapačských výskumov na Slovensku. Spravodaj SSS 29, č. 4, s. 45-51.
- Holúbek, P., 1991: Jaskyňa Nová Kresanica. Jaskyniar 22, s. 11-12.
- Holúbek, P., 1994: Nové poznatky o jaskyni Zadný úplaz vo vysokohorskom krase Červených vrchov. Slovenský kras 32, s. 135-142.
- Holúbek, P., Magdolen, P., 1995: Jaskyne v Osobitej. Spravodaj SSS 26, č. 3, s. 4-10.

- Horváth, P., 2009: Neznáme umelecké stvárnenia Dobšinskej ľadovej jaskyne. *Stratená. Stracensko-ladovský spravodaj* 2, č. 4, s. 6-7.
- Houdek, I., 1936: Demänovské jaskyne v dávnych časoch. *Krásy Slovenska* 15, č. 8-9, s. 140-142.
- Húščava, A., 1959: Správa z 13. storočia o jaskyniach v Demänovskej doline. *Slovenský kras* 2, s. 146.
- Jakál, J., 1962: Z histórie speleologického výskumu na Slovensku. In. Jakál, J. a kol.: *Praktická speleológia*, s. 7-11.
- Janicka-Krzywda, U., 2010: Odnalezc skarb... *Tatry, TPN*, č. 4 (34), s. 110-113.
- Janoška, M., 1921: Nová veľkolepá jaskyňa kvapľová v Liptove. *Krásy Slovenska* 1, č. 7, s. 145-149.
- Jirásek, J., 1957: 75. Výročie Belanskej jaskyne. *Československý kras* 10, s. 190 – 191.
- Korbay, F., 1953: Príspevok k dejinám výskumu Demänovských jaskýň. *Geografický časopis* 5, č. 3-4, s. 275-279.
- Korenková, I., 2003: Vydavatelja najstarších pohľadníc. *Sinter* 11, č. 24-25.
- Kowalski, K., 1957: Práce polských speleológů na Slovensku. *Československý kras* 10, s. 35-36.
- Král, A., 1964: História jeskyně Svobody v Demänovské dolině. *Československý kras* 16, s. 77-85.
- Kubíny, D., (nevroč., asi 2008): Práca a život v katedrále prírody. 122 s.
- Lalkovič, M., 1993: Príspevok k počiatkom záujmu o jaskyne na Slovensku. *Slovenský kras* 31, s. 61-74.
- Lalkovič, M., 1994: Karpatský spolok a jaskyne na Slovensku. *Slovenský kras* 32, s. 91-118.
- Lalkovič, M., 1996: Sprístupnené jaskyne a vývoj záujmu človeka o podzemné krasové javy. In. *Sprístupnené jaskyne. Výskum, využívanie a ochrana. Zborník referátov. Lipt. Mikuláš*, s. 11-18.
- Lalkovič, M., 1998a: Poliaca a záujem o jaskyne na Slovensku, časť 1. – do roku 1918. *Slovenský kras*, s. 93-114.
- Lalkovič, M., 2003: Z histórie Demänovskej ľadovej jaskyne. *Slovenský kras* 41, s. 129-164.
- Lalkovič, M., 2004: Jaskyňa na Skalke – najstaršia písomná zmienka o jaskyniach na Slovensku. In. Bella, P. (eds.): *Výskum, využívanie a ochrana jaskýň 4. Lipt. Mikuláš*, s. 181-195.
- Lalkovič, M., 2005: História poznávania a objavovania jaskýň. In. Jakál, J. (eds.): *Jaskyne svetového dedičstva na Slovensku. SSJ Lipt. Mikuláš*, s. 113-130.
- Lalkovič, M., 2008: Z histórie Brestovskej jaskyne. *Slovenský kras* 46, Suppl. 1, s. 111 – 124.
- Mazúr, E., Jakál, J., 1967-1968: Typologické členenie krasových oblastí na Slovensku. *Slovenský kras* 7, s. 5-40.
- Papřčková, E., 2003: Súpis ikonografík slovenských jaskýň v literatúre do roku 1945. *Sinter* 11, s. 26
- Pavlarčík, S., Ladygin, Z., Siarzewski, W., 2010: Jaskyne. In. *Tatry. Príroda. Nakladateľstvo Miloš Uhlíř – Baset*, s. 187-230.
- Prikryl, E. V., 1984: Matej Bel a jaskyne na Slovensku. *Slovenský kras* 22, s. 5-24
- Prikryl, E. V., 1985: Dejiny speleológie na Slovensku. Bratislava. Veda, vydavateľstvo SAV, 204 s.
- Skřivánek, F., 1978: Dějiny speleologie na území ČSSR. *Československý kras* 30, s. 91-105.
- Soják, M., 2007a: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra, 184 s.
- Šimková, Z., 2002: Draci v dejinách i legendách. *Historická revue* 13, č. 10, s. 11-13.
- Števík, M., 2003: Prírodno-geografické pomery na Spiši a prírodné názvy na Spiši v písomných dokumentoch z 13. a 14. storočia. In. *Terra Scepusiensis. Levoča – Wrocław*, s. 103-112.
- Tibenský, J., (eds.), 1987: Matej Bel, Doba, život, dielo. Bratislava. Vydavateľstvo SAV, s. 159-352.
- Volko-Starohorský, J., 1944: Práca a dielo. Liptovský Sv. Mikuláš. Nákladom „Múzea slovenského krasu“, 45 s. + fotogr. príl.
- Volko-Starohorský, J., 1949: Geologická poloha Liptovského krasu na Slovensku. *Československý kras* 2, s. 15-17.
- Wiśniewski, W.W., 1992: Po stopách hľadačov pokladov (Nové jaskyne vo Vysokých Tatrách). *Spravodaj SSS*, č. 2, s. 9-12.

## TATRE

Darovala si mi krásne dni jari práve vtedy,  
keď si sa stavala v mladosti mojou veľkou túžbou.  
Túžbou v očakávaní, keď som sa začínal dívať do budúcnosti.  
Bola si postupne aj mojím jarným snom  
plným lásky a nádeje.

Čo si mi slúbila, všetko si aj splnila.  
Najjasnejšie radosti, najčistejšie pôžitky a  
najružovejšie dni v mojom živote si mi dala.  
Urobila si ma pevným, vytrvalým  
a tvrdým v búrke životného boja.

Nadchla, skúšala, zocelila  
a vyškolila si ma pre život.  
Nikto mi nevštepil lásku k slobode  
tak mocne ako Tvoj svet.  
Vždy si ma učila k bohabojnosti,  
naladovala si moju dušu pre zbožnosť  
a tak si stále prehlbovala moju vieru.

Keď som nadchnutý pre lezenie  
prechádzal tvojím horstvom,  
bola si mojím šťastím.  
Bola si mojou útechou aj vtedy,  
keď ma pichali ostne osudu a tlačil utrpenia kríž.  
Ak raz moja púť skončí, chcem spočinúť v tvojej ríši.  
V tvojom tichom a večnom pokoji.

Prof. Alfréd Grosz z Kežmarku  
(Preložila Nataša Dluhá, upravil Milan Choma)

## Nokturno- nočný obraz

Snehom pokryté štíty hôr  
už odpočívajú v očarujúcom mesačnom svite.  
Azúrová obloha je teraz tak vysoko a tak čistá  
že pod jej ochranou blažene usína celá zem.

Aký tajomný a pokojný dych prírody.  
Tu vznášajú sa sladké vône kvetov  
a temný hukot vzdialenej bystriny  
prináša tichý závan vetra

Vôkol ticho. Akoby sa vznešené rozprávkové sny  
v ligote pretkávali cez teplé vánky.  
Ticho sa vznášajú pri svojom zrode medzi jedľami  
aby tajomne zašeptali svoju nočnú modlitbu

Ernest Grosz 1903, Kežmarské Žlaby

## Tvár kežmarskej Tatry

Aké to dve krištáľové slzy raňajšieho svitu  
zalesknú sa, keď celý kraj ešte spí?  
Hneď za ružového rána cez hrdlo Svišťovky  
si bradu Kežmarského štítu všímaj!

S nádychom Lomnického nosa do tváre Tatry sa dívaj!  
Vidlové veže Ti nežné slová zašepcú.  
Deň čo deň vždy novú krásu vnímaj,  
kým sa jej vlasy rozpletú!

Padajú jej priamo z čela Ladového štítu.  
Zvlní ich snáď Gerlach, Stredohrot?  
Či azda pyramída Slavkovského mýtu?!

V hĺbinách dolín Tatra si oči plies skrýva.  
Hanblivo. Len na Teba sa díva.  
Vďačne Ti aj celý Spiš dá.  
Človeče to ešte nevieš, čo pre Teba má

Milan Choma





## ANTONI NOWAK NAJSTARSZE WIZERUNKI TATR

Zazwyczaj przez pojęcie kultury rozumiemy wszelki dorobek materialny i umysłowy, wytworzony oraz utrwalony przez człowieka i przekazywany z pokolenia na pokolenie. Natomiast zjawiska przyrody, jak również krajobraz naturalny, istnieją niezależnie od ludzi, a zatem poza ich kulturą. To my ingerujemy w środowisko naturalne i przekształcamy je do swoich potrzeb, a wręcz coraz częściej go niszczymy. W ciągu wieków wytworzyliśmy również tysiące pojęć dotyczących otaczającej nas natury i krajobrazu gór. Niekiedy banalnych, jak np. ładna pogoda, piękne, niebezpieczne, niedostępne góry itp. Poeci w licznych wierszach wyrażali zachwyt górami, a malarze swoje wyobrażenia o ich majestacie i pięknie przenosili na płótno.

Z południowych stoków Gorców położonych nad Nowym Targiem, gdzie mieszkam, roztacza się przepiękna panorama Tatr. Urzekająca ona pierwszych odkrywców i podróżników przybywających w te strony. Przy dobrej jesiennej pogodzie widać w całej okazałości góry, które w przeszłości nazywano: Śnieżnymi, Sarmackimi, Krępak lub po prostu Karpackimi. Od lat dziecięcych intrygowało mnie, jak te góry wyglądają z bliska, a przede wszystkim, co znajduje się po ich drugiej, słowackiej stronie. Kiedy po latach moja ciekawość została zaspokojona uświadomiłem sobie, że zachwyt górami, turystyka górską, moda na wypoczynek w górach, sporty zimowe i wspinaczka górską, a przede wszystkim literatura i sztuka o górach to zjawiska stosunkowo nowe. Góry od zarania cywilizacji ludzkiej, jako trudno dostępne i niebez-

pieczne, owiane złą sławą były omijane przez człowieka i wzbudzały jego niechęć. Dzikość gór i ich groza bardzo długo były przeszkodą w kształtowaniu ich pozytywnego wizerunku. Góry określano jako „okropne”, np. Jakub Sobieski (1590-1646), ojciec króla Jana III Sobieskiego, pielgrzymując w 1611 r. do Composteli przez Pireneje, mówił o nich: „góry takie kamienne, że aż się splunąć chce, a Jan Kochanowski we fraszce „Do Piotra Kłoczowskiego” pisał: „Co wadzi, póki lata nie zajdą leniwe, / Widzieć Dunaj szeroki, widzieć Alpy krzywe”<sup>1</sup>. Natomiast Jakub Kazimierz Haur zauważył, że są one wyniosłe, srogie, niedostępne i nudne<sup>2</sup>. Trudno precyzyjnie określić, kiedy tak naprawdę pojawili się entuzjaści gór, ale już w 1557 roku Szwajcar (co łatwo zrozumieć, biorąc pod uwagę fakt, iż Szwajcaria jest krajem górzystym) Benedykt Matti wyraził zachwyt Alpami, nazywając je „teatrem Boga”<sup>3</sup>.

Podobnie rzecz miała się z Tatrami – zanim zaczęto się nimi zachwycać, traktowano je przede wszystkim jako źródło skarbów ziemi. To właśnie tam poszukiwano cennych kruszców, od złota i drogich kamieni po rudy żelaza. Ich poszukiwacze byli autorami „spisków”, czyli przewodników, które oprócz opisów kruszców i tajemnych dróg, a także niesamowitych zjawisk przyrodniczych zawierały wiedzę o gusłach i czarach. Najciekawszym dziełem tego gatunku jest „spisek” Michała Chrościńskiego vel Hrosieńskiego z XVII wieku pt. „Opisanie ciekawe gór Tatrów za Nowym Targiem”. Rzeczywiście już w XVI wieku w Tatrach i Gorcach poszukiwano i wydobywano rudy me-

<sup>1</sup> J. Kochanowski, *Do Piotra Kłoczowskiego*, [w:] *Sobie śpiewam a Muzom. Antologia*, Warszawa 1972, s. 32.

<sup>2</sup> Góry wyniosłe, bliskością znajome,  
Które opodal powieścią wiadome,  
Tatry są srogie z Węgrami granicą.  
Dla wysokości do wierzchu ruśnicą  
Ani dostrzeli okiem: skała trudni

W cel na wierzch szczyt, niedostępny, nudny. (...)

J. K. Haur, *O górach wielkich wyniosłych* [w:] *Tatry i górale w literaturze polskiej. Antologia*, oprac. J. Kolbuszewski, Wrocław 1992, s. 3.

<sup>3</sup> Por.: J. Kolbuszewski, *Tatry w literaturze polskiej*, Kraków 1982, J. Kolbuszewski, *Krajobraz i kultura. Sudety w literaturze i kulturze polskiej*, Katowice 1985.

tali. W 1619 roku zawiązała się formalna spółka, która otrzymała od króla Zygmunta III przywilej na poszukiwanie rud, ich wydobywanie i przerób. W ślad za poszukiwaczami skarbów w XVIII wieku w Tatry zaczęli przybywać coraz częściej odkrywcy, badacze, naukowcy – geolodzy, geografowie, kartografowie, przyrodnicy. Jednymi z pierwszych odkrywców i eksploatorów Tatr byli również pasterze i myśliwi, a później także tatrzańscy zbójnicy. Natomiast z zachowanych materiałów źródłowych i legendarnych przekazów za prekursorkę wypraw krajoznawczych w Tatry uznaje się Beatę Łaską z Kościelskich (1515-1576). Ta światła kobieta, wychowana na królewskim dworze Zygmunta Starego, wyszła za mąż za Olbrachta Łaskiego, właściciela zamku kieżmarskiego. Oczarowana pięknem pobliskich Tatr w 1565 roku, w towarzystwie mieszczan i nauczycieli miejscowej szkoły, robiła wyprawy w góry, m.in. do Zielonego Stawu Kieżmarskiego. Trzeba przyznać, że spiski Kieżmark miał wielu wybitnych odkrywców i znawców Tatr, że wspomnę Davida Fröhlicha (1595-1648), który ze swoimi kolegami w 1615 roku zdobył Kieżmarski Szczyt, Daniela Speera (1636-1707), który zasłynął jako *Simplicissimus Dacki* i opisał m.in. swoje wejście na Kieżmarski Szczyt. Nie było wówczas jeszcze mowy o estetycznej i artystycznej kreacji Tatr, albowiem ten nieuporządkowany, przypadkowy i różnorodny krajobraz gór nie odpowiadał obowiązującej wtedy klasycznej i harmonijnej estetyce. Dopiero XIX-wieczny romantyzm zaczął reagować żywo na krajobraz górski, a romantyczne prezentacje gór stały się modą oświeconych elit.

W tytule referatu użyłem słowa „wizerunek”. Wydaje mi się, że to nieco staromodne pojęcie najlepiej oddaje charakter najstarszych obrazów, widoków i podobizn gór, przedstawionych według swoistej wyobraźni autorów. Te często fantazyjne, zdeformowane, widziane jakby z oddali przedstawienia Tatr stanowią niepowtarzalne w formie i treści dzieła sztuki, a jednocześnie materiał o znakomitym znaczeniu poznawczo-historycznym.

W niniejszym referacie chciałbym pokrótce omówić najstarsze wizerunki Tatr na rycinach, drzeworytach, metalorytach i litografiach, według następującego porządku: malowidła, mapy, tatrzańskie panoramy i widoki oraz wedyuty miast z Tatrami w tle.

### Malowidła

Jak się wydaje pierwsze przedstawienia Tatr zachowały się w kościołach na Spiszu: w Lewoczy i Trybszu. W Lewoczy, mieście pełnym zachowanych pamiątek, świadczących o jej historycznej świetności, znajdują się wybitne dzieła rzeźbiarskie Mistrza Pawła, w którego pracowni powstawały m.in. monumentalne gotyckie ołtarze. W kościele św. Jakuba w Lewoczy możemy podziwiać najwyższy gotycki ołtarz na świecie, który został ukończony w 1517 roku. Na jego prawym, zamkniętym skrzydle Mistrz Paweł umieścił m.in. sceny Ukrzyżowania i Zmartwychwstania Chrystusa. W ich tle widzimy krajobraz z wyraźnym widokiem Tatr. Znanca historii Spisza dr Ivan Chalupecký twierdzi, że tak widać Tatry z okolic Młynicy<sup>4</sup>.

Drewniany kościółek św. Elżbiety Węgierskiej w Trybszu wzniesiono prawdopodobnie w 1567 roku. Jego wnętrze zdobi wczesnobarokowa polichromia z 1647 roku. Inicjatorem i twórcą koncepcji tych malowideł był ksiądz Jan Ratułowski, ówczesny proboszcz parafii we Frydmanie. Na sklepieniu kościółka namalowano sceny przedstawiające Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny oraz Sąd Ostateczny, spoza których wyłaniają się trzy górskie szczyty, przypominające swoim wyglądem Płaczliwą Skałę, Hawrań i Lodowy<sup>5</sup>.

Jeśli uruchomimy swoją wyobraźnię, to w gdańskim Ratuszu, w Sali Czerwonej pośrodku stropu na malowidle pt. „Apoteoza Gdańska” (1606-1608) dopatrzymy się widoku Tatr, spod których wypływa rzeka Wisła. Autorem tego dzieła jest niderlandzki malarz Izaak van den Blocke (1572-1626).

<sup>4</sup> I. Chalupecký, *Kto bol Majster Pavol z Levoče?* „Pohľady do minulosti” Lewocza 2001, s. 83-90.

<sup>5</sup> Por.: R. Monita, A. Skorupa, *Trybsz. Kościół drewniany*, Kraków 2010.

Tatry możemy również odnaleźć na starych herbach. Interesujący jest herb rodziny Berzeviczy z roku 1475. Na tarczy herbowej przedstawiono kozła wspartego na koronie i wspinającego się na tatrzańskie szczyty. Na marginesie warto zauważyć, że w herbach wielu słowackich podtatrzańskich miejscowości np. Gerlachowa, Popradu umieszczono również szczyty górskie.

W Państwowym Archiwum w Popradzie przechowywany jest dokument z 1655 roku, w którym cesarz Ferdynand III potwierdził prawa miejskie Kieżmarku. Widnieje na nim ręcznie malowana, bardzo realistyczna panorama Kieżmarku z Tatrami w tle. Kto wie, czy nie jest to najstarszy zachowany wizerunek tego miasta?

### Mapy z XVI-XVIII wieku

Również na najstarszych mapach Polski i Węgier z XVI, XVII i XVIII wieku pokazane są Tatry, a szerzej Karpaty (*Montes Karpathes*) za pomocą rysunku perspektywicznego w formie lekko przyściemnionych schematycznych pagórków i kopczyków. Wspólną cechą wszystkich tych obrazków kartograficznych jest oddanie tylko w najogólniejszych zarysach położenia Tatr, niektórych rzek oraz kilku miejscowości wciśniętych w kotliny górskie. Przykładem takich map jest mapa Węgier *Tabula Hungariae* z 1528 roku wykonana przez Lazarusa, a także barwna mapa Polski Wacława Grodeckiego wydana około 1562 roku, na której bodaj po raz pierwszy pojawia się nazwa *Tatri Montes*.

Dopiero początek XVIII wieku dostarcza nam materiałów kartograficznych, wskazujących na działania badaczy, szczególnie węgierskich, którzy stosunkowo wcześniej dobrze poznali topografię Tatr. Do bardzo ważnych zabytkowych źródeł kartograficznych należy zaliczyć mapę komitatu spiskiego z 1715 roku wykonaną przez Paula Kraya, uważaną za najstarszą znaną mapę szczegółową Spiszu obejmującą Tatry. Teren Spiszu został na niej dobrze opisany, nazwy miejscowości są po-

prawne, gorzej z obszarami sąsiednimi np. Podhalem. Interesujące w tej mapie jest to, że odwrócone zostały na niej strony świata, o czym świadczy zamieszczona gdzieś w okolicy Nowego Targu róża stron świata.

Polacy dość późno zajęli się kartografią Tatr. Dopiero za czasów Stanisława Augusta w 1762 roku piękną mapę Spiszu wykonał kapitan Florian Czaki. Jego mapa to ostatnie dzieło początkowego etapu rozwoju kartografii Tatr.

### Tatrzańskie panoramy i widoki

Na początku XVIII wieku, w czasie kiedy ukazała się mapa Kraya, daje się zauważyć duże zainteresowanie Tatrmi. Powstają wówczas charakterystyczne opracowania malarsko-kartograficzne – panoramy Tatr. Ich autorami są przede wszystkim mieszkańcy Spiszu. Pierwszą panoramę obejmującą całe „Tatry Spiskie” widziane z Wielkiej Łomnicy wykonał w 1717 roku Georg Buchholtz młodszy (1688-1737)<sup>6</sup>, wszechstronnie wykształcony kieźmarchanin, pedagog, znawca Tatr i literat. Kopię tego sztychu Buchholtza wykonaną techniką miedziorytu wydano w 1783 roku, już po śmierci autora<sup>7</sup>. W 1719 roku Georg Buchholtz wykonał jeszcze jeden, poglądowy, panoramiczny szkic Tatr Wysokich z Wielkiej Łomnicy pt. „Delineatio & Nomenclatura Montium Carpathicorum, qualiter sese Lomnitzae conspiciendi sistunt”.

Interesującą, poprawioną merytorycznie i dokładniejszą panoramę, z dobrze oddanymi proporcjami wysokościowymi narysował zielonawoniebieskim tuszem w 1719 roku István Berzeviczy, współwłaściciel Wielkiej Łomnicy, Huncowiec i Starej Leśnej, taternik, zdobywca tatrzańskich szczytów m.in. Murania. Panorama ta, o wymiarach 140 x 21 cm przez lata stanowiła wzorzec dla innych twórców panoram tatrzańskich. Długo uchodziła ona za zaginioną, ale w 1934 roku odnalazł ją w Bibliotece Albertina w Wiedniu profesor Józef Szaflarski<sup>8</sup>. Akwarelową panoramę

<sup>6</sup> Jego ojciec Georg Buchholtz starszy (1643-1724) znawca „spiskich gór śnieżnych” był autorem pierwszego opisu geograficznego Tatr, a brat Jakob (1696-1754) opisał szczyty tatrzańskie oraz ich zasoby naturalne: minerały, rośliny, zwierzęta.

<sup>7</sup> Jego brat Jakob zamieścił ją w swojej pracy pt. *Reise auf die Karpatischen Gebirge*, „Ungrisches Magazin” 1783, t. 4.

<sup>8</sup> J. Szaflarski *Poznanie Tatr. Szkice o rozwoju wiedzy o Tatrach do połowy XIX wieku*, Warszawa 1972.



naśladującą Buchholtza wykonał na początku XVIII wieku Antonius Schweitzer.

Baltazar Hacquet (1739-1815) profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, przyrodnik, znawca historii naturalnej w czterotomowym dziele pt. „Neueste physikalisch-politische Reisen durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen“ z 1796 roku zamieszcza dwie fantazyjne panoramy. Jedna to Tatry widziane od północy z Nowego Targu, a druga – Tatry od strony południowej ze Sławkowa.

Pod koniec XVIII wieku Tatry penetrował angielski podróżnik, botanik, mineralog i lekarz Robert Townson (1762-1827). Wyniki swoich badań opublikował po angielsku w dziele pt. „Travels in Hungary” z 1797 roku, które zawiera również interesujące miedzioryty, m.in. „Widok na Tatry z okolic Kieżmarmku”, „Widok na Tatry w okolicach Zielonego Stawu Kieżmarskiego”, „Widok na Jatkę od Zielonego Stawu Kieżmarskiego”.

Również Stanisław Staszic (1755-1826) w książce „O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski” wydanej w 1815 roku prezentuje panoramę Tatr wykonaną z nowotarskiego Działu według rysunku Zygmunta Vogla z 1804 roku, do którego miedzioryt sporządził francuski architekt i malarz Luis-Pierre Baltard (1764-1846).

Na początku XIX wieku można dostrzec zainteresowanie dworu austro-węgierskiego Tatrami i to nie tylko z powodów politycznych, gospodarczych i poszukiwania surowców mineralnych, ale także ze względów krajoznawczych. W sierpniu 1823 roku przybył do Nowego Targu i zatrzymał się w hotelu Herza<sup>9</sup> arcyksiążę Franciszek Karol, ojciec późniejszego cesarza Franciszka Józefa. Stąd robił on wycieczki do Bukowiny, Morskiego Oka, Doliny Kościeliskiej i Zakopanego<sup>10</sup>. W tym samym czasie komisarzem cyrkularnym w Nowym Sączu był Emanuel Kratochwil Kronbach (1778-1861), Czech z pochodzenia, wszechstronnie wykształcony na prestiżowych uczelniach w Pradze i Wiedniu filozof, prawnik, malarz. Bardzo interesujące, a mało znane, są jego opisy Galicji pomieszczone w 1821 roku w dziele pt.

„Darstellungen aus dem Königreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecer Kreise“. Do książki tej autor załączył litografie swojego autorstwa in folio przedstawiające Podhale i ziemię sądecką. Na dziewięciu z nich odnajdujemy widoki tatrzańskie, z polskiej i węgierskiej strony, w tym wedyty Nowego Targu, Szaflar i Ważca.

Wraz z rozwojem wiedzy o górach można prześledzić, jak z upływem czasu zmieniały się sposoby ich widzenia i przedstawiania znaków realistyczno-konwencjonalnych. Dziś oglądając najstarsze panoramy odnosimy wrażenie, że ich autorzy – Georg Buchholtz, Baltazar Hacquet, Ignatz Frank Gärtler de Blumenfeld, Zygmunt Vogel, Emanuel Kronbach wyobrażali sobie góry jako układane w szereg, oddzielone od siebie wyniosłe „słupy soli” lub pęki przedziwnych kopczyków. Takie fantazyjne przedstawianie gór było w tym czasie upowszechnioną i obowiązującą manierą. Dopiero od lat 30. XIX wieku artyści zaczęli dokładniej eksplorować Tatry, docierać do trudniej dostępnych miejsc, wspinac się na ich szczyty, poznawać ich majestat i przedstawiać je w sposób naturalistyczny. Warto tu wspomnieć o zasługach, jakie dla popularyzacji krajobrazu tatrzańskiego wniósł Bogusz Zygmunt Stęczyński (1814-1890), poeta i rysownik, który jako jeden z niewielu artystów docierał do miejsc niedostępnych i mało znanych ówczesnym turystom. Najważniejszym jego dziełem stał się poemat pt. „Tatry w dwudziestu czterech obrazach skreślone piórem i rylcem”, wydany w Krakowie w 1860 roku, w którym pomieścił 80 rysunków.

W tym samym czasie zaczęto też posługiwać się fotografią, która obrazy Tatr przedstawiała dokładnie, zgodnie z ich rzeczywistym wyglądem. Nie sposób wymienić tutaj wszystkich prekursorów fotografii tatrzańskiej. Na pewno nie możemy pominąć wkładu twórczego Karola Divalda (1830-1897), Melecjusza Dutkiewicza (1836-1897), Walerego Rzewuskiego (1837-1888), Alfreda Schouppé (1812-1899), Awita Szuberta (1837-1919). Na podstawie fotografii wykonywano wówczas rysunki, które później drukowano

<sup>9</sup> Dziś w dawnym hotelu Herza w Nowym Targu mieści się Ośrodek Współpracy Polsko-Słowackiej, siedziba Związku Euroregion „Tatry”.

<sup>10</sup> Por.: *Pobyt w Karpatach*, „Rozmaitości”, nr 61, 20 października 1823.

w czasopismach takich jak: „Kłosa”, „Wędrowiec”, „Przyjaciół Ludu”, „Opiekun Domowy”, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, „Zipser Bote”, „Tátra-Vidék”, „A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve” (wydawany również w języku niemieckim jako „Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereins”) itp. Jedną z pierwszych fotograficznych panoram Tatr zatytułowaną „Widok na pasmo Tatr w Dolinie Białki” zrobił w 1879 roku francuski lekarz, antropolog i socjolog Gustave Le Bon (1841-1931), a Gaston Charles Vuillier (1847-1915) na jej podstawie wykonał rysunek, który zreprodukowano w technice drzeworytu i opublikowano w Paryżu w 1881 roku, w Biuletynie Towarzystwa Geograficznego<sup>11</sup>. Podczas wyprawy w Tatry Gustawowi Le Bon towarzyszył i robił zdjęcia znany już wówczas nie tylko w Polsce krakowski fotograf Awit Szubert.

Z drugiej połowy XIX wieku pochodzą kolejne tatrzańskie panoramy. W miarę dokładny widok Tatr oddaje „Panorama Tatr Nowotarskich od Zakopanego” wykonana w 1860 roku przez księdza Eugeniusza Janotę (1823-1878), profesora uniwersytetu we Lwowie. Została ona zamieszczona w jego „Przewodniku w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin”. W tym samym czasie z okolic Szaflar koło Nowego Targu oraz z drugiej strony z Ważca panoramy Tatr wykonał Karl Kořistka (1825-1906), czeski geograf, geodeta i kartograf. Opublikował je w 1864 roku w pracy pt. „Die Hohe Tatra in den Central-Karpaten”<sup>12</sup>. Natomiast rozległą panoramę Tatr od Poronina narysował Gustaw Lettner (1819-1890). Litografia wykonana została przez rytownika Józefa Swobodę we Lwowie w Zakładzie Kornela Pillera około 1880 roku.

Interesującą panoramę Tatr z Popradu zamieścił w swoim przewodniku pt. „Die Hohe Tatra” Karl Kolbenheyer (1841-1901), wybitny topograf niemiecki, który położył wielkie zasługi w dziedzinie pomiarów wysokości szczytów tatrzańskich<sup>13</sup>.

Po polskiej stronie wielkim popularyzatorem Tatr i Zakopanego był Walery Eljasz-Radzikowski (1841-1905) malarz, taternik, fotograf, znawca kultury tatrzańskiej i wydawca dziesiątków przewodników po Tatrach i Podhalu. Przedstawienie całego jego dorobku zasługuje na oddzielne opracowanie. Tutaj chciałbym pokazać jedynie „Widok Tatr od północy z polany Głodówki we wsi Bukowinie” oraz „Tatry Bielskie z Filipskiego Wierchu”.

Prezentację panoram dopełniają trzy ilustracje publikowane w XIX-wiecznych czasopismach, przedstawiające najbardziej popularne miejsca w polskich Tatrach: „Morskie oko w Tatrach, w obwodzie sandeckim” rysunek Adama Gorczyńskiego z „Przyjaciół Ludu” z 1839 roku, „Skały Gewont w Dolinie Strążyskiej w Tatrach” drzeworyt Jana Styfięgo według rysunku Alfreda Schouppęgo z „Kłosów” z 1866 roku oraz „Dolina «Pięciu stawów» w Tatrach” rysunek Feliksa Brzozowskiego z „Tygodnika Ilustrowanego” z 1887 roku.

Na zakończenie słów kilka o nieistniejącej już gigantycznej panoramie Tatr. Otóż, doktor Henryk Lgocki z Krakowa w czasie wycieczki do Doliny Kościeliskiej w towarzystwie malarzy Włodzimierza Tetmajera i Wincentego Wodzinowskiego w czerwcu 1894 roku wpadł na pomysł realizacji panoramy Tatr. Walery Eljasz-Radzikowski poradził, aby malowano ją ze szczytu Miedzianego. Praca trwała dwa sezony letnie, zaangażowano w nią liczną grupę malarzy, którzy wykonywali szkice w plenerze. Na czele tej grupy stali Stanisław Janowski i Ludwik Boller. Następnie właściwe prace malarskie wykonywano w wielkiej pracowni malarskiej w Monachium. Panoramę ukończono w 1896 roku. Miała ona imponujące wymiary: 115 metrów długości i 16 metrów szerokości, czyli liczyła 1840 m<sup>2</sup> powierzchni. Dla porównania panorama Raclawicka ma 1710 m<sup>2</sup>. Po pokazie w Monachium, w listopadzie 1896 roku wystawiono ją w Warszawie, gdzie wzniesiono specjalny pawilon na Dynasach. Przewod-

<sup>11</sup> Gustave Le Bon. *Francuz w Tatrach*, wstępem i przypisami opatrzył W. Siarzewski, TPN, Zakopane 2009.

<sup>12</sup> Ten geograficzny opis Tatr został przez niego ogłoszony w 1864 roku w „Ergänzungsheft No. 12 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen”.

<sup>13</sup> Ta panorama została załączona do piątego wydania tego przewodnika z roku 1882.

nik po tej panoramie w języku polskim i rosyjskim napisał Kazimierz Tetmajer. To ogromne dzieło malarskie kosztowało ponad 100.000 rubli srebrem. Niestety, zawiedli widzowie i panoramę wystawiono na licytację. Chciano za nią 90.000 rubli, ale nie znaleźli się nabywcy i dopiero w połowie czerwca 1899 roku została ona sprzedana za 1461 rubli. Zakupił ją Leopold Engman. Następnie połowę płótna odkupił od niego Jan Styka, który namalował na nim swój wielki obraz pt. „Męczeństwo pierwszych chrześcijan”. Świat artystyczny potępił Stykę, a w czasopiśmie „Strumień” w 1900 roku ukazał się artykuł pt. „Morderstwo artystyczne”. I tak zakończyła swój żywot jedna z najwspanialszych panoram Tatr. Jej ogrom możemy dziś sobie jedynie uświadomić oglądając „Widok z Miedzianych ku południowi” Walerego Eljasza-Radzikowskiego<sup>14</sup>.

### *Weduty miast z Tatrami w tle*

Obok panoram najstarsze wizerunki Tatr odnajdujemy na wedutach. Na początek otworzymy jedną z pierwszych drukowanych kronik świata „Kronikę norymberską” Hartmanna Schedla z 1493 roku. Zamieszczono tam fantazyjną rycinę Krakowa, na której na południe od miasta wylaniają się górskie szczyty. Przyjmujemy umownie, że są to Tatry.

Jest rok 1676. W tym czasie dynamicznie rozwija się jedno z najwspanialszych spiskich miast – Lewocza. Nieznany wedutysta przedstawia jej widok z murami miejskimi i dominantami wież kościelnych, na tle Lewockich Wierchów i Tatr Wysokich.

Weduty miejscowości położonych wokół Tatr stały się bardzo modne na przełomie XVIII i XIX wieku zapewne pod wpływem szwajcarskich i niemieckich malarzy, którzy masowo zaczęli wytwarzać pamiątki z podróży. Te widoki upowszechniły się również w Polsce i na Węgrzech. Były one reproduktowane w książkach i czasopismach, ale pojawiały się również na różnego rodzaju drukach, np. w legitymacjach Towarzystwa Tatrzańskiego i Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego, na papierze listowym itp.

Na wedutach z Tatrami w tle najczęściej pojawiał się Kieżmark, który w tym czasie był jednym z najważniejszych miejskich ośrodków gospodarczych i kulturowych po południowej stronie Tatr. Położenie Kieżmarku u podnóża monumentalnych Tatr Wysokich oraz jego imponująca architektura z zamkiem, kościołami i budowlami: liceum, ratuszem i starymi kamieniczkami stanowiły doskonałe tworzywo dla wedutystów. Miasto rysowali i utrwalali różnymi technikami wybitni i znani autorzy tacy, jak Johann Georg Lumnitzer (płyta miedziana z 1814 roku), Jakob Alt i Josef Zahradniczek (rysunek i litografia datowana na lata 1840-1860), Jozef Molnár (litografia z lat 1830-1870), Ludwig Rohbock i Franz Hablitschek (staloryt z 1860 roku). Najwięcej wedut Kieżmarku znajduje się w zbiorach Muzeum w Kieżmarku. Warto zwrócić uwagę, że interesujące wizerunki Tatr z okolic Kieżmarku zamieścili wcześniej w swoich pracach także wspomniani już Robert Townson i Emanuel Kratochwil Kronbach. Ciekawe są również widoki Kieżmarku nieznanymi autorów, opublikowane w „Die Erde oder Natur und Kunst in treuen Farbenbilder” oraz czasopiśmie „Przyjacieli Ludu”. Również Bogusz Zygmunt Stęczyński wykonał widok kieżmarskiego zamku z Tatrami w tle i zamieścił go w książce pt. „Tatry w dwudziestu czterech obrazach skreślonych piórem i ryłcem” z 1860 roku.

Nie sposób pominąć interesujących wedut innych słowackich miejscowości m.in.: Lewoczy (akwaforta Luizy Kotz datowana na lata 1800-1850), Strażek (gwasz Jana Jakuba Müllera z 1820 roku), Ważca (litografia Emanuela Kronbacha z 1821 roku), Sławkowa (staloryt Ludwiga Rohbocka i Franza Hablitschka z 1860 roku), Łomnicy (rycina S. Müllera z 1825 roku), Smokowca (litografia Gusztava Heckenasta i Alojza Rohna z 1855 roku).

Na wedutach po polskiej stronie dominuje Nowy Targ, jedyne w tym czasie miasteczko po północnej stronie Tatr. Znane są też weduty z widokami Szaflar i Zakopanego. Południowe Podtatrze, a szczególnie Spisz z licznymi miastami, od średniowiecza do XIX wieku było lepiej rozwinięte gospodarczo i kulturowo niż położone po północnej stronie Tatr Podhale. Na początku XIX wieku

<sup>14</sup> Por.: A. Chowański, *Panorama Tatr*, „Taternik” nr 2/1968 oraz J. Fedirko, *Największy polski obraz*, „Alma Mater” maj 2010, nr 125.

znaczenie Nowego Targu było niewielkie, a Zakopane było jeszcze małą wioską. Pierwsi odkrywcy Tatr, zarówno Polacy, jak i cudzoziemcy, podróżowali do gór na góralskich wózkach z Krakowa przez Nowy Targ. Tu zwykle zatrzymywali się na nocleg. Zachowało się z tamtego okresu wiele opisów Nowego Targu, publikowanych w książkach i czasopismach. Również liczni artyści i amatorzy wykonywali obrazki z podróży, utrwalające widoki tego miasta na tle rozległej tatrzańskiej panoramy. Mało znane ryciny o tematyce tatrzańskiej sporządził piórkciem i tuszem około 1809 roku Ignatz Frank Gärtler de Blumenfeld, pierwszy leśniczy utworzonej C.K. kamery nowotarskiej<sup>15</sup>. Na jednej z nich oddaje on szczegóły architektury i zabudowy Nowego Targu z początków XIX wieku z kościołami św. Anny i św. Katarzyny, ratuszem, dworem i szkołą. W tle natomiast widzimy naiwne i fantazyjne przedstawienie panoramy Tatr.

Kilka lat później Nowy Targ, Podhale i Tatry odwiedził Emanuel Kratochwil Kronbach (1778-1861), ówczesny komisarz cyrkułu w Nowym Sączu. Z podróży tej utrwalił na litografiach widoki Nowego Targu, Szaflar, Zakopanego i Tatr, które opublikował w 1821 roku. O swoich wrażeniach dotyczących widoku Nowego Targu pisał:

Każdego z wędrowców mile zaskoczy widok Kotliny nowotarskiej, skoro tylko ujrzy ją po mozolnej, uciążliwej podróży, wąskimi drogami wzdłuż rwących strumieni i potoków, przez kołyszące się mosty, głębokie przepaście i gęste, duszną woń wydające lasy jodłowe. Jakże piękna jest to podłużna kotlina, stanowiąca dla pełnego zachwytu oka wędrowca wspaniałą panoramę. W oddali błyszczą woda; to wije się dostępną dla tratw rzeka Dunajec, chowająca w swych ramionach miasteczko Nowy Targ, z którego pleców wystrzelają w niebo potężne Karpaty<sup>16</sup>.

W 1837 roku Adam Gorczyński (1805-1876), uznany malarz wykonał rysunek panoramy Nowego Targu, który litografował Karol Auer, a odbitkę wydano we lwowskim Zakładzie Kornela Pillera. W zbiorach nowotarskiego Muzeum Podhalańskiego znajduje się również obraz olejny Gorczyńskiego przedstawiający podobny widok miasta.

Interesujący widok Nowego Targu z Tatrami narysował w 1842 roku Rudolf Alt (1812-1905), a litografię wykonał Josef Zahradniczek. Opublikowana ona została w Wiedniu w wydawnictwie pt. „Königreich Galizien nach original Handzeichnungen von Jakob und Rudolf Alt, Sandecer Kreis“.

Ze wzgórza nad Nowym Targiem na południowych stokach Gorców w 1851 roku Bogusz Zygmunt Stęczyński wykonał widok miasta z Tatrami, którego opis zawarł w poemacie:

... Nowy Targ z daleka widziany;  
Którego na tle Tatrów farnej wieży głowa  
Unosi się – jak gdyby w koronie królowa  
Panując nad miastem, czerstwem stojąc  
zdrowiem,  
U której liczne domy rozsypane mrowiem. (...)  
Idźmy na pagórek przy Dunajcu –  
czarnym,  
Gdzie kościółek przed laty był  
przybytkiem farnym; (...)  
W którym skromne ołtarze i obrazy  
skromne  
Jeszcze będą istniały na czasy potomne!  
Stąd oko niewstrzymane, aż na Tatry płynie,  
Buja długo – i spocznie na długiej  
równinie.<sup>17</sup>

\*\*\*\*\*

<sup>15</sup> Po zajęciu Nowotarszczyzny przez Austrię w 1774 roku zreorganizowano dotychczasowy zarząd starościński. Majątek starostwa nowotarskiego włączono do nowo utworzonej C.K. kamery z austriackim administratorem.

<sup>16</sup> E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien, insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise*, Wiedeń 1823.

<sup>17</sup> B. Z. Stęczyński, *Tatry w dwudziestu czterech obrazach skreślone piórem i rylcem*, Kraków 1860.



W moim wystąpieniu świadomie pominąłem dorobek artystyczny znakomitych XIX-wiecznych malarzy Tatr – Jana Nepomucena Głowackiego (1802-1847), Aleksandra Kotsisa (1836-1877), Wojciecha Gersona (1831-1901), Alfreda Schoppé (1812-1899), Petera Michala Bohúňa (1822-1878), Ferdinanda Katony (1864-1932), Ladislava Mednyánszkiego (1852-1919) i innych, którzy zasłynęli jako wybitni pejzażyści i odkrywcy krajobrazu tatrzańskiego. Ich twórczość szeroko znana i upowszechniona w różnego rodzaju opracowaniach wychodzi jednak poza ramy mojego referatu. Moim celem było bowiem całościowe spojrzenie na najstarszą ikonografię Tatr, zestawienie i porównanie, bodaj czy nie po raz pierw-

szy, graficznych wizerunków tatrzańskich, widzianych zarówno z północnej jak i południowej strony. Zdaję sobie sprawę, że jest to zaledwie przyczynek do tej arcyciekawej i rozległej problematyki. Jestem jednak przekonany, że znajdą się polscy i słowaccy znawcy przedmiotu, którzy w ramach wspólnych transgranicznych projektów przygotują obszerne, interdyscyplinarne, monograficzne opracowanie poświęcone tej tematyce.

W referacie nie zamieszczam ilustracji omawianych przeze mnie najstarszych przedstawień Tatr. Wszystkich zainteresowanych odsyłam do książki pt. „Najstarsze wizerunki Tatr”, Związek Euroregion „Tatry”, Nowy Targ 2010.

## ERIKA CINTULOVÁ

# KIEŽMARK I TATRY WYSOKIE

Kieżmark – zabytkowe miasto położone u podnóża malowniczych Tatr Wysokich, pełne uroczych zakątków, cennych zabytków, charakteryzujące się niepowtarzalną atmosferą – od dawien dawna tworzy symbiozę z tatrzańską scenerią. Już w najstarszych źródłach historycznych znajdujemy wspaniałą dowód powiązania Kieżmarku z Tatrami Wysokimi. Chodzi o dokument z 1655 r., w którym cesarz Ferdynand III potwierdził prawa miejskie Kieżmarku. Zawiera on 5 pergaminowych kart opatrzonych pieczęcią władcy. Na stronie tytułowej w kartuszu widnieje ręcznie malowana panorama Tatr, na której pierwszym planie przedstawiono Kieżmark. Jest to najstarszy widok miasta i prawdopodobnie jeden z pierwszych wizerunków Tatr.

W zbiorach Muzeum w Kieżmarku znajduje się cenny eksponat z 1814 r. – miedzioryt Johanna Georga Lumnitzera zatytułowany „Panorama Kieżmarku”. Twórczość jej autora skupiała się głównie na pejzażach, portretach postaci historycznych i wędutach. Rycina Lumnitzera to węduta Kieżmarku przedstawiająca wspaniałe historyczne budowle, w których tle widzimy mo-



*Kieżmark z Tatrami Wysokimi według ryciny J. G. Lumnitzera z 1814 r.*

numentalne Tatry Wysokie. Opisywany miedzioryt służył niegdyś jako wzór do wykonywania pieczęci na dokumentach, wydawanych przez władze miasta i cechy. Później wykorzystywano go w wianie lokalnej gazety „Karpathen-Post”.

Najstarsze źródła pisane dotyczące historii Kieżmarku pochodzą z 1269 r., kiedy król Bela IV nadał mu prawa miejskie. Wtedy też wyznaczono granice miasta, które przebiegały w taki oto sposób: „... następnie idzie w górę do drogi, gdzie znajduje się granica, potem idzie do lipy, stamtąd kieruje się ku lasowi, a przez las do szczytu Tatr, a stamtąd ze szczytu idzie ku potokowi Biała Woda (Bystrzyca) i przez tenże potok Biała Woda schodzi w dół, gdzie graniczy ze Strażkami (Ewr – ÖR). Potem od potoku Biała Woda przechodzi do drogi, po której schodzi obok kościoła św. Michała w dolinę, przez nią do mostu, poniżej mostu po głównej drodze wraca do potoku Biała Woda, gdzie skręca ku rzece Poprad ...”<sup>1</sup>.

Miasto Kieżmark to jedna z najstarszych miejscowości, które zaczęły powstać pod Tatrami Wysokimi. Dzięki swojemu korzystnemu położeniu miasto rozwijało się i rozrastało, aż z czasem stało się jednym z najważniejszych ośrodków na Spiszu. Przyczyniły się do tego także różne przywileje, które Kieżmark otrzymywał od momentu swojego powstania aż do XV w., takie jak: prawo miecza, prawo dwóch dorocznych jarmarków, prawo wolnego wyrębu drewna, prawo wolnego połowu ryb... Na początku do pierwszych słowiańskich mieszkańców miasta dołączyli koloniści niemieccy. W okresie ponad siedmiu wieków w Kieżmarku osiedlili się Słowacy, Niemcy, Węgrzy, Polacy, Rusini, Żydzi, Romowie. Ich wzajemne poczucie wspólnoty i tolerancji stało się trwałym elementem wartości kulturowych Kieżmarku – czy to pod względem duchowym czy materialnym. Przykładem dobrych relacji między różnymi narodowościami w mieście było chociażby sławne

<sup>1</sup> KOVÁČIK, A.: Pamätné miesta [w:] Kežmarok, Bratislava, 1969, s. 81.

kieżmarskie liceum, w którym studiowali i pracowali uczniowie oraz profesorowie z różnych zakątków świata. Cenna zabytkowa starówka Kieżmarku powstała i rozrastała się dzięki architektom, budowniczym, sztukatorom, zdunom, malarzom itp., którzy nie zawsze byli z pochodzenia Słowakami czy Słowianami. W archiwach, kronikach, metrykach znajdujemy niezliczoną ilość przykładów potwierdzających, że Kieżmark był miastem, w którym mieszkali i tworzyli ludzie różnych narodowości.

Tatry Wysokie, mimo że znajdują się na słowacko-polskim pograniczu, nie stanowiły dla migracji mieszkańców nieprzebytej bariery – wręcz przeciwnie – łączyły. Od czasów, kiedy na tych terenach stanęła noga pierwszych osadników, Tatry wywoływały wielki respekt i szacunek, a być może nawet strach przed ich nieznanym, pełnym tajemnic majestatem. Liczne historie i opowiadania nosiły znamię mistyki i fantazji. Jednak człowiek jako istota ciekawa świata dąży do poznania i „odczarowania” nieznanego. Kim byli pierwsi odkrywcy Tatr?

„Pasterze, zbójnicy, myśliwi czy poszukiwacze skarbów penetrujący teren z różnymi talizmanami w rękach, które na podstawie różnych znaków miały im zagwarantować dotarcie do stosów złota, srebra czy kamieni szlachetnych”<sup>2</sup>.

Ivan Houdek w swojej książce „Osudy Wysokich Tatier”<sup>3</sup> pierwszych zdobywców Tatr opisuje w ten sposób: „... zielarze, poszukiwacze korzonków..., góralscy pasterze, Wołosi..., rybacy, myśliwi, kłusownicy..., drwale..., ale także „chłopcy z gór” i inni „dywersanci”, którzy znajdowali schronienie w Tatrach“. W swojej książce pisze on dalej: „Licznych obserwowanych tu zjawisk przyrodniczych nie potrafili wyjaśnić w naturalny sposób, więc pomagali sobie siłami i bytami nadprzyrodzonymi. Obok świata surowej rzeczywistości, trudów codziennej walki o przetrwanie stworzyli sobie świat fantastyczny, do którego uciekała dusza jednostki zmęczonej trudami życia.”<sup>4</sup>



*Fotografia zielarza z Tatr Wysokich*

Jest wielce prawdopodobne, że i ci ludzie byli różnej narodowości, ale z całą pewnością możemy powiedzieć, że kieżmarczanie należeli do pierwszych zdobywców tatrzańskich szczytów i dolin.

W polskich słownikach biograficznych i leksykonach znajduje się nazwisko naszej pierwszej znanej turystki – Beaty Łaskiej<sup>5</sup> z Kościeleckich primo voto Ostrogskiej, małżonki jednego z właścicieli zamku kieżmarskiego Olbrachta Łaskiego. W leksykonie podaje się, że według źródeł była to pierwsza tatrzańska turystka – wybrała się w Tatry 11 czerwca 1565 r. Po powrocie z wycieczki nad Zielony Staw w Dolinie Kieżmarskiej Białej Wody małżonek kazał ją zamknąć w jednej z wież kieżmarskiego zamku, gdzie spędziła długi okres swo-

<sup>2</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava, 1990, s. 83.

<sup>3</sup> HOUDEK, Ivan: Osudy Vysokých Tatier, Slovotur, 1951, s. 34-43.

<sup>4</sup> Tamże.

<sup>5</sup> PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk: Wielka encyklopedia tatrzańska, Poronin, 2004, s. 684-685.

jego życia od 1565 do 1573 r. Zmarła 24 lipca 1576 r., krótko po uwolnieniu przez kolejnego właściciela zamku Jana Ruebera. Współczesnym turystom smutne losy szlachianki w zamku kieżmarskim przypomina rekonstrukcja jej stroju, zaprojektowana i uszyta przez znaną polską kostiumolog – dr Marię Molendę, która przeprowadziła badania źródeł i przedmiotów z tamtego okresu.



*Rekonstrukcja stroju Beaty Łaskiej*

Pierwsza wycieczka turystyczna w Tatry Beaty Łaskiej została także przedstawiona na dużej malowanej mapie Tatr Wysokich, która znajduje się w zbiorach Muzeum w Kieżmarku na zamku. Mapa ma wymiary 2,45 x 3,95 m i pochodzi z 1938 r. Jej autorem jest profesor Ernest Scholtz, który

wykonał mapę na podstawie projektu dr. Jána Lipťáka. Ten unikalny eksponat ma niebywałą wartość informacyjną. Znajdujemy tu wszystkie dane faktograficzne, które są związane z historiografią Tatr Wysokich: tatrzańską florę i faunę, wiadomości krajoznawcze, oryginalne nazwy miast i miasteczek, znane osobistości, które miały wkład w powstanie osad tatrzańskich, najważniejsze pierwsze wejścia na tatrzańskie szczyty. W dolnej części mapy przedstawiono wszystkie znane historyczne budynki Kieżmarku: drewniany kościół artykularny (obecnie zabytek UNESCO), nowy kościół ewangelicki, ratusz, renesansową dzwonicę, kościół św. Krzyża (obecnie bazylika mniejsza) i zamek kieżmarski.



*Mapa Tatr Wysokich prof. Scholtza z 1938 r.*

Mapa ta przyciąga uwagę nie tylko z powodu realistycznej prezentacji tatrzańskich szczytów, ale także dzięki namalowanym postaciom ich zdobywców (z podaniem dat i nazwisk): J. Still 1834, G. Buchholtz 1664, R. Townson 1793, David Frölich 1615, Frater Cyprianus 1766, Adam Kalstein 1650... Kim byli ci ludzie i jakie są ich zasługi, skoro ich sylwetki znalazły się na tej mapie?

Na Gerlachu znajduje się postać J. Stilla z datą 1834. Nazwiska pierwszych zdobywców legendarnego Gerlachowskiego Kotła wiążą się z historią zdobywania najważniejszych szczytów. Właśnie tamtędy prowadziły bowiem najstarsze historyczne wejścia na Gerlach. Pierwsza znana próba zdobycia szczytu pochodzi z 1834 r. Trzej mężczyźni z podtatrzańskich wiosek: Johann Still, Martin Spitzkopf-Urban i Johan Gelhof wraz z nieznanymi myśliwymi kozic wybrali się wzdłuż południowych krawędzi Gerlachowskiego Kotła



przez Urbanowe Turnie. Co prawda sami temu później zaprzeczali, ale bez wątplenia wybierali się na sam szczyt. Dotarli jednak jedynie pod dzisiejsze Urbanowe Turnie, gdzie prawdopodobnie do powrotu zmusił ich trudny teren<sup>6</sup>. Nazwisko J. Stilla podawane jest także w polskiej encyklopedii<sup>7</sup>, gdzie możemy przeczytać, że Still był również przewodnikiem tatrzańskim, który wprowadzał turystów ze Smokowca na Łomnicę – do 1861 r. był na tym szczycie 80 razy. W 1872 r. wprowadził on pierwszego turystę na Gerlach. Był jednym z najsłynniejszych przewodników tatrzańskich. Swojej pasji nie wyrzekł się nawet w wieku 70 lat.

Na mapie przy Sławkowskim Szczycie możemy zobaczyć, że jako pierwszy zdobył go Juraj Buchholtz st. w 1664 r. W 1688 r. przybył on do Kieżmarku, gdzie był protestanckim pastorem aż do 1705 r. „Tu przeżył ciężkie czasy kontrreformacji, szykanowania i groźby zesłania na galery. Przed prześladowaniami uratowały go Tatry.”<sup>8</sup> Buchholtz należał do pełnych zapału miłośników i specjalistów Tatr. Swoje wejście na Sławkowski Szczyt opisał w rodzinnej kronice, którą opublikowano 49 lat po jego śmierci.

Miłość do Tatr odziedziczyli także jego dwaj synowie – Juraj młodszy i Jakub. Na mapie przedstawiono Juraja Buchholtza młodszego, który siedzi ze szkicownikiem w ręku. Przy postaci podano nazwisko J. Buchholtz d.j. 1717. Urodził się on w Kieżmarku, gdzie później piastował stanowisko rektora w liceum ewangelickim i jednocześnie był kaznodzieją dla słowackich ewangelików w Kieżmarku. Poświęcił się fizyce, astronomii, meteorologii. „Według wzoru ojca Juraj narysował panoramę Tatr i podpisał każdy szczyt. Ich nazwy nie różnią się nawet za bardzo od dzisiejszych – tylko Łomnica kiedyś nazywała się Kieżmarskim Szczytem... Za swoje artykuły naukowe Juraj Buchholtz młodszy został mianowany członkiem Erfurckiego i Wrocławskiego Towarzystwa Przyrodniczego. Stał się pierwszym mieszkańcem

Kieżmarku, którego trzechsetną rocznicę urodzin UNESCO uczciło organizując na jego cześć specjalne uroczystości.”<sup>9</sup> Jego brat co prawda nie został uwieczniony na wspomnianej mapie, ale był przede wszystkim znanym mineralogiem, zielarzem i poszukiwaczem skarbów. W 1752 r. przesłał na cesarski dwór w Wiedniu bogaty zbiór zebranych minerałów i unikatów przyrodniczych. Z jego inicjatywy w Tatry przybyła komisja cesarska, która miała potwierdzić albo obalić teorię o ukrytych tatrzańskich skarbach. Jak dotąd nie odnaleziono informacji o powodzeniu tej misji, ale nazwisko Jakuba Buchholtza zapisało się w annałach dzięki temu, że z tatrzańskich minerałów wykonał pierwszą plastyczną mapę Tatr.

Wróćmy do innych informacji, które znajdują się na malowanej mapie Tatr Wysokich. Przy Łomnicy umieszczono datę jej zdobycia przez Roberta Townsona. Był to znany przyrodznawca i badacz. To chyba jeden z pierwszych zdobywców Łomnicy, choć prawdopodobnie na ten szczyt ktoś wszedł już wcześniej, ale niestety jego nazwisko nie zachowało się do naszych czasów. „Na Łomnicę wszedł 16 sierpnia (*przyp.* 1793 r.) z Doliny Małej Zimnej Wody... Swoje wiadomości o Tatrach opublikował w XV-XVII rozdziale dzieła *Travels in Hungary in the year 1793* (Londyn, 1797 r., w tłumaczeniu francuskim w Lipsku, 1800 r.), które przez długi czas było za granicą jednym z ważniejszych dzieł o Tatrach. Znajdują się w nim trzy miedzioryty: *Widok na Tatry od Kieżmarku, Zielony Staw Kieżmarski i Tatry Bielskie.*”<sup>10</sup>

Sąsiedni – Kieżmarski Szczyt – zdobył w 1615 r. kieżmarski matematyk i astronom Dávid Frölich. Znana historyk Nora Baráthová w swojej książce pisze<sup>11</sup>: „W czerwcu 1615 r. w Tatry wraz z dwoma przyjaciółmi wybrał się były uczeń kieżmarskiej szkoły Dávid Frölich (1595-1648). Nie pierwszy raz był w Śnieżnych Górach, jak kiedyś nazywano Tatry. Często przychodził tu pod opieką Dávida Praetoria, który był wychowawcą i opiekunem

<sup>6</sup> [http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy\\_Gerlachovskeho\\_stitu](http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy_Gerlachovskeho_stitu)

<sup>7</sup> PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk: op. cit., s. 1152.

<sup>8</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: op. cit., s. 86.

<sup>9</sup> Tamże, s. 87.

<sup>10</sup> HOUDEK, Ivan: op. cit., s. 73.

<sup>11</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: op. cit., s. 85-86.

Frölichu... Dávid opisał swoje wejście... W 1639 r. wydał łacińską pracę *Medulla Geographiae Practicae*, gdzie opisał szczegóły swojego wejścia. Szkoda, że zapomniał o jednej – najistotniejszej – informacji: nie napisał, na jaki szczyt w Tatrach właściwie wyszedł. Historycy po wielu polemikach doszli do wniosku, że najprawdopodobniej był to Kieżmarski Szczyt.”

Po Frölichu w czerwcu 1654 r. Kieżmarski Szczyt zdobył „...pierwszy „cudzoziemiec” Daniel Speer (1637-1707), pochodzący z Wrocławia, znany jako węgierski *Simplicissimus*<sup>12</sup>, który swoją wyprawę wspomina tak: „Te karpaccie góry nazywane przez Słowaków Tatry czy Góry Śnieżne są o wiele wyższe niż szwajcarskie, tyrolskie lub sztajerskie...”<sup>13</sup> Dalej możemy przeczytać: „Zdobycy zapisali nazwiska i narodowość na pergaminie, który włożyli do blaszanego pudełka... a że tych pudełek było tam już sporo, znaczy, że na Kieżmarskim Szczycie stało już wcześniej wielu turystów. Jaka szkoda, że *Simplicissimus* nie sprawdził i nie zapisał ich nazwisk, historia zdobywania Tatr Wysokich byłaby bogatsza o nazwiska pierwszych pionierów i badaczy.”<sup>14</sup> Postać *Simplicissimusa* węgierskiego również znajduje się na wspomnianej mapie Tatr Wysokich.

Ojciec Cyprian – znany mnich kamedulski z Czerwonego Klasztoru nad Dunajcem z połowy XVIII w. – pozostawił po sobie cenny zielnik roślin leczniczych wraz z receptami ich stosowania. Spośród 272 pozycji około 40 pochodzi z terenów północnej części Tatr Wysokich.

Ostatnia postać z tatrzańskich szczytów to Adam Kaltstein (pierwsza połowa XVII w.) – znany jako inspektor kościelny i burmistrz Spiskiej Białej. Był zapałonym poszukiwaczem skarbów, co niestety tragicznie się dla niego skończyło. Zginął szukając drogocennych znalezisk w 1650 r. na Bujaczym Wierchu. Jego śmierć opisał w dziele *Das weit und Breit erschollene Zipser Snee-Gebürg* Juraj Buchholtz st. Ludzie mówili także o tym, że zastrzelił go jego konkurent. Kaltstein jest pierwszą potwierdzoną pisemnie ofiarą śmiertelną w Tat-

rach. Bez wątpienia ginęli także inni, ale nie zachowały się o tym żadne pisemne informacje.<sup>15</sup>

Na mapie znajdziemy także postać Simeona Bieleka oraz datę 1674-1679. Był to znany proboszcz ewangelicki z Huncoviec, który w okresie kontrreformacji znalazł schronienie w okolicy Małej Rakuskiej Czubki, gdzie spędził 5 lat.

W okolicy Górnego i Dolnego Smokowca przedstawiono postać hrabiego St. Csáky i rok 1793. W owym roku wybudował on mały domek myśliwski, do którego zapraszał swoich gości. Dało to początek przyszłej osadzie Smokowiec. Osada ta – pierwsza taka w Tatrach Wysokich – już w 1797 r. pełniła funkcje letniska. Do gwałtownego rozwoju Smokowca doszło w połowie XIX w., kiedy wraz z rosnącą liczbą turystów zwiększyła się także ilość hoteli, restauracji i sanatoriów.

Bezspornie do dalszego rozkwitu turystyki w Tatrach przyczyniło się wybudowanie w 1871 r. linii kolejowej Koszycko-Bohumińską do Popradu. Powstanie kolejki z Popradu do Zimnej Wody i Łomnicę Tatrzańską w 1895 r. przyniosło niezwykle rozkwit turystyki. Rozwój techniczny znalazł odbicie w kolejnych planach i staraniach o poprawę jakości usług turystycznych. Dzięki temu powstała kolejka linowa z Łomnicy Tatrzańskiej do Łomnickiego Stawu. To pionierskie rozwiązanie zostało również przedstawione na mapie profesora Scholtza. W związku z tym, że mapa została wykonana w 1938 r., znajduje się tam tylko trasa kolejki na odcinku Tatrzańska Łomnica – Łomnicki Staw. Ze źródeł historycznych wiadomo, że linia Tatrzańska Łomnica – Łomnicki Staw została uruchomiona w 1937 r. W 1936 r. rozpoczęto budowę stacji Start i Łomnica. Pierwsza jazda próbna kolejki linowej na stację na szczycie Łomnicy miała miejsce w 1940 r. W latach 1936-1940 prowadzono prace budowlane na tych odcinkach, ale na mapie ich nie ma. Od 19.12.1941 r. kolejka zaczęła regularnie służyć turystom.

Malowana mapa Tatr Wysokich, która znajduje się w zbiorach Muzeum w Kieżmarku, niewątpliwie przyciąga uwagę turystów nie tylko swoimi

<sup>12</sup> Tamże, s. 86.

<sup>13</sup> Tamże, s. 86.

<sup>14</sup> Tamże, s. 86.

<sup>15</sup> <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php?tatry=181>

rozmiarami, ale przede wszystkim informacjami, które w bardzo ciekawej formie przekazali nam profesorowie Scholtz i Lipták.

Tematykę dotyczącą Kieżmarku i Tatr Wysokich można z historycznego punktu widzenia podzielić na kilka okresów: pierwszych odkrywców Tatr, pierwszych turystycznych i alpinistycznych wejść oraz zakładania towarzystw, które przyczyniły się do rozwoju schronisk, oznakowania szlaków i wydawania materiałów promocyjnych.

Wielu z tych, którzy złotymi zgłoskami wpisali się w historię odkrywania Tatr nie udało się tu wymienić: Daniel Praetorius, Kristián Augustini ab Hortis, Belsazar Hacquet, Daniel Fischer, Juraj Bohuš... Ale nie można nie wspomnieć człowieka, który przez całe swoje życie przekazywał i starał się wszczepić młodzieży miłość i szacunek do tych gór – profesora Alfréda Grosza (1885-1973).

Nazwisko profesora Grosza jest bardzo dobrze znane nie tylko na Słowacji, ale również w Polsce. Zasłynął jako miłośnik Tatr Wysokich i ludzi, którzy mieszkali pod Tatrami. Świadczy o tym przede wszystkim jego bogata twórczość fotograficzna i bardzo obszerne materiały dokumentalne. W zbiorach Muzeum w Kieżmarku zachowała się książka z adresami przyjaciół A. Grosza, gdzie wśród adresów najróżniejszych osobistości z Kanady, Indii, Węgier, Niemiec, Austrii, Ameryki pojawiają się takie nazwiska jak Mieczysław Radkiewicz – Zakopane, Witold H. Paryski – Zakopane. Interesujący jest także zeszyt z rękopisami A. Grosza zawierający polskie i góralskie piosenki. Jego nazwisko wymieniane jest również w polskich słownikach biograficznych. W annałach alpinizmu zapisał się 119 pierwszymi wejściami na różne szczyty i 8 nowymi wejściami w warunkach zimowych. Godny podziwu jest także fakt, że mimo tak dużej ilości organizowanych przez niego wypraw, żaden z ich uczestników nie uległ wypadkowi. Jego imię jako jedynego mieszkańca Kieżmarku noszą żleb i filar w północno-wschodniej ścianie Sławkowskiego Szczytu, którymi Grosz wraz z Jurajem Lingschem dnia 14 sierpnia 1924 r. dokonał pierwszego wejścia na ten szczyt. Dla uczniów zakupił po 10 kompletnych strojów alpinistycznych i narciarskich<sup>16</sup>.

Rozwój techniczny na przełomie stuleci dawał nowe możliwości poprawy jakości usług w Tatrach. W 1884 r. rozpoczęto telefonizację, a w 1904 r. elektryfikację Tatr Wysokich. Dzięki rozwojowi techniki przystąpiono do budowy wielu ośrodków turystycznych i sportowych. Inicjatorami tych działań były powstające organizacje i towarzystwa turystyczne. Pierwszą taką organizacją na terenie Węgier było Węgierskie Towarzystwo Karpackie założone 10 sierpnia 1873 r. Jego pierwsza siedziba znajdowała się w Kieżmarku (1873-1884). Tzw. „okres kieźmarski” należał do najaktywniejszych – wybudowano wtedy szlaki i schroniska turystyczne. Poza prowadzeniem działalności naukowo-badawczej Towarzystwo przyczyniło się także do zorganizowania górskiego pogotowia ratowniczego i służb przewodnickich, prowadziło szeroką akcję promocyjną. Towarzystwo regularnie wydawało roczniki pod tytułem *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereines*. W latach 1874-1917 wyszło łącznie 46 tomów w wersji niemieckiej i węgierskiej. Od 1889 r. Towarzystwo wydawało czasopismo *Turisták lápja*. Działalność Towarzystwa Karpackiego została zakazana w 1945 r. W latach 90. XX w. pojawiły się próby odnowienia tej działalności i od 1993 r. Towarzystwo wznowiło swoją działalność. W zbiorach Muzeum w Kieżmarku znajduje się kilka cennych eksponatów – odznaki, plakietki, legitymacje, sprawozdania roczne, roczniki w języku niemieckim i węgierskim, które świadczą o działalności Towarzystwa Karpackiego.

Początki sportu w Tatrach Wysokich to koniec XIX w. Spośród sportów letnich poza turystyką i alpinizmem można wymienić także kajakerstwo, pływanie, tenis, krykiet, golf, strzelectwo sportowe i jeździectwo. W zimie uprawiano tu narciarstwo, saneczkarstwo i łyżwiarstwo. W 1878 r. w Kieżmarku powstało Towarzystwo Sportów Zimowych, które na samym początku skupiało wyłącznie łyżwiarzy. Od 1907 r. dołączyli również saneczkarze i narciarze. Towarzystwo przestało istnieć w 1944 r. Mieszkańcy Kieżmarku służyli również z wytwarzanego sprzętu sportowego, np. zakłady stolarskie Rudolfa Palenčára w Kieżmarku na początku XX w. produkowały rocznie około

<sup>16</sup> Archiwum Muzeum w Kieżmarku: Wspomnienia prof. Grosza.

3000 par dobrej jakości nart, a znany kieżmarski stolarz Franz Kawash wyrabiał rocznie 1500 nart.

Węgierskie Towarzystwo Turystyczne powstało w 1891 r., później przemianowało się na Towarzystwo Tatrzańskie, aby w końcu w 1929 r. stać się częścią Towarzystwa Karpackiego.

Klub Czechosłowackich Turystów założył swoją sekcję w Kieżmarku w latach 1921-1942. Jego zasługą jest m.in. budowa schroniska Kieżmarska Chata. Klub przestał działać w 1949 r.

Muzeum w Kieżmarku posiada w swoich zbiorach wiele cennych i ciekawych eksponatów i woluminów. Niektóre z nich zostały pokazane na wystawie *Kieżmark i Tatry Wysokie*, część jest obecnie prezentowana na wystawie pt. *Turystyczne odkrywanie Tatr* w Ośrodku Edukacyjno-Muzealnym Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem. Będzie ona otwarta dla zwiedzających do marca 2011 r., a następnie powędruje do Muzeum Podtatrzańkiego w Popradzie.

Wszystkie zachowane w zbiorach kieżmarskiego muzeum przedmioty stanowią część historii Tatr Wysokich związanej z Kieżmarkiem. Wymieńmy choćby odznaki i plakietki Towarzystwa Karpackiego, materiały promocyjne o dzia-

łalności poszczególnych towarzystw, odznaki sportowe, przechodnie puchary. Do cennych eksponatów należą mapy Tatr Wysokich z lat 1880-1918, 1896/97, 1884, 1936, 1918, książki, panoramy, wedyty Kieżmarku z Tatrami Wysokimi w tle, litografie, widokówki z końca XIX i początku XX w., a także rozmaite przedmioty, jak np. sanki z początku XX w, narty, łyżwy, woski do nart, klamry alpinistyczne, buty, katalogi i magazyny sportowe. Nie brakuje także rozmaitych publikacji o Tatrach Wysokich, przewodników, czasopism...

Tatry od najdawniejszych czasów były cichym świadkiem losu Słowaków, widziały zmieniające się czasy ich gospodarczego i kulturalnego rozkwitu i upadku. Ich naturalne piękno, niezwykłość, „lecnicza moc” i bogaty folklor nieustannie przyciągają turystów, sportowców, artystów. Ich szczególna atmosfera, świeże górskie powietrze dają siły i ulgę. Tatry po drugiej stronie były świadkami życia naszych polskich przyjaciół, widziały lata ich sławy, biedy, lata cierpienia i radości. Tatry łączą narody i narodowości, będą tu trwałe wiecznie jako symbol siły i majestatu.

*Tłumaczenie: Tomasz Wicik*

#### Wykorzystana literatura:

- 1/ Archiwum Muzeum w Kieżmarku: Wspomnienia prof. Grosza
- 2/ BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava, 1990
- 3/ HOUDEK, Ivan: Osudy Vysokých Tatier, Slovotur, 1951
- 4/ KEŽMAROK, Obzor, Bratislava, 1969
- 5/ PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk: Wielka encyklopedia tatrzańska, Poronin, 2004
- 6/ [http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy\\_Gerlachovskeho\\_stitu](http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy_Gerlachovskeho_stitu)
- 7/ <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php?tatry=181>



## HENRYK RĄCZKA

# UBOGA SIOSTRA MALARSTWA

GÓRY!!! Odkąd człowiek je ujrzał, stale wywoływały w nim wiele sprzecznych, a jednocześnie skrajnych odczuć od przeraźliwego strachu po niebiański zachwyt. Nikogo nigdy nie pozostawiały obojętnym. Ludzie najpierw się ich bali, tak jak bali się każdej nieznaney im rzeczy. Później zaczęli się zastanawiać nad taką możliwością: przecież Stwórca nie stworzył gór zupełnie bez celu? Są one tak przerażające, wysokie i niedostępne zapewne z jakiegoś konkretnego powodu. Może ukryte w nich zostały nieprzebrane skarby? Poszukiwano ich najpierw zupełnie prymitywnymi, domowymi sposobami. Potem rozwijano w górach górnictwo oraz dziedziny z nim związane. Jeszcze później zwrócono uwagę, że w górach rośnie wiele użytecznych roślin, że jest wiele miejsc mogących wykarmić zwierzęta, rozwijano więc zielarstwo, pasterstwo. Dopiero dużo później ludzie zaczęli spoglądać na góry pod kątem estetycznym. Wielu z nich góry wydały się po prostu (!) PIĘKNE!!! Za każdym razem, kiedy tylko chcieli się do nich zbliżyć, aby skorzystać z ich dobrodziejstw, byli zmuszeni do coraz lepszego poznawania gór, do coraz dokładniejszej eksploracji najpierw ich otoczenia, następnie zaś samego ich serca.

Nie inaczej było i z naszymi Tatrami. Prawie każdy z rodzajów działalności człowieka w Tatrach zostawiał po sobie ślad w postaci opisów – słownych, pisanych, drukowanych, malarskich, graficznych. Powstawały obrazy, ryciny, plany i mapy. A wszędzie tam, gdzie powstają dzieła mądre, ciekawe, czy po prostu zwyczajnie ładne, zawsze znajdują się ludzie chcący takowe posiadać, gromadzić i cieszyć się nimi, a za ich pośrednictwem, górami, nawet wtedy, kiedy są od nich daleko.

Mnie od zawsze interesowały graficzne przedstawienia gór – Karpat, a w szczególności Tatr. Mam w sobie tego rodzaju estetykę, że Tatry bardziej do mnie przemawiają w tonacji czarno-białej niż kolorowej. Dlatego polem działalności kolekcjonerskiej uczyniłem grafikę, przedkładając ją ponad malarstwo. Niebagatelną rolę odgrywała tu oczywiście większa dostępność na rynku anty-

kwarcynym wszelkiego rodzaju grafik: drzeworytów, miedziorytów, akwafort. Ktoś kiedyś nazwał grafikę ubogą siostrą malarstwa. I właśnie ta jej skromność stanowiła dla mnie zawsze powab nieosiągalny dla innych dziedzin plastyki.



*Kieżmark i Tatry od południa, autor nieznany, litografia barwna, 1847, Die Erde oder Natur und Kunst in treuen Farbenbilder, text A. Heinze, Gorlitz 1847, zbiory Henryka Rączki, repr. K. Gajewski*

Wraz z pozyskiwaniem pierwszych grafik zacząłem odczuwać potrzebę posiadania informacji, w jaki sposób one powstają. Pragnąłem nabyć umiejętność rozróżniania różnych sposobów przygotowywania matryc do uzyskiwania odbitek. Wreszcie, co może najważniejsze, już na pierwszy rzut oka chciałem wiedzieć, co było materiałem, w którym artysta-grafik wycinał czy też wytrawiał swoje wizje. Zacząłem więc gromadzić również literaturę dotyczącą rodzajów druku, posługiwania się odpowiednimi narzędziami, wreszcie mówiącą o najwybitniejszych artystach z tej dziedziny sztuki.

Na wystawach pt. „Najstarsze wizerunki Tatr” w Nowym Targu oraz w Kieżmarku w sierpniu i we wrześniu 2009 roku pokazane zostały te obiekty, które w moich prywatnych zbiorach są najstarsze. Każdy znający się chociaż tylko trochę na tej dziedzinie kolekcjonerstwa, musi zdać sobie sprawę, że moim zbiorom (zarówno książkowym, jak i graficznym) daleko do kompletności w przed-

stawieniu tematu „Tatry” czy też „Karpaty”. I dlatego wśród pokazanych obiektów brakuje wielu „ważnych”, które są do obejrzenia w innych zbiorach państwowych czy prywatnych.

Zgodnie z tytułem, na wystawach zgromadzono najstarsze wizerunki Tatr w grafice. Rozpiętość czasowa eksponatów zawierała się w granicach od końca XV do około połowy XIX wieku. Prezentowane dzieła stanowiły zarówno samodzielne wydawnictwa, jak i wyjęte z nich ilustracje. Można więc było się zapoznać z przykładami inkunabułów (drzeworyt Cracovia), starodruków (praca Roberta Townsona) i publikacji z XIX wieku (m.in. przewodnik Eljasza). W ogromnej większości pochodziły one z moich prywatnych zbiorów. Pozostałych użyczyły: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Muzeum w Kieżmarku oraz Muzeum Podtatrzańskie w Popradzie.

Dbałością o szczegóły organizatorzy wykazali się już na etapie doboru obiektów na wystawę, projektowania druków zaproszeń i plakatów reklamujących to wydarzenie. Druk zaproszenia oraz plakat zawierają reprint wykonanej przez Baltazara Hacqueta, francuskiego badacza Tatr, miedziorytniczej panoramy Tatr od południa z Ważcem, dołączonej pierwotnie do wydanej w 1796 roku, czterotomowej pracy o Karpatach. Niebywałą atrakcją okazał się również upominek dla uczestników wernisażu – był nim reprint wielobarwnej litografii Karola Auera wg rysunku Adama Gorczyńskiego.



*Nowy Targ w obwodzie Sądeckim, rys. Adam Gorczyński, lit. Karol Auer, 1837, Galicja w obrazach, czyli Galeria litografowanych widoków okolic i najznakomitszych zabytków w Galicji, 1837, zbiory Henryka Rączki, repr. K. Gajewski*

czyńskiego pt. „Nowy Targ w obwodzie Sądeckim”. Poza widoczną na pierwszym planie stolicą Podhala, w tle dominuje potężny mur Tatr.

Jednym z pierwszych wizerunków gór, o którym można zaryzykować stwierdzenie, że przedstawia Tatry, jest drzeworyt „Cracovia”. Ten widok pochodzi z książki „Liber Chronicarum cum figuris ymaginibus ab inicio mundi” autorstwa Hartmanna Schedla, wydanej w Norymberdze w 1493 roku w oficynie Antoniego Kobergera. Dzieło to było ilustrowane prawie dwoma tysiącami drzeworytów, wśród których znajdowały się widoki stu miast. Na interesującej nas grafice, Kraków, Kleparz i Kazimierz przedstawione są na pierwszym planie. Całość ostatniego planu zajmują wzniesienia i góry, może Tatry, Karpaty zaś z pewnością. Autorem rysunku użytego do wykonania tego drzeworytu jest najprawdopodobniej Konrad Celtis, niemiecki humanista, organizator życia literackiego w Krakowie, który mieszkał w grodzie nad Wisłą przez około dwa lata. O docenianiu przez wydawcę niezwykłości Krakowa i okolic niech ponadto świadczy fakt, że w całej „Liber chronicarum” znalazły się jeszcze tylko opisy i widoki dwóch polskich obecnie miast, Wrocławia i Nysy.

Innym przykładem wczesnych widoków Tatr jest „Jeden z rozbójników Gór Karpackich, których nazywają Góralami” Caspara Luyckena. Ten okazały miedzioryt powstał około 1698 roku. Dominuje na nim potężna, groźna, mocno uzbrojona sylwetka zbójnika karpackiego. Dla podkreślenia terenu jego działalności, postać górala pokazana jest na tle niezbyt strzelistych, wręcz pagórkowatych gór.

W obu tych przypadkach wysokogórski charakter przedstawionego krajobrazu pozwala przypuszczać, że inspiracją do stworzenia tych wizerunków mogły być Tatry.

Od najdawniejszych czasów Tatry i Podtatrze pokazywane są również na mapach – najpierw w formie jedynie symbolicznej – w postaci kopców o bardziej lub mniej zróżnicowanej budowie. Jedną z takich map jest „Poloniae finitimarumque locorum descriptio” autorstwa czeskiego zakonika i kartografa Waclawa Grodeckiego. Jest to oryginalnie czarno-biały, później pokolorowany, miedzioryt. Pochodzi z 6 wydania jednego z najbardziej znanych atlasów świata, mianowicie „Theatrum Orbis... Terrarum”, wydane w An-

twerpui w 1579 roku. Twórcą tego atlasu był Abraham Ortelius, flamandzki geograf, kartograf i wydawca, twórca pierwszego usystematyzowanego zbioru map świata. Atlas doczekał się ponad 40 wydań w różnych językach. O zaangażowaniu autora w swoje dzieło niech świadczy fakt, że w każdym kolejnym wydaniu Ortelius starał się poprawiać i aktualizować dane na poszczególnych mapach.

Interesujący nas region zamieszczony jest na lewej dolnej ćwiartce mapy, obok dość skromnego kartusza z autorem i tytułem mapy. Tatry stanowią niewielki, równoleżnikowo rozwinięty system kopców podpisanych „Tatri Montes”. Ciekawostką jest to, że w całym potężnym paśmie Karpat, poza Tatrami nazwę swoją ma jedynie Królowa Beskidów, Matka Niepogód, najwyższa w Polsce poza Tatrami, Babia Góra. Z szeroko pojętego Podtatrza mapa podaje nazwy kilku miejscowości: Nowy Targ, Lubowla, Czorsztyń, Twardoszyń, Lewocza, Spiski Gród, oraz rzek: Poprad i Dunajec.

Najstarszym starodrukiem udostępnionym na potrzeby wystawy jest łaciński „Hungariae antiquae et novae prodromvs” Matyasa Bela, słowackiego historyka, geografa i etnografa, wydany w Norymberdze w 1723 roku. To pisane po łacinie dzieło zajmuje się głównie Spiszem, ale podaje również informacje o Tatrach i innych częściach Karpat. Stanowiąc ono miało jakby kanon dla mających powstać opisów wszystkich komitatów węgierskich. Zawiera wspaniałą, miedziorytniczą mapę Spisza. Przedstawia ona również Tatry, Podhale, Gorce i Pieniny. Północną jej krawędź stanowi Dunajec pokazany w swym przebiegu od Nowego Targu aż po wypływ z Pienin. Mapa jest autorstwa Paula Kraya, spiskoniemieckiego kartografa. Przerobiona została przez Bela na potrzeby własnego wydawnictwa. Do starodruku dołączony też został plan Jaskini Demianowskiej w Niżnich Tatrach, wykonany w tej samej technice, co wspomniana wyżej mapa, sporządzony przez znanego badacza Tatr i Podtatrza, spiskiego przyrodnika i duchownego, Georga Buchholtza jun.

Jeśli już o przyrodnikach mowa, trzeba zwrócić uwagę na pracę szwedzkiego uczonego – lekarza, botanika, geografa i geologa – Georga Wahlenberga. Chodzi tu mianowicie o „Flora Carpatorum Principalium” – klasyczne i jedno z najważniejszych wczesnych dzieł o przyrodzie Tatr, wydane



**Mapa Spisza Paula Kraya, tytuł oryginalny: Terra seu Comitatus Scepusiensis tabula. Autor: Paullo Kray de Rokus. Wydawca: Matthias Bel, Hungariae Antiquae et Novae Prodromus. Avctor Matthias Belius Pannonius, Norimbergae, Sumtu Petri Conradi Monath, Bibliopolae 1723, zbiory Henryka Rączki, repr. K. Gajewski**

w Getyndze w 1814 roku. „Flora...” jest zresztą dziełem zawierającym informacje również z topografii, klimatu, podaje zestawienie pomiarów wysokości, a przede wszystkim zawiera dołączoną, częściowo wielobarwną mapę „Mappa Physico-geographica Carpatorum principalium e quibus Wagus et Dunajetz origines trahunt”, która stanowi prototyp tatrzańskiej mapy warstwicznej i wyprzedza następną, „prawdziwą mapę warstwicową” Karla Kořistki o ponad 40 lat. Zasługi Wahlenberga dla poznania Tatr nie mogą być przecenione, poznał ich sporą część, wszedł na wiele szczytów, na Krywaniu był dwukrotnie, objechał Tatry dookoła. Upamiętniony jest w Tatrach kilkukrotnie: łacińska nazwa skalnicy tatrzańskiej brzmi *Saxifraga wahlenbergii*, słowacka nazwa Wielkich Furkotnych Stawów to *Wahlenbergove*

plesa (tak samo zresztą po niemiecku i węgiersku), Wielki Ogród w Dolinie Wielickiej zwany jest także Ogrodem Wahlenberga.

Niewielu jest zagranicznych badaczy Tatr, których zasługi równać się mogą z tym, czego dokonał w krótkim przecież tatrzańskim epizodzie swojego życia Robert Townson. Ten Brytyjczyk w 1793 roku odbył wielodniową wycieczkę na Podtatrze i w Tatry. Oprócz badania flory i fauny zajmował się pomiarami wysokości, obserwował i opisywał miejscową ludność i jej zwyczaje. Podjął się również ciężkiej i dość frustrującej, ze względu na korupcję oraz pazerność lokalnych urzędników, podróży z Liptowa do Wieliczki w celu obejrzenia salin. Poznał wiele tatrzańskich dolin (po polskiej stronie przeszedł dwukrotnie Dolinę Kościeliską). Dokonał pierwszych znanych wejść turystycznych na Jagnięcy Szczyt oraz na Łomnicę, poza tym wszedł na Krywań. Był doskonałym, wytrzymałym i odważnym turystą, zawsze stanowił główną siłę napędową wycieczek. Prowadził je często wbrew wynajętym przez siebie przewodnikom, którzy radzili odwrót z powodu niepogody, niezbyt dobrej znajomości terenu czy zwykłej bojaźni. Na wystawie prezentowane było dzieło jego życia, mianowicie „Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793”,



**Widok na Tatry w okolicach Zielonego Stawu Kieżmarskiego, Robert Townson, miedzioryt, 1797, tytuł oryginalny: A view of the Carpathian Alps near the Green Lake, R. Townson, Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793, London, G. G. and J. Robinson 1797, zbiory Henryka Rączki**

starodruk wydany w Londynie w 1797 roku. Rozdziały dotyczące pobytu na Podtatrze, wycieczek w Tatry i badania tatrzańskie (starodawną modą Tatry zwane są w całym dziele Alpami) ilustrowane są trzema wspaniałymi miedziorytami oraz wielobarwną, geologiczną mapą Węgier.

À propos map geologicznych: pokazano na wystawie wielką, czteroarkuszową mapę geologiczną Polski (wykonaną w 1806 roku i wydaną w klasycznym dziele Stanisława Staszica „O ziemiórództwie Karpatów...” w 1815 roku), w tym arkusz z Tatrami pokazanymi w postaci kopców.

Pozostajmy jeszcze w sferze starych map – wspomnianą już wcześniej, pierwszą mapę warstwicową Tatr we współczesnym rozumieniu, stworzył Karl Kořistka, czeski geograf, geodeta i kartograf. Pokłosem jego odbytej w 1860 roku podróży w Tatry była nie tylko ogromna ilość pomiarów wysokości (barometrycznych i trygonometrycznych), ale i niezwykle interesujący opis geograficzny Tatr wydany w 1864 roku pt. „Die Hohe Tatra in den Central-Karpaten”. Ilustrowany był powyżej wzmiankowaną mapą oraz wielobarwnymi litografiami tatrzańskich panoram. Jedna przedstawiała Tatry widziane z okolic Szafar, druga z liptowskiego Ważca. Poza tym pokazane były okolice wielkich tatrzańskich stawów – Morskiego Oka z Mięguszwieckimi Szczytami oraz Szczyrbskiego Jeziora z Krywaniem, który zresztą też był celem jednej z jego wycieczek.

Wspomnieć też warto o książce Albrechta Sydowa, niemieckiego geografa i topografa wojskowego pt. „Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpathen, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgsgegenden und ihrer Bewohner” (Berlin 1830). Warta uwagi jest przede wszystkim zaś dołączona do dzieła mapa Tatr w skali około 1:200000. Można ją uznać za pierwszą szczegółową mapę tego masywu.

Wiele ze starych tatrzańskich ilustracji zostało wykonanych dla uatrakcyjnienia i zobrazowania artykułów umieszczonych w czasopismach, czasem też dodawane były bez specjalnego związku z treścią, po prostu dla wartości artystycznych czy poznawczych. Jednym z najbardziej zasłużonych na tym polu czasopism był wydawany w Lesznie przez Ernesta Guentera „Przyjaciel Ludu; czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości”.



Przez kilkanaście lat na jego łamach ukazywały się ilustracje tatrzańskie i karpackie. Najbardziej znane drzeworyty to ilustracje wykonane wg rysunków urodzonego w Tarnowie malarza Adama Goczyńskiego, które wcześniej były wykorzystane w dziele „Galicja w obrazach” Aleksandra Zawadzkiego (Lwów 1937-1938).

Osobną kategorię stanowią zgromadzone na wystawie turystyczne przewodniki tatrzańskie, ilustrowane, często zaopatrzone w mapy i panoramy. Pokazaliśmy jedynie te najstarsze, zgodnie z tytułem całej wystawy. Ich autorzy to prawdziwi protoplaści tatrzańskiego pisarstwa przewodnikowego. Jest więc „Widok Tatr Nowotarskich od Zakopanego” – litografia z „Przewodnika w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin” Eugeniusza Janoty z 1860 roku, pierwszego po polsku wydanego przewodnika po Tatrach. Jest również litografowana mapa Tatr „Die Central-Karpathen mit den nachsten Voralpen” z wydanego w 1863 roku przewodnika Friedricha Fuchsa. Są wreszcie litografie: barwna mapa „Tatry” oraz „Widok na Tatry od północy z Głodówki wzgórza we wsi Bukowinie, w drodze do Morskiego Oka” – obie z pierwszego wydania tatrzańskiego przewodnika Walerego Eljasza (Poznań 1860, wydawcą był zasłużony edytor wielkopolski Jan Konstanty Żupański).

Obiektem przodującym w kolejnej kategorii „naj” jest bez wątpienia jedna z najmłodszych grafik na tej wystawie. Ale nie o wiek w tym przypadku chodzi. Mowa mianowicie o litografii „Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie”. Autorem rysunku służącego do jej wykonania był Gustaw Lettner. Ten spolonizowany Austriak był leśnikiem, pracował m.in. w dobrach hrabiego Dzieduszyckiego i na różnych stanowiskach leśnych w Galicji. Zajmował się głównie problemem ochrony lasów, na przykład dostrzegał zgubny wpływ pasterstwa na drzewostan Tatr. Jest autorem najwcześniejszego projektu ochrony najbardziej zagrożonej części Tatr Polskich, tzw. dóbr zakopiańskich.. Około 1880 roku w bardzo zasłużonym dla edytorstwa lwowskim zakładzie Kornela Pillera wydana została wspomniana wyżej litografia, którą sporządził Józef Swoboda. Panorama przedstawia widok Tatr od Tatr Bielskich aż po Osobitą. U dołu arkusza, pod właściwą panoramą, umieszczony został szkic z jej zarysem na tle nieba i ułatwiającymi rozpoznanie poszczególnych szczytów, ówczesnymi, nie zawsze poprawnymi, nazwami. Zarówno wymiary samej panoramy, wg ramki zewnętrznej 36 x 131 cm, jak i wymiary papieru 43 x 135 cm, pozwalają dzieło Lettnera nazwać największą graficzną panoramą Tatr.

## ANNA ONDRUŠEKOVÁ IKONOGRAFIA TATR – PRZEJAW KULTURY DAWNEJ, OBECNEJ I PRZYSZŁEJ

*Tatry, wzniosłe, majestatyczne, dostojne, słowackie Tatry, mieniące się promieniami słońca w grze światła i cienia, jednocześnie wręcz straszne w dramatycznych przedstawieniach burz i grzmotów, ale i tak kuszące, przyciągające swoją siłą pochodzącą od samej natury. Tatry słowackie, wciągnęłyście i mnie, artystę malarza do studiowania tego majestatu, bogactwa i dramatyzmu.*

Martin Benka

Szczyrba, 14-28 sierpnia 1967 r.

Na początku rozważań o przedstawieniach Tatr w sztuce należy skupić się na samych górach. Masyw górski, który ludzie przed setkami lat nazwali Tatrami Wysokimi, charakteryzuje się kilkoma cechami.

Tatry Wysokie są najwyższą partią olbrzymiego łuku Karpat, a z geograficznego i symbolicznego punktu widzenia tworzą monumentalną skalną koronę Słowacji.

Geograficznie Tatry stanowią masyw górski o charakterze alpejskim, najwyższy i najbardziej atrakcyjny na całym obszarze między Alpami, Kaukazem a Uralem. Całe Tatry zajmują 786 km<sup>2</sup>, tworząc owalne pasmo o wymiarach 52 x 15 km. Dwadzieścia cztery szczyty przekraczają wysokość 2500 m n.p.m., najwyższe z nich to Gerlach – 2655 m n.p.m. i Łomnica – 2632 m n.p.m. Łańcuch liczy 97 ważniejszych wzniesień, ale liczba nazwanych szczytów, igieł i kop przekracza tysiąc.

Góry wznoszą się nagle niczym mur bezpośrednio na dość równym terenie Niziny Popradzkiej bez żadnej wcześniejszej zapowiedzi, bez łagodnego przejścia. Dlatego wiele osób porównuje Tatry Wysokie do wspaniałej dekoracji.

Tatry Wysokie przedstawiają więc pewien monolit, którego nie da się ogarnąć w jednym akcie, jednym spojrzeniem. Jako całość są one aż nazbyt panoramiczne, dlatego artysta może je pokazać tylko w częściowych ujęciach. Strone skalne ściany, piargi, uskoki, wystające turnie i szczyty nie

tylko dzielą to przepiękne tło na części, ale także nadają mu niewiarygodną plastyczność. Sceneria Tatr Wysokich zmienia się na każdym kroku, wypełniają ją przecinające się krawędzie, przełomy i uskoki, dzięki którym te majestatyczne góry na każdym kroku zaskakują artystę nowymi, nieoczekiwanymi widokami.

Różnorodność i zmienność widoków jest dla Tatr Wysokich typowa, ale charakterystyczne jest także to, że góry te nie mają swojego landmarku, swojego znaku rozpoznawczego – nie mają swojej wieży Eiffla czy Matterhornu. Żaden tatrzański szczyt nie posiada wyjątkowej, charakterystycznej formy. Każdy z nich – oglądany z różnych stron – zmienia się nie do poznania.

Pod względem symbolicznym jest coś majestatycznego, a zarazem czystego i wzniosłego w pięknie tatrzańskich szczytów – tej naturalnej korony krajobrazu słowackiego. Od stuleci są one przedmiotem podziwu. Słowacy śpiewali o nich w wielu pieśniach, rozstawili je w licznych wierszach i uwiecznili w niezliczonej ilości obrazów. Słowacki hymn narodowy rozpoczyna się od słów „Nad Tatrou sa blýska...”, a same Tatry w heraldycznym uproszczeniu stały się elementem godła.

Naturalna paleta kolorów w Tatrach Wysokich jest skromna, czasem nawet monochromatyczna. Jasnoszare do wpadających w czerń barwy skał harmonijnie współgrają z bielą śniegu i występującą tu i ówdzie zielenią mchu czy kosodrzewiny.

I jeszcze niebo. „Piękne jest też niebo nad tymi górami” śpiewa się w innej słowackiej pieśni hymnicznej. Niebo nad Tatrami Wysokimi to fenomen sam w sobie. Naturalny błękit nieba zmienia się nie tylko wraz z każdą porą dnia czy roku, ale dosłownie z minuty na minutę. Stwórcy jako reżyserowi tego cudownego teatru nad Tatrami żaden kolor nie jest zakazany. Poświata wschodzącego czy zachodzącego słońca złoci szczyty, a na chmurach i obłokach ukazuje zdumiewającą grę światła i kolorów.

Wyjątkowość tego naturalnego estetycznego przeżycia tak naprawdę możliwa jest dzięki górom

– Tatrom Wysokim, które w swoich popielato-szarych odcieniach tworzą dla ludzkiego wzroku pewne oparcie, dając kolorystyczny punkt odniesienia.

Wszystkie te oraz wiele innych czynników sumują się i powielają, a w końcowym efekcie powodują, że Tatry Wysokie – ten wyjątkowy wytwór natury – działają na nas jak prawdziwe dzieło sztuki wielkiego artysty.

To właśnie według mnie jest głównym problemem przy tworzeniu dzieł, których tematem są Tatry Wysokie. Realistyczne przedstawienie Tatr Wysokich sprawia wrażenie braku wierności i szczerości, pewnej sztuczności, a czasem wręcz ociera się o kicz. Plastyk musi swoje dzieło zakodować podwójnie, użyć post-postmodernistycznych środków wyrazu i stylizacji plastycznej, jeżeli chce wyrazić swoją prawdę o Tatrach Wysokich. To także jest powód, dla którego niektórym artystom przedstawiającym Tatry po prostu nie udawało się, a inni znani mistrzowie oficjalnie odmawiali malowania tych przepięknych gór (jak np. M. Benka: „...w tych dniach na początku jesieni 1967 roku przyznaję się Wam, że muszę wyrzec się nadziei na rozwiązanie tego arcytrudnego zadania – przeniesienia Was na płótno i – co więcej – w taki sposób, abyście były słowackie. – Wy, piękne i majestatyczne Tatry, musicie jeszcze na swojego artystę malarza poczekać, bo problemem jesteście niełatwym, zadaniem niemal bez rozwiązania...”).

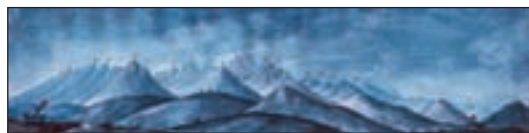
### *Najstarsze historyczne przedstawienia Tatr*

Pierwsze panoramy Tatr pojawiają się w malarstwie sakralnym przeważnie w paradoksalnych połączeniach z dziejami biblijnymi. Lokalni artyści umieszczali prawdziwe historie w otoczeniu, które znali i które swoją tajemniczością i niedostępnością korespondowało z atmosferą tajemniczego i odległego świata biblijnego. Można jednak polemizować, czy naprawdę są to panoramy Tatr?

Pierwszym udokumentowanym świeckim dziełem artystycznym posiadającym motyw tatrzańskie jest herb ziemiańskiej rodziny Berzeviczy spod Łomnicy Wielkiej, którego używali już w XIV wieku. Jego główny motyw tworzy masyw Łomnicy z kozicą na grani. (ilustracja nr 1)

Jako najstarszą graficzną prezentację Tatr źródła podają ich przedstawienie na mapach Lazarusa z 1528 roku i W. Lazziusa z 1552 (por.: Bohuš, I., Houdek, I.: *Osudy Vysokých Tatier*, Bratislava, 1976, str. 54).

Historia tatrzańskiego malarstwa pejzażowego rozpoczyna się freskiem z łuku tęczowego w kościele świętego Idziego w Popradzie, na którym artysta z przełomu XIV i XV wieku wykorzystał panoramę Tatr jako ciekawą ramę dla biblijnej sceny Zmartwychwstania Chrystusa. Podczas prac restauratorskich pojawiły się jednak wątpliwości, czy nie mamy tu do czynienia z elementem doma-



il. 2



il. 1

lowanym w XIX wieku. Podobne panoramy tatrzańskie zostały przedstawione także w malarstwie ściennym z XVII wieku w Polsce w Sali Czerwonej gdańskiego ratusza autorstwa Isaaka van den Blocka z 1608 r. oraz na polichromii w kościele w Trybszu z I połowy XVII wieku.

Weduty wykonywane w celach topograficzno-dokumentalnych są jedynymi znaczącymi pejzażowymi przedstawieniami panoram tatrzańskich pochodzącymi z początków XVIII wieku. Nie zostały stworzone przez artystów, ale przez odkrywców i znawców przyrody (np. Stefan Berzeviczy z Wielkiej Łomnicy, który w 1719 roku narysował topograficzną panoramę Tatr właśnie od strony Wielkiej Łomnicy). Ciekawy jest naiwny gwaszowy obraz Antona Schweit-

zera pod tytułem *Montes Carpatici* (około 1719 roku), który obecnie zdeponowano w Muzeum Tatrzańkiego Parku Narodowego w Łomnicy Tatrzańskiej. (ilustracja nr 2)

Mniej więcej w połowie XVIII wieku dochodzi do wyraźnego przełomu w filozoficzno-estetycznym postrzeganiu górskiego krajobrazu. Jest to tendencja ogólnoeuropejska. „Dotychczasowe przedstawienia dzikiej górskiej przyrody w postaci



il. 3

niebieskawego łańcucha skał, zamykającego ogród świata albo w postaci niegościnnych krain biblijnych wędrowców zostają zastąpione nowymi podniosłymi elementami ikonograficznymi (scenerie wieczorne i nocne, wodospady, kaskady, stawy, skały, powalone drzewa, samotni wędrowcy, a przede wszystkim pełne nastroju opowieści na niebie – będące wyrazem górskiej melancholii czy dramatu). W naszych warunkach tematyka tatrzańska znajduje się poza obszarem zainteresowań artystów, ponieważ powstawały tu tylko pojedyncze topograficzno-ilustracyjne próby przedstawienia Tatr w ramach naukowych badań, map i dzienników podróży.” (Vladimír Beskid: *Kapitoly*



il. 4

z *Tatranského kaleidoskopu, Tatrománia*, katalog wystawy, wyd. Galeria Tatrzańska w Popradzie, 1992)

Z zachowanych materiałów archiwalnych uwagę przyciągają książkowe ilustracje nieznanymi autorów, które zdobią dzienniki podróży po Tatrach Belsazara Hacqueta (1739-1815) z 1796 roku i Roberta Townsona (1762-1827) z 1797 roku. (ilustracja nr 3)

Z pierwszych zachowanych prac topograficznych pochodzących z drugiej strony Tatr, z Polski, znana jest rycina Zygmunta Vogla (1764-1826) – panorama *Tatry ze strony polskiej* z 1804 roku, która stanowiła ilustrację publikacji Stanisława Staszica (1755-1826) pt. *O ziemiorództwie Karpatów i innych gór i równin Polski*. Warszawa, 1815.

Ciekawa jest kolorowana litografia Emanuela Kratochwila Kronbacha (1778-1861), przedstawiająca widok na Dolinę Kościeliską z Lodowym źródłem i turnią Saturn, która znajduje się w monografii statystycznej poświęconej Karpatom (Kronbach, E.: *Darstellungen aus dem Konigreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecker Kreise*. Wiedeń, 1823. (ilustracja nr 4)

### *Tatrzańskie malarstwo pejzażowe*

Dopiero XIX wiek przynosi w słowackim malarstwie tematykę związaną ze swobodnym obserwowaniem przyrody, kult gór i ich plastyczne przedstawienia. Według cytowanego już V. Beskida w tym stuleciu można wyróżnić trzy szczytowe okresy w tatrzańskim malarstwie pejzażowym:

1. W pierwszych dziesięcioleciach na Słowacji wyraźnie dominuje spiska szkoła malarska, w której artyści (Ján Jakub Müller (1780-1828), Karol Marko st. (1791-1860), Jozef Czaučik (1780-1857) i inni) tworzyli głównie weduty, wprowadzając do naszej sztuki lokalne pejzaże.
2. W połowie XIX wieku dotychczasowe wysiłki plastyczne przyćmiewa twórczość dwóch artystów. Są nimi Karol Tibely (1813 – około 1870) i Peter Michal Bohúň (1822-1879). Pierwszy z nich nadał Tatrom romantyczny charakter monumentalnych, naturalnych żywiołów, drugi podniósł je do rangi symbolu Słowacji.
3. Pod koniec dziesięciolecia Tatry stają się uznanym motywem pejzażowym Środkowej Eu-



ropy. W Tatry prowadzą szlaki wielu artystów krajowych i zagranicznych. Punktem kulminacyjnym ówczesnej fascynacji tą tematyką stały się pejzaże Ladislava Mednyánszkiego (1852-1919), melancholijne sceny Ferdinanda Katony-Kleinbergera (1864-1932) oraz wyjątkowa panorama stwarzająca silne wrażenie optyczno-psychologiczne, której autorem jest Teodor Csontváry-Kostka (1853-1919).

Stulecie to wiąże się ze zmianami także u polskich artystów. Tematyce tatrzańskiej poświęcili się Jan Nepomucen Głowacki (1802-1847), Adam Gorczyński (1805-1876), Leon Wyczółkowski (1852-1936), Władysław Ślewiński (1854-1918), Jan Stanisławski (1860-1907) oraz Stanisław Witkiewicz (1851-1915). Jak pisze Jitka Haaková w katalogu *Obraz Tatier* (wydała Galeria Tatrzańska w 2000 roku), niezwykłym osiągnięciem było wykonanie olbrzymiej panoramy Tatr z Miedzianego (115 x 16 m), której pomysłodawcą był dr Henryk Lgocki z Krakowa. Malowali ją artyści pod kierownictwem Stanisława Janowskiego (1866-1942)



il. 5



il. 6

i niemieckiego malarza Ludwiga Bollera (1862-1896). Dzieło zostało ukończone w Monachium na podstawie szkiców, tam też zostało w 1896 roku wystawione, później pokazano je w Warszawie. (L. Boller przy wykańczaniu panoramy spadł z rusztowania i w wyniku odniesionych obrażeń zmarł. Panoramę następnie zlicytowano i podzielono na części, które wykorzystano jako płótno malarskie).



il. 7

„Na Tatrach” wychowali się słowaccy pejzażyści. To podstawowe stwierdzenie stało się punktem wyjścia do gromadzenia zbiorów przez Galerię



il. 8

Tatrzańską (która została założona w 1960 roku), posiadającą swoją obecną siedzibę w Popradzie. W mieście, we wspomnianym już kościele św. Idziego, znajduje się także jedno z pierwszych znanych przedstawień Tatr.

Jest rzeczą naturalną, że Galeria Tatrzańska znalazła swój dom właśnie w Popradzie, znanym centrum turystycznym u podnóża Tatr Wysokich.



il. 9

W Galerii Tatrzańskiej znajduje się około 2500 dzieł. Prawie 600 z nich poświęconych jest wyłącznie Tatrom, dzięki czemu powstała wyjątkowa na europejską skalę monotematyczna kolekcja.



il. 10

Zbiór jest jednak różnorodny, znajdują się tu dzieła wykonane w rozmaitych technikach malarzkich i graficznych. Najbogatsze są zbiory malarstwa olejnego, kolekcja grafiki obejmuje przede wszystkim litografie, ryciny, akwaforty, drzeworyty. Spośród technik plastycznych znaczną część przedstawiają akwarele, pastele, rysunki. Odrębny zbiór to fotografia artystyczna.

Zbiory Galerii Tatrzańskiej umożliwiają poznanie nie tylko różnorodnych technik plastycznych, ale także różnych form artystycznego wyrazu czy indywidualnych cech twórczości poszczególnych artystów. Najstarszym dziełem jest

naiwno-realistyczne przedstawienie Tatr pt. *Stary Smokovec* autorstwa Karola Tibelego z 1834 roku (ilustracja nr 5 oraz litografie autorstwa Rudolfa Alta wykonane na podstawie pomysłów Ludovíta Libaya z 1861 roku. (ilustracja nr 6)

Realizm w łagodnej postaci w pierwszych pracach Ladislava Mednyánszkiego w zbiorach Galerii Tatrzańskiej uzupełnia przesycone emocjami malarstwo olejne Ferdinanda Katony (ilustracja nr 7) oraz Andora Borutha (1873-1955). Bardziej surowy realizm słowacki, dla którego charakterystyczne są motywy figuralne prostego człowieka, przynoszą liczne dzieła Jana Háli (1890-1959) (ilustracja nr 8) i Ludovíta Križana (1900-1979). Impresjonistyczne przedstawienia scenerii tatrzańskiej autorstwa Antonína Hudečka (1872-1941) (ilustracja nr 9), Juraja Krutka (1904-1981) przypominają zmienność i ulotność tatrzańskich nastrojów. Odrębną część dzieł tworzą prace grupy znanych wschodniosłowackich autorów: Antonína Jasuscha (1882-1965), Ludovíta Csordáka (1864-1937), Júliusa Jakoby'ego (1903-1985).

Potrzebę sprostania tematyce tatrzańskiej odczuwali także najwięksi słowaccy artyści plastycy XX wieku jak Janko Alexy (1894-1970), (ilustracja nr 10), Gustáv Mallý (1879-1952), Martin Benka (1888-1971), Jozef Kollár (1899-1982), Miloš Alexander Bazovský (1899-1968), Mikuláš Galanda (1895-1938). Ich dzieła o tej tematyce należą do najbardziej wartościowych eksponatów w zbiorach Galerii Tatrzańskiej.

Temat Tatr Wysokich jest wyjątkowo atrakcyjny, ale zarazem trudny z plastycznego punktu widzenia. Jego wyjątkowość polega na tym, że Tatry Wysokie są tak niezwyklej urody i piękne do tego stopnia, że nie poddają się kolejnym zabiegom plastycznym. Artystom, którzy poszli właśnie w takim kierunku – a byli wśród nich mistrzowie europejskiego formatu – nie udało się; zbyt dużo piękna, nawet przedstawianego realistycznie, rodzi u widza wrażenie kiczu. Z tego też powodu można mówić o dwóch sposobach w podejściu do tematu Tatr. Pierwszy polegał na podkreślaniu twardego, surowego piękna masywów skalnych, drugi natomiast zwracał uwagę na zmienność światła i nastroju nad skalnymi szczytami. Pogoda w Tatrach zmienia się gwałtownie i w nieoczekiwany sposób, nie z dnia na dzień, ale z godziny na godzinę. Zmiany pogody, żywy będące przyczyną śmierci



il. 11

wielu turystów w Tatrach znalazły swoje odzwierciedlenie w całym szeregu dzieł malarskich, które różnią się między sobą, a każde z nich jest wyjąt-



il. 12

kowe pod względem atmosfery. Sprawiają wrażenie, że to nie góry, ale ich nastrój jest przedmiotem podziwu malarza.

Galeria Tatrzańska z jej zbiorami obrazów związanych z Tatrami Wysokimi daje wyjątkową okazję do porównania, w jaki sposób ten sam wyjątkowo wymagający temat był przez okres trzech stuleci opracowywany w różnych technikach malarskich i graficznych.

Ważnym sposobem prezentacji Tatr jest twórczość fotograficzna. Galeria Tatrzańska w swoich magazynach przechowuje dzieła wielu autorów, wymienię tu tylko dwóch, którzy wywarli swoje piętno nie tylko na życiu artystycznym, ale w ogóle na całym życiu kulturalnym regionu pod Tatrami.

Pavol Sochán (1862-1941) ukończył akademię sztuk pięknych, ale nie zajął się malarstwem. Swoje wykształcenie w tym kierunku wykorzystał jednak w pełni przy fotografowaniu. Jego ujęcia to nie tylko obrazy rzeczywistości. W każdym obiekcie czy pejzażu potrafił bowiem pokazać piękno i to nie tylko zewnętrzne. Kilka jego ciekawych zdjęć przedstawia atmosferę Tatr. Przyrodę fotografował tak, jakby odgrywała się w niej jakaś historia. Z jego zdjęć emanuje szacunek do tradycji, do pro-



il. 13



il. 14

stego człowieka. Artystyczne ujęcia przypominają ulubiony temat klasycznych pejzaży – weduty (tło w postaci przyrody z wyraźnie zaznaczonym horyzontem, na bliższym planie roślinność, wytwory działalności ludzkiej, a jako motyw centralny – zbudowania miejskie). Sochán przyswoił zasady weduty i na swój sposób zastosował je w fotografii, dzięki czemu osiągnął szczególne wrażenie – miasta i wsie pod Tatrami leżą jakby w objęciach przyrody. (ilustracja nr 11)



Karol Plicka (1894-1987) jako pracownik Macierzy Słowackiej działał na Słowacji przez prawie 20 lat. Cała jego twórczość fotograficzna została pieczołowicie opracowana i zarchiwizowana dzięki pracownikom Muzeum Narodowego w Martinie. Z tego zbioru pochodzą także fotografie o tematyce tatrzańskiej. Do najciekawszych należy kolekcja zdjęć pod tytułem *Sušenie lanu – Štôla* z lat 1947-1949. Małe pola ze szpiczastymi snopkami lnu, a w tle ostre szczyty Tatr – to dziś już niespotykany widok, który niegdyś tak często można było zobaczyć w okolicach Štôly, Mięguszowiec, a także Kieżmarku. (ilustracja nr 12)

Sochǎň i Plicka mają wiele wspólnego, nawet tego samego biografa i propagatora – etnografa prof. Martina Slivkę. Obaj autorzy mają ten sam przedmiot podziwu – tatrzańską przyrodę i ludzi mieszkających pod Tatrami. W ich fotograficznym przekazie jest także coś, co ich odróżnia: jeden (Plicka) przedstawia sceny głównie świąteczne, a drugi (Sochǎň) – dzień pracy.

### *Współczesne formy przedstawień*

W pracach artystów powstałych w okresie ostatnich kilkadziesiąt lat punkt ciężkości nieco się przesunęła. Przedmiotem przedstawień nie są już Tatry, w centrum uwagi staje człowiek-obs-

wator, jego uczucia i rozważania oraz ekologiczne obawy. Tatry jako takie w twórczości artystów występują już tylko pod nazwą szczytu, doliny czy miejsca. Wyrażany przez artystów podziw dla natury zostaje zastąpiony przez rozważania o ingerencji człowieka w majestatyczne góry, o możliwych tego skutkach w przyszłości. Pierwszeństwo otrzymał skrót artystyczny i brutalność wyrazu, które sygnalizują wyobcowanie człowieka w stosunku do przyrody. Przedstawicielami tych tendencji w zbiorach Galerii Tatrzańskiej, ale także w odczuciu szerokiego grona słowackich odbiorców kultury spośród artystów współczesnych są Július Koller (1939-2007), Vladimír Popovič (1939) (ilustracja nr 13), Ladislav Čarný (1949) (ilustracja nr 14), Dušan Srvátko (1946).

Zbiory dzieł artystycznych z motywem Tatr znajdujące się w Galerii Tatrzańskiej w Popradzie przedstawiają rozwój estetycznego postrzegania i przedstawiania tego samego obiektu, który będąc wyjątkowym wytworem natury stanowi niezwykle ważny element kultury narodowej. Dzieła na przestrzeni wieków przedstawiają nie tylko stosunek człowieka do przyrody, ale są także przejawem jego kultury – dawnej, obecnej i przyszłej.

*Tłumaczenie: Tomasz Wicik*



ANNA KRÓL

## TATRY I JAPONIZM. INSPIRACJE SZTUKĄ JAPONII W TATRZAŃSKICH KRAJOBRAZACH MALARZY MŁODEJ POLSKI: WEISS – WYCZÓŁKOWSKI – FAŁAT – WITKACY

Polski modernizm, za którego ramy czasowe uznaje się lata 1890-1914, przyniósł nie tylko rozwój malarstwa krajobrazowego, ale przede wszystkim niezwykłą fascynację Podhalem, Tatrami oraz góralami. Jacek Kolbuszewski zauważył, że „po raz pierwszy i jedyny w historii kultury polskiej Tatry wraz z góralszczyzną zajęły w niej pozycję centralną i utrzymywały się przez całe dwudziestolecie 1890-1910, aż do przesytu i przerostu”<sup>1</sup>. Wtedy to namalowano wiele wizerunków Tatr, a te najpiękniejsze powstały z inspiracji sztuką japońską.

Japonizm<sup>2</sup> z całą siłą pojawił się w sztuce polskiej z blisko dwudziestopięcioletnim opóźnieniem w stosunku do sztuki europejskiej, ale skala artystyczna tego zjawiska była niezwykła. Do głosu bowiem doszły równoległe nie tylko rozmaite tendencje – secesja i symbolizm, intensywnizm i protoekspresjonizm – ale przede wszystkim spotkanie wielu indywidualności artystycznych. Dlatego też polski japonizm nigdy nie był tylko prostym cytowaniem rekwizytów japońskich lub interpretacji zasad kompozycji drzeworytów *ukiyo-e*, lecz autentycznym dialogiem z inną kulturą i duchowością. W nieznannej serii tatrzańskich krajobrazów Wojciecha Weissa, w pastelowych arcydziełach Leona Wyczółkowskiego, w ulotnych widokach Tatr Juliana Fałata i Witkacego dostrzegamy wyraźnie drogę przyswojenia odmiennej rewolucyjnej estetyki. Dzieła te stanowią nie tylko interesujące źródło poznania polskiego japonizmu i towarzyszących temu wyborów artystycznych, lecz także poznania i doznania Tatr.

### *Czarny Staw Gąsienicowy – tatrzańskie krajobrazy Wojciecha Weissa*

„Niech każdy tylko wejdzie w siebie i zapyta siebie, po co idzie oglądać panoramę Tatr i jakiego wrażenia od niej wymaga, a przekona się, że chodzi mu nie tylko o wyraz natury tatrzańskiej, o jej skrócony symbol, o ekspresję gór, lecz o coś więcej: bo o ich smak, powiew, czar, o możliwie intensywne wzruszenie i wrażenie ich rzeczywistej bliskości i prawdziwego w nich znajdowania się [...]. A ponieważ są ludzie biorący piękno przyrody tak intensywnie albo żywiołowo, tak bezpośrednio i nie tylko jako klucz do zaczarowanego Sezamu wspomnień i nie tylko jako symbolikę gór, i ponieważ taki stosunek do obrazu jest całkiem naturalny, przeto rzecz prosta muszą być i malarze, którzy z dzieł swych czynią takież mocny i intensywny, odurzający ekstrakt, sami się nim upijają i nim częstują widzów. [...] Nietrudno dostrzec, że jeśli ściśniemy, skoncentrujemy ekspresję (wyraz), otrzymamy impresję lub silniejszy jej stopień: emocję (silne wrażenie). Ale koniecznie musimy ją skoncentrować, [...] zwiększyć jej stopień intensywności, [...] odrzucić wszystko, co rozrywa uwagę i rozstrzela wrażenia na rzeczy uboczne i mniej potrzebne. Wtedy to otrzymamy tę jedność i szybkość, błyskawiczność wrażenia, jakie niekiedy udaje się osiągnąć wielkim malarzom, którzy stopili zuchwale wszystkie drobne efekty i kształty w jednej potężnej plamie obrazu, w jednym potężnym akcencie i nastroju: zgrzycie, zasępie, grozie, bujności”<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> *Tatry i górale w literaturze polskiej. Antologia*, oprac. J. Kolbuszewski, Wrocław 1992, s. XLVIII.

<sup>2</sup> Szerzej na ten temat polskiego japonizmu zob.: A. Król, *Martwa natura z japońską laleczką*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2010 i A. Król, *Manggha. Szkice różne o japonizmie polskim*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2010.

<sup>3</sup> C. Jelennta, *Intensywnizm*, „Głos” 1897, nr 35-36, cyt. za: E. Grabska, *Moderniści o sztuce*, Warszawa 1971, s. 392.

Znakomitą ilustracją dla pierwszego teoretycznego tekstu polskiego ekspresjonizmu, opublikowanego przez Cezarego Jellentę w roku 1897, jest seria mało znanych tatrzańskich kompozycji Wojciecha Weissa. Lato 1899 artysta spędził w Zakopanem ze swoim nauczycielem i mistrzem Leonem Wyczółkowskim i Włodzimierzem Tetmajerem. Powstało wówczas ponad dwadzieścia niewielkich olejnych i pastelowych pejzaży tatrzańskich, głównie z okolic Czarnego Stawu Gąsienicowego i Hali Gąsienicowej. Te tatrzańskie prace pozostają w cieniu innych „krajobrazów wymownych” artysty – pejzaży industrialnych z torami kolejowymi, płomiennych zachodów słońca i mielizn znad Wisły i Wisłoka. Przesłoniły je także tatrzańskie arcydzieła Wyczółkowskiego, malowane kilka lat później. Wyczółkowski, tworząc swoje japońskie pastelowe serie tatrzańskie, starał się oddać nieustannie przeobrażającą się naturę, uchwycić grę światła i barw.

Za życia Wojciecha Weissa jego „wrażenia z Tatr” nie były wystawiane. Ale to właśnie od niego, a nie jego nauczyciela, wziął początek nowy sposób ukazywania gór, napiętnowany japońską estetyką i stosunkiem do natury. Ma rację Jellenta – prezentowanie krajobrazu to nie tylko „wyraz natury tatrzańskiej”, „jej skrócony symbol”, znak „ekspresji gór”, lecz rzeczywiście „coś więcej” – niezwykła intensywność doznań krajobrazu.

W widokach Tatr z roku 1899 Weiss dokonuje brawurowej wręcz interpretacji drzeworytu japońskiego i estetyki japońskiej. Jak wiadomo, artysta miał już za sobą pobyt w Paryżu i pierwsze kontakty ze sztuką japońską, posiadał też własną kolekcję drzeworytów *ukiyo-e*. Dlatego z takim wyczuciem mógł posługiwać się syntetyczną formułą stylistyczną, zawężeniem gamy barwnej i wyborem mrocznej dominanty kolorystycznej. Świadomie też wybierał niewielki format, zbliżony do formatu dzieł Jana Stanisławskiego oraz drzeworytów japońskich.

Rzecz jasna pierwsze tatrzańskie zauroczenia Weissa wpisują się w szerokie zjawisko fascynacji Tatrami i góralszczyzną. Jednakże malarza nie in-

teresuje folklor, rekwizyt. Widzi góry groźne i kateryczne, potężne i bezlitosne, do których malarzowi nie zwykle trudno się zbliżyć, aby oddać ich „intensywność” właśnie. Artyście ułatwia to właśnie umiejętność syntetyzowania i wydobywa-



Wojciech Weiss, Czarny Staw Gąsienicowy od strony Potoku Suchoj Wody, 1899, olej na papierze, 23 x 32 cm, kolekcja prywatna



Wojciech Weiss, Widok na Giewont, 1899, olej na desce, 12,3 x 21,3 cm, kolekcja prywatna

nia znaczenia fragmentu: aby oddać istotę gór wystarczy mu studiowanie wycinka krajobrazu z okolic Hali Gąsienicowej. W kilkunastu obrazach tatrzańskich Weissa zawarta jest też japońska koncepcja konstrukcji przestrzeni: zaskakujące punkty widzenia, zbliżenia, uproszenia i „mówiąca pustka”. Zgodnie z regułą japońskich mistrzów: „Malując cokolwiek – nie opisuj wszystkich detali. Najlepszym sposobem jest wyrażenie pełnego znaczenia poprzez kilka sugestii”<sup>4</sup>.

<sup>4</sup> T. Mitsuoki, *Zbiór zasad malarstwa japońskiego*, cyt. za: M. Ueda, *Szukając podobieństwa do natury. Mitsuoki o sztuce malowania* [w:] *Estetyka japońska. Antologia*. T. 2: *Słowa i obrazy*, red. K. Wilkoszewska, Kraków 2005, s. 162.

## Morskie Oko i Czarny Staw – japońskie widoki Tatr Leona Wyczółkowskiego

Leon Wyczółkowski stworzył serię tatrzańskich arcydzieł, w których jak w soczewce skupiają wszystkie najważniejsze cechy estetyki japońskiej i stanowią jeden z najwybitniejszych przykładów japonizmu polskiego. Artysta znalazł prostą formułę: „Jak przedstawia się ogrom na małym formacie? [...] Daje się tylko fragment, bo całość zmniejszyłaby ogrom”<sup>5</sup>. To nowe, syntetyczne i wycinkowe ujęcie motywów górskich, zadziwiało wszystkich. Na japońskie widzenie Tatr jako pierwszy zwrócił uwagę Tadeusz Jaroszyński już w 1904 roku, po obejrzeniu cyklu *Legandy tatrzańskie*. „Zdumiewająca prostota środków, a zarazem potęga wyrazu [...] Czym to zrobione? Kilkanaście maźnięć kredą szarą, kilkanaście czarną i zieloną i już [...] Pomimo tych niedbałych, zda się przypadkowych dotknięć, jakież jest tam doskonałe wycucie formy i rysunku ostrych załamów granitowych Mnicha! Jak pysznie w charakterystyce ujęty jest las, zstępujący po zboczach góry”<sup>6</sup>.

Wyczółkowski wielokrotnie był w Tatrach, ale te najpiękniejsze japońskie pastele powstały podczas pobytów w latach 1904-1906 i 1910-1911. Początkowo Tatry pojawiały się w jego kompozycjach o charakterze symbolicznym, nieco później malował widoki Giewontu, górskich zboczy i lasów. Od 1904 roku skupił się niemal wyłącznie na okolicach Morskiego Oka i Czarnego Stawu pod Rysami.

*Ukiyo-e* to obrazy przepływającego, przemijającego świata. Punktem wyjścia japońskiego drzeworytu była próba uchwycenia zmienności świata i natury. Ten sam cel przyświecał Wyczółkowskiemu, aby zamknąć w artystycznym kształcie przeobrażający się momentalnie tatrzański krajobraz. We wspomnieniach towarzyszy wypraw artysty czytamy: „Studiował pejzaż górski o każdej porze dnia. Już od wczesnego ranka z otwartego namiotu podpatrywał efekty światła pierwszych

promieni słońca, jakie padały na olbrzymi masy granitowych szczytów”<sup>7</sup>. [...] „Wychodząc z założenia, że obraz, jeżeli ma być wierny, winien być dziełem jednego wrażenia, starał się zawsze od pierwszego razu obraz skończyć, sześć jezior: Czarny Staw w różnych sześciu oświetleniach. Wyczółkowski malował to od 6-ej rano do późnego wieczora. Ranek, pierwsze promienie padają na taflę wody, płomyki się odbijają i skaczą po wodzie. Potem godzina 9-a, 11-a, 3-a – po obiedzie się ściemnia, takie mgły, że zdawało się, że już nigdy słońca nie będzie. Jednym tchem i jednym dniem”<sup>8</sup>. Interesujące są także nieliczne wypowiedzi samego Wyczółkowskiego, które oddają fascynację zmiennością tatrzańskiego widoku. „Morskie Oko z czarnego Stawu 1. na czarnym tle, jak posolone [...] 2. w śniegu [...] Na wieczór trzecie Morskie Oko, małe [...] Staw kryształowy, efekt ciężki, piargi jasne i odbicie ich w wodzie [...] Czarny Staw cały biały, kurzawka, piargi”<sup>9</sup>.

Wśród tatrzańskich pejzaży Wyczółkowskiego widoki Morskiego Oka należą do najważniejszych i najliczniejszych. Najczęściej malował Morskie Oko widziane od strony schroniska, a niekiedy ujęte z góry, ze zboczy. Malarz czerpał inspiracje z drzeworytu *ukiyo-e*, mistrzowsko wykorzystując jego zasady: nowe zasady konstruowania przestrzeni, zaskakujące punkty widzenia, np. z lotu ptaka, układy kompozycyjne, kadrowanie, fragmentaryczność kompozycji, strefową budowę planu oraz motyw „zakratowania”, czyli spojrzenie na obiekt poprzez korony drzew ukazane na pierwszym planie. Piękno świata zgodnie z estetyką buddyjską ukazane jest poprzez fragment, kadr większej całości.

Wyczółkowski wielokrotnie portretował Czarny Staw, niemal tak często jak Morskie Oko. Interesowały go różne efekty aury i różne pory dnia. Wyczółkowski przedstawił jezioro „jak posolone” (określenie samego artysty), na które właśnie spadł pierwszy śnieg. „Pod nami w dole leży zwierciadło stawu w kotlinie ze szczerej skały. Szare, poplamione płatami śniegu, strome, niedo-

<sup>5</sup> M. Twarowska, *Leon Wyczółkowski*, Wrocław 1962, s. 29.

<sup>6</sup> T. Jaroszyński, *Legandy tatrzańskie*, „Kurier Warszawski” 1904, nr 325, s. 3.

<sup>7</sup> T. Grott, *Listy [w:] Leon Wyczółkowski. Listy i wspomnienia*, oprac. M. Twarowska, Wrocław 1960, s. 274.

<sup>8</sup> *Tamże*, s. 274.

<sup>9</sup> *Tamże*.

stępane turnie dźwigają się prawie prosto z wody, wysoko na niebo, – a drugie także skały łbami na dół widać było w stawie, który nie drżał najmniejszą zmarszczką fali. Górale mówią, że to widać tamten świat, drugi – jest to Czarny Staw pod Rykami<sup>10</sup>.

Tatrzańskie krajobrazy Wyczółkowski często eksponował tak, iż zyskiwały uznanie krytyków i publiczności. Największy polski kolekcjoner sztuki Dalekiego Wschodu, Feliks „Manggha” Jasieński w roku 1904 entuzjastycznie pisał: „objawił się nagle poetą, który wyczuł i w obrazach swych znakomicie oddał majestat, grozę lub czar szczytów, borów i jezior, poranków i zmierzchów, melancholię jesieni, wlokącej się po górach, wśród mgieł, płaszcz szkarłatny złotem haftowany, poetą, który wśród śniegów i chmur, ujrzał i na płótno przeniósł hufce skamieniałych potężnych rycerzy<sup>11</sup>”.



Leon Wyczółkowski, Czarny Staw, 1905, pastel, gwazh na papierze, 53 x 73 cm, kolekcja prywatna

W tym samym roku Antoni Chołoniewski notował: „Popatrzcie na ową posępną, tajemniczą, groźną toń Morskiego Oka, na popielatą jasność skał nad Czarnym Stawem [...]. Tatry i Podhale są dla Wyczółkowskiego źródłem nie zawodzącego natchnienia, a motywy, zaczerpnięte z tego źródła, przeradzają się u niego w arcydzieła sztuki plastycznej, jakie w poezji stworzył, z tej samej krynicy czerpiąc, Kazimierz Tetmajer<sup>12</sup>”.



Leon Wyczółkowski, Morskie Oko, 1905, pastel na papierze, kolekcja prywatna

Krajobrazy tatrzańskie Wyczółkowskiego nie mają analogii w sztuce polskiej i europejskiej tego czasu. Tworzą ponadczasowy, nowoczesny i autonomiczny obraz Tatr.

### Widoki Tatr Juliana Fałata

Około 1907 roku w twórczości Fałata pojawił się motyw zimowego krajobrazu z potokiem wijącym się wśród zaśnieżonych pól. Wykonywany w technice olejnej, jak również akwarelowej i pastelowej, wystawiany pod różnymi tytułami: *Śnieg*, *Krajobraz zimowy*, *Potok w śniegu* lub *Motyw zimowy*. Artysta mistrzowsko syntetyzuje krajobraz, upraszcza jego formy, ogarniając go jakby jednym spontanicznym ruchem pędzla. Zbliża i wyolbrzymia śnieg lub potok – sytuując go na pierwszym planie, a pomija nieistotne szczegóły. W przesyconych światłem słonecznym zimowych krajobrazach z niezwykłą umiejętnością odtwarza materialność śniegu – jego świeżą puszystość lub ciężar w czasie odwilży. I choć seria z potokami swobodnie płynącymi wśród śniegu stała się znakiem firmowym artysty, to istnieją krajobrazy, w których widać jego mistrzostwo i oryginalność. Widoki Tatr.

<sup>10</sup> S. Witkiewicz, *Na przełęczy. Wrażenia i obrazy z Tatr*, 1889.

<sup>11</sup> F. Jasieński, *Sztuka polska. Malarstwo*, 1904, tablica 48.

<sup>12</sup> A. Chołoniewski, *Na wystawach sztuki. Krakowska wystawa jubileuszowa*, „Życie i Sztuka” 1904, nr 50.



Latem 1894 roku Julian Fałat przebywa w Zakopanem, gdzie – jak pisze w liście do Seweryna Böhma – „jest tak cudownie, że pomimo gwałtownych zaprosin w rozmaite inne strony oderwać się stąd nie mogę. Pozostanę tak długo, jak będzie można”<sup>13</sup>. I rzeczywiście. Artysta pozostał na Podhalu kilka tygodni, wytrwale wykonując studia i szkice m.in. z Doliny Kościeliskiej. Na ich podstawie namalował serię akwrel i obrazów olejnych o tematyce tatrzańskiej. Część z nich wystawił w warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych i w krakowskim Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych. Fałat niemal co roku przyjeżdżał na Podhale: mieszkał w Zakopanem lub Poroninie. Z każdego pobytu przywoził kolekcję nowych prac z motywami tatrzańskimi, które cieszyły się tak wielkim powodzeniem, iż niemal od razu znajdowały nabywców. Niewiele tych tatrzańskich motywów udało się odnaleźć. W korespondencji artysty przechowywanej w Muzeum w Bielsku-Białej zachowały się nieliczne, lecz znaczące wzmianki o jego stosunku do Tatr i Zakopanego (o obrazie olejnym *Widok na Giewont* pisze, iż „jest to jedno z lepszych wrażeń z natury w Zakopanem schwyconych”).

Fałat malował przede wszystkim widoki Tatr, rozległe panoramy ukazywane z Zakopanego od Koszycy po Czerwone Wierchy, Giewont, a także z Poronina z Galicowej Grapy. Portretował górali tatrzańskich oraz charakterystyczną zabudowę Podtatrza, np. młyn w Zakopanem i zagrody.

Zachowało się stosunkowo niewiele prac ukazujących Tatry Wysokie i „portrety” konkretnych szczytów. Jakby artystę nie interesowały malownicze zbliżenia groźnych miejsc, z jakimi mamy do czynienia w twórczości Leona Wyczółkowskiego, malującego Morskie Oko i Czarny Staw pod Rysami, Wojciecha Weissa przedstawiającego przede wszystkim Czarny Staw Gąsienicowy. Fałat ukazywał zjawiające się na horyzoncie ośnieżone tatrzańskie szczyty. Nie dziwi taka interpretacja krajobrazu Tatr, gdy przeczytamy *Pamiętniki* sporządzone po podróży do Japonii, w których zano-

tował: „Jako artystę-malarza uderza mnie mglistość krajobrazu, wytwarzająca szczególne perspektywy i jakby niedopowiedzenia, dające szerokie pole wyobraźni artysty”<sup>14</sup>.

Do mistrzowskich jego dzieł należy akwrela z Muzeum w Bielsku-Białej zatytułowana *Tatry* z 1906 roku, w której głównym motywem jest masyw Świnicy i jej otoczenie. Artystę wyraźnie fascynuje jej kształt. W syntetycznym i niemal schematycznym ujęciu trafia bezbłędnie w istotę tej góry. Sens przedstawienia potęguje szafirowa tonacja, tak charakterystyczna dla wysokogórskiego pejzażu.

Fałat był jedynym polskim artystą (i jednym z niewielu w Europie), który zwiedził w XIX wieku Japonię. Inspiracje sztuką japońską w jego dziełach są szczególnie czytelne, m.in. w swobodnym i twórczym nawiązaniu do programowego monochromatyzmu malarstwa tuszowego (chińskiego i japońskiego). Artysta umiejętnie oddaje wielobarwność śniegu, strumienia lub odległych gór. Do mistrzowskich należą zwłaszcza akwarelowe krajobrazy tatrzańskie, w których kształty sugeruje zaledwie kilka pociągnięć pędzla. Prace te oddają grozę i piękno gór dzięki perfekcyjnej technice warlowego zróżnicowania plamy.

O perfekcyjnej warsztacie pisano za życia artysty bardzo wiele. Mieczysław Wallis uważał, że „przyczyny tej predylekcji dla techniki akwarelowej tkwiła głęboko w temperamentcie, w całej psychice, niemal w ustroju nerwowym malarza. Człowiekowi tej krewkości, co Fałat, akwrela, ze swym stosunkowo prostym i łatwo przenośnym aparatem pomocniczym, ze swą procedurą nieskomplikowaną, umożliwiającą prędkie, doraźne notowanie wrażeń, utrwalanie ich ‘na gorąco’ musiała ze wszystkich technik malarskich – odpowiadać najbardziej”<sup>15</sup>.

Z kolei Mieczysław Treter w eseju z 1926 roku notował:

„Fałat zdumiewa techniką. Nie tyle olejną, choć i tu widać szalone opanowanie formy i tonu w szerokich, śmiałych ogromnych rzutach pędzla – ile

<sup>13</sup> Fałat znany i nieznany. T. 2: Czasy krakowskie. Korespondencja z lat 1895-1910. Wybór i oprac. M. Aleksandrowicz, Bielsko-Biała 2008, s. 371.

<sup>14</sup> J. Fałat, *Pamiętniki*, wyd. II, Katowice 1987, s. 132.

<sup>15</sup> M. Wallis, *Julian Fałat*, „Wiadomości Literackie” 1929, nr 30, s. 3.

w akwareli. Żaden z malarzy polskich nie czuje tak wody w farbie, a raczej na papierze. Papier jest mokry, albo wilgotny – a farba bądź po nim spływa, bądź wsiąka, łącząc się w półprzypadkowe zjawiska, tworząc jakieś marmurki naturalne – w których czuć styl akwareli – wodę. Tony bierze w niesłychanej czystości, a gdzie potrzeba w niesłychanym natężeniu – nie ustępując zgoła olejnym.

Za pośrednictwem odpowiednio zestrojonych plam barwnych, drogą odpowiednio zharmonizowanej ich ekspresji, daje Fałat nie wierne odbicie, kopię, lecz artystyczny ekwiwalent motywu, zaczerpniętego z natury; artysta nie nuży opowiadaniem szczegółów, lecz napomyka tylko i sugeruje; stwarzając świeżą i żywą podniecie dla oka, zmusza wyobraźnię do uzupełnienia lakonicznego obrazu, budzi z uśpienia całe kręgi asocjacji, działa bezpośrednio na emocjonalną stronę życia człowieka. Jest przede wszystkim i tylko [...] malarzem; w przyrodzie, w całej naturze, pociąga go głównie malowniczość, czy raczej malarskość motywu, problem koloru, ale nie w oderwaniu od rzeczy, tylko w ścisłym związku z nimi, z ich życiem, z życia tego charakterem. Od linii, od inżynierskiego właściwie rysunku, przeszedł Fałat do marlarstwa; stąd owo nadzwyczajne poczucie



Julian Fałat, *Tatry*, 1906, akwarela na papierze, 35 x 100 cm, Muzeum w Bielsku-Białej

Co prawda Fałat powtarzał wiele razy te same motywy i te same kompozycje. Robił to z przyczyn finansowych, aby utrzymać rodzinę. Warto wspomnieć raz jeszcze, że głównym materiałem artysty był papier – nietrwały, łatwo podlegający zmianom. I to także jest w jego twórczość „japońskie”, nietrwałość bowiem dla Japończyków jest koniecznym składnikiem piękna. Obraz nietrwały, jakby tylko zasugerowany wymaga od odbiorcy uzupełnienia mocą własnej wyobraźni. Być może to, co jest najbardziej japońskie w dziełach Fałata, to właśnie niekompletność, ulotność, nietrwałość, a tatrzańskie krajobrazy dobitnie to ukazują.

### *Hińczowe Stawy Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacy)*

„Marzę o tym, żebyś ż y ł w Tatrach. Nie jak sportowiec, nie jak mieszczanin ‘wspinający się’ – tylko żył. To znaczy zrósł się i przeznał z ich życiem – i żebyś je malował nie jako ‘studia dalszych i pierwszych planów’, tylko jako wyraz ich i siebie” pisał do syna 26 maja 1904 r. Stanisław Witkiewicz. Rok później, w liście z 14 czerwca, myśl tę rozwijał: „Tobie trzeba skupić się i na to Twój projekt pójścia w Tatry jest dobry, zaszycia się w samotności z naturą, wsłuchania się w siebie i w Nią, poważnie i głębokie, oto czego Tobie potrzeba. [...] Przyjeżdżaj jak najprędzej wpadnij w Tatry”, a dwa dni później, 16 czerwca, kontynuował: „iż w czyste powietrze, w słońce, w Tatry – nie te z szerokiego gościńca turystów, tylko te, które żyją poza ludźmi”<sup>17</sup>.



Julian Fałat, *Widok na Tatry z Poronina*, 1902, akwarela na papierze, 50 x 90 cm, Muzeum Mazowieckie w Płocku

i znajomość formy, stąd umiejętność budowania jej nieraz jednym, ryzykownie śmiałym pociągnięciem pędzla, i to w akwareli, gdzie sam materiał nie dopuszcza żadnych właściwie korektur”<sup>16</sup>.

<sup>16</sup> M. Treter, *Fałat*, „Sztuki Piękne” 1925/1926, s. 315.

<sup>17</sup> Cyt. za: S. Witkiewicz, *Listy do syna*, oprac. B. Danek-Wojnowska i A. Micińska, Warszawa 1969, s. 193.

Witkacy posłuchał ojca i wielokrotnie odbywał wycieczki w Tatry, skąd przynosił szkice, studia i fotografie. Na ich podstawie, już w pracowni, malował krajobrazy tatrzańskie, pierwsze samodzielne próby malarskie młodego, szukającego swojej drogi artysty. Być może ponowne wydanie *Na przełęczy* – w 1906 r. – Stanisława Witkiewicza, a także jego malarska twórczość ugruntowały zainteresowanie tematyką tatrzańską. Znamy kilkanaście pejzaży z Tatr z lat 1904-1913, w tym kilka tylko z fotografii. Przedstawiają okolice Czarnego Stawu Gąsienicowego, widoki z Antałówki i Cyrhli i stawy tatrzańskie, które trudno zidentyfikować. Nieco później wielokrotnie malował strumienie i górskie potoki, w zimie i jesieni, wyraźnie zafascynowany intensywnością jesiennych barw i bielą śniegu.

W kompozycjach tatrzańskich Witkacego dostrzec można wyraźny wpływ dawnej sztuki japońskiej, którą również cenił jego ojciec. Stosował wszystkie charakterystyczne dla drzeworytu japońskiego pomysły kompozycyjne, m.in. ciasny kadr, zbliżenie motywu, ujęcie z góry, z lotu ptaka, zbliżenie i wyolbrzymienie fragmentu. Chętnie posługiwał się wijącą, giętką, dekoracyjną linią, określającą płaskie plamy. Przestrzeń konstruował „na sposób japoński” kulisowo i płasko rozgrywając kolejne plany. W kompozycjach tych odnajdujemy także echa fascynacji młodopolskim pejzażystami: Władysławem Ślewińskim i Leonem Wyczółkowskim. Witkacy wprowadzał interesującą tonację barwną: delikatne różowo-fioletowe mgły lub sino-fioletowe szczyty.

Jednym z najbardziej interesujących krajobrazów z Tatr jest niedawno odnaleziony pejzaż *Hińczowe Stawy*, namalowany w 1907 i wystawiony w listopadzie tego roku w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Opis Hińczowych Stawów leżących w Dolinie Mięguszwieckiej znajdujemy w *Na przełęczy* Stanisława Witkiewicza:

„Zeszliśmy w dolinę, pooraną wielkimi rozpadlinami, pogarbioną w kopulaste wzniesienia, porośnię mchem i trawami, zawaloną rumowiskiem skalnym. Na prawo widać było, gdzieś niżej, spod

nastroszonego głazami brzeżku, skrawek ciemno-błękitnej wody stawku. Wyszliśmy przez wznoszące się na lewo wzgórze, nad wody dużego spokojnego stawu, w którego ciemnym błękitcie przeglądały się turnie Mięguszwieckie i mgły zwijające się na Cubrynę”<sup>18</sup>.

Według Anny Żakiewicz, analizującej wczesne malarstwo Witkacego, wycieczka w góry w okolice Hinczowych Stawów, znalazła odbicie w powieści *622 upadki Bunga*, w której zamieścił opisy przyrody tatrzańskiej:

„Wyszedł w ostatnią przełęcz, skąd roztaczał się przerażająco piękny widok na wielką, u stóp olbrzymich szczytów rozciągającą się dolinę, w którą uchodziły gardła mniejszych dolin, między tymi szczytami leżących. Na ostatnim piętrze



Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy), *Hińczowe Stawy*, 1907, olej na płótnie, 68 x 94,5 cm, kolekcja prywatna

jak pawie pióra mieniły się dwa stawy granatowo-zielone... spieniony potok wił się srebrną nitką wśród kęp czerwonych borówek i zrudziałej trawy... Nad wszystkim wznosiła się olbrzymia *massa* granitowego kolosa, zamykająca południowy horyzont”<sup>19</sup>.

W *Hińczowych Stawach* Witkacy mistrzowsko zinterpretował zasady estetyki japońskiej: przedstawił wykadrowany fragment krajobrazu, z niebiesko-turkusowymi plamami stawów, a na pierwszym planie, umieszczając kępy rdzawo-rudej trawy. Uważnie studiując krajobrazy ta-

<sup>18</sup> S. Witkiewicz, *Na przełęczy. Wrażenia i obrazy z Tatr*, 1889.

<sup>19</sup> S.I. Witkiewicz, *622 upadki Bunga czyli Demoniczna Kobieta*, Warszawa 1978, s. 356.

trzańskie Witkacego wyraźnie widać, iż artysta swobodnie niekiedy traktował topografię Tatr. Malowane w pracowni widoki tatrzańskie stają się raczej reminiscencjami przeżyć towarzyszącymi wyprawom górskim, zapamiętanymi i przywoływanymi podczas malowania – „obrazami pod powiekami”.

## Noty biograficzne

### Julian Fałat

1853 Tuligłowy, pow. Mościska – 1929 Bystra k. Bielska-Białej  
Malarz i pedagog.

Pochodził z ubogiej rodziny wiejskiego organisty. W latach 1869-1871 studiował malarstwo w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych u Władysława Łuszczkiewicza i Leona Dembowskiego. W okresie 1872-73 przebywał na Ukrainie, zatrudniony jako rysownik przez archeologa i kolekcjonera Stanisława Krzyżanowskiego, oraz w Odessie, gdzie pracował jako pomocnik architekta. Jesienią 1873 roku przez kilka tygodni studiował architekturę na Politechnice w Zurychu, następnie w Monachium. Był zatrudniony jako kreślarz przy budowie kolei w kantonie zuryskim. W tym czasie odbywał wiele wędrówek po Alpach, które uwieczniał w wielu rysunkach i akwarelach. Studia artystyczne podjął w latach 1877-1880 w Akademii Sztuk Pięknych u Alexandra Strähubera i Johanna Leonhardta Raaba. Dużo podróżował: w 1880 roku spędził kilka miesięcy w Rzymie, w 1881 roku osiadł w Warszawie, skąd często wyjeżdżał m.in. na Żmudź (1882), Litwę (1883), a także do Paryża i Hiszpanii (1884). W 1885 roku odbył podróż morską dookoła świata (Suez, Ceylon, Indie, Japonia i Stany Zjednoczone). Po wystawieniu w Berlinie akwarel namalowanych podczas polowania u Radziwiłłów w Nieświeżu (1886), został mianowany nadwornym malarzem scen myśliwskich cesarza Prus Wilhelma II. Do 1894 roku wielokrotnie uczestniczył w polowaniach Radziwiłłowskich w Nieświeżu, często powtarzał te same motywy myśliwskie, wykonując repliki najbardziej popularnych prac.

W 1892 roku zdobył aż trzy złote medale na wystawach w Berlinie, Monachium i Dreźnie. W okresie 1894-1895 malował w Berlinie z Wojcie-

chem Kossakiem (przy współpracy innych malarzy) panoramę *Przejścia Napoleona przez Berezynę*. W 1895 roku osiadł na stałe w Krakowie w związku z nominacją na dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych. Dzięki jego staraniom Szkołę przekształcono w roku 1900 w Akademię, której rektorem pozostał do 1909 roku.

Po ustąpieniu z tego stanowiska zamieszkał w swojej willi w Bystrej i zajmował się głównie malarstwem. W okresie 1919-1921 mieszkał w Toruniu, gdzie założył Konfraternię Artystów. W latach 1921-1922 pracował jako dyrektor Departamentu Kultury i Sztuki w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Po rezygnacji z tej funkcji ponownie zamieszkał w Bystrej.

Był członkiem wielu artystycznych stowarzyszeń, m.in. od 1893 roku był członkiem berlińskiej Akademii Sztuki, należał do członków-założycieli Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka” (w 1906/07 roku pełnił funkcję prezesa). W 1925 roku otrzymał tytuł honorowego profesora krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, a w 1928 roku Krzyż Komandorski Orderu Polonia Restituta. Uczestniczył w wielu wystawach międzynarodowych, m.in. w Paryżu, Berlinie, Monachium i Wiedniu.

Fałat był znany przede wszystkim jako twórca akwarel, scen myśliwskich i zimowego pejzażu. Operował w nich szeroką, śmiałą plamą barwną, w mistrzowski sposób wtapiając postacie ludzi i zwierząt w zimowy krajobraz, iskrzący się bielą w słońcu, z błękitnymi refleksami w partiach cienia. Posługiwał się również techniką olejną i pastelową. Malował przede wszystkim krajobrazy – z Polesia, Tatr, okolic Bystrej – widoki architektury, sceny rodzajowe oraz portrety. Początkowo tworzył realistyczne kompozycje, z czasem zbliżył się do założeń impresjonizmu. Około 1900 roku w jego malarstwie wyraźnie ujawniły się związki ze sztuką japońską.

### Wojciech Weiss

1875 Leorda (Rumunia) – 1950 Kraków  
Malarz, grafik, rzeźbiarz i pedagog.

Studiował w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych: w 1891 roku był wolnym słuchaczem, w latach 1892-1895 uczył się m.in. u Władysława Łuszczkiewicza, Leopolda Löfflera i Jana Matejki, a w latach 1895-1899 należał do tzw. klasy mis-



trzowskiej Leona Wyczółkowskiego. W 1896 roku odbył pierwszą podróż po Europie (zwiedził m.in. Berlin, Drezno, Pragę, i Wiedeń), a w 1897 roku odwiedził po raz pierwszy Paryż. Należał do przyjaciół Stanisława Przybyszewskiego – od roku 1898 współpracował z nim, jako ilustrator krakowskiego tygodnika „Życie”. Pod wpływem teorii Przybyszewskiego zwrócił się ku problematyce egzystencjalnej, ku penetracji psychiki ludzkiej i najgłębiej skrywanych sfer podświadomości. W latach 1901 i 1902 kontynuował studia malarskie we Florencji i Rzymie. Mieszkał w Krakowie, od 1904 roku letnie miesiące spędzał we własnym domu w Kalwarii Zebrzydowskiej. W 1907 roku rozpoczął pracę dydaktyczną w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, od roku 1913, jako profesor zwyczajny, trzykrotnie pełnił godność rektora. Wielokrotnie podróżował, m.in. do Włoch, Wiednia i Paryża, a także do południowej Francji, gdzie od 1923 roku spędzał letnie wakacje.

Od 1898 roku był członkiem Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka”, wystawiał również z wiedeńskim stowarzyszeniem „Secesja”, w latach 1922–1939 (niemal corocznie) uczestniczył w wystawach organizowanych przez Carnegie Institut w Pittsburgu. Wielokrotnie zdobywał nagrody na wystawach krajowych i zagranicznych (m.in. w 1900 roku Złoty Medal na Exposition Universelle w Paryżu).

We wczesnym okresie twórczości malował ekspresjonistyczne portrety i kompozycje fantastyczno-symboliczne. Nieco później zainteresował się kolorem i problematyką czysto malarską. Tworzył idylliczne w nastroju sceny z życia rodzinnego, słoneczne pejzaże, portrety, akty i martwe natury, a także sceny nawiązujące do antyku i mitologii.

#### **Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy)**

1885 Warszawa – 1939 Jeziory (na Polesiu)

Malarz, dramaturg, powieściopisarz, filozof, fotografik, teoretyk i krytyk sztuki.

Początkowo kształcił się u swojego ojca – Stanisława, od 1904 roku studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie u Józefa Mehoffera i Jana Stanisławskiego, w 1906 poznał Władysława Ślewińskiego i pobierał u niego lekcje.

Wiele podróżować po Europie (Wiedeń, Niemcy, Włochy, Paryż, Bretania, Londyn). W 1914

roku wyjechał ze swoim przyjacielem, Bronisławem Malinowskim, na Cejlon i do Australii, skąd na wieść o wybuchu I wojny światowej wrócił do Europy. Lata wojenne spędził w Petersburgu jako oficer ekskluzywnego Pawłowski Pułku Lejb-gwardii. Po powrocie do kraju związał się grupą Ekspresjonistów Polskich (od 1912 Formiści Polscy). Ogłosił *Nowe formy w malarstwie i wynikające stąd nieporozumienia*, gdzie sformułował teorię Czystej Formy w malarstwie. W okresie dwudziestolecia międzywojennego mieszkał w Zakopanem, intensywnie uczestnicząc w życiu artystycznym.

We wczesnym okresie malował pejzaże, martwe natury i portrety pod wpływem Ślewińskiego i w duchu młodopolskim; następnie w fantastyczno-groteskowych obrazach doszedł do abstrakcyjnego ekspresjonizmu. W roku 1924 wycofał się z twórczości malarskiej, z koncepcji Czystej Formy i założył zarobkową „Firmę Portretową Stanisława Ignacego Witkiewicza”, działającą według specyficznie ustalonego regulaminu.

#### **Leon Wyczółkowski**

1852 Huta Miastkowska koła Garwolina – 1936 Warszawa

Malarz, grafik i pedagog.

W latach 1869-1874 studiował w warszawskiej Klasie Rysunkowej u Antoniego Kamińskiego i Wojciecha Gersona, następnie uczył się w Monachium (1875-1877), naukę kontynuował w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych u Jana Matejki (1877-1879). Wiele podróżował. W latach 1895-1929 mieszkał w Krakowie, od 1929 do śmierci mieszkał w Poznaniu i w Gosieradzu pod Bydgoszczą.

Wykładał w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych (1895-1911, od 1900 w Akademii). Od 1897 roku był członkiem Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka”.

Pozostawił różnorodną spuściznę obejmującą różne techniki malarskie – obrazy olejne, pastele, akwarele, rysunki i dziesiątki tek graficznych, wyróżniających się wydoskonalonymi przez siebie metodami warsztatowymi. Malował portrety i kompozycje historyczne, martwe natury i krajobrazy.

**Czarny Staw pod Rysami** (1581 m) – zwany Czarnym Stawem nad Morskim Okiem – to jezioro położone w Dolinie Rybiego Potoku, powyżej Morskiego Oka. Wokół wznoszą się kolejno: Mięguszwiecki Szczyt Czarny, Wołowy Grzbiet, Rysy, Niżnie Rysy, Żabia Grań i Owcze Turniczki. Nazwa jeziora pochodzi od cieni rzucanych przez góry i występującej w wodzie sinicy.

**Hińczowe Stawy** (1965 i 1942) dwa duże jeziora w górnej części Mięguszwieckiej Doliny: Wielki i Mały Hińczowy Staw. Dawniej nazywane Lulkowymi Stawami lub Ignacowymi, ta ostatnia nazwa pochodzić miała od pasterza, który miał na imię Ignacy (po słowacko zdrobniale Hinek).

### Wybrana bibliografia

- A. Król, *Pejzażyści tatrzańscy*, Sopot 2006.
- A. Król, *Wiatr halny. „Krajowidoki” i wrażenia z Tatr w malarstwie polskim XIX i XX wieku*, Szczecin, Kraków 2006.
- A. Król, *Czarny Staw i Morskie Oko. Japońskie widoki Tatr Leona Wyczółkowskiego*, „Tatry” (jesień) 2008, nr 4 (26), s. 116-117.
- A. Król, *Czarny Staw – Tatrzańskie krajobrazy Wojciecha Weissa [w:] Ten krakowski Japończyk... Inspiracje sztuką Japonii w twórczości Wojciecha Weissa*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2008, s. 165-169.
- A. Król, *Podróż do Japonii. Inspiracje sztuką Japonii w twórczości Juliana Fałata*, Kraków 2009.
- A. Król, *Tatry Juliana Fałata*, „Tatry” (lato) 2009, nr 3 (29), s. 116-117.
- A. Król, *Hińczowe Stawy Stanisława Ignacego Witkiewicza*, „Tatry” (zima) 2010, nr 1 (31), s. 116-117.
- A. Król, *Julian Fałat*, Stalowa Wola 2010.
- A. Król, *Manggha. Szkice różne o polskim japonizmie*, Kraków 2010.
- Tatry w malarstwie*, oprac. J. Woźniakowski, A. Król, Marki 2006.
- J. Woźniakowski, *Tatry w malarstwie [w:] Tatry w poezji i sztuce polskiej*, Kraków 1975.
- A. Żakiewicz, *Witkacy w Tatrach*, „Rocznik Podhalański” 2002, t. VIII (za lata 1997-2000).

## IVAN CHALUPECKÝ MISTRZ PAWEŁ Z LEWOCZY A TATRY WYSOKIE

Na przełomie XV i XVI w. najpierw we Włoszech, a później w całej Europie, nastąpiła radykalna zmiana myślenia. Pod wpływem odkryć antycznych budowli i rzeźb myśl ludzka powoli zaczęła odwracać się od rzeczy nadprzyrodzonych w stronę zwykłego życia codziennego. Częściowo przyczynił się do tego również Kościół, na czele którego w tamtych czasach stali papieże zajmujący się raczej życiem, doczesnymi radościami i kulturą świecką, niż sprawami wiecznymi, które wcześniej jednoznacznie dominowały w Kościele. Zmiana sposobu myślenia – nazwana później humanizmem – przejawiała się także w literaturze, ale zwłaszcza w kulturze, architekturze, rzeźbiarstwie i malarstwie. Artyści odkrywali piękno ludzkiego ciała i zaczęli je przedstawiać w aktach. Obrazy świętych zostały zastąpione portretami konkretnych, żywych ludzi, ołtarze poświęcone Bogu i świętym – bogatymi nagrobkami znanych i zamożnych postaci. Człowiek odkrył także przyrodę. Wysokie góry, które wcześniej traktował jako źródło utrzymania, wykorzystując je na przykład do pozyskiwania drewna, wypasania bydła czy po-

szukiwania rud – zaczął postrzegać również od strony estetycznej. Dało to początek turystyce, której celem było poszukiwanie piękna. Jednocześnie przyroda zaczęła pojawiać się w dziełach sztuki. To prawda, że już wcześniej na niektórych obrazach występowały szczyty i góry, ale były to góry wymyślone, symboliczne, jak np. na obrazie św. papieża z Liptowskiego Mikołusza z 1510 r.<sup>1</sup> Malarza na pewno zainspirowały Tatry Wysokie, ale namalował je jako zbyt dzikie. Góry inspirowały także austriackiego malarza Ruelanda Frueaufa



„Ukrzyżowanie” Ruelanda Frueaufa – w tle być może przedstawione Alpy



Papież z ołtarza w Liptowskim Mikołuszu – w tle dzikie góry

szukiwania rud – zaczął postrzegać również od strony estetycznej. Dało to początek turystyce, której celem było poszukiwanie piękna. Jednocześnie przyroda zaczęła pojawiać się w dziełach sztuki. To prawda, że już wcześniej na niektórych obrazach występowały szczyty i góry, ale były to góry wymyślone, symboliczne, jak np. na obrazie św. papieża z Liptowskiego Mikołusza z 1510 r.<sup>1</sup> Malarza na pewno zainspirowały Tatry Wysokie, ale namalował je jako zbyt dzikie. Góry inspirowały także austriackiego malarza Ruelanda Frueaufa

mł. Pojawiają się one w tle motywu Ukrzyżowania. Jest jednak całkiem możliwe, że w tym przypadku chodzi już o prawdziwe Alpy<sup>2</sup>. Dzikie, wymagowane góry przedstawiono także na obrazie Zmartwychwstanie, znajdującym się na ołtarzu z lat 1500-1510 w Okolicnem<sup>3</sup>. Motyw ten dość często powtarza się w obrazach z przełomu XV i XVI w.

<sup>1</sup> BIATHOVÁ, Katarína: *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*, Bratislava, 1983, s. 156.

<sup>2</sup> AUSSTELLUNG GOTIK IN ÖSTERREICH, Krems an der Donau, 1967, rys. 5.

<sup>3</sup> BURAN, Dušan (red.): *Gotika*, Bratislava, 2003, s. 411, rys. nr 359.

Postrzeżenie prawdziwej natury przejawia się jednak już u malarzy, których włączamy do prądu szkoły dunajskiej (1490-1540)<sup>4</sup>. Typowe jest dla niej przedstawianie przyrody w dolinie Dunaju tak, jak to widzimy np. na lewockim obrazie tablicowym *Pokłon Trzech Króli*, służącym dziś jako predella w bocznym ołtarzu Czterech Świętych w kościele św. Jakuba. Główny motyw został na nim zmarginalizowany na korzyść naddunajskiej przyrody. Zaczynają także powstawać realne pejzaże, bez motywów ludzkich czy nadprzyrodzo-



Naturalny pejzaż – „Księżycowe jezioro z górą Schafberg” Wolfa Hubera z 1510 r.

nych. Jako przykład może posłużyć obraz Wolfa Hubera pt. *Księżycowe jezioro z górą Schafberg*, na którym mamy do czynienia z autentyczną przyrodą, a szczyty w tle zostały namalowane dokładnie z natury<sup>5</sup>.

Mistrz Paweł z Lewoczy jest zwykle postrzegany jako rzeźbiarz gotycki<sup>6</sup>. Na pogląd ten wpłynął zwłaszcza późnogotycki styl jego mistrzowskiego dzieła – ołtarza św. Jakuba. Zapomina się jednak o tym, że średniowieczni rzeźbiarze nie byli uważani za artystów, ale za rzemieślników, którzy musieli się dostosować do wymagań osób zamawiających u nich poszczególne dzieła. Wynika to również z wielu zachowanych umów o dzieło<sup>7</sup>. Tak naprawdę Paweł był jednak artystą renesansowym, co częściowo prze-



Na Ukrzyżowaniu w Lubicy z 1521 r. widać góry. Czyżby Tatry Wysokie?

jawia się już na jego ołtarzach w Spiskiej Sobocie i w Lubicy<sup>8</sup>, ale najwyraźniej tendencje te ujawniają się na ołtarzu Jana w kościele św. Jakuba w Lewoczy, który zamówił u niego znany humanista dr Ján Henckel. Na jego gotyckich ołtarzach wpływ humanizmu i renesansu przejawia się poprzez przedstawianie przyrody nie w kategoriach fantastycznych, ale jako otaczającej rzeczywistości. Najbardziej widoczne jest to już na jego ołtarzu św. Jakuba, szczególnie na płaskorzeźbach skrzydeł, na których przedstawiona jest Mariańska Góra w Lewoczy taka, jaką znamy ją dzisiaj – wiodą na nią dwie drogi, las na szczycie prawie nie różni się od obecnego, samo miasto również przedstawione jest zgodnie z jego ówczesnym wyglądem. Autor

<sup>4</sup> WURTZEL, Otto: *Die Kunst der Donauschule 1490-1540*, Linz, 1965.

<sup>5</sup> Tamże, rys. 24.

<sup>6</sup> W kwestii oceny dzieła patrz: BURAN, Dušan (red.): *Gotika*, s. 429-461.

<sup>7</sup> HUTH, Hans: *Künstler und Werkstatt der Spätgotik*, Darmstadt 1970.

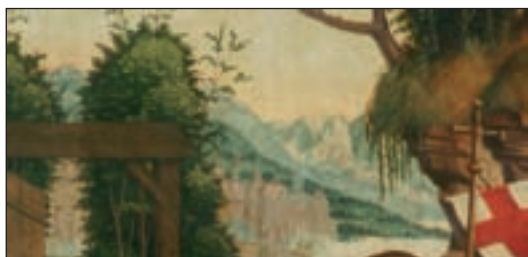
<sup>8</sup> TÖRÖK, Gyöngyi: *Gótikus festézet és szobrászat Magyarországon*, Budapest, 2005, s. 45.



nie pominął także Tatr, które dominują nad Spiszem. Góry występują jako tło w jego malarstwie tablicowym. Nie ma przy tym zasadniczego znaczenia fakt, że autorem nie był sam Paweł, ale pe-



*Tatry w tle Ukrzyżowania z Lewoczy z 1517 r.*  
(fot. Štefan Péchy)



*Tatry w tle Zmartwychwstania z Lewoczy z 1517 r.*  
(fot. Štefan Péchy)

wien malarz z jego warsztatu. Już w tle czterech obrazów tablicowych ołtarza ze Spiskiej Soboty widać góry. Ze względu na to, że przedstawiono ich drobne fragmenty, trudno stwierdzić, czy rzeczywiście chodzi o jakieś szczyty tatrzańskie. Jednak na dwóch tablicach lewockiego ołtarza św. Jakuba – Ukrzyżowanie i Zmartwychwstanie – jest już jasne, że przedstawiono na nich fragmenty Tatr Wysokich. Zaprezentowano tu widok Tatr mniej więcej od Młynicy (gdzie wykonywał ołtarz)



*Widok na Tatry od Młynicy*

w kierunku na Smokowce. Na obrazie Zmartwychwstanie bardzo wyraźnie widać wschodni grzbiet Sławkowskiego Szczytu. Za nim dostrzegamy Dolinę Staroleśną, a w tle rysuje się wierzchołek Małego Lodowego Szczytu, dalej widać Zimnowodzką Grań z Pośrednią Granią. Następnie Dolina Małej Zimnej Wody z zachodnią częścią Łomnickiej Grani. Dalej na zachód, między dwoma drzewami na pierwszym planie, widać prawdopodobnie szczyt Gerlachu. Tatry zostały również przedstawione na obrazie Ukrzyżowanie. Jest to prawdopodobnie część Tatr Zachodnich. Porównując współczesny wygląd Tatr z opisanym przedstawieniem powinniśmy pamiętać, że od tamtego czasu upłynęło 500 lat, ponieważ obrazy zostały wykonane najpóźniej w 1517 r. Wiemy, że w tym czasie Spisz nawiedziło trzęsienie ziemi, które częściowo zmieniło wygląd Tatr. Jeśli zaś chodzi o autorstwo obrazów: prawdopodobnie był to ktoś z warsztatu Pawła, być może Ján Kraus albo Teofil Stancel. Można jednak powiedzieć, że jest to najstarsze lub jedno z najstarszych przedstawień Tatr Wysokich.

*Tłumaczenie: Tomasz Wicik*

WIESŁAW SIARZEWSKI

## KARTOGRAFICZNY OBRAZ TATR

Łacińskie słowo *mappa* oznacza zmniejszone, uogólnione przedstawienie na płaszczyźnie całości lub fragmentu powierzchni ziemi. Najstarsze mapy powstały ponoć jeszcze przed wynalezieniem pisma, ale powszechny dostęp do zawartych na nich informacji stał się możliwy dopiero z chwilą wynalezienia druku w XV wieku.

Pierwsze drukowane mapy ukazały się w Bolonii w 1477 roku. Był to zestaw 26 map dołączonych do II wydania „Kosmografii Ptolomeusza” (*Cosmografia Ptolomei*), którą opracowano na podstawie łacińskiego przekładu dzieła greckiego astronoma, matematyka i kartografa starożytności Klaudiusza Ptolomeusza „Nauka geograficzna” (*Geographike Hyphegesis*). Praca ta stanowiąca kompendium wiedzy geograficznej zawierała także zredagowane w XV wieku i odbite z miedziorytów tzw. mapy ptolomejskie, które nawiązywały do nieznanych obecnie pierwowzorów wykonanych przez autora. Na „czwartej mapie Europy” (*Quarta Europe Tabula*) zwanej mapą Germanii i „ósmej mapie Europy” (*Octava Europe Tabula*) przedstawiającej Sarmację europejską można odnaleźć najstarsze drukowane kartograficzne obrazy Karpat opisanych nazwą „Carpatus Mons”. W następnych wydaniach „Kosmografii” redaktorzy wprowadzali do map ptolomejskich



Sebastian Münster (1540). Mapa Polski i Węgier. Wydawca Heinrich Petri, *Cosmographie*. Bazylea, 1570., ze zbiorów autora.

rozmaite poprawki i uzupełnienia, a później dołączali także nowo opracowane mapy oznaczane terminem *Tabulae modernae*.

Pomimo rozmaitych uzupełnień obraz Karpat na mapach ptolomejskich niewiele się zmieniał. Góry w tym czasie nie stanowiły zresztą znaczącego punktu odniesienia. Elementem konstrukcyjnym ówczesnych obrazów kartograficznych były rzeki. Sieć rzeczna ułatwiała komunikację i umożliwiała lokalizację zaznaczonych na mapach miast, wsi, grodów, klasztorów i zamków, dlatego starano się odwzorować ją możliwie dokładnie. Góry, a także większe kompleksy leśne stanowiły przeszkodę dla podróżnych, dlatego przedstawiano je schematycznie. Słaba znajomość terenów górskich powodowała, że ich lokalizacja na mapach nie była zbyt precyzyjna. Na wcześniejszych wydaniach map ptolomejskich góry przedstawiano najczęściej w formie ciągów kopców, przypominających gąsienicowate twory lub skiby świeżo zaoranej ziemi. Rzadziej stosowano sygnatury powierzchniowe, np. prostokąty. Na mapach kolorowanych obszary góryste zamalowywano zwykle na brązowo. Stosowane oznaczenia miały zapewne sugerować, że pasma górskie stwarzają utrudnienia w komunikacji.

Na początku XVI wieku na mapach zaczął pojawiać się także inny obraz gór. Przedstawiano je zazwyczaj jako pasma lub nieregularne ugrupowania poszarpanych, niekiedy cieniowanych wzgórz „widzianych z perspektywy”. Ta technika, zwana rzutem półperspektywicznym, i podobna zwana rzutem perspektywicznym panowały niepodzielnie w kartografii do drugiej połowy XVIII wieku. Niestety, uzyskiwany w ten sposób obraz nie przynosił zbyt wielu informacji o poszczególnych pasmach górskich.

Jednym z autorów „nowych map” drukowanych w kolejnych wydaniach „Kosmografii Ptolomeusza” był niemiecki kartograf, kosmograf i wydawca Sebastian Münster (1488-1552). W 1544 roku w Bazylei wydał opracowaną przez siebie „Kosmografię Uniwersalną” (*Cosmographia Universalis*), uznawaną za szczytowe osiągnięcie



Sebastian Münster (1550). *Mapa Polski*. Wydawca Heinrich Petri, *Cosmographie*. Bazylea, 1570., ze zbiorów autora.

ówczesnej geografii i kartografii<sup>1</sup>. Redagując mapy do swego dzieła Münster stosował nowe sposoby przedstawiania obszarów górskich.

### Najwcześniejsze obrazy kartograficzne Tatr

Najwcześniejsze obrazy kartograficzne Tatr pojawiły się w XVI wieku na przeglądowych mapach Węgier. Autorem pierwszego z nich był kanonik Lazarus, sekretarz arcybiskupa Tomasa Bakócza, znany jako Lazarus Secretarius<sup>2</sup>, którego sprowadzono do Ostrzyhomia (Esztergom) w celu opracowania nowoczesnej mapy Węgier. Rękopis *Tabula Hungariae* powstał w 1513 roku, a mapę wydano drukiem w 1528 r. w Ingolstadt w skali około 1: 1 093 000, po śmierci autora. Pięknie wydaną i pokolorowaną mapę drukowano z 4 sekcji drzeworytu. Zawierała ona ponad 900 nazw geograficznych. Nie miała siatki kartograficznej, a w ramce opisano jedynie strony świata. W jej północno-zachodnim krańcu pojawiają się coraz wyższe, ostro zakończone kopce usytuowane gęsto jeden za drugim, które tworzą wyrazisty blok górski. Na niektórych szczytach lub pomiędzy nimi widać symbole drzew, które mają zapewne obrazować zalesienie terenu. Nieliczne sygnatury budowli przylegające do masywu i przypisane im zniekształcone nazwy: *Oroua* (Orawa), *Saflat*

(Szaflary), *Nedutze* (Nidzica) i *Kesmarkh* (Kieżmark) świadczą, że jest to odwzorowanie Tatr i Pienin. Z wnętrza gór płynie w kierunku północnym nieopisana rzeka (Dunajec). Jej prawoboczny, również nieopisany dopływ (Poprad) połączono z Wagiem w jedną rzekę tworząc w rzeczywistości nieistniejące połączenie dorzeczy Dunaju i Wisły. Niestety, autorowi mapy nie udało się poprawnie zlokalizować całego masywu. Umieścił go na zachód od charakterystycznych wioseł Dunajca i Popradu, a ponadto rozciągnął w kierunku południkowym. Przyczyny południkowego usytuowania masywu tatrzańskiego wyjaśniły późniejsze badania kartometryczne. Okazało się, że rysunek na mapie obrócono w lewą stronę o około 45° i kierunek północny wyznacza nie środek gór-



Lazarus Secretarius, 1528. *Fragment Mapy Węgier z zaznaczonymi Tatrami*. Reprint, wyd. L. Stegna, Budapeszt 1982, ze zbiorów autora

<sup>1</sup> Kosmografia S. Münstera w latach 1544-1628 ukazała się w 46 wydaniach w sześciu językach.

<sup>2</sup> Lajos Stegna, *Lazarus Secretarius*. W: Stegna L. (ed.), *Lazarus Secretarius. The first hungarian mapmaker and his work*. Budapest, 1982, s. 14-15. Wcześniej sądzono, że autorem tej mapy był Lazarus Roseti.



nej ramki, tylko jej narożnik po lewej stronie. Mapa Lazarusa wkrótce po wydaniu zaginęła, a jej jedyny znany egzemplarz odnalazł w 1896 r. węgierski kolekcjoner hrabia Sandor Apponyi w budapeszteńskim antykwariacie. Obecnie znajduje się ona w zbiorach Biblioteki Narodowej w Budapeszcie.

W drugiej połowie XVI wieku przerobioną mapę Lazarusa wydano jeszcze czterokrotnie. Autorem pierwszej przeróbki, która ukazała się w Wenecji w 1553 roku był rytownik, drukarz i wydawca Giovanni Andrea de Vavassor<sup>3</sup>. Twórcą następnej wersji mapy był architekt, archeolog i rytownik Pyrrho Ligorio, który opublikował ją w Rzymie w 1559 roku<sup>4</sup>. Mapę tę odbito z nowego, mniej starannie wykonanego miedziorytu. W tym samym roku i z tej samej płyty po raz kolejny wydał mapę anonimowo Michaele Tramezzini. W 1566 roku ostatnią przeróbkę mapy Lazarusa, zbliżoną do pierwowzoru, wydał historyk Johannes Sambucus w Wiedniu<sup>5</sup>.

W czasie gdy Lazarus ukończył swoją mapę Węgier, prace nad nowym obrazem kartograficznym ziem polskich rozpoczynał „ojciec kartografii polskiej” Bernard Wapowski. W 1526 roku w drukarni Unglera w Krakowie odbito pierwsze egzemplarze jego „Mapy południowej Sarmacji” w skali ok. 1: 2 900 000, która swoim zasięgiem obejmowała całą południową Polskę i północną część Węgier. Nieco później rozpoczęto druk mapy „Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” w skali 1: 1 000 000 również obejmującej Tatry. Niestety nie wiemy, jak przedstawił Karpaty i Tatry na swoich mapach Wapowski, ponieważ zarówno wydrukowane egzemplarze, jak i drzeworyty, z których je drukowano uległy zniszczeniu w czasie pożaru drukarni w kwietniu 1528 roku. Materiały autorskie, a także być może odbitki korektowe map Wapowskiego były wykorzystywane później przez innych kartografów<sup>6</sup>.

W 1552 roku na polecenie Cesarza Ferdynanda I austriacki lekarz i historyk Wolfgang Lazius opracował dla celów militarnych nową mapę Węgier (*Regni Hungariae descriptio vera*) w skali około 1: 640 000. Na mapie tej, która ukazała się drukiem w 1556 roku Tatry prezentują się mało okazałe. Symbolizuje je właściwie jeden obły pagór nie wyróżniający się spośród innych wielkością ani kształtem, ale za to opisany nazwą *Schneperk* (Góry Śnieżne), którą nasi południowi sąsiedzi określali wtedy Tatry. Pomniejszona wersja mapy Laziusa ukazała się w 1596 roku w jednym z wydań „Kosmografii Ptolomeusza”.

Na mapie Polski (*Poloniae*)<sup>7</sup> Wacława Grodeckiego wydanej w 1562 roku w skali 1: 680 000 pojawiła się po raz pierwszy nazwa *Tatri Montes*. Kopce symbolizujące Tatry zajmowały obszar pomiędzy Nowym Targiem (*Novy targ*) a Kieżmarkiem (*Kesmarck*), a na wschód sięgały daleko poza rzekę Poprad (*Popryt fl.*). Równoległe do Tatr oznaczono przebieg Dunajca (*Dunajecz fl.*), którego źródła znajdowały się w zachodniej części masywu, na wysokości Babiej Góry (*Babia gora*). Opracowanie to uważane jest za niewiele zmienioną i pomniejszoną przeróbkę mapy Wapowskiego w skali 1: 1 000 000<sup>8</sup>. Jeżeli pogląd ten jest słuszny to mapa Grodeckiego ukazuje nam stopień znajomości najbliższego otoczenia Tatr pod koniec lat 20. XVI wieku. Tę unikatową i zapomnianą mapę Polski zawierającą najstarszy obraz Tatr opracowany przez polskich kartografów odnalazł w 1938 roku w Monachium historyk kartografii Karol Buczek i w 1939 roku opublikował jej faksymile<sup>9</sup>. Niestety z pożogi wojennej ocalały tylko nieliczne egzemplarze dzieła i odbitki korektowe, z których ponownie wydano faksymile mapy w 1963 roku. W 1945 roku spłonęła z bezcennymi zbiorami także Bayerische Armeebibliothek w Monachium. W latach 70. XX wieku w Stanach Zjednoczonych odnaleziono II wydanie mapy

<sup>3</sup> *Nova descriptio totius Ungariae...*

<sup>4</sup> *Nova descriptio totius Hungariae...*

<sup>5</sup> *Ungariae Tanst. descriptio...*, mapa w skali ok. 1: 820 000.

<sup>6</sup> Karol Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*. Wrocław, 1963, s. 24-28.

<sup>7</sup> Mapę Grodeckiego, opisaną w ramce tytułem: „in Poloniae Laudem, et Tabulae huius commendationem, Carmen” wydano w Bazylei, w oficynie J. Oporina.

<sup>8</sup> K. Buczek, op. cit., s. 32-33.

<sup>9</sup> *Monumenta Poloniae Cartographica*, z. I.



Grodeckiego, odbite w 1570 roku z tego samego drzeworytu co i wydanie z 1562 roku. Mapa ta opisana jest w literaturze kartograficznej pod nazwą: „Poloniae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae et Scephusii Chorographia: Sigismundo Augusto Dei Gratia Polonorum Regi. & c. Dicata. Authore Venceslao Grodecio Polono, Basileae Ex Officina Oporiniana, anno Salutis humanae 1570.”<sup>10</sup>

Zupełnie inny obraz Tatr znajdujemy na lepiej znanej mapie Polski W. Grodeckiego „Poloniae finitimarumque locorum“, drukowanej z miedziorytu w wielu wydaniach atlasu Abrahama Orteliusa od roku 1570<sup>11</sup>. Jest to pomniejszona (zredukowana) do skali ok. 1: 2 600 000 wersja mapy wydanej w 1562 roku, na której Tatry przedstawiono metodą półperspektywną. Stanowią one odrębny masyw górski zlokalizowany pomiędzy Dunajcem a Popradem. Również w tej redakcji mapy źródła Dunajca przesunięto zbyt na zachód, a niewielką rzekę znaną w tym rejonie (Czarną Orawę, dopływ Wagu) przedstawiono jako dopływ Dunajca opisany nazwą „Wag”. „Polonia” Grodeckiego publikowana w atlasach Orteliusa do 1595 roku miała kilka redakcji. Po wprowadzeniu uzupełnień z mapy Polski Andrzeja Pograbki (poza Tatrami) zmieniono także jej tytuł na: „Poloniae, Lituaniaeque, descripto“, a w dalszych przebiegach nazwę *Tatri Montes* pominięto.

Kłopoty z poprawną lokalizacją Tatr na mapach można dostrzec także w kartografii XVII wieku. Twórcy map poszukując nowych sposobów przedstawiania szczegółów rzeźby terenu nadal mało uwagi poświęcali poprawnej lokalizacji masywu. Jednym z ciekawszych przykładów w tym zakresie okazuje się mapa Komitatu Spiskiego opracowana przez Fabiusa Antoniusa Colloredo, którą opublikowano w 1689 roku w Małym Atlasie Węgier (*Parvus Atlas Hungariae*)<sup>12</sup>. Na mapie Spisza Tatry przedstawiono jako osobną grupę górską składającą się z kilku wzgórz przyciemnionych od strony wschodniej i opisaną nazwą *Carpathes M.* Autor mapy niezbyt poprawnie wykreślił przebieg tego pasma, kierując go zbyt mocno na

północ. W rezultacie dorzecze Dunajca wraz z opisanymi na mapie miejscowościami, m. in. Nowy Targ znalazły się po południowej stronie Tatr. Wyznaczone na mapie granice administracyjne wskazują, że starostwa nowotarskiego zostało przez pomyłkę kartografa włączone do Komitatu Liptowskiego!

W pierwszej połowie XVIII stulecia kartografom udało się przedstawić pierwsze szczegóły rzeźby Tatr. Na wydanej w 1709 roku mapie Królestwa Węgier (*Regni Hungariae*) w skali 1: 540 000 austriacki kartograf Johann Christian Müller zaznaczył w Tatrach opisanych nazwą *Carpathici Montes* szczyt Krywania. Szczyt ten słynny ze znajdujących się tam kopalń złota zaznaczył współpracujący z Müllerem włoski przyrodnik Aloysio Ferdinand Marsigli na mapie mineralogicznej Węgier (*Appendix ad mappam mineralographicam fodinas in Hungaria*) w skali 1: 1 130 000 obejmującej swoim zasięgiem Spisz, Liptów i Tatry. Tę wydaną w 1726 roku mapę, na której zaznaczono złoża kruszców i kopalnie można zaliczyć do pierwszych map tematycznych obejmujących obszar Tatr.

Interesujący obraz Tatr zachował się na rękopiśmiennej mapie Spisza „Terrae seu Comitatus Scephusienis Tabula” opracowanej w 1715 roku przez Paula Kraya. Autorowi udało się przedstawić na mapie zróżnicowanie rzeźby w górach, a także położenie kilku jezior i rzek. Niestety inne informacje, które chciał przedstawić na mapie nie zmieściły się już na zapełnionym kopcami rysunku. Przerobiona po śmierci Kraya i wydana w 1723 roku w dziele Matiasa Bela „Hungariae antiquae et novae prodromus” mapa była znacznie uboższa w treść niż pierwowzór.

Nieporadność kartografów w przedstawianiu na mapach obszarów górskich przyczyniła się zapewne do tworzenia panoram przedstawiających przestrzenne i wysokościowe zróżnicowanie Tatr. Za autora pierwszej panoramy służącej celom kartograficznym uważa się Georga Buchholtza juniora, który w 1717 roku narysował ołówkiem

<sup>10</sup> Jadwiga Bzinkowska, *Luźne mapy ziem polskich do końca XVIII wieku w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej*. Warszawa, 1993, s. 23-24.

<sup>11</sup> *Theatrum Orbis Terrarum*, Antverpiae.

<sup>12</sup> Eubomir Viliam Prikryl, *Vývoj mapového zobrazovania Slovenska*. Bratislava, 1977, s. 91-94.

widok na Tatry z Kotliny Spiskiej i dołączył do niej wykaz nazw topograficznych. Panoramę tą opublikowano dopiero w 1783 roku jako załącznik do opisu Tatr sporządzonego przez Jakoba Buchholtza w 1752 roku<sup>13</sup>. Dwa lata po panoramie J. Buchholtza powstała jedna z najlepszych panoram wykonana z okolic Wielkiej Łomnicy przez Istvána Berzeviczego. Precyzyjny rysunek Tatr wykonany zielonkawą i niebieskawą farbą znacznie przewyższał dokładnością także późniejsze tego typu rycin, które w XIX wieku stanowiły uzupełnienie map i dzieł opisujących Tatry.

W 1760 roku ukazała się przeglądowa „Mapa Starostwa Spiskiego“ w skali 1: 170 000, opracowana przez zasłużonego dla polskiej kartografii Fanciszka Floriana Czakiego. Na mapie tej Tatry (*Montes Tatri*), chociaż przedstawione perspektywnie prezentują się bardzo okazale. Kształty szczytów są zróżnicowane, niektóre podobne są do rzeczywistych (Gerlach, Sławkowski Szczyt, Łomnica), ale większość to wyłącznie wytwór fantazji autora. Na mapie zaznaczonych jest także kilka stawów rozmieszczonych w dość przypadkowych miejscach. Obraz Tatr uzupełniony jest kilkunastoma nazwami w wielu przypadkach trudnymi do identyfikacji. Interesująca i bogata w treść mapa Czakiego świadczy, że stosowana w kartografii



*Giovani Rizzi-Zannoni (1772). Obraz Tatr na arkuszu ukazującym południową część ziem polskich., ze zbiorów autora.*

metoda perspektywicznego obrazowania gór nie pozwalała przedstawić zbyt wielu informacji o Tatrach, a obraz gór nadal był daleki od poprawności.

Jedną z ostatnich map, na których Tatry przedstawiono w formie zindywidualizowanych kształtów szczytów była mapa Polski w skali ok. 1: 690 000 wydana w Paryżu w 1772 roku<sup>14</sup>. Jej autorami byli francuski kartograf Giovanni B. A. Rizzi-Zannoni, oraz Polacy F. Czaki i Józef Aleksandr Jabłonowski. Jednak i ten obraz Tatr nie jest poprawny, o czym świadczą między innymi umiejscowienie szczytu Krywania w pobliżu Zakopanego.

### *Prace topograficzne w Tatrach*

W latach 70. XVIII wieku w obszarach nadgranicznych, a częściowo także w Tatrach, Austriacy przeprowadzili pierwsze szczegółowe pomiary kartograficzne (tzw. zdjęcie józefińskie) w skali 1: 28 000. Wyniki tych ściśle tajnych pomiarów opublikowano dopiero po stu latach w 1868 roku, ale niektóre pomiary udostępniono wcześniej do opracowania mniej szczegółowych map. Dokładne kartowanie umożliwiło wprowadzenie nowych sposobów przedstawiania rzeźby terenu. Symboliczne kopce zastąpiono skomplikowaną metodą kresek (szrafowania). Sprawdzona i dająca dobre wyniki w płaskim terenie metoda w górach nie dała oczekiwanych rezultatów, zwłaszcza na mapach opracowywanych w większej skali.

Jedną z pierwszych map, na której rzeźbę terenu przedstawiono metodą kresek była wydana w roku 1790 i wznowiona w 1824 roku przeglądowa „Mapa Królestwa Galicji i Lodomerii” w skali 1: 288 000 opracowana na podstawie rękopisu w skali 1:25 000, wykonanego w 1772 roku przez Josepha Liesganiga. Mapa ta ukazuje interesujący i zupełnie nowy obraz Tatr. Rzeźba przedstawiona metodą kresek i uzupełniona rysunkiem szczytów nawiązującym do stosowanych poprzednio widoków perspektywicznych dała znacznie lepszy pogląd na ukształtowanie masywu. Rysu-

<sup>13</sup> *Beschreibung des Karpatischen Gebirges. Aus der Handschrift eines ungenannten Verfassers wundervollen.* Ungrisches Magazin, 3, 1783, s. 3-47.

<sup>14</sup> *Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts construite d'après quantité d'arpentages, d'observations, et de mesures prises sur les lieux.*



Joseph Liesganig (1824). Arkusz mapy przedstawiający północno-zachodnią część Tatr., ze zbiorów autora.

nek rzeźby pozwolił także na wprowadzenie innych sygnatur obrazujących np. rozmieszczenie lasów, w miarę poprawne oznaczenie przebiegu potoków i rozmieszczenie jezior, a także zamieszczenie innych informacji.

### Mapy Tatr tworzone przez badaczy i podróżników

Pod koniec XVIII wieku w Tatry docierali coraz częściej naukowcy. Publikowane przez nich relacje z badań i podróży coraz częście za-



Belsazar Hacquet (1796). Mapa północnej strony Tatr. Reprodukacja w: „Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines“, r. 37 (1910), ze zbiorów autora.

wierały ilustracje kartograficzne. Najczęściej były to panoramy, a także mapy obrazujące rozmaite zagadnienia przyrodnicze. Mapy te były zazwyczaj kompilacją dostępnych materiałów kartograficznych, własnych obserwacji i zapewne szczegółowych niepublikowanych map gospodarczych.

Jedną z pierwszych publikowanych map obrazującą północną stronę Tatr było przeglądowe opracowanie kartograficzne w skali około 1: 300 000 zamieszczone w czwartym tomie dzieła profesora historii naturalnej Uniwersytetu we Lwowie, lekarza i przyrodnika Belsazara Hacqueta „Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1794 und 95. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen“ wydane w 1796 roku w Norymberdze, na której oprócz różnych szczegółów topograficznych i interesującego nazewnictwa zaznaczono miejsca występowania i eksploatacji bogactw mineralnych.

W 1793 roku odwiedził Tatry angielski przyrodnik Robert Towson. Relację z tej wyprawy ogłosił w dziele „Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793”<sup>15</sup> Interesującym i mało znanym załącznikiem do tego dzieła jest mapa Węgier Matheja Korabinsky'ego z treścią geologiczną opracowaną przez Townsona<sup>16</sup>.

Wydana w 1815 roku mapa geologiczna Karpat Stanisława Staszica (*Carta Geologica totius Poloniae, Moldaviae, Transilvaniae, et partis Hungariae, et Yalachiae*) w przeglądowej skali 1: 1 230 000 wykonana zarzuconą już metodą kopców, zawierała interesujące wiadomości o budowie geologicznej Tatr, miejscach wydobywania i przerobu rud metali, a także o wysokości ośmiu szczytów pomierzonych przez autora. Uzupełnienie tej mapy stanowił pierwszy schematyczny przekrój geologiczny przez Tatry.

W 1814 roku w dziele szwedzkiego przyrodnika Georga Wahlenberga „Flora carpathorum principalium”<sup>17</sup> ukazała się interesująca „Mappa Physico-geographica Carpatorum Principalium e quibus Wagus et Dunajetz origines trahunt, Con-

<sup>15</sup> London, 1797, ss. 506, mapa, 16 miedziorytów.

<sup>16</sup> A New Map Hungary particularly of its Rivers [and] Natural productions by in. Math. Korabinsky. Petrography [and] Post Roads addeo by the Author.

<sup>17</sup> Goettingae, ss. 309.

structa anno 1813“ w skali 1: 285 000, obrazującą zasięgi pięter roślinnych w Tatrach, która została uznawana za pierwowzór mapy warstwicznej. Na podstawie pomiarów wysokości 50 punktów autor wyznaczył trzy, a właściwie cztery piętra wysokościowe opisane w legendzie mapy: - strefa wysokogórska o słabym lub żadnym pokryciu roślinnym, wyniesiona ponad 5600 stóp paryskich (tj. ok. 1780 m); - strefa górską w wysokości 4600-5600 stóp paryskich (ok. 1420-1780 m) cechująca się występowaniem zwartej kosodrzewiny; - strefa gór niższych w poziomie 2200-4500 stóp paryskich (ok. 700-1420 m) pokrytych lasami (regiel górny i dolny). W obrębie strefy najwyższej Wahlenberg zaznaczył przy pomocy kropkowania partie skalne. Dzięki temu uzyskał kartograficzny obraz czterech typowych w Tatrach pięter roślinności związany z hipsometrią terenu. Na mapie zaznaczono poziomicę o wartościach 2200, 4500 i 5600 stóp oraz wprowadzono oznaczenia barwne dla poszczególnych pięter roślinności<sup>18</sup>.

W pierwszej połowie XIX wieku w dziełach badaczy i podróżników ukazało się sporo interesujących, chociaż niezbyt udanych map ukazujących topografię Tatr (François-Sulpice Beudant<sup>19</sup>, Albrecht Sydow<sup>20</sup>, Karl Lohmeyer<sup>21</sup>) oraz tematycznych, np. botanika Antona Rochela<sup>22</sup> i geologa Georga Gottlieba Puscha<sup>23</sup>. Pośród map opublikowanych w pierwszej połowie XIX wieku dokładnością wyróżniała się mapa geologiczna Tatr i ich najbliższego otoczenia „Carte géologique de la chaîne du Tatra et les soulèvements parallèles“

opublikowana w 1844 roku w Berlinie przez geologa Ludwika Zejsznera.

Wśród turystów i badaczy Tatr połowy XIX wieku wyróżniał się ksiądz, germanista i krajoznawca Eugeniusz Janota, który w 1860 roku obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim pracę doktorską na podstawie pracy „Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę do Tatr i Pienin<sup>24</sup>“, uznawanej za pierwszy polski przewodnik turystyczny po Tatrach, a w rzeczywistości opis geograficzno-turystyczny ilustrowany oryginalną panoramą gór otaczających Zakopane i mapą „Hale i Podhale Nowotarskie<sup>25</sup>“ w skali ok. 1: 200 000 zawierającej bogate nazewnictwo.

### Mapy poziomicowe

Przełom w tworzeniu kartograficznego obrazu Tatr nastąpił dopiero w latach 60. XIX wieku. Pojawiły się wtedy pierwsze mapy, na których rzeźbę Tatr zaczęto przedstawiać poziomiami. Wilhelm F. Warhanek opublikował w 1857 roku pierwszą przeglądową mapę poziomiciową Tatr w skali 1: 895 000.

Znaczącym wydawnictwem o zasięgu europejskim była monografia Tatr opracowana przez geodetę z Pragi Karela Kořistkę, która ukazała się w 1864 roku<sup>26</sup>. Dołączona do pracy autorska warstwiczowo-barwna mapa Tatr w skali 1: 100 000 uważana jest za jedną z najważniejszych map tatrzańskich, jakie ukazały się w XIX wieku<sup>27</sup>. Zasadą jej tworzenia było dobranie poziomici i barw

<sup>18</sup> Józef Szaflarski, *Mapa Tatr Jerzego Wahlenberga z r. 1813 jako prototyp mapy warstwicznej*. Czasopismo Geograficzne, 29, 1958, s. 183-197.

<sup>19</sup> *Voyage minéralogique et géologique, en Hongrie, pendant l'année 1818*. Paris, 1822, t. 2 i t. 4 (Atlas).

<sup>20</sup> *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpathen, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgsgegenden und ihrer Bewohner*. Berlin, 1830, ss. XXIV, 406, mapa

<sup>21</sup> Karl Reyemhol (Lohmeyer), *Vierzehn Tage in den Central-Karpathen, ein Wegweiser nach einigen der interessantesten Partien des Tatra - Gebirges und der Liptauer Alpen*. Neisse, s. VIII, 80, mapa.

<sup>22</sup> Anton Rochel, *Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn*. Pest, s. 6 nlb, X, 135, 3 nlb., mapa.

<sup>23</sup> *Geologischer Atlas von Polen*. Stuttgart und Tübingen, 1836.

<sup>24</sup> Kraków, ss. 92.

<sup>25</sup> Wykonana w oparciu o austriacką mapę Galicji C. Kummerera von Kammersberga, *Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina* w skali 1: 115 000, która ukazywała się od 1855 r.

<sup>26</sup> *Die hohe Tatra in Central - Karpaten. Eine geographische Skizze verfasst auf Grundlage einer Bereisung...* Ergänzungsheft nr 12 zu Petermans Geographischen Mitteilungen. Gotha, 1864, zawierająca barwną mapę warstwiciową *Tatr Terrain und Höhenkarte der Hohen Tatra in den Central-Karpaten*.

<sup>27</sup> J. Szaflarski, 1959. *Mapa Tatr K. Koristki z r. 1864 i jej rola w kartografii*. Przegląd Geodezyjny, 15, nr 4, 1959, s. 135-139; O. Kudrnovská, *První České výškopisné mapy Karla Kořistky*. Vojenský zeměpisný ústav, Praha, 1974, ss. 52.





Karel Kořistka (1864). „Tatry Wysokie w Karpatach Centralnych”. Gotha, ze zbiorów autora.

hipsometrycznych w taki sposób, aby odpowiadały one występującym w Tatrach piętrům roślinności, oddając jednocześnie plastykę rzeźby. Autor wyróżnił 7 pięter roślinności: żyta, owsa, regla dolnego, regla górnego, kosodrzewiny, mchów i traw, oraz nagich skał, którym odpowiadały poziomicę o wartości 470, 630, 790, 1040, 1360, 1670, 2200 metrów. Rysunek poziomic wykonano na podstawie punktów wysokościowych pomierzonych przez topografów Wojskowego Instytutu Geograficznego w Wiedniu, badaczy Tatr oraz Kořistkę. Zbyt mała ilość punktów wysokości, dość znaczne błędy w pomiarach i nie zawsze poprawna lokalizacja pomierzonych punktów spowodowały, że przebieg poziomic, choć zgrany z rysunkiem kreskowym, nie wszędzie jest dokładny, zwłaszcza w obszarach wysokogórskich.

W latach 70. XIX wieku zaczęły ukazywać się także pierwsze wojskowe mapy austriackie opracowane w różnych skalach. Dużą popularność zyskały tatrzańskie arkusze „mapy specjalne” w skali 1: 75 000 wydawane przez Wojskowy Instytut Geograficzny (WIG) w Wiedniu. W latach 1869-1870 ukazały się arkusze tej mapy obejmujące Tatry Zachodnie i Tatry Wysokie. Ponieważ cały obszar Tatr znajdował się na 4 arkuszach niebawem opracowano arkusz obejmujący całe Tatry. Mapę Tatr

wydawano też w skali 1: 100 000 (w wersji czarno-białej i kolorowej)<sup>28</sup>. W oparciu o nowe zdjęcie topograficzne wiedeński WIG wydał mapę Tatr Wysokich (Hohe Tatra) w skali 1: 40 000. W latach 1896-1897 wydano w Wiedniu nowoczesnie opracowaną szczegółową mapę Tatr w skali 1: 25 000, a także wykonany na jej podstawie arkusz *Wysockie Tatry (Hohe Tatra)* w skali 1: 75 000. Uaktualniane i wielokrotnie wznawiane mapy WIG w Wiedniu dostępne były na rynku ponad pół wieku. Na ich podstawie opracowywano także rozmaite wersje map topograficznych i turystycznych, a także specjalistycznych. Mapy te wykorzystywali często naukowcy. W 1899 roku geolog Wiktor Uhlig do monografii „Geologie des Tatragebirges” dołączył mapę opracowaną w skali 1: 75 000, którą w 1914 roku wydano ponownie w „Atlasie Geologicznym Galicji”.

### Mapy turystyczne

Publikowane na użytek cywilny odmiany austriackich map topograficznych nie spełniły wszystkich oczekiwań, zwłaszcza turystów. W 1876 roku Karl Kolbenheyer opracował metodą kreskową mapę turystyczną Tatr w skali 1:100 000, opracowaną na podstawie austriackich map topograficznych<sup>29</sup> oraz inną mapę Tatr w skali 1: 133 333<sup>30</sup>. Mapy Kolbenheyera sprzedawano oddzielnie, a także dołączono je do kolejnych wydań jego przewodnika po Tatrach („Die Hohe Tatra”).

Rozmaitymi technikami obraz Tatr na mapie starał się ukazać artysta malarz, autor popularnego przewodnika po Tatrach Walery Eljasz, który w kolejnych jego wydaniach (oprócz II) zamieścił 5 opracowanych przez siebie map Tatr. Za najefektowniejszą można uznać jego ostatnią mapę Tatr w skali 1: 150 000, która ukazała się w przewodniku opublikowanym w 1900 roku.<sup>31</sup>

Na przełomie XIX i XX wieku turystyczne wersje map topograficznych dołączał do swoich przewodników August Otto.

<sup>28</sup> *Hypsometrische Karte der Central-Karpathen (Liptauer Alpen, Galizische Tátra, Hohe Tátra, Béler Kalkalpen, Zipser Magura)*. Wien 1880.

<sup>29</sup> *Karte den Hohen Tatra mit den nächsten Voralpen*. Késmárk i Breslau 1891.

<sup>30</sup> *Die Hohe Tatra mit der nächsten Umgebung*. Teschen 1884, 1891, 1898.

<sup>31</sup> *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*. wyd. 6. Kraków, s. 360, il., załączony plan Zakopanego i mapa Tatr.

Na podstawie mapy Tatr wydanej w latach 1896/7 w Wiedniu Towarzystwo Tatrzańskie wydało dla turystów w 1903 roku pięknie prezentującą się dwuarkuszową barwną mapę *Tatry Wysokie* w skali 1: 25 000 z polskim nazewnictwem, która ze względu na wysoką cenę nie znalazła zbyt wielu nabywców. Podobną mapę wydano także w Pradze w 1922 roku.

Dużą popularnością cieszyła się za to pierwsza warstwicowa mapa opracowana dla turystów przez zakopiańskiego kartografa Tadeusza Zwolińskiego *Tatry Polskie* w skali 1: 37 500, której pierwsze wydanie ukazało się w 1912 roku. Mapa ta miała 7 wydań w okresie międzywojennym, a później zastąpiła ją mapa Tatr w skali 1: 50 000.

Autorami i wydawcami map turystycznych w tym okresie byli także: Franz Dénes, Gustav Pelikan, Janusz Chmielowski, Mariusz Zaruski, János Vigyázó i Károly Kogutowicz, V. Mrázek, Adam

Tomaszewski, Alois Chytil, Franciszek Karpowicza i inni.

Największym osiągnięciem kartografii tatrzańskiej w okresie międzywojennym było wydanie przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Warszawie nowoczesnej mapy fotogrametrycznej Tatr w skali 1: 20 000, które ukazało się w 1934 roku oraz arkusza zbiorowego *Tatry Wysokie* w skali 1: 100 000, także w wersji dla turystów.

W XX wieku opublikowano wiele tatrzańskich map tematycznych, m.in. plany batymetryczne jezior, rozmaite mapy gospodarcze, mapy zespołów roślinnych oraz liczne mapy i przekroje geologiczne, a wśród nich 14 arkuszy mapy geologicznej Tatr w skali 1: 10 000.

W 1985 roku ukazał się „Atlas Tatrzańskiego Parku Narodowego” zawierający 32 oryginalne plansze o specyficznej dla Tatr problematyce.

DANA ROŠOVÁ

## POPULARYZACJA TATR WYSOKICH W FOTOGRAFII

Od najdawniejszych czasów Tatry przyciągały każdego, kto potrafił dostrzec ich majestat, piękno i tajemniczość. Głębokie doliny i piękne stawy, wysokie szczyty kusily nie tylko pierwszych poszukiwaczy, myśliwych, drwali, osadników, alpinistów, ale także speleologów, przyrodników, sportowców. Wiek XIX i początek XX upłynął pod znakiem budowy chat myśliwskich i schronisk turystycznych, hoteli i willi dla turystów, pensjonariuszy sanatoriów oraz pozostałych gości i mieszkańców.

Inne spojrzenie na dostojne góry mieli artyści – malarze, a później także fotograficy, filmowcy, literaci. Dzięki zachowanym różnorodnym pracom artystycznym i faktograficznym możemy sobie wyobrazić wszystko to, czego już dziś w Tatrach nie znajdziemy. W przypadku dzieł wizualnych są to głównie obrazy i fotografie.

Właśnie zdjęcia renomowanych, a także mniej znanych fotografów, profesjonalistów i amatorów, stanowią niewyczerpane źródło wiedzy dla historyków sztuki, muzealników i archiwistów, miłośników fotografii z dawnych lat oraz kolekcjonerów widokówek.

Autorzy zdjęć wywoływali je we własnych pracowniach, gdzie także je sprzedawali, ale w większości przypadków publikowali je w wydawnictwach regionalnych, współpracowali z autorami różnych monografii i publikacji popularnonaukowych, z wydawnictwami, a nieraz sami byli wydawcami.

Węgierskie Towarzystwo Karpackie (Magyarországi Kárpát Egyesület – MKE) wydawało w czasie swojego istnienia (1873-1918) rocznik pod tytułem „A Magyarországi Kárpátgyógyászat Évkönyve” (wydano łącznie 44 tomy), w którym publikowało informacje o wycieczkach turystycznych przede wszystkim w Tatry Wysokie, ale również do Słowackiego Raju i w różne inne zakątki Spiszu. Artykuły uzupełniano zdjęciami. Teksty

w rocznikach od 1874 do 1883 roku były dwujęzyczne – po niemiecku i po węgiersku. Od 1884 r. części niemiecka i węgierska były wydawane osobno.

Po pierwszej wojnie światowej działalność Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego kontynuowało Towarzystwo Karpackie (Karpathenverein – KV). Członkowie Towarzystwa publikowali w czasopiśmie „Turistik und Alpinismus” (od 1918 do 1923 roku – miesięcznik), następnie od 1924 do 1933 roku w czasopiśmie „Turistik, Alpinismus und Wintersport”, a w latach 1934-1943 w „Die Karpathen”. Poza artykułami znajdziemy tu także zdjęcia członków Towarzystwa. Zakończyło ono działalność w 1945 r.

Od 1921 r. zaczęto wydawać „Krásy Slovenska”. Czasopismo nie było organem urzędowym towarzystw turystycznych założonych na Słowacji, ale publikowało informacje o nich oraz artykuły poświęcone ich działalności. Jego założycielami i redaktorami byli Miloš Janoško i Matej Sopko. Wydawano go w Liptowskim Mikulášu.

Poza artykułami i informacjami znajdziemy w nim informacje o wydanych nowych publikacjach i przewodnikach dotyczących zwłaszcza terenów Tatr Wysokich i Niżnych Tatr (oraz Słowackiego Raju i innych regionów Słowacji). W poszczególnych numerach znajdują się także fotografie członków klubów fotograficznych KSTL. Do druku czasopisma używano wysokogatunkowego papieru, na którym bardzo dobrze wyglądały czarno-białe fotografie.<sup>1</sup>

Na podstawie nazwisk zamieszczonych przy fotografiach można stwierdzić, że w czasopismach tych publikowała relatywnie duża liczba autorów.

Pierwszym prawdziwie tatrzańskim czasopismem był „Tátravidék”, który w latach 1883-1885 wydawał dr Mikuláš Szontágh. Już wcześniej jednak tematyce tatrzańskiej uwagę poświęcały rocz-

<sup>1</sup> ROŠOVÁ, D.: Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, amatéri, Nowa Wieś Spiska, 2009, s. 34.

niki Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego Magyar Kárpátgyesületévkönyvei – „Jahrbücher des karpáthenvereines” od 1874 r. Rok wcześniej w Krakowie zaczął wychodzić Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego.

Żywa była publicystyka poświęcona Tatrom w czasopismach spiskich „Zipser Anzeiger” (lata 1863-1875), „Zipser Bote” (od 1875 r.), „Karpáthen-Post” (od 1885 r.).

Po I wojnie światowej sytuacja zmieniła się. Przede wszystkim zaczęto wydawać „Krásy Slovenska” (1921 r.), które wiele miejsca poświęcały Tatrom. Czasopismo Aloisa Chytila pt. „Z našich hor a lázni” w 1924 r. zmieniło tytuł na „Z Tater a našich hor a lázni”. Wydawane było aż do 1929 r. W 1931 r. ukazały się pierwsze numery czasopisma „Vysoké Tatry”, które wydawał Klub Sportowy Vysoké Tatry. W latach 1934-1936 periodyk ten ukazywał się jako dodatek do czasopisma „Krásy Slovenska”. „Vysoké Tatry” wychodziły do 1940 r., następnie częściowo zastąpił je „Host a turista” (1940-1945). W 1954 r. zaczęły wychodzić „Tatranské noviny”, ale po reformie terytorialnej w 1960 r. zaprzestano ich wydawania, a ich funkcję przejął periodyk „Podtatranské noviny”. W 1961 r. zaczęło wychodzić reprezentacyjne czasopismo „Vysoké Tatry”, od 1992 r. „Tatry”.<sup>2</sup>

Wielu członków Klubu Turystów Czechosłowackich (KČST) w latach jego istnienia (1919-1938) oraz Klubu Turystów i Narciarzy Słowackich (KSTL) w latach jego funkcjonowania (1938-1949) zakładało swoje kluby fotograficzne.

W 1921 r. powstała organizacja JAMES (nazwa pochodzi od pierwszych liter hasła towarzystwa: Idealizm, Memento mori, Eugenika, Solidarność), która podjęła ideę alpinizmu. Wielu jej członków robiło zdjęcia.

Pionierami i najbardziej znanymi fotografami czasopisma „Vysoké Tatry” byli Karol Divald st., ale zwłaszcza jego syn Karol Divald mł. Karol Divald st. zaczął fotografować Tatry pod koniec lat 70. XIX w. Niektórzy specjaliści palmę pierwszeństwa przypisują fotografikowi Heinrichowi Vo-



glowi, założycielowi katedry fotografii w Akademii Przemysłowej w Berlinie, który odwiedził Słowację w 1871 r.<sup>3</sup>

Około 1858 r. w Tatrach robili zdjęcia polscy fotograficy Walery Rzewuski, Meleczusz Dutkiewicz i Marcin Olszyński. Poza już wspomnianymi – Karolem Divaldem i Heinrichem Voglem – w Tatrach od 1890 r. fotografowali również: Alois Gebauer z Wiednia, Gustáv Král z Liptowskiego Mikuláša, Gusztáv Matz z Nowej Wsi Spiskiej, synowie Divalda – Karol, Ludovít i Adolf, František Krátky z Kolonii oraz Pavol Socháň z Martina<sup>4</sup>.

Pierwsze fotografie naklejano na kartonowych podkładkach i jako modną pamiątkę z pobytu w Tatrach wklejano do albumów.

<sup>2</sup> <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php.tatry=53>

<sup>3</sup> PETRÍK, J.: Karol Divald – fotograf Tatier. [w:] Fotografia tatranského regiónu, Kieżmark, 2006, s. 116.

<sup>4</sup> GAŠPAR, J.: Tatry – staré pohľadnice rozprávajú. Poprad, 2002, s. 15.



Kolejnym fenomenem stały się widokówki. Po pojawieniu się fototypii można było na widokówkach reprodukować także zdjęcia. Pierwsze widokówki z Tatr wykorzystujące tę metodę pochodzą z lat 1895-1898. Wykonywali je np. Karl Ledermann z Wiednia, Edgar Schmidt z Drezna i Budapesztu, Adolf Stegel z Drezna, L. V. Enders z Nowego Jiczyna, Ludovít Divald z Preszowa, który w 1897 r. założył pierwszą na naszych terenach pracownię światłodruku, A. Fabian i C. Schröter, Karol Divald mł. z Budapesztu, Purger&Co. z Monachium.

Od początku XX w. produkcją widokówek z Tatr zajęły się także graficzne pracownie artystyczne<sup>5</sup>. Tempo rozwoju było bardzo duże, do producentów szybko dołączyli wydawcy, którzy wykorzystywali zdjęcia wielu fotografów.

W okresie międzywojennym pierwszeństwo w Tatrach utrzymuje praski redaktor Alois Chytil,

który w okresie swojej działalności w Szczyrbskim Jeziorze i w Górnym Smokowcu wydał kilka serii widokówek, ale przede wszystkim albumy promocyjne i prospekty ze zdjęciami<sup>6</sup>.

Adwokat Karel Procházka z Hradca Králové w 1928 r. wydał w pracowni graficznej J. Doležal w Červenym Kostelcu album pod słowackim tytułem „Krásy Vysokých Tatier”. Zawiera on 140 letnich i zimowych zdjęć z Tatr, fotografie szczytów i dolin oraz scenki z życia baców<sup>7</sup>.

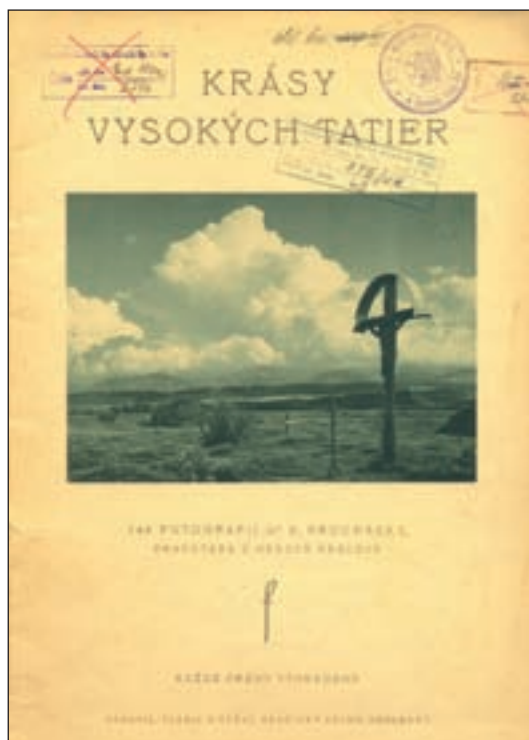
W zbiorach biblioteki Muzeum Podtatrzańskiego znajduje się ciekawa publikacja podobna do tej wydanej przez Procházkę pt. „Tatry”, która zawiera 32 zdjęcia polskich Tatr wykonane również w sezonie letnim i zimowym. Została ona wydana nakładem Sekcji Narciarskiej Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Zakopanem, rok wydania nie został podany.

W 1942 r. Klub Słowackich Turystów i Narciarzy w Liptowskim Mikulászu wydał publikację pt. „Vysoké Tatry – turistický sprievodca tatranskými dolinami”. Przygotowali ją Jozef Šimko i František Lipták. Reprodukowane zdjęcia zostały wykonane przez J. Wachdeutscha, A. Hubę, Kormana z Łomnicy Tatrzańskiej i Grafo-Čuda Holice<sup>8</sup>.

Wysoko oceniana jest strona artystyczna i techniczna pięknego albumu kolorowych fotografii autorstwa E. Hornickala, który został wydany w 1944 r. w Stuttgarcie pt. „Die bunten Wunder der Tatra”<sup>9</sup>.

Widokówki z Tatr wraz z ich autorami, producentami i wydawcami w swoich publikacjach opracowali Ivan Bohuš st., jego syn Ivan Bohuš mł. i Ján Gašpar.

Zdjęcia Tatr, albumy fotografii, widokówki, monografie z reprodukcjami zdjęć, periodyki, roczniki i różne broszury pośrednio stawały się materiałami promocyjnymi. Możemy do nich również zaliczyć ogłoszenia fotografów, w których informują, że otwierają tymczasowy lub całoroczny salon fotograficzny lub pracownię fotograficzną w miastach podtatrzańskich albo w samych Tatrach. W okresie międzywojennym w regional-



<sup>5</sup> Tamże.

<sup>6</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919-1944, 2. tom, Koszyce, 1972, s. 526.

<sup>7</sup> Tamże.

<sup>8</sup> ROŠOVÁ, D.: op. cit., s. 36.

<sup>9</sup> BOHUŠ, I.: op. cit., s. 526.

nej prasie przybywa ogłoszeń, które skierowane są do fotografów amatorów, oferując im specjalistyczne usługi opracowania amatorskich prac, a także sprzedaż materiałów fotograficznych i aparatów różnych marek.

XIX wiek, kiedy odkryto fotografię, był nie tylko okresem wielu wynalazków technicznych, ale także wystaw światowych, na których były one prezentowane. Pierwsza wystawa światowa została zorganizowana w 1851 r. w Londynie w Hyde Parku, gdzie na powierzchni wystawowej obok innych hal wybudowano dla prezentowanych eksponatów Kryształowy Pałac. Za wejście i zwiedzanie pierwszej wystawy w Londynie nie pobierano opłat<sup>10</sup>.

Moda na organizowanie wystaw rozszerzyła się na cały świat. Najbardziej rywalizowały ze sobą Anglia i Francja. O organizację wymagających sporych nakładów finansowych ekspozycji starały się również Austro-Węgry. Naprawdę światowy charakter osiągnęły wystawy organizowane w Ameryce. Każda z nich przynosiła coś nowego, odkrywczego, wielkiego, czym wpisywała się w historię wystaw światowych.

W 1902 r. w Paryżu powołano komisję, która miała za zadanie wprowadzenie pewnego porządku do dość żywiołowej praktyki organizowania wystaw. Dopiero sześć lat później w Brukseli powołano komitet. I wojna światowa przerwała rozwój wydarzeń. Konwencja o wystawach międzynarodowych weszła w życie 17 stycznia 1931 r.

Każda z organizowanych wystaw zaskakiwała czymś zwiedzających. Informował o niej atrakcyjny plakat promocyjny, a także katalogi, czasopisma i publikacje tematyczne poświęcone historii wystaw. Do dziś zadziwiają „materialne zabytki” powstałe z okazji organizowanych wystaw, które stały się atrakcjami turystycznymi niektórych metropolii. Nie potrafimy wyobrazić sobie Paryża bez wieży Eiffla, Wiednia bez wesołego miasteczka Prater, Pragi bez wieży widokowej w Petřín czy Brukseli bez jej Atomium.

Wystawy inspirowały także przedsiębiorców, którzy ubiegali się o tytuły najlepszego wyrobu,

o nagrody i medale. Widzów wprawiały w zaskoczenie wynalazki techniczne i przemysłowe, maszyny parowe, rowery, maszyny do szycia, fonografy, ruchome schody, samochody z benzynowymi silnikami, wykorzystanie energii elektrycznej do oświetlenia i produkcji... Na wystawach była obecna również fotografia!

W 1875 r. w Filadelfii tysiące obrazów, rzeźb i zdjęć wypełniło Memorial Hall. W 1889 r. w Paryżu zorganizowano wystawę poświęconą historii mieszkań. Odbył się także międzynarodowy kongres scenografów i fotografów. Fotografie były prezentowane na wystawach w 1899 r. w Hamburgu, w 1900 r. w Londynie, w 1902 r. w Moskwie. W 1900 r. w Paryżu firma Karl Zeiss z Jeny pokazała, że fotografowanie osiągnęło techniczną i technologiczną doskonałość, dzięki czemu stało się dostępne także dla niższych warstw społecznych. Autentyczne zdjęcie (z dzisiejszego punktu widzenia raczej smutne i nieetyczne) z wystawy w Saint Louis z 1904 r. zabierał na pamiątkę niemal każdy „prawdziwy” Amerykanin: przed wyjściem robił sobie zdjęcie z rdzennym mieszkańcem Filipin, przywiezionym z kolonii.

Potęę masowej reklamy pokazał Grover Aloysius Whalen. W niewiarygodnie krótkim czasie od 30.04. do 15.07.1939 r. podczas trwania wystaw w Nowym Jorku zdobył czas antenowy w 731 audycjach, wydał 160 czasopism poświęconych wystawie, dostarczył mediom około 305 000 zdjęć z wystaw!<sup>11</sup>

Idea organizowania wystaw przeszła z poziomu światowego także na regionalny. Fotograficy spisy potwierdzali swój prestiż na wielu znanych ekspozycjach, o czym świadczą zdobyte przez nich medale. Dowiadujemy się o tym z kartonowych podkładek pochodzących z końca XIX i początku XX wieku, na których zostały one przedstawione w postaci graficznej.

W organizowaniu wystaw fotograficznych na terenie Słowacji najaktywniej uczestniczyły Klub Turystów Czechosłowackich (KČST), Klub Turystów i Narciarzy Słowackich (KSTL), które w czasopiśmie „Krásy Slovenska”, a także w gazetach

<sup>10</sup> HLAVAČKA, M., HALADA, J.: Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000, Praga, 2000, s. 11.

<sup>11</sup> Tamże, s. 178.

regionalnych publikowały ogłoszenia o konkursach dla swoich członków i niezrzeszonych w tych klubach. Po zakończeniu wystaw publikowano wyniki konkursu wraz z nazwiskami nagrodzonych fotografów oraz tytułami ich prac.

Organizowane wystawy fotograficzne zdjęć historycznych, dokumentalnych, artystycznych, przyrodniczych, reportażowych, społecznych, wojennych i in. potwierdzają, że są one najlepszą formą reklamy.

Jako datę pierwszej zrealizowanej wystawy w Tatrach (Tatrzańskie Matlary) podaje się 1923 rok<sup>12</sup>.

Wielu autorów pierwszeństwo przypisuje wystawie konkursowej, którą w 1927 r. zorganizowała sekcja KČST w Popradzie przy wsparciu Żupy Podtatrzańskiej i Komisji Słowackiej. Wystawa odbyła się w dniach od 17 lipca do 15 sierpnia 1927 r. w Wielkiej w salach Muzeum Tatrzańskiego i lokalnej państwowej szkoły ludowej. Zyski z niej miały być wykorzystane na budowę schroniska pod Rysami.

Ponieważ była to duża impreza, której organizatorzy poświęcili sporo uwagi i przygotowali akcję promocyjną, a w czasopiśmie „Krásy Slovenska” po raz pierwszy zamieszczono szczegółowy regulamin konkursu, pozwalamy go sobie tu zacytować:

*„Regulamin wystawy i warunki konkursu są następujące:*

1. W wystawie może wziąć udział każdy czechosłowacki fotograf amator bez względu na członkostwo w organizacjach.
2. Wystawiane są wyłącznie obrazy tatrzańskie, tj. z Tatr Wysokich, Hal Liptowskich, Tatr Bielskich oraz sceny folklorystyczne z obszarów podtatrzańskich oznaczonych na mapie Tatr Wysokich, wydanej przez Klub Turystów Czechosłowackich w 1926 r. Poza konkursem można wystawiać także obrazy przedstawiające piękno przyrody całej Słowacji.
3. Każdy może wziąć udział w samej wystawie lub w konkursie. Obrazy należy wybrać starannie, aby poziom wystawy jak najlepiej świadczył o czechosłowackich fotografach amatorach. Nie

*wykluczamy obrazów już opublikowanych lub wcześniej wystawianych. Obrazy przeznaczone na wystawę autor może podpisać, a przesyłkę oznaczyć słowem „Wystawa”. (Format od 6.) Za każdy obraz należy wnieść opłatę manipulacyjną w wysokości 1 Kčs w znaczkach.*

4. Konkurs obrazów odbędzie się w następujących kategoriach:

a) fotografie turystyczne: letnie, zimowe, alpinistyczne, okazjonalne, folklorystyczne, flora, fauna tatrzańska. Najmniejszy format samego obrazu to 8/10 cm;

b) fotografie artystyczne: motywy tatrzańskie w dowolnym opracowaniu. Najmniejszy format 13/18 cm;

c) diapozytywy;

d) autochromy wklejone w ramki.

5. Obrazy przesłane na konkurs należy oznaczyć na kopercie hasłem „Konkurs”. Za każdy obraz należy uiścić opłatę 6 Kčs na formularzu, który prześlemy na żądanie. Obrazy nagrodzone pozostają do dyspozycji na warunkach wskazanych przy nagrodach. Obrazy nienagrodzone po dopłacie 1 Kčs na żądanie zwracamy, w przeciwnym razie pozostają majątkiem Muzeum Tatrzańskiego.

6. Wszystkie obrazy na wystawę i konkurs należy nakleić na jasny podkład. Format tak przygotowanych obrazów w kategorii 4a) powinien być standardowy, 13/16 cm, 17/22 cm lub wielokrotność. Na każdym należy podać motyw i hasło.

7. Osoby pragnące wystawiać prace lub uczestniczyć w konkursie powinny zgłosić ten fakt do 1 maja br. na poprawnie wypełnionym zgłoszeniu, które prześlemy na żądanie.

8. Obrazy należy przesłać najpóźniej do 15 VI br. Po zakończeniu wystawy zostaną zwrócone na wskazanych wyżej warunkach. Jeżeli jest to możliwe, prosimy o przekazanie ich Muzeum Tatrzańskiemu.

9. Do przesyłki z obrazami na konkurs należy dołączyć zaklejoną kopertę ze swoim adresem, podać także hasło i liczbę obrazów.

10. Obrazy na sprzedaż należy odpowiednio oznaczyć pod motywem, na odwrocie wpisać żadaną

<sup>12</sup> BOHUŠ, I.: op. cit., s. 526.

cenę. Ze sprzedanych obrazów 15% zostanie przekazane na budowę schroniska. Sprzedać można tylko takie obrazy, które nie staną się własnością innych podmiotów (punkt 5).

11. O przyjęciu obrazów na wystawę oraz o przyznaniu nagród w konkursie zadecyduje 11-osobowe jury składające się z przedstawicieli towarzystw, które wezmą udział w wystawie. Jury zastrzega sobie prawo nieprzyznawania nagrody w przypadku małej liczby uczestników.
12. Przesyłając kartę zgłoszenia zobowiązują się Państwo spełnić wszystkie wskazane warunki. Wszelkie pytania dotyczące wystawy należy przesyłać na adres sekretarza wystawy: inż. Robert Vosyka w Popradzie, dział utrzymania trasy.
13. W konkursie na obrazy fotograficzne czekają nagrody:

Następuje lista nagród dla zwycięzców we wszystkich kategoriach<sup>13</sup>.

W wielu miejscach publikowane są ogłoszenia, jak na przykład: *Fotoamatorze, czy posłałeś już zgłoszenie na wystawę fotograficzną w Wielkiej? albo Członkowie KČST, czy pamiętacie o wystawie fotograficznej w Wielkiej koło Popradu i przygotujecie się do jej tłumnego odwiedzenia?*

Inż. Vosyka informuje, że przygotowywana Tatrzańska Wystawa Fotografii będzie pierwszorzędym wydarzeniem, ponieważ patronat nad nią objęło Ministerstwo Handlu i Macierz Słowacka. Ministerstwo Obrony zapewniło wystawę lotniczych zdjęć tatrzańskich. Wystawa będzie mieć trzy główne cele: 1. wystawa sztuk plastycznych, 2. wystawa fotograficzna, 3. uroczystości krajoznawcze<sup>14</sup>.

Pojawiły się obszerne recenzje nie tylko samej wystawy, ale także imprez towarzyszących, które odbywały się w duchu krajoznawczym. Wymieniono wszystkich autorów wystawionych obrazów, wśród fotografów wymieniono dr Wiczorka (Polska), K. Plicka (który dostarczył ponad 600 fotografii) oraz inż. Vosyka<sup>15</sup>.

Dnia 30 stycznia 1928 r. odbyło się posiedzenie sekcji Klubu Turystów Czechosłowackich w Popradzie z okazji dorocznego walnego zgromadzenia. Poza sprawozdaniem z działalności za poprzedni rok dokonano także oceny Wystawy Tatrzańskiej w Wielkiej oraz dnia krajoznawczego w Tatrzańskiej Łomnicy. Czysty zysk z wystawy wyniósł 8 000 Kčs i został przeznaczony na budowę schroniska pod Rysami<sup>16</sup>.

Rok 1929 był bardzo ważny dla Podtatrzańskiej Żupy. W Nowej Wsi Spiskiej odbyła się ogólnopństwowa wystawa przemysłowa, w której wzięła udział znaczna liczba wystawców – firm, rzemieślników, producentów, handlarzy, ale nie zapomniano także o kulturze – wydawcy i fotograficy mieli możliwość wystawienia swoich zdjęć we wnętrzach ewangelickiej szkoły dla dziewcząt<sup>17,18</sup>.



W zbiorach muzealnych Muzeum Spiszu w Nowej Wsi Spiskiej znajdują się zdjęcia pracowni Matz, pochodzące prawdopodobnie z tejże wystawy.

Wystawy fotograficzne poświęcone Tatrom odbywały się nie tylko bezpośrednio na ich obszarze i w miastach u ich podnóży, ale także za granicą. W 1931 r. otwarto pierwszą turystyczną wystawę w Węgierskim Królewskim Muzeum Techniki w Budapeszcie, na której poza obrazami artystów, modelami schronisk i sprzętem prezentowano także fotografie Tatr Wysokich wykonane na prze-

<sup>13</sup> „Krásy Slovenska”, rocznik VI, 1927, s. 59-61.

<sup>14</sup> Tamże, s. 61.

<sup>15</sup> Tamże, s. 115.

<sup>16</sup> „Krásy Slovenska”, rocznik VII, 1928, s. 48.

<sup>17</sup> Katalóg priemyselnej výstavy, 1929.

<sup>18</sup> „Krásy Slovenska”, rocznik VIII, 1929, s. 148.



strzeni kilku lat przez alpinistów Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego podczas wyjść w góry<sup>19</sup>.

Ivan Bohuš w bibliografii czasopisma „Vysoké Tatry“ podaje, że w 1933 r. w Kieżmarku odbyła się wystawa, w której uczestniczyli fotografowie z Polski<sup>20</sup>.

Towarzystwo Alpinistów Tatrzańskich JAMES zorganizowało w Nowej Wsi Spiskiej w dniach od 7 do 15 lutego 1937 r. w pomieszczeniach czechosłowackiego gimnazjum państwowego wędrowną wystawę fotografii górskiej. Jej celem było zapoznanie publiczności z nieprzebranym bogactwem naszej przyrody, szczególnie Tatr, które zostały pokazane na kilkudziesięciu fotografiach. Wystawie można zarzucić jedynie niewystarczającą promocję. Liczba zwiedzających była bowiem dość niska w porównaniu z liczbą mieszkańców tego miasta<sup>21</sup>.

W Bratysławie w budynku dzisiejszego Słowackiego Muzeum Narodowego w dniach 1-15 maja 1938 r. odbyła się wystawa fotografii amatorskich towarzystw fotograficznych. 55 autorów wystawiało 180 fotografii. Tatry reprezentowane były przez kluby i autorów z Nowego Smokowca i Tatrzańskiej Łomnicy.

Fotoamatorzy KČST sekcji w Nowym Smokowcu przygotowali na letni sezon turystyczny wystawę fotografii, która będzie prezentowana kolejno w Tatrzańskiej Łomnicy, w Smokowcach i Szczyrbskim Jeziorze. Najmniejszy format zdjęć miał wynosić 24 x 30 cm i miały one przedstawiać pejzaże, góry w lecie i zimie, ujęcia narciarskie i alpinistyczne, obyczaje, stroje ludowe, sztukę ludową itp. Zdjęcia przesyłano na adres Rudolfa Müllera w Tatrzańskiej Łomnicy. Przy okazji tej wystawy wydano katalog<sup>22</sup>.

W 1940 r. KČST w Nowej Wsi Spiskiej dokonał oceny swojej działalności. Omówiono także organizację wystawy fotografii turystycznych z sekcją akademicką KSTL. Wystawę obejrzała znaczna liczba zwiedzających<sup>23</sup>.

Grupa fotoamatorów KSTL w 1941 r. ogłosiła I ogólnokrajowy konkurs na najlepsze fotografie

ze Słowacji. W konkursie udział wzięło 219 autorów, którzy przesłali 2242 zdjęć. Jury wybrało 400 prac. Spośród tatrzańskich autorów najlepiej zaprezentował się Rudolf Müller z Tatrzańskiej Łomnicy – zajął 9 miejsce, zdobywając IV nagrodę za obraz „Panorama Tatr w lecie” oraz 10 miejsce za serię 4 obrazów pod tytułem „Malownicze Tatry”<sup>24</sup>.

W czasie wojny również odbywały się wystawy fotografii. Jedną z nich była trwająca od 20 do 27 czerwca 1943 r. wystawa, zorganizowana w auli Państwowego Gimnazjum Słowackiego w Nowej Wsi Spiskiej. Zaprezentowano na niej ponad 300 obrazów, w tym 90 autorstwa mieszkańców Nowej Wsi. Wystawę otworzył prezes sekcji KSTL František Lipták i kierownik zespołu fotograficznego KSTL Viliam Malík. Dyplom za wkład w promocję rodzinnego kraju otrzymał senior wśród fotografów amatorów z Nowej Wsi Spiskiej J. Wachdeutsch, który nazwany został fotografem-poetą. Najplodniejszym autorem był Andrej Hric, a jego najlepsze fotografie to „Ukrzyżowany”, „Przy studni”, „Wodospad” i „Wysokie Tatry”<sup>25</sup>.

W 1947 r. Nowa Wieś Spiska stała się miejscem organizacji ogólnosłowackiej wystawy fotografów amatorów. Swoje prace zaprezentowali tu fotograficy amatorzy z wielu słowackich miast, m.in. Kieżmarku, Lewoczy i Nowej Wsi Spiskiej. Wystawiono 250 fotografii.

Wystawę fotografii w Wysokich Tatrach zorganizowano również przy okazji narciarskich mistrzostw Republiki w dniach 16-22 lutego 1950 r.

Górskie Pogotowie Ratunkowe przy przedsiębiorstwie Turista w Wysokich Tatrach przygotowało stałą wystawę poświęconą swojej działalności w Starym Smokowcu w schronisku Zobor. Otworzono ją w marcu 1954 r. Wystawiane ekspozycje uzupełniono o literaturę tatrzańską oraz wybór najlepszych i najpiękniejszych fotografii.

Od lat 50. XX w. pracownicy kulturalno-oświatowi w tatrzańskich sanatoriach organizowali dla pensjonariuszy – działaczy związkowych – różne

<sup>19</sup> „Turistaság és alpinizmus“, rocznik 1931.

<sup>20</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919-1944, Koszyce, 1972, s. 526.

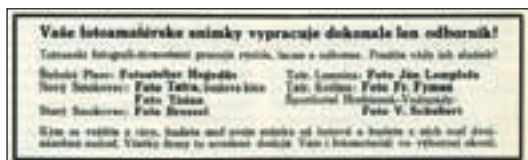
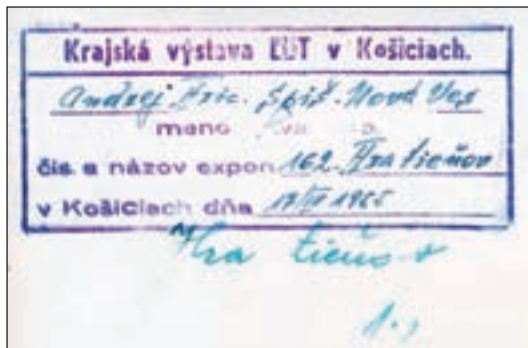
<sup>21</sup> „Vysoké Tatry“, rocznik VII, numer 7.

<sup>22</sup> „Vysoké Tatry“, rocznik VII, numer 11.

<sup>23</sup> „Krásy Slovenska“, rocznik XVIII, s. 191.

<sup>24</sup> „Krásy Slovenska“, rocznik XX, s. 67-68.

<sup>25</sup> „Krásy Slovenska“, rocznik XXI, s. 226-227.



imprezy kulturalne w duchu ludowodemokratycznego państwa, wpisujące się w kolejne pięciolatki. Także wystawy fotografii, plakaty promocyjne oraz różne materiały informacyjne i literatura były naznaczone realizmem socjalistycznym. Na przykład „Tatranské noviny” sporadycznie organizowały dla swoich czytelników różne konkursy o Wysokich Tatrach. Wśród nagród dla zwycięzców były zdjęcia Tatr znanych i mniej znanych fotografów, spośród których wielu było zwolennikami reżimu<sup>26</sup>.

Nie można jednak wszystkich zaszufladkować. Na arenę wkroczyła nowa generacja fotografów zawodowych i amatorów, realizowano wiele wystaw fotograficznych. Potwierdziło to fakt, że właśnie fotografia – autentyczna i artystyczna jest najlepszym sposobem popularyzacji po polskiej i słowackiej stronie granicy tak wspaniałych gór, jakimi są Wysokie Tatry. To właśnie fotografia znosi wymaginowaną granicę pomiędzy obydwooma państwami, czego dowodem jest organizowana już od kilku lat seria wspólnych imprez.

Tłumaczenie: Tomasz Wicik

## Źródła i literatura

### Materiały archiwalne:

Archiwum Muzeum Spiszu w Nowej Wsi Spiskiej

Archiwum państwowe M.R. w Lewoczycy

### Literatura:

BOHUŠ, Ivan: *Vysoké Tatry 1919- 1944*, bibliografia, Koszyce, 1972

HLAVÁČ, Ludovít: *Dejiny slovenskej fotografie*, Martin, 1989

HLAVAČKA, M., HALADA, J.: *Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praga, 2000

GAŠPAR, Ján: *Tatry – staré pohľadnice rozprávajú*, Poprad, 2002

ROSOVÁ, Dana (eds.): *Gusztáv Matz a spol, Fotoateliéry na Spiši*, Nowa Wieś Spiska, 2005

ROSOVÁ, Dana: *Fotografia na Spiši, 1858- 1956, fotoateliéry, amatéri*, Nowa Wieś Spiska, 2006

ROSOVÁ, Dana: *Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, Amatéri*, Nowa Wieś Spiska, 2009

ŽAKOWICZ, A., GAJEWSKI, K.: *Fotografia tatrzańska do roku 1918*, Częstochowa-Katowice-Lwów, 2004

### Periodyki z okresu:

„Krásy Slovenska”: 1921, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1945, 1946, 1947, 1950

„Turistaság és alpinizmus”: 1918, 1930, 1931, 1933, 1934

„Turistik, Alpinizsus, Wintersport”: 1924, 1925, 1926, 1927

„Vysoké Tatry“ 1937

<sup>26</sup> „Tatranské noviny”, rocznik II, nr 35.

KAZIMIERZ GAJEWSKI

## TATRZAŃSKIE PANORAMY DAWNIEJ I DZIŚ

### PORÓWNANIE PANORAM Z PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU ZE WSPÓŁCZESNYMI ZDJĘCIAMI TATR

Panoramy tatrzańskie są konsekwencją zmiany sposobu przedstawiania gór na mapach. Do połowy XVIII wieku ukształtowanie terenu na mapach pokazywano za pomocą perspektywicznego rysunku gór, czyli zarysów wzniesień w postaci pocieniowanych kopczyków odwzorowujących ich zarys. Taki sposób odwzorowania nie był dokładny, a dla rozpoczynających się wtedy poznawczych oraz turystycznych wypraw w Tatry zbyt mało precyzyjny. W połowie XVIII wieku ten sposób obrazowania został zastąpiony przez panoramiczne szkice i rysunki. Dawało to pojęcie o względnych relacjach pomiędzy poszczególnymi szczytami, ich orientacyjnej wysokości i kształcie. Od rysownika wymagało to umiejętności dokładnego odwzorowania terenu.

Najstarsza panorama Tatr pochodzi z 1717 roku i została narysowana ołówkiem (z Kotliny Spiskiej w okolicy Wielkiej Łomnicy) przez Georga (Jerzego) Buchholtza młodszego. Szkic o wymiarach 20 x 5 cm znajduje się w zbiorach Podtatrzańskiego Muzeum w Popradzie. 28 szczytów i dolin oznaczonych jest literami i cyframi a u dołu panoramy znajduje się opis w języku niemieckim i łacińskim.

**Buchholtz.** Niemiecka rodzina wywodząca się z Kluczborka (Creützburg) na Śląsku, skąd Simon Buchholtz, po studiach we Wrocławiu, przybył przed 1600 rokiem na dalsze studia do Bardejowa (ówczesne Węgry) i tam się ożenił. Liczni potomkowie tej rodziny żyli w regionie szaryskim i na Spiszu, wrastając w środowisko Niemców spiskich. W dziejach poznawania Tatr ważną rolę w XVII i XVIII wieku odegrali wnuk Simona Georg starszy oraz synowie tego ostatniego: Georg młodszy i Jakob.

**Georg Buchholtz** zwany **starszym** (1 maja 1643 Sabinów k. Preszowa – 11 maja 1724 Wielka Łomnica). Spiskoniemiecki badacz Tatr, z zawodu nauczyciel (1665-75), potem zajmował się handlem (1675-82), odbywając w 1678 roku podróż z towarem drogą wodną ze Spisza aż do Gdańska.

W 1682 roku, gdy ustały prześladowania ewangelików został wyświęcony w Lewoczy na duchownego ewangelickiego i mimo powtarzających się prześladowań był kolejno pastorem w Batyżowcach (1682-88), kaznodzieją w Kieżmarku (1688-1705), wreszcie pastorem w Wielkiej Łomnicy (1705-09). Potem z przerwami prowadził duszpaństwo ewangelickie (bez kościoła) aż do roku 1716, gdy władze tego zabroniły. Pochowano go jako szlachcica (nie jako duchownego ewangelickiego) w kościele katolickim (dawnym ewangelickim) w Wielkiej Łomnicy.

Od 1664 roku był w Tatrach jako turysta, jako badacz oraz jako uciekinier ukrywający się przed prześladowaniami. W swojej epoce stał się jednym z najlepszych znawców tych gór. Szczegóły jego pobytu w Tatrach nie są znane, z jednym wyjątkiem. W czasie gdy był uczniem i kantorem szkolnym w Maciejowcach, w lipcu 1664 roku, dokonał z towarzyszami i myśliwym-przewodnikiem pierwszego znanego wejścia na Sławkowski Szczyt. Wycieczkę tę opisał szczegółowo w swej rękopiśmiennej kronice rodzinnej, a w druku skrót tego opisu został opublikowany po raz pierwszy przez Samuela Augustyniego ab Hortis juniora w jednej z jego prac w 1774 roku.

W latach 1703-10 Buchholtz spisywał kronikę rodzinną, *Historischer Geschlechts-Bericht*, uwzględniając w niej także wcześniejsze dzieje własne oraz swych przodków i spowinowaconych rodzin. Zawiera ona dużo cennych wiadomości o Tatrach: o zjawiskach przyrodniczych, o roślinności (dużo o limbie i produkowanych z niej lekach), o zwierzętach (zwłaszcza o świstakach), o poszukiwaczach skarbów, itd. Kronikę tę wydał drukiem Rudolf Weber w 1904 roku, jednakże już w XVIII i XIX w. niejedni piszący o Tatrach i Spiszu korzystali z oryginału tej kroniki lub istniejących jej odpisów. Ciąg dalszy kroniki napisał jego syn Jakob.

W 1719 roku (mając wtedy 76 lat) opracował najlepszy do owego czasu opis Tatr: *Das weit und*

*breit erschollene Ziepser-Schnee-Gebürg*. Jest to obszerny i wszechstronny opis tych gór według stanu wiedzy o nich z przełomu XVII i XVIII w. Miał być opublikowany w projektowanym w 1732 roku przez Daniela Fischera czasopiśmie naukowym „Acta Eruditorum Pannoniae”. Opublikowany został dopiero w 1899 roku. Dołączona pierwotnie do tego opisu panorama Tatr, sporządzona znad Wielkiej Łomnicy przez Stefana Berzeviczy’ego i uważana długo za zaginioną, została odnaleziona i opublikowana przez Józefa Szaflarskiego w roku 1934 (i powtórnie w 1935 roku w „Wierchach”). Objaśnienia do tej panoramy (z kolei uważane za zaginione) znajdują się we wspomnianym opisie Buchholtza z 1719 roku. Również i z tego opisu korzystali różni badacze Tatr przed jego drukiem.

Buchholtz starszy został uczczony tablicą pamiątkową, umieszczoną w 1901 w kościele ewangelickim w Wielkiej Łomnicy, oraz nazwami pamiątkowymi w niemieckim i węgierskim nazewnictwie tatrzańskim: Buchholtz Seen oraz Buchholtz-tavak (są to Zbójnickie Stawy w Staroleśnej Dolinie). Synami Georga seniora byli Georg junior i Jakob. Wszyscy trzej mieli wspólną tablicę pamiątkową na ścianie Hotelu Kolbach na Smokowieckiej Kazalnicy, umieszczoną tam przez MKE w 1902 roku. Budynek ten spłonął w 1927 roku i tablica zaginęła.

Napisał kilka prac o historii Tatr, m.in.:

- *Historischer-Geschlechts-Bericht* (Kronika rodziny) (ukończone w 1703, fragment wydany w 1774, w pełni wydany w 1904)

- *Das weit und breit erschollene Ziepser-Schnee-Geburg* (1719, wydana w 1899)

**Georg Buchholtz młodszy** (3 listopada 1688 Kieżmark – 3 sierpnia 1737 tamże), Niemiec spiski, pedagog, przyrodnik, duchowny ewangelicki. Studiował teologię i inne nauki za granicą, m.in. w Gdańsku (1708). Był nauczycielem (rektorem) najpierw w Paludzy na Liptowie (1714-23). Wtedy zbadał Demianowską Jaskinię i narysował jej pierwszy plan, opublikowany w dziele M. Bela *Hungariae antiquae et novae prodromus* (1723). Wówczas też z kości zebranych w jaskini złożył całkowity szkielec niedźwiedzia jaskiniowego i przesłał go do zbiorów króla saskiego w Dreźnie, za co otrzymał specjalny medal.

W latach 1723-37 był rektorem liceum w Kieżmarku oraz kaznodzieją dla słowackich ewangeli-

ków. Poświęcił się naukom przyrodniczym i fizyce, opisywał swe obserwacje meteorologiczne. Dobrze wtedy poznał Tatry, do których często urządził wycieczki ze studentami. W 1726 roku przeszedł z nimi z Jagnięcej Doliny przez Skrajną Kozią Szczerbinę (w grani łączącej Kozią Turnię z Jagnięcym Szczytem) do Doliny Białych Stawów.

W latach 1723-27 we wrocławskim czasopiśmie naukowym „Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten” ogłosił liczne prace i obserwacje naukowe dotyczące Spisza, Liptowa i Tatr: obserwacje meteorologiczne (m.in. o wiatrach, burzach, powodziach), o trzęsieniu ziemi w Kieżmarku, o źródłach mineralnych, jaskiniach (w liptowskich Tatrach Niżnich), ptakach, rybach, itd., a także opisy dwóch swych wycieczek tatrzańskich z lat 1724 i 1726 pt. *Relation von der Carpathischen Reise, so der Herr George Buchholtz in Käsmarck an. 1724 verrichtet, besonders von dem grünen See* (rocznik 1725, Versuch 31) oraz *Dreytägige Carpathische Gebürg-Reise* (rocznik 1726, Versuch 37). Pierwszy z tych dwóch opisów był przedrukowany w 1899 roku przez Theodora Posewitza w „Karpaten”. Ponadto w latach 1709-37 Buchholtz młodszy spisywał dziennik (po łacinie), który zawiera cenne wiadomości o Spiszu i Tatrach. Ten dwutomowy dziennik, odnaleziony w 1957 roku, znajduje się w bibliotece Macierzy Słowackiej (Matica slovenská) w Martinie i ma być opublikowany.

Drugą panoramę o wymiarach 140 x 21 cm sporządził **Stefan (Istvan, Stephanus) Berzeviczy** w lipcu 1919 roku ze wzgórza nad Wielką Łomnicą. Stefan Berzeviczy był współwłaścicielem Wielkiej Łomnicy (gdzie mieszkał), Huncowiec i Starej Leśnej. Był wielkim miłośnikiem Tatr i często urządził do nich wyprawy. W 1717 roku dokonał pierwszego wejścia na Murań. Panorama Berzeviczy’ego wykonana została z tego samego miejsca, co Buchholtza i posiada takie same oznaczenia i opisy. Panorama namalowana jest w sposób bardzo realistyczny i dokładny.

Kolejną panoramą był rysunek **Georga Buchholtza młodszego** wykonany w grudniu 1719 roku. Jest to bardzo wierny zarys grani szczytów tatrzańskich wykonany z Wielkiej Łomnicy z oznaczeniami i opisami podobnymi do pierwszej panoramy i rysunku Berzeviczy’ego.



Następna panorama *Tatranské končiare* namalowana została niebieską akwarelą przez **A. Schweitzera**. Panorama znajduje się w zbiorach Podtatrzańskie Muzeum w Popradzie. Jej wygląd jest podobny do wcześniejszych panoram, z tym że rysunek ich jest wierniejszy niż Buchholtza a mniej dokładny niż Berzeviczy'ego. Panorama ozdobiona jest wizerunkiem kwiatów górskich i sylwetkami kozic. Numeracja szczytów i dolin jest podobna do oznaczeń Buchholtza, ale zamiast oznaczeń literowych są cyfry. Oznaczonych i opisanych w języku łacińskim pozycji jest 29 z dokładnym wyjaśnieniem pochodzenia nazwy. Panorama, podobnie jak poprzednie, została wykonana z okolic Wielkiej Łomnicy.

Pod koniec XVIII w. środkową część Tatr odwiedził **Baltazar (Belsazar) Hacquet**, ziemczony Francuz, urodzony w 1739(40) roku w Le Conquet, Bretania. Studiował najpierw teologię, a potem medycynę, której nie ukończył. W 1758 roku jako felczer wstąpił do armii francuskiej, a w rok później do armii austriackiej, biorąc udział w wojnie siedmioletniej. W 1769 roku został lekarzem w Idrii (dziś Słowenia), a w 1773 roku profesorem anatomii i chirurgii w Lublanie. Uczestniczył w licznych wycieczkach w Góry Dynarskie, Kras oraz w Alpy Wschodnie. Grupy Alp Tyrolskich, Karnckich, Julijskich i Noryckich, zwiedził w latach 1777-86 opisał bardzo szczegółowo w szeregu dzieł.

W 1787 roku został profesorem „historii naturalnej” we wznowionym w 1784 roku uniwersytecie we Lwowie, skąd po 17 latach przeszedł w 1805 roku do Krakowa na Uniwersytet Jagielloński. Po kilku latach (w 1810 roku) ustąpił z tego stanowiska i udał się do Wiednia, gdzie zmarł 10 stycznia 1815 roku, w przededniu podróży do rodzinnej Francji. Napisał szereg dzieł botanicznych i mineralogicznych w języku niemieckim oraz relacji z podróży. Był członkiem wielu towarzystw naukowych oraz prowadził korespondencję z licznymi uczonymi ze swej specjalności. W latach 1787-95 zbadał znaczne części Karpat, głównie północnych od Bielska i Babiej Góry aż po Karpaty Rumuńskie. Wynikiem tych badań było obszerne, czterotomowe dzieło *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1787-1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen* (Nürnberg 1790-96). O Tatrach pisze w tomie 4. Jest to dzieło klasyczne

w naukowym piśmiennictwie tatrzańskim. Zawiera dużo danych o dawnym górnictwie, mapę i panoramy. Ponadto zawarte są w tym dziele szczegółowe wskazówki dla górskich podróżników (ze wspinaczką włącznie). Był pierwszym badaczem, który zwiedził zarówno południową, jak i północną stronę tego masywu, interesując się jego geologią, fauną i florą, a przede wszystkim minerałami, ich wydobyciem i hutnictwem.

Po raz pierwszy w Tatry Hacquet przybył w lecie 1792 roku od ich strony północnej tj. od Nowego Targu i Witowa. Skierował się do hut (kuźni) w okolicach źródeł Białego Dunajca, których kierownikiem był Otto – towarzyszący mu (obok przewodników) w części podróży w głąb Tatr. Huty z powodu braku rudy, zastał Hacquet nieczynne. W końcu lipca 1793 roku próbował z dwoma góralami wejść na Krywań od północno-zachodniej strony, ale zawrócił przed osiągnięciem wierzchołka. Za drugim razem, idąc od południa, 28 czerwca 1794 roku dotarł na szczyt.

### *Dwie panoramy Tatr*

Mniejsza z panoram – rysowana od południa – przedstawia po raz pierwszy fragment Tatr widziany z okolic miejscowości Važec (wszystkie dotychczasowe przedstawiały Tatry od wschodu, od Kieżmarku), druga zaś jest pierwszym tego rodzaju obrazem ukazującym całe pasmo Tatr od północy. Obie niewielkich rozmiarów panoramy składają się z kilku, lub z kilkunastu (północna) wydłużonych ku górze wzniesień bez oddania specyfiki stoków i charakterystycznych sylwetek szczytów. Panorama Tatr od północy przedstawia całe pasmo od Osobitej po Tatry Bielskie w postaci kilkunastu (około 16) szczytów, również niezbyt zgodnych z rzeczywistością pod względem zarysu grup szczytowych, sterczących znad okrągławych, pokrytych lasami, polami uprawnymi lub bezleśnymi wzniesień Podhala. Rysowana jest ze wzgórz nad Nowym Targiem, który na panoramie znajduje się w lewej dolnej części. Sposób opisu szczytów jest inny niż na panoramie południowej. Szczyty są niekiedy trudne do zidentyfikowania, gdyż nazwy różnią się od dzisiejszych a poza tym są często mylnie zlokalizowane. Technika wykonania panoramy jest taka sama jak, starszej od niej o około 80 lat, panoramy Schweitzera z południowych stoków

Tatr, a daleko jej do mistrzostwa panoramy Berzeviczy'ego. Cenne są tylko literowe oznaczenia na niej danych geologicznych (g – granit, K – wapień) na grupach szczytów, a także oznaczenia występowania przydatnych minerałów.

Kolejną panoramą Tatr jest narysowana przez Zygmunta Vogla w 1804 roku panorama dołączona do dzieła Stanisława Staszica pt. *O ziemiórództwie Karpatów, i innych gór i równin Polski*, wydane w Warszawie w 1815 roku, z atlasem zawierającym m.in.: mapę geologiczną całych Karpat i Polski, przekrój geologiczny od Bałtyku po Tatry, panoramę Tatr widzianych od północy, wizerunek górala i rysunek orła z kozicą.

**Zygmunt Vogel** (15 czerwca 1764, Wołczyn – 20 kwietnia 1826, Warszawa). Rysownik i malarz, członek Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Od 1817 roku profesor oddziału sztuk pięknych Uniwersytetu Warszawskiego. Wykonał wiele widoków zabytków oraz krajobrazów polskich, m.in. z okolic Krakowa. Czy był sam w Tatrach, czy tylko przerysował szkic Staszica – nie wiadomo. Szytych rytował Baltard, który w Tatrach był ze Staszicem.

Szytych jest dość dużych rozmiarów (83 x 18 cm) i osiąga wielkość ponad połowy panoramy Berzeviczy'ego. Przedstawia Tatry widziane ze zboczy Gorców, przy czym tworzą one ramę ponad położonym nad Dunajcem Nowym Targiem, z wieżami dwóch kościołów. Oprócz tego na Podhalu zaznaczono kilka miejscowości: Szaflary („Szaflary”), Bukowinę, Białkę, Zakopane („Zakopańce kuznice”), „Jaworzyna kuznice”. Niektóre miejscowości jak Czorsztyn czy Czarna Góra zakryte są przez inne elementy rysunku. U dołu panoramy znajduje się opis 53 elementów, z których wiele da się łatwo zlokalizować, szereg dalszych przez porównanie z sąsiednimi, a kilka jest całkowicie niejasnych jak np. „czarne morze” (nr 29) w Tatrach Zachodnich.

Następną w kolejności powstania jest litografia Bogusza Stęczyńskiego zamieszczona w autorskiej książce *Okolice Galicyi*. Przedstawia ona panoramę Tatr jako dopełnienie pejzażu Podhala z dwoma dorodnymi jodłami i dwoma rozmawiającymi osobami. Tatry przedstawione są szkicowo ale w miarę wiernie, bez dbałości o szczegóły.

**Bogusz Zygmunt Stęczyński**, także Maciej Bogusz Stęczyński (20 stycznia 1814, Hermanowice k. Dobromila – 8 sierpnia 1890, Kraków) –

pisarz, poeta, malarz, rysownik, litograf, leśniczy, bibliotekarz, krajoznawca. W latach 1833-56 wędrował dużo po Galicji i Śląsku oraz po niektórych sąsiednich i dalszych krajach (dotarł nawet pieszo do Włoch). W Tatrach bywał w latach 1845-1851. Z jego publikowanych i rękopiśmiennych prac trudno ustalić szlaki jego wędrowek lub choćby spis odwiedzonych obiektów, ale był w licznych dolinach Tatr, przechodził przez niejedną przełęcz a w 1851 roku wspiął się na Łomnicę. Zwiedzał też jaskinie. Około połowy XIX wieku był jednym z najbardziej aktywnych krajoznawców polskich i turystów tatrzańskich.

Pierwszym dziełem, w którym spotykamy opisy różnych miejsc w Tatrach i ich widoki, jest książka *Okolice Galicyi*, wydana najpierw we Lwowie w latach 1847-48 w 10 odrębnych zeszytach a później w całości jako album. Wśród 80 litografii są tatrzańskie i pienińskie widoki: *Wybuch Czarnej Dunajca w dolinie Kościelisko*, *Wodospad Białki w Tatrach*, *Rozwaliny zamku w Czorsztynie nad Dunajcem*, *Tatry od wsi Bukowiny*, *Morskie oko w Tatrach*. Poświęcony głównie Pieninom, Tatom i Podtatrzu jest również obszerny poemat *Tatry w dwudziestu czterech obrazach* (Kraków 1860) z 80 rysunkami autora.

W związku z dużym zainteresowaniem Tatrami w drugiej połowie XIX wieku stało się tradycją w literaturze przewodniczej umieszczanie w nich panoram. Zapoczątkował to Eugeniusz Janota dołączając do *Przewodnika w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860) widok na Tatry z Gubałówki. Litografia o wymiarach 70 x 17 cm dość wiernie oddaje widok całych Tatr od Hawrania po Osobitą.

**Eugeniusz Janota** (31 października 1823, Kęty – 17 października, 1878 Lwów). Ksiądz katolicki, germanista, przyrodnik, krajoznawca, taternik, zasłużony badacz Tatr i Podtatrza, jeden z pionierów ochrony przyrody w Polsce, także w Tatrach, profesor Uniwersytetu Lwowskiego. Z braku środków na in. studia został księdzem (1847) i w latach 1847-48 był wikarym, m.in. w Żywcu w 1848 roku. W 1849 został dopuszczony do przewodu doktorskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w 1860 uzyskał doktorat na podstawie pracy *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (Kraków 1860). Był to pierwszy polski przewodnik tatrzański. W latach 1850-71 uczył

w szkołach średnich (język niemiecki i polski, historia i geografia), w latach 1850-52 w Cieszynie, w latach 1852-71 w Gimnazjum św. Anny w Krakowie. Tatry zwiedził po raz pierwszy w 1846 roku, odbywając całą drogę z Krakowa pieszo. Od 1852 roku bywał w Tatrach prawie corocznie i stał się jednym z najlepszych ich znawców. Opublikował kilka książek i wiele artykułów o tematyce tatrzańskiej i ochronie przyrody.

Panoramy Walerego Eljasza-Radzikowskiego z *Ilustrowanego Przewodnika do Tatr, Pienin i Szczawnic* są przykładem rzetelnego warsztatu rysownika i znawcy Tatr. Radzikowski narysował ich kilka z różnych miejsc.

**Walery (Jan Kanty) Eljasz-Radzikowski** – malarz, grafik, fotograf i autor *Ilustrowanego przewodnika do Tatr, Pienin i Szczawnic* (6 wydań, pierwsze w 1870), syn Wojciecha i Tekli z Krzyżanowskich. Urodził się 12 września 1840(41) roku w Krakowie a zmarł 22 marca 1905 roku także w Krakowie. Studiował w krakowskiej Szkole Sztuk Plastycznych (1856-62) (u Władysława Łuszczkiewicza) i w Monachium (1862-65). Po powrocie do Krakowa (1866) był nauczycielem rysunków w różnych szkołach, m.in. w Gimnazjum św. Anny 1872-91. W swej twórczości malarskiej i graficznej zajmował się głównie tematyką historyczną oraz przeszłością i zabytkami Krakowa, ale także malarstwem sakralnym (obrazy w licznych kościołach, w 1871 freski w nowym kościele w Chochołowie, w 1898 obraz olejny św. Andrzeja do kościoła w Zakopanem). Ilustrował książki i czasopisma, projektował kostiumy teatralne i dekoracje. Pierwszą wyprawę w góry (na Babią Górę) odbył w 1860 roku, a pierwszą podróż w Tatry w 1861 roku. Już od 1861 roku rysował i malował widoki tatrzańskie i typy góralskie, a także prowadził zapiski z odbywanych wypraw. Pierwsze jego publikacje tatrzańskie to drzeworytnicze podobizny trzech słynnych przewodników: Jędrzej Wala starszy, Maciej Sieczka i Szymon Tatar („Kłosa” 1866) które ilustrowały artykuł Eugeniusza Janoty pt. *Przewodnicy zakopiańscy*. Od 1870 roku ogłaszał już własne artykuły i książki o tematyce tatrzańskiej, ozdabiając je własnymi rysunkami, drzeworytami, litografiami lub miedziorytami, a później także własnymi fotografiami. Fotografowanie Tatr zaczął od 1890 roku. Wykonał około 1150 zdjęć tatrzańskich. Był fotografowany przez

Stanisława Bizańskiego, Walerego Rzewuskiego i Awita Szuberta. Był współzałożycielem Towarzystwa Tatrzańskiego (w 1873 roku), a w jego zarządzie zasiadał przez 18 lat. Swoje zdjęcia często wykorzystywał do ilustracji kolejnych wydań przewodników i w pracy malarskiej, jak na przykład zespół studiów fotograficznych do obrazu „Turystki w Tatrach”. Około 200 klisz o tematyce etnograficznej znajduje się w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, kilkaset zdjęć z kolekcji Witolda Henryka Paryskiego w zbiorach Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem, a niewielka kolekcja znajduje się w archiwum fotograficznym Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem.

*Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie* rysowany z natury przez Gustawa Lettnera, rytowany przez Józefa Swobodę około 1880 roku jest dość dużych wymiarów (132 x 37 cm) i narysowany jest w sposób dość dokładny. U dołu rysunku znajduje się obrys grani z opisem poszczególnych szczytów.

**Gustaw Lettner** (1819, Wiedeń – 8 stycznia 1890, Lwów), leśnik, radca leśny, spolszczony Austriak. Do 1848 służył w wojsku austriackim w stopniu kapitana we Lwowie, gdzie często przebywał w środowisku polskim. W 1848 wystąpił z wojska, zamieszkał w Wiedniu i ożenił się z Polką. W 1853 roku wrócił do Galicji i został dyrektorem lasów w dobrach hrabiego Włodzimierza Dzieduszyckiego. W 1857 roku we Lwowie zdał egzamin na „samoistnego gospodarza lasowego” i pracował w leśnictwie na różnych stanowiskach. W latach 1872-90 był krajowym inspektorem lasów w Galicji i starał się o poprawę gospodarki leśnej, m.in. w Tatrach Polskich. Osiadłszy w Galicji nauczył się języka polskiego, a swym dzieciom zapewnił polskie wychowanie. Miewał częste odczyty i dużo publikował w prasie na temat galicyjskiej gospodarki leśnej. Miał duży sentyment do Tatr i od 1879 roku alarmował o rabunkowej gospodarce leśnej w tych górach, zwłaszcza w dobrach zakopiańskich i czarnodunajeckich.

Na wystawach w Wiedniu (1873) i Lwowie (1878) prezentował swą szczegółową kolorową mapę przemysłu leśnego w Galicji, za co odznaczono go medalem. Około roku 1880 (bez podania roku wydania) zakład litograficzny Kornela Pillera we Lwowie wydał wielką kolorową litografię zatytułowaną *Widok Tatr z pagórka obok dworu w Po-*

roninie, „zdjęty z natury przez G. Lettnera”, rytował Józef Swoboda. Jest to panorama od Tatr Bielskich aż po Osobitą, o wymiarach 36 x 131 cm (na arkuszu 47 x 138,5 cm).

### *Największa panorama tatrzańska*

Największą panoramą tatrzańską zarówno pod względem wymiarów, jak i jej wartości artystycznej oraz ilości osób, które były zaangażowane w jej powstanie, była **Panorama Tatr z Miedzianego**. Było to zarazem największe dzieło malarskie, jakie kiedykolwiek powstało w Polsce. Jego wymiary to 115 m x 16 m, a powierzchnia 1840 m<sup>2</sup>. Pomysł namalowania dzieła zrodził się w 1894 roku u **Henryka Lgockiego** podczas wycieczki do Doliny Kościeliskiej, którą odbył w towarzystwie malarzy **Włodzimierza Tetmajera i Wincentego Wodzinowskiego**. Twórcami i kierownikami całego przedsięwzięcia zostali malarze **Antoni Piotrkowski, Stanisław Janowski i Ludvig Boller**, ale ze względu na ogrom dzieła uczestniczyło w nim jeszcze wielu innych malarzy. Dzieło to inspirowane wcześniej namalowaną Panoramą Raclawicką przedstawiało widok z Miedzianego na cztery strony świata z wszystkimi planami z dodaniem na bliższych planach turystów i postaci ściśle związanych z Zakopanem oraz zdobywaniem Tatr, jak **ks. Józef Stolarczyk, dr Tytus Chałubiński, Walery Eljasz-Radzikowski** i inni. Ukończona w 1896 roku panorama została wystawiona w Monachium, a potem w Warszawie, gdzie w specjalnie wzniesionym gmachu na Dynasach objaśnień zwiedzającym udzielali przewodnicy z Zakopanego w strojach ludowych. Dalsze losy tego wielkiego dzieła potoczyły się bardzo niekorzystnie, gdyż w 1899 roku zostało ono wystawione na licytację i zniszczone przez pocięcie na drobne kawałki.

### *“Mój widok na Tatry”*

W krótkim referacie nie sposób wymienić wszystkich, którzy narysowali lub namalowali panoramy tatrzańskie. Przedstawione przykładowe panoramy były pretekstem do zastanowienia się

nad dokładnością odwzorowania wizerunku Tatr przez rysowników w stosunku do tego, co widzi nasze oko. Autor niniejszego referatu postanowił zestawić te wizerunki z własnoręcznie sporządzonymi panoramami z tych lub podobnych miejsc pod Tatrami, z których kiedyś były one rysowane. Próby przeprowadzone zostały na dwa sposoby:

1. wykonane zostały zdjęcia Tatr aparatem cyfrowym z obiektywem szerokokątnym
2. wykonane zostały fragmenty panoramy tym samym aparatem z zastosowaniem długiej ogniskowej obiektywu i poszczególne odcinki poskładano z zastosowaniem programu komputerowego do obróbki map bitowych (Photoshop).

Po porównaniu zdjęć wykonanych jednym i drugim sposobem widać różnicę w odwzorowaniu środkowej partii zdjęcia wykonanego obiektywem szerokokątnym mimo iż obiektyw nie posiada dystorsji i nie powoduje zniekształceń obrazu. Odpowiada to większości rysowanych panoram, które też najczęściej mają bardziej wyeksponowany środek obrazu i przedstawione szczyty są relatywnie wyższe niż ich sąsiedztwo.

Panoramy złożone z fragmentów były fotografowane inaczej. Dla uniknięcia zniekształceń na brzegach i łatwiejszego dopasowania kawałków, już podczas fotografowania zastosowano zakładkę na 1/3 szerokości obrazu. Tak poskładana panorama w mniejszym stopniu ma uwypuklony środek obrazu i szczyty nie są nieproporcjonalnie większe. Szczególnie jest to widoczne przy fotografowaniu od południa, ponieważ patrzymy z zewnętrznej strony łuku Tatr. Od strony północnej patrzymy od wewnątrz łuku i dlatego zniekształcenia są mniejsze. Poza tym od strony południowej możemy fotografować z mniejszej odległości niż od północnej, co dodatkowo powoduje większe zniekształcenia obrazu.

Doświadczenie to prowadzi do wniosku, że każdy sposób odwzorowania ma pewne wady, a i tak Tatry oglądane własnymi oczyma zdają nam się inne niż odwzorowane w jakikolwiek sposób. Zawsze przyciągały i dalej urzekają swoją urodą, niezależnie od pory dnia i roku.





*Panorama Tatr od Czarnego Dunajca (1)*



*Panorama Tatr od Czarnego Dunajca (2)*



*Panorama Tatr od Kieżmarku (1)*



*Panorama Tatr od Kieżmarku (2)*



*Panorama Tatr od Rzepisk*



*Panorama Tatr od Wielkiego Sławkowa*



*Tatry od Popradu (1)*



*Tatry od Popradu (2)*

## Bibliografia:

- 1/ Szaflarski Józef, *Poznanie Tatr*, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”, Warszawa 1972
- 2/ *Góry polski w malarstwie*, Materiały z sympozjum Kraków 4.12.1999, pod red. W. A. Wójcika, COTG PTTK, Kraków 1999
- 3/ Lassota Jerzy, *Panoramy tatrzańskie*, „W górach”, kwartalnik turystyczny, nr 3(13)/2007, Wyd. VOYAGE, Wadowice 2007
- 4/ Suchoń Alina, *Tatry w najpiękniejszej książce średniowiecznej Europy*, „Wierchy”, 2009
- 5/ *Bajeczny świat grafiki tatrzańskiej*, katalog wystawy, Kielce, marzec-kwiecień 2004
- 6/ Pinkwart M., Długołęcka-Pinkwart L., *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Wydawnictwo Pascal 2003
- 7/ Pinkwart M., *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Wydawnictwo PTTK „Kraj” – Warszawa, Kraków, 1988
- 8/ Paryski Witold, Paryska Zofia, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin 2004
- 9/ Suchoń Alina, *Poronina historia malownicza – uwagi, uzupełnienia i spostrzeżenia*, „Wierchy” rocznik 68 za 2002 rok [wydane 2003]
- 10/ Brandobur Jozef, *Do Tatier s fantaziou, s botanickou kapsou, s lanom a s čakanom*. wyd. Mlada leta, Bratislava, 1962.
- 11/ Bohuš Ivan, *Tatry ocami Buchholtzovcov*, wyd. Osveta, Martin 1988.

MILAN KOREŇ

## JASKINIE I SPELEOLODZY REGIONU TATRZAŃSKIEGO W KONTEKŚCIE HISTORII SPELEOLOGII NA SŁOWACJI

### *Podstawowe informacje o jaskiniach regionu tatrzańskiego*

Droppa (1960) prezentuje, iż na Słowacji znanych i zarejestrowanych w 1960 r. było ponad 300 jaskiń, a w 1973 r. – 476 (Droppa, 1973). Dzięki niezwykle wielkiemu zainteresowaniu jaskiniami i nowymi odkryciami, ich liczba wzrosła w ostatnich latach niemal 20-krotnie. Według danych z ostatniej listy jaskiń z dnia 30.06.2007 (Bella, Hlaváčová, Holúbek, 2007) tylko w regionie tatrzańskim na Słowacji znajduje się dzisiaj 378 jaskiń, a w przyległej części Podtatrzańskiej Kotliny kolejnych 20. Jest to więcej, niż odkrytych zostało 50 lat temu w całej Słowacji. Owa, na pierwszy rzut

oka zaskakująco duża liczba jaskiń w regionie tatrzańskim wynika z tutejszych geologiczno-geomorfologicznych struktur dogodnych dla ich powstania, przede wszystkim w Tatrach Bielskich (słow. Belianske Tatry), Szerokiej Jaworzyńskiej (słow. Javorinská Široká), Czerwonych Wierchach (słow. Červené vrchy), w regionie Siwych Wierchów (słow. Sivé vrchy) i Osobitej (tab.1).

W ocenie kwantytatywnej należy traktować pojęcie „jaskinia“, rozumiane dzisiaj jako dostępna dla człowieka, naturalnie wytworzona podziemna przestrzeń wydrążona w skorupie ziemskiej, długością lub głębokością przewyższająca 2 metry, mająca otwór na powierzchni mniejszy w porównaniu do jej długości albo głębokości. Zazwyczaj

Tab. 1. Liczba jaskiń w jednostkach geomorfologicznych w podziale na powiaty regionu tatrzańskiego (według Bella, Hlaváčovej i Holúbka, 2007)

Jednostka geomorfologiczna			Powiat			Razem
			Twardoszyn	Liptowski Mikulasz	Poprad	
Tatry	Zachodnie	Osobita	21	-	-	124
		Siwy Wierch	7	23	-	
		Rohacze	10	-	-	
		Tatry Liptowskie	-	2	-	
	Wschodnie	Czerwone Wierchy	-	-	61	234
		Wysokie	-	-	107	
		Bielskie	-	-	127	
Podtatrzańska Kotlina	Liptowska Kotlina	Smrečianska pahorkatina	-	1	-	20
		Hybianska pahorkatina	-	14	-	
	Tatrzańskie Pogórze	-	4	1		
Razem			38	44	296	378

Tab. 2. Liczba i podział jaskiń regionu tatrzańskiego wg długości (stan na dzień 30.06.2007)

Jednostka geomorfologiczna		Długość (m)				
		2-10 (bardzo krótkie)	11-50 (krótkie)	51-500 (średnio długie)	501-5000 (długie)	powyżej 5001 (bardzo długie)
Tatry	Osobita	7	5	3	-	-
	Siwy Wierch	7	9	4	-	-
	Rohacze	2	3	3	1	-
	Tatry Liptowskie	2	-	-	-	-
	Czerwone Wierchy	15	11	4	2	-
	Tatry Wysokie	40	40	9	4	2
	Tatry Bielskie	80	31	9	3	-
Podtatrzańska Kotlina	Liptowska Kotlina	7	2	2	-	-
	Tatrzańskie Pogórze	3	2	-	-	-
Razem		163	103	34	10	2
w procentach (%)		52,3	33,0	10,9	3,2	0,6

Tab.3. Lista najdłuższych jaskiń regionu tatrzańskiego i ich miejsce wśród 55 najdłuższych jaskiń Słowacji (stan na dzień 30.06.2007)

Lp.	Nazwa jaskini	Jednostka geomorfologiczna	Długość (km)	Miejsce w ramach Słowacji
1.	Cień Księżycy	Szeroka Jaworzyńska	14,00	4.
2.	Jaworzynka	Szeroka Jaworzyńska	8,54	6.
3.	Jaskinia Bielska	Tatry Bielskie	3,64	13.
4.	Sieć Czarnogórskich Jaskiń	Szeroka Jaworzyńska	2,36	22.
5.	Sucha Dziura - Mokra Dziura	Szeroka Jaworzyńska	1,76	28.
6.	Jaskinia Stefkowska	Rohacze	1,45	37.
7.	Jaskinia Wiernych	Szeroka Jaworzyńska	0,87	51.
8.	Nowa Krzesanicka	Czerwone Wierchy	0,82	53.

więc jaskinie nie muszą być rozległymi ani atrakcyjnymi przestrzeniami podziemnymi. Ewidencja obejmuje wszystkie naturalne komory podziemne, bez względu na ich wielkość oraz kształtujące je procesy naturalne, tzn. fenomeny krasowe i pseudokrasowe włącznie z rozpadlinami i przepaściami.

Po wstępnej ocenie długości i głębokości jaskiń na Słowacji (Hlaváčová 2009) można wyciągnąć wnioski, że zdecydowanie przeważają krótkie, ew. płytkie jaskinie. Podobną sytuację można odnaleźć w regionie tatrzańskim (tab.2).

W porównaniu z innymi obszarami Słowacji region tatrzański ma dużą liczbę długich i głębokich jaskiń i przepaści (tab.3 i tab.4).

Wiele jaskiń uważanych jest za prawdziwe skarby przyrody. Ozdabiają je stalaktyty, stalagmity, słupy, różnie uformowane draperie naciekowe, jeziorka, kaskady, perły jaskiniowe, rzeźby lodowe itp. Jaskinie te są cennymi archeologicznymi lub paleontologicznymi odkryciami. Z tego dzisiaj wynika ich status prawny. Zgodnie z ustawą nr 543/2002 o ochronie przyrody i regionów wszystkie jaskinie umieszczono w kategorii zabytków przyrodniczych, tzn. wytworów przyrodniczych o znaczeniu naukowym, kulturowym, ekologicznym albo estetycznym. Jaskinie przedstawiające część najwybitniejszego przyrodniczego dziedzictwa państwa ustanowiono narodowymi zabytkami przyrodniczymi. Wśród 44 jaskiń ob-



Tab. 4. Lista najgłębszych jaskiń tatrzańskich i ich miejsce wśród najgłębszych jaskiń Słowacji (stan na dzień 30.06.2007)

Lp.	Nazwa jaskini	Jednostka geomorfologiczna	Głębokość (m)	Miejsce w ramach Słowacji
1.	Cień Księżyca	Szeroka Jaworzyńska	441	2.
2.	Jaworzynka	Szeroka Jaworzyńska	360	3.
3.	Jaskinia Czarnogórska	Szeroka Jaworzyńska	232	8.
4.	Strzystarska Jaskinia	Tatry Bielskie	201	11.
5.	Nowa Krezesanicka	Czerwone Wierchy	194	12.
6.	Zadni Uplaz	Szeroka Jaworzyńska	165	18.
7.	Jaskinia Bielska	Tatry Bielskie	160	19.
8.	Jaskinia v Novej Baszcie	Szeroka Jaworzyńska	121	29.
9.	Studnia Bezdenna	Osobita	120	30.
10.	Priepastná jaskyňa v Skali	Szeroka Jaworzyńska	109	41.
11.	Jaskinia pod Uplazem	Szeroka Jaworzyńska	97	48.
12.	Studnia w Siwym Wierchu	Siwy Wierch	93	50.

jętych kategorią ochrony przyrody na Słowacji w regionie tatrzańskim znajdują się trzy – Bielska Jaskinia (słow. Belianska jaskyňa), Jaskinia Stefkowska (słow. Brestovká jaskyňa) i Jaskinia Jaworzynka (słow. jaskyňa Javorinka). Wśród dwunastu udostępnionych do zwiedzania jaskiń na Słowacji w regionie tatrzańskim dostępna jest tylko jedna – Jaskinia Bielska.

#### *Najstarsze wzmianki o jaskiniach (epoka późnej scholastyki albo „epoka smocza”)*

W okresie historycznym ludzi nie interesowały jaskinie traktowane jako wytwór przyrodniczy. Jaskinie służyły tylko jako krótkookresowe schronienie dla pustelników albo zbójników, a w przypadku niebezpieczeństwa wojennego jako kryjówka dla mieszkańców pobliskich miejscowości. Pierwsza pisemna wzmianka dotycząca jaskiń na Słowacji pochodzi z 1220 r., ew. 1224 i dotyczy jaskini Skalka (słow. Skalka) w okolicach Trenčyna (Lalkovič, 2004). Drugą najstarszą wzmianką jest informacja z 1253 r. o jaskini Šarkanova diera w gminie Porac (słow. Poráč). Dokument ten nosi nazwę „Petra Dupe“ i dotyczy ograniczenia terytorium Witkowiec (Števík 2003). Trzecia w kolejności, bardzo znana wzmianka pochodzi z dokumentu kapituły ostrzyhomskiej (Ostrihomská kapitula) z 1299 r., dotyczącego lus-

tracji majątku magistra Andrzeja i odnosi się do jaskiń położonych na południe od Paludzki. W 1933 r. zwrócił na nią uwagę A. Húščava, jednak wówczas nie wzbudziła ona zainteresowania wśród speleologów. Za przyczyną pracy V. Benického z 1952 r. wzmianka w tym dokumencie aż do 2004 roku uznawana była za najstarszą informację o jaskiniach na Słowacji.

Na ogół sądzono (zob. np. Prikryl 1985), iż podziemne przestrzenie budziły w ludziach żyjących w średniowieczu strach. Wpłynęło to na ludzką fantazję, w wyniku czego powstały bajki o straszliwych i krwiożerczych potworach, które w nich zamieszkują. Ludzi napawali strachem także ówcześni poważni badacze. Na przykład francuski mnich **Fulcher Chartreuski** (†1127) napisał o smokach, iż cechują je długie okropne pyski, ostre zęby i płomienne języki, uszy podobne do stożka, kark długi, a ciało jaszczurowate; są to największe zwierzęta na świecie. Polihistor rzymski **Athanas Kircher** (\*1602 †1680) opisał w książce o świecie podziemnym skrzydlatego smoka z czterema nogami zabitego przez zakonnego rycerza Deodatusa de Gozon w 1345 r. na wyspie Rodos. Innego smoka zabił w 1660 r. niedaleko Rzymu niejaki Lanio, gdy wyszedł na polowanie na ptaki. Św. Hildegarda napisała, iż smoki bardzo nienawidzą człowieka i posiadają diabelski charakter. Według kanonika **Konrada z Megenbergu** (\*1309

†1374) smoki z powodu nadmiernej temperatury swojego ciała przebywają najczęściej w skałach jaskiniowych, zwłaszcza pomiędzy dwoma urwiskami skalnymi. To miejsce wyszukują głównie wtedy, gdy długo żyją w jednej krainie oraz w lecie, kiedy robi się za gorąco. Swoim głosem i krzykiem straszą ludzi, którzy śmiertelnie boją się ich spojżenia. Jeden z wybitnych uczonych XVI wieku, twórca opisowej zoologii, szwajcarski humanista **Conrad Gesner** (\*1516 †1565) zebrał i sklasyfikował w swojej książce pt. *Historia zwierząt* wszystko to, co dotychczas wiedziano o zwierzętach. W książce o węzach opublikował obszerny rozdział poświęcony smokom. Podzielił je na kilka rodzajów i opublikował ich rysunki.

W drugiej połowie XVII wieku zaczynają się na Słowacji pojawiać wzmianki o smokach. Kronikarz z Lewoczy **Gaspar Hain** (\*1632 †1687) napisał w 1662 r. o wielkim smoku, zamieszkującym podczas trzęsienia ziemi towarzyszącego ulewnym deszczom w okolicach Szczyrby. Podobno przebywał w opuszczonym kościele w Szczyrbie i po kilku dniach można było go zobaczyć. Według innej legendy dziewięciogłowy smok mieszkał na Jaworowym Wierchu (słow. Javorový vrch) na Orawie i udało się go zabić jakimś zbójnikowi, który zostawił mu wypatroszone ciało, napełnione niegaszonym wapnem. Po pożarciu cielęcia i popiciu go wodą smok pękł. Przy Tysowcu, w miejscu zwanym Borowa powinna nawet znajdować się w Białej Skale jaskinia, w której mieszkał smok. Podobno została ona wylizana przez smoka w skale.

Istnienie smoków miały potwierdzać odkrycia „kości, zębów i pazurów smoczycy” w jaskiniach. Prawdopodobnie z tego okresu, trwającego na Słowacji do początku XVIII w. pochodzą także nazwy niektórych jaskiń słowackich, wywodzące się od słowa „smok” (słow. „drak” albo „šarkan”). Choć nie są one znane w samych Tatrach, to w ich pobliżu np. na północnym stoku Wierzchołka Wysokiego nad Poraczem (słow. Vysoký vršok nad Poráčom), w zespole górskim Galmus w Słowackim Raju (słow. Slovenský raj) jest od dawna znana szczelinowo-rzeczna jaskinia o nazwie Šarkanova diera (Jaskinia Poraczska, wcześniej „Petra Dupe”). Natomiast na północnym skraju Koziego Grzbietu (słow. Kozí chrbát), pomiędzy Ważcem i Szczyrba (słow. Važec a Štrba) na zboczu Wierz-

chołku Sykorowego (Sýkorov vršok) istnieje głęboka na 17 metrów przepaść o średnicy 2 metry pod nazwą Smocza (lub Czortowa) Jama. Są też inne przykłady.

Jaskinie Smocze w Dolinie Demianowskiej (słow. Demänovská dolina) są uważane za najwspanialsze i są najczęściej opisywane w literaturze. Pierwszy o nich, a także o jaskini Aksamitka przy Haligowcach (słow. Haligovce) pisał **Johann Paterson Hayn** (\*1615 †1675), pochodzący z Prus Wschodnich preszowski lekarz, który wówczas pracował w Lewoczy i Kieżmarku. Razem z dwoma kolegami – lekarzami **Izraelem Hiebnerem** i **Johannem Philipem Schönleinem** zajmował się poważnie „nauką o smokach” oraz poszukiwał „smoczycy kości”. Zgromadzone przez siebie dane opublikował w czasopiśmie przyrodników Akademii Leopoldina pt. *Miscellanea physico-medica*. W 1672 r. pisał o jaskini znajdującej się na południe od Liptowskiego Mikułasza. W jaskini o długości jednej mili miały znajdować się całe szkielety smoków, ułożone jeden na drugim. Opracowany przez nieznanego ziemianina opis tej jaskini, którego część stanowią szkice jej wnętrza wskazuje, iż chodziło o Jaskinię Benikową (Lalkovič 2003). J. P. Hayn z powodu przedwczesnej śmierci nie ukończył monograficznej pracy o swoich odkryciach zatytułowanej *Singularibus et Curiosius Hungariae*. Jego poglądy popierał niemiecki badacz **Heinrich Vollgnad**, który opublikował rysunki i opisy czaszki, pazurów i zębów smoka, wzorowanych na wizerunkach innych potężnych zwierząt z Karpat, odwołując się do twierdzenia pana Patersoniusa Haina, „...słynnego lekarza i wybitnego fizyka z Preszowa, człowieka o szerokiej i interesujących doświadczeniach” (Šimková 2002).

### *Początki poważnego zainteresowania jaskiniami (okres walki o nową ideę nauk przyrodniczych)*

Lalkovič (1993) wśród różnych kwestii zajmował się również brakiem informacji historycznych o jaskiniach od końca XIII w. do 1549 r., kiedy to pochodzący z Paczkowa na Śląsku naukowiec-humanista, bakałarz Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a później doradca królewski i kapitan zamku szaryskiego **Juraj Wernher** (\*około

**1497 †1567**) opublikował dzieło pt. *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation*. Uważano je za początek naukowego zainteresowania niezwykłą słowacką przyrodą. Lalkovič doszedł do wniosku, iż przyczyną takiego stanu rzeczy nie jest brak archiwalnych źródeł, lecz niewystarczające badania tego okresu. W swojej pracy zwrócił uwagę na kodeks rękopiśmienny mnicha z klasztoru dominikanów, pochodzącego z Lucerny biskupa i historyka humanistycznego **Pietra Ranzana** (\***1420 †1492**), który od 1488 r. działał na węgierskim dworze królewskim jako poseł króla neapolitańskiego Ferdynanda Aragońskiego, ojca małżonki króla węgierskiego Mateja – Beatrix. Po śmierci Mateja w 1490 r. Ranzano powrócił do ojczyzny i zabrał ze sobą swoje niedokończone dzieło o historii Węgier, które zawierało dwie wzmianki o słowackich jaskiniach (wydrukowano je dopiero w 1558 r. w Wiedniu pod nazwą *Epitome rerum Hungaricum*).

W dziele tym odnajdujemy interesującą informację o zagłębieniu z trującymi oparami, umiejscowionym w okolicach gminy Rybare (dzisiejsze kąpiele Sliač). Druga wzmianka dotyczy Spiszu i Jaskini Lodowej na Dreveniku, o której już 9 lat wcześniej informował J. Wernher. Lalkovič (1993) uważa, iż wiele danych dotyczących jaskiń było znanych ówczesnym naukowcom, a informacje Ranzana, potem Wernhera pochodzą z tego samego źródła. Aż do 1787 r. korzystało z nich w swoich publikacjach jeszcze wielu badaczy.

Od drugiej połowy XVII wieku zaczyna wzrastać liczba informacji o jaskiniach. W 1683 r. opublikowano dzieło zatytułowane *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus...*, bez podania nazwiska autora i miejsca wydania. Było ono później jeszcze pięciokrotnie wznawiane w oryginale i tłumaczeniach (Wiśniewski 1999). Jego autor długo pozostał nieznany. Zagadkę udało się rozwiązać muzykologowi H. J. Moserowi, który w 1933 r. doszedł do wniosku, iż napisał je wrocławski kompozytor muzyczny niemieckiego pochodzenia **Daniel Speer** (\***1636 †1707**).

W swojej książce ten utalentowany muzycznie działacz oświeceniowy, opisał wędrówkę z Wrocławia przez Cieszyn i Beskidy na Węgry w 1654 r. Oprócz opisu wspinaczki na Kieżmarski Szczyt (słow. Kežmarský štít) dzieło to jest także źródłem wiedzy o niektórych jaskiniach: znanej

już wcześniej Jaskini Lodowej na Dreveniku oraz Diablej Dziurze na Branisku (według współczesnego stanu wiedzy jest to najstarsza pisemna wzmianka o jaskiniach Szarysza (słow. Šariš) i jednej z ośmiu jaskiń Słowacji wspomnianych przed 1700 r.). Wejście do jaskini o wymiarach 10 x 4 metrów ze względu na położenie w pobliżu ważnego połączenia komunikacyjnego pomiędzy Spiszem i Szaryszem musiało być od dawien dawna znane. Ponieważ pisał o niej D. Speer, na pewno była ona pokazywana jako ciekawostka przyrodnicza także podróżnym zainteresowanym tego rodzaju zjawiskami przyrodniczymi.

Najstarsze informacje o jaskiniach tatrzańskich po polskiej stronie Tatr pochodzą z końca XVII w. od **Michała Chrościńskiego** (ex. Janicka-Krzywdą 2010). W 1905 r. opublikował je lekarz i malarz z Zakopanego **Stanisław Eljasz-Radzikowski** (\***1869 †1935**) pod tytułem *Michała Chrościńskiego opisanie ciekawe gór Tatrów*. W tym przewodniku o poszukiwaniu złota wspomina on także jaskinię Mokra Dziura w Dolinie Jaworowej (słow. Mokrá diera v Javorovej doline). Poszukiwacze złota byli bowiem jednymi z pierwszych, którzy marząc o skarbach Tatr odważyli się wejść do jaskiń. Na początku XVIII w. dotarli oni do końcowych części Jaskini Bielskiej i zostawili na ścianach pisane węglem autografy datowane na lata 1713-1731. W 1826 r. był w tej jaskini **Vavrinec Gulden** z Białej Spiskiej (słow. Spišská Belá) oraz jeden z poszukiwaczy złota z rodu **Fabryowców** z Kieżmarku.

Ważne pisemne informacje o jaskiniach regionu tatrzańskiego pochodzą od rektora kieżmarskiego liceum **Juraja Bohuša** (\***1687 †1722**), badającego w 1711 r. jaskinie Tatr Bielskich. Udało mu się znaleźć kości zwierzęce pokryte warstwą wapienia, jednak wątpił, czy należą do smoka. Podobne kości znalazł w jakiejś do dzisiaj nieokreślonej Smocznej Jamie czy też jaskini w Zdziarze (Ždiar). Swoje doświadczenia opisał w opublikowanym w 1719 r. w czasopiśmie *Karpathen Post* artykule pt. *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*.

**Juraj Buchholtz mł.** (\***1688 †1737**), ówczesny rektor szkoły ewangelickiej w Wielkiej Paludze (słow. Veľká Paludza) badał w latach 1714-1722 Jaskinię Benikową (słow. Beniková jaskyňa), Demianowską Lodową Jaskinię (Demänovská ľadová

jaskyňa – ówczesna Jaskinia Mniejsza i Większa Czarna (słow. Menšia a Väčšia Čierna jaskyňa)), jaskinie Małe i Wielkie Okno (słow. Malé a Veľké okno), Drzwi (słow. Dvere), a także inne jaskinie. Zapoznał się także z jaskiniami w Dolinie Jańskiej. Informacje, spostrzeżenia i zapiski o ówczesnych warunkach pozostawił w napisanym po łacinie notatniku, który został odnaleziony w archiwum byłej malohontskiej diecezji kościoła ewangelickiego. Z jego notatek wynika, iż jeszcze zanim dowiedział się o odkryciu w Dolinie Demianowskiej kości zwierząt, które wyginęły porzucił pogląd, iż są to kości smoka.

Bardzo szczegółowe informacje J. Buchholtza mł. o Liptowie wykorzystał **Matej Bel** (\*1684 †1749). Zapewne z notatkami tymi zapoznał go kolega z Bańskiej Bystrzycy **J. Bohuš**. Istotną rolę przy powstaniu prac Mateja Bela odegrał **Daniel Fischer** (\*1695 †1746), pochodzący z Kieżmarku, wówczas urzędowy lekarz liptowskiej stolicy, zaangażowany w badania krajoznawcze Spiszu i Tatr Wysokich. Podobnie jak wcześniej J. P. Hayn publikował w czasopiśmie *Miscellanea physico-medica*. W jaskini Aksamitka odnalazł „smocze kości”, z których zrekonstruował cały szkielet. Podarował go cesarzowi Leopoldowi I, który dzięki temu podniósł go do stanu szlacheckiego i przyznał tytuł faworyta królewskiego.

Na początku lat dwudziestych XVIII w. D. Fischer przesłał M. Belowi opis liptowskiej stolicy, stanowiący fundament tekstu pt. *Descriptio comitatus Liptoviensis*, umieszczonego w drugim tomie *Notitia historico geographico Hungariae nova*. Dostarczył także M. Belowi opis jaskiń Demianowskich zamieszczony pierwotnie w artykule *O jaskyniach Novovekého Uhorska* w Podrome. Do pracy dołączył szkic Jaskini Smocznej (Dračia jaskyňa), zwanej też Czarna Dziura (słow. Čierna diera), sporządzony przez J. Buchholtza mł. w 1719 r. Można więc przypuszczać, że M. Bel wciąż rozmyślał nad teoriami z poprzedniej epoki. Choć nie zgadzał się z twierdzeniem, że kości odkrywane w jaskiniach należą do smoków, nie obalił tego poglądu.

Interesujące są informacje, które na podstawie korespondencji pomiędzy M. Belem i J. Bohušem przedstawił Tibenski (1987). W jednym z listów M. Bel błagał Bohuša, żeby ten odstąpił mu zakupione od kogoś „smocze kości”. Był gotów zapłacić

za nie każdą cenę. W końcu je otrzymał. Bel chciał również poznać dokładniejszy opis miejsca, w którym odkryto te kości. Później jednak „zidentyfikował” te kości jako szkielet dzikiego osła lub wielbłąda.

Poglądy na temat smoczycy kości odnajdywanych w jaskiniach poddał w wątpliwość polihistor, lekarz i przyrodnik **Franz Ernst Brückmann** (\*1697 †1753), który po obejrzeniu w 1724 r. smoczycy jaskiń znajdującej się w Dolinie Demianowskiej ogłosił, iż są to kości niedźwiedzia. Wyniki swoich badań opublikował podczas drugiej wizyty na Słowacji w 1739 r. w Wolfenbütteli w swoich listach z podróży *epistola itineraria* nr 77 pod nazwą *Antra draconum Liptoviensia*. W regionie tatrzańskim gościł go D. Fischer. Wówczas naukowcy stawali się coraz bardziej przekonani o tym, iż wielkie kości z jaskiń należą do o wiele powszechniejszych zwierząt niż mityczne smoki.

O jaskiniach tatrzańskich, ich zdobieniach i odkryciach kości zwierzęcych pisał także kaznodzieja ewangelicki ze Spiszu **Jonaš Andrej Czirbesz Senior** (\*1732 †1813). Nawet on nie uważał kości za smocze, lecz za szczątki innych, wielkich zwierząt, które wyginęły. Kwestię tą definitywnie rozwiązali niemiecki profesor anatomii i chirurgii **Johann Ch. Rosenmüller** (\*1771 †1820) oraz francuski zoolog i paleontolog baron **Georges L. Ch. Cuvier** (\*1769 †1832) na początku XIX w. G. Cuvier ostatecznie ogłosił, iż opisane i przedstawione przez J. P. Hayna i innych uczonych „smocze kości” należały do rodzaju potężnych niedźwiedzi jaskiniowych, które żyły w epoce lodowej.

Około 1800 r. **Kristian Genersich** (\*1759 †1825), kieżmarski mineralog, historyk i teolog, badał jaskinię Mokra dziura w Dolinie Jaworowej. Swoje spostrzeżenia zawarł w książce pt. *Reise in die Carpathen mit vorzüglicher Rücksicht auf Tatra-Gebirge* z 1807 r.

W latach 1792-1794 tatrzańską przyrodę badał lekarz z Francji, wszechstronnie wykształcony naukowiec, profesor Uniwersytetu Lwowskiego **Balthasar Hacquet** (\*1739 †1815). W lipcu przybył w Tatry przyrodnik szkocki **Robert Townson** (\*1762 †1827). Z inicjatywy prof. Karla Rittera odwiedził Tatry Wysokie w 1827 r. topograf armii pruskiej **Albrecht Sydow** (\*1779 †1861). W 1818 r. na zlecenie francuskiej Akade-



mii Nauk przeprowadził w Tatrach badania geologiczne profesor Uniwersytetu Paryskiego **Francois Sulpice Beudant** (\*1787 †1852). Po raz pierwszy ok. 1821 r., a potem jeszcze kilkakrotnie, przybył w Tatry profesor polski **Ludwik Zejszner** (\*1807 †1871). Oprócz wspomnianych przybywało tu jeszcze wielu zagranicznych naukowców. Wszyscy oni pozostawili w swoich dziełach nie tylko piśmienne, ale także graficzne informacje dotyczące jaskiń.

### *Poszukiwania i badania po 1870 r. (epoka pierwszych wielkich odkryć)*

Kolejny etap poszukiwań i badań jaskiń tatrzańskich rozpoczęto w czerwcu 1870 r., kiedy inżynier górniczy, królewski doradca górniczy **Eugen Ruffiny** (\*1846 †1924) z Dobszynie (słow. Dobšina) wraz z przyjaciółmi – porucznikiem policji miejskiej **Gustávem Langem**, urzędnikiem miejskim **Andrejem Megem** i lekarzem **Ferdinandem Fehérem** odważyli się wejść do znanej „Lodowej Dziury“ (słow. Ľadová diera) pod Duczą (słow. Duča) i odkryli Dobszyńską Lodową Jaskinię (słow. Dobšinská ľadová jaskyňa) w Słowackim Raju. Rok później dzięki staraniom miasta Dobszyna została ona udostępniona zwiedzającym i stała się jedną z najbardziej znanych jaskiń Austro-Węgier. W 1887 r., a więc 9 lat po odkryciu żarówki, jaskinia ta jako pierwsza w całych Węgrzech została oświetlona prądem elektrycznym.

W lipcu 1881 r. **Johan Britz** i **Július Husz** odkryli we wnętrzu Kobyłego Wierchu (słow. Kobyly vrch) Jaskinię Bielską, do której weszli przez „stare wejście“ do Domu Odkrywców. W kolejnych odkryciach w latach 1881-1883 wzięli udział – właściciel garbarni w Białej Spiskiej **August Kaltstein** (1844-1921), nauczyciel **Imrich Verbovski** i jeden z odkrywców **J. Britz**. Wkrótce potem w sierpniu 1882 r., dzięki finansowemu wsparciu miasta Biała Spiska (słow. Spišská Belá) jaskinia ta została udostępniona zwiedzającym aż po Salę Palmową. Wielce przyczynił się do tego A. Kaltstein. Rok później przed wejściem do jaskini został wybudowany pierwszy drewniany budynek, w którym mieszkał dozorca **Ján Kohút**. W 1883 r. A. Kaltstein zlecił przebitecie nowego, niższego o 80 m wejścia z zastępującego stare niewygodne wejście o wysokości 972 m n.p.m. W listopadzie

1896 r., a więc 9 lat później niż w Dobszyńskiej Lodowej Jaskini, zainstalowano tu oświetlenie elektryczne. Źródłem prądu elektrycznego była mała elektrownia wodna na rzece Biała zbudowana przez firmę Eger (Gašpar 2002). Odkrycie jaskini i prace budowlane związane z jej udostępnieniem stały się impulsem do powstania osady Kotlina Tatrzańska.

Odkrycie Jaskini Bielskiej przyciągnęło uwagę kolejnych badaczy. W pierwszych badaniach zasłużył się ewangelicki ksiądz ze Spiskiej Białej **Samuel Weber** (\*1835 †1908), który już wcześniej – od 1874 r. badał Jaskinię Alabastrową pod Bujačym Wierchem (słow. Alabastrová jaskyňa pod Bujačim vrchom) w Tatrach Bielskich. Za jego przyczyną 6 lat później została ona udostępniona na pewien czas. Wziął on również udział w badaniach niedalekiej jaskini „Lodowa Piwnica“ (słow. Ľadová pivnica). Był autorem wielu różnorodnych studiów regionalnych. W latach 1882-1883 opisał Jaskinię Bielską i opublikował pierwszy przewodnik po tej jaskini.

Pionierem poważnych badań tutejszych jaskiń był profesor łaciny i greki w gimnazjum w Lewoczy, z pochodzenia Niemiec ze Śląska **Karl Kolbenhayer** (\*1841 †1901). W 1881 r. badał on jaskinie w Tatrach Bielskich na Muraniu i Nowym. Narysował ich wejścia i opracował szkice. Wkrótce potem dokonał pomiaru wysokości, sporządził rysunki i znów szczegółowo opisał Jaskinię Bielską. W 1884 r. opublikował swoje badania w roczniku Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego (Uhorský karpatský spolok – UKS) w artykule pt. *Die Bélaer Tropfsteinhöhle*.

Pochodzący z Wrbowy (Vrbov) **Samuel Roth** (\*1851 †1889) był profesorem gimnazjum w Lewoczy, a od 1887 r. jego dyrektorem. Po studiach przyrodniczych na Uniwersytecie w Budapeszcie zajmował się geologią, glaciologią, speleologią i limnologią. Opisał jaskinie znajdujące się w pobliżu Luczywnej, Jaskinię Alabastrową, Suchą i Mokłą Jaskinię w Dolinie Jaworowej, Kościółek w Szerokiej Dolinie, jaskinie w Muraniu i Nowym. Ponadto zajmował się kwestiami rozwoju Jaskini Bielskiej. Wiadomości speleologiczne z Tatr opublikował w pracy pt. *Jaskyne Vysokých Tatier a okolia*, która ukazała się w roczniku Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego w 1882 r. Jego najbliższymi współpracownikami byli inni, dziś już po-

wszechnie znani intelektualiści ze Spiszu – profesorowie gimnazjum w Lewoczy, oprócz wspomnianego już **K. Kolbenheyera**, zwłaszcza **Franz Dénes** (\*1845 †1934) i profesor z Nowej Wsi Spiskiej **Martin Roth** (\*1841 †1917).

Pod koniec XIX w. archeologią na Orawie zajmował się historyk i dyrektor prawny Orawskiego Komposesoratu, pochodzący z Demianowej **Mikuláš Kubínyi** (\*1840 †1937). Zgromadził stosunkowo bogaty zbiór wykopalisk, w tym kości niedźwiedzia jaskiniowego. Wyniki swoich badań opublikował w pracy pt. *Die vorgeschichtliche Denkmäler Oberungarns*.

Aktywną działalność włącznie z poszukiwaniem jaskiń rozwinęło po swoim powstaniu w 1873 r. Węgierskie Towarzystwo Karpackie. Dzięki oddziałowi Liptowskiego Towarzystwa Karpackiego w Liptowskim Mikulášu (Liptovský odbor Karpatského spolku v Liptovskom Mikuláši) udostępniono Demianowską Lodową Jaskinię. W tym czasie badaniami jaskiń zajmował się w Liptowie szczególnie sekretarz Liptowskiego Oddziału Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego **Jozef Mihalik** (\*1860 †1925).

### *Poszukiwania i badania po I wojnie światowej (okres kolejnych wielkich odkryć)*

Wśród przyrodników słowackich na początku XX w. największą uwagę na jaskinie regionu tatrzańskiego zwracał pedagog, pionier speleologii na Słowacji **Ján Volko-Starohorski** (\*1880 †1977). Nauki przyrodnicze studiował on na Uniwersytecie w Budapeszcie. W 1918 r. zaczął uczyć w gimnazjum w Liptowskim Mikulášu. Należał do grupy założycieli Muzeum Słowackiego Krasu (słow. Múzeum Slovenského krasu) w Liptowskim Mikulášu. Od 1939 r. pracował tam jako czynny speleolog. W latach 20.-30. ubiegłego wieku swoje zainteresowanie skupił przede wszystkim na Dolinie Demianowskiej. W 1919 r. np. przeprowadził badania w Jaskini Okno. W 1935 r. opublikował książkę pt. *Speleológia či jaskyňoveda vzhľadom na Slovensko*.

Wielkim sukcesem było odkrycie w 1921 r. Demianowskiej Jaskini Wolności – Jaskinia Nowa (słow. Demänovská jaskyňa Slobody) przez morawskiego nauczyciela, speleologa amatora **Alojza**

**Krála** (\*1877 †1972), któremu pomagał tamtejszy leśniczy **Adam Mišur** (\*1902 †1960). Sprawował on w tym czasie nadzór nad Demianowską Lodową Jaskinią i przy świetle świecy i lampy naftowej oprowadzał po jaskini turystów. A. Král zamieszkał po swoim odkryciu na Słowacji na stałe i prowadził dalsze badania w Dolinie Demianowskiej i Janowskiej.

W 1922 r. **Ondrej Adolf Húska** (\*1898 – ?) odkrył skarbiec podziemny Górnego Liptowa – Jaskinię Ważecką (słow. Wažecká jaskyňa). „Dziury pod kopcami“ w pobliżu Ważca były mieszkańcom znane od bardzo dawna. Pisarz z Ważca **Štefan Rysula** (\*1900 †1976) twierdził, że już jako 14-letni chłopiec wszedł do nich ze swoim bratem i korytarzem dotarł do przestronnej sali z elementami naciekowymi. Droppa (1962) uważa, iż był to nieudostępniiony dzisiaj Kamenny dom. Z dzisiejszej Komory Wstępnej dalszy ciąg przestrzeni jaskiniowych odnalazł w czerwcu 1922 r. absolwent Szkoły Górniczej w Liptowskim Gródku (słow. Liptovský Hrádok) O. A. Húska, kiedy przekopał kilka warstw w dzisiejszym Chodba objaviteľa i przeszedł do dotychczas nieznanymi, bogato udekorowanych naciekami przedsióneków i korytarzy. To wydarzenie zostało pisemnie odnotowane przez Miloša Janoška w 1922 r. W kolejnych pracach odkrywczych w ciągu następnego tygodnia uczestniczyli **Adolf Somr** – nauczyciel z Pragi, **Jaroslav Podlipski** – szwagier Huski, a później także **František Havránek** – artysta-malarz z Čelachovic na Hanej. Havránek już w sierpniu 1922 r. wynajął na 30 lat od urbarium ważeckiego jaskinię i udostępnił ją. Rozbudował Komory Wstępny, uformował chodniki, przekopał Kostnicę i z wąskich korytarzy usunął osady gliniaste. Zainteresowanych oprowadzał po jaskini od 1928 r. W 1933 przyjął na przewodnika miejscowego stolarza **Jozefa Vránu**. W 1952 r. za zniszczonym domem grupa morawskich speleologów (O. Ondroušek, E. Coufalík, J. Balák i R. Kunc) odkryła kolejne części jaskini. Dzisiaj Jaskinia Ważecka należy do najwybitniejszych jaskiniowych odkryć paleontologicznych.

W czerwcu 1932 r. prowadzona przez nauczyciela **Jozefa Kovalčika** (\*1904 †1974) grupa speleologów odkryła i przebadła Jaskinię Bystrańską (słow. Bystrianska jaskyňa). Większe echo wzbudziło jednak późniejsze o 3 lata odkrycie Jaskini

Domica. Obecny był przy tym **Ján Majko** (\*1900 †1985), w tym czasie członek straży pogranicznej oraz grupa praskich harcerzy. W 1929 r. dwaj przyjaciele, myśliwi **Imrich Vajsábel** (\*1894) i **Ján Banič** (\*1898) odkryli w Małych Karpatach Jaskinię Driny. Wcześniej o istnieniu tej jaskini opowiedział miejscowym poszukiwaczom skarbów ze Smolenic leśniczy Ján Hirner. W 1932 r. 18-letni wówczas **Michal Bacúrik** (\*1914 †1983) przekopał się ze znanej Jaskini Izbica znajdującej się na zboczu Kotelnicy w Wielkiej Fatrze (słow. Veľká Fatra) do dalszych nieznanymi przestrzeni i udało mu się odkryć Jaskinię Harmaniecką (słow. Harmanecká jaskyňa).

Odkrycia speleologiczne były w tym czasie wspierane przez Sekcję Badań Krasu Wschodniosłowackiego (Sekciu pre výskum východoslovenského krasu), która powstała w 1923 r. Ważnymi organizacjami speleologów były także Stowarzyszenie Jaskiń Demianowskich i Sekcja Ochrony i Udostępnienia Domicy (Družstvo Demänovských jaskýň i Sekcia pre ochranu a sprístupnenie Domice). W 1933 r. powstała Naukowa Komisja Krasowa Czechosłowackiego Klubu Turystów (Vedecká krasová komisia Klubu československých turistov). W badania naukowe swoje zasługi wniosło również wielu czeskich geografów i geologów, zwłaszcza **František Vitásek** (\*1890 †1973), **Radim Kettner** (\*1891 †1967) i **Josef Kunski** (\*1903 †1977).

W okresie międzywojennym pojawiły się bardzo dobre uwarunkowania do założenia Muzeum Krasu Słowackiego w Liptowskim Mikulášu (słow. Múzeum slovenského krasu), które otwarto w 1930 r. Do powstania tego muzeum przyczynili się zwłaszcza **Miloš Janoška** (\*1884 †1963), **Ján Volko-Starohorski** (\*1880 †1977) i **Alojz Lutonski** (\*1905 †1997). Wielki nacisk na poszukiwania jaskiń kładł **Vojtech Benický** (\*1907 †1971), pochodzący z Paučinej Lehoty. Chociaż wyrósł pod Doliną Demianowską, nie poświęcił się tylko tamtejszym jaskiniom. Organizował badania speleologiczne w różnych regionach słowackich, włącznie z Tatrami. W 1938 r. pracował w Jaskini Bielskiej. Był założycielem i długoletnim twórcą specjalistycznego czasopisma o jaskiniach słowackich *Slovenský kras* oraz publicystą.

Inicjatorem badań jaskiń pod koniec II wojny światowej było Towarzystwo Speleologów Klubu

Turystów i Narciarzy Słowackich (słow. Jaskyniar-sky zbor Klubu slovenských turistov a lyžiarov – KSTL). W 1944 r. przy wspomnianym Klubie powstało Towarzystwo Speleologów. Jego przewodniczącym został znany archeolog, nestor słowackiej archeologii terenowej, pochodzący z Rużomberku **Vojtech Budinsky-Krička** (\*1903 †1993), który zaczął prowadzić bogatą działalność speleologiczną związaną przede wszystkim z pracą oświatową i popularyzatorską. Jako profesjonalny doradca Muzeum Liptowskiego w Rużomberku chronił odkrycia archeologiczne w Jaskini Liskowskiej (słow. Liskovská jaskyňa) oraz z innych słowackich jaskiń i przeznaczał je dla Słowackiego Muzeum Narodowego w Martinie.

### *Speleologia po drugiej wojnie światowej (okres instytucjonalizacji speleologii i rozwoju amatorskich badań)*

Po zakończeniu prac zespołu speleologów przy KSTL w 1949 r. powstało Towarzystwo Speleologiczne Słowacji (Slovenská speleologická spoločnosť – SSS). Jego prezesem ponownie został V. Budinský-Krička, a wiceprezesem jeden z nestorów słowackiej speleologii praktycznej **Stanislav Šrol** (\*1925 †1992), który pierwotnie zajmował się rzemiosłem i produkował elementy z miedzi, m.in. przepiękne dzwony, ciupagi, łapki i inne produkty metalowe. Był on zafascynowany jaskiniami. Karierę profesjonalnego speleologa rozpoczął w 1949 r. w Stowarzyszeniu Jaskiń Demianowskich (Družstvo demänovských jaskýň). Ponad 40 lat działalności w stowarzyszeniach speleologicznych pozwoliło mu poznać wszystkie słowackie regiony krasowe. Jednak najczęściej pracował w krasie Demianowskich i Czerwonych Wierchów. Ze wspomnień towarzyszy wypraw dowiadujemy się, że zawsze był wśród osób organizujących pierwsze zejścia do najgłębszych słowackich przepaści. W 1952 roku udało mu się wraz z **Petrem Dropeną** (\*1910 †1990) oraz **Pavlem Revajem** (\*1898 †1957) odkryć Demianowską Jaskinię Pokoju (słow. Demänovská jaskyňa Mieru).

Więcej amatorów i zawodowych speleologów działało w Oddziale Speleologicznym przy Słowackim Stowarzyszeniu Geograficznym Słowackiej Akademii Nauk (SAV), któremu przewodniczył **Anton Droppa** (\*1920). Jest on najbardziej znanym

słowackim speleologiem 2. połowy XX w. i pracownikiem Instytutu Geograficznego SAV w Liptowskim Mikułaszu. Przeprowadził i opisał większość ówczesnie znanych jaskiń słowackich. Brał udział w wielu pracach badawczych i eksploracyjnych. Zasłużył się tworząc liczne publikacje, między innymi książki o Jaskini Bielskiej (1959).

W pierwszej połowie lat 50. wówczas jeszcze nieznanymi, dopiero potem popularnym geomorfolog czeski **Josef Sekyra** (\*1928 †2008) odwiedził Tatry. Ten, jak pisano o nim później, „pierwszy Czech na siedmiotysięczniku“ (1961), „pierwszy Czech na biegunie południowym“ (1969), autor kilku ciekawych publikacji, brał udział w wielu ekspedycjach do najbardziej odległych regionów świata. Prowadził badania na pustyniach lodowych, na szczytach wysokich gór, na pustyniach i wśród najgłębszych przepaści. W 1954 r. napisał monografię badawczą Tatr pt. *Velehorský kras Bělských Tater*, uważaną dziś za źródło najbardziej wiarygodnych informacji dotyczących tego kompleksu górskiego.

Polscy speleolodzy pod kierunkiem **Ryszarda Gradzińskiego** (\*1929) i **Kazimierza Kowalskiego** (\*1925 †2007) w pierwszej połowie lat 50. odkryli w Dolinie Jaworowej kilka dotychczas nieznanymi jaskiń, np. Jaskinię Ciasną (słow. Tesná jaskyňa) i Jaskinię pod Jaworem (słow. Jaskyňa pod Jaworom).

**Dušan Kubíny** (\*1930) znany słowacki geolog w 1959 r. uczestniczył w pierwszych pracach badawczych w przepaści Zadni Úplaz – Kosodrevina (Zadný úplaz – Kosodrevina) w paśmie Czerwone Wierchy o głębokości 165 m i długości 550 m. Wyniki swoich badań w Tatrach opisał w książce pt. *Práca a život v katedrále prírody* wydanej na własny koszt.

Kolejnym geomorfolog czeski **Jiří Ksandr** studiował wysokogórskie zjawiska krasowe w Szerokiej Dolinie (słow. Široká dolina) i w 1956 r. opublikował pracę pt. *Krasové zjey v Tatrách*. Badaniom krasu wysokogórskiego Tatr w latach 50. i 60. ubiegłego wieku poświęcił się także wybitny geograf słowacki **Emil Mazúr** (\*1925 †1996), który w czasopiśmie *Slovenský kras* (Słowacki Kras) z 1962 r. opisał powierzchniowe zjawiska krasowe Czerwonych Wierchów.

Wszystkie wówczas nieznanymi powierzchniowe i podziemne zjawiska krasowe Tatr przedstawił na

swojej szczegółowej mapie geograficznej inny znany geograf **Michal Lukniš** (\*1916 †1986). Stały się one częścią monografii *Reliéf Vysokých Tatier a ich predpolia* z 1973 r. Praca ta odgrywała ważną rolę przy kierowaniu badaniami speleologicznymi w Tatrach i okazała się pomocna w odkryciu nieznanego dotychczas systemu jaskiniowego w Kolołowym Úplazie (słow. Kolový úplaz) w Dolinie Jaworowej – dzisiejsza Jaskinia Jaworzynka.

Pierwsze obserwacje speleologiczne na Orawie po II wojnie światowej łączą się z nazwiskiem pochodzącego z Dolnego Kubina **Jána Brodňanského** (\*1910 †1997). Ten zapalony speleolog, z wykształcenia zegarmistrz, zasłużył się w badaniami prowadzonych w jaskiniach orawskich, przede wszystkim w Jaskini Stefkórka (słow. Brestovská jaskyňa) w Rohackiej Dolinie. Kras Jaskini Osobitej próbowali oprócz niego przebadać **Peter Holúbek** (\*1966) oraz speleolog **P. Magdolen**. Naukowcy ci do dzisiaj prowadzą badania owego terenu.

W 1970 r. w Liptowskim Mikułaszu powstał Zarząd Jaskiń Słowackich (Správa slovenských jaskýň). Zadaniem tej instytucji było: zabezpieczenie eksploatacji, udostępnienie jaskiń turystom, ochrona, dokumentacja, przeszukiwanie i badanie jaskiń oraz krasu na terytorium całej Słowacji. Po okresie stagnacji w działalności Stowarzyszenia Speleologów Słowackich (Slovenská speleologická spoločnosť – SSS) nastąpiło jej ożywienie. W prace tej instytucji zaangażowały się do tej pory dziesiątki, a może nawet setki entuzjastów badań i przeszukiwania jaskiń regionu tatrzańskiego. Wymienię tutaj ich największe sukcesy.

Jeszcze w latach 50. ubiegłego wieku w południowej części Zachodnich Tatr, w masywie Siwego Wierchu zaczęli pracować nieodpłatnie speleolodzy z Liptowskiego Trnowca (słow. Liptovský Trnovec) **Ján Dušan Babka**, **Dušan Bo-roška**, **Ján Laco** a **Rudolf Radúch**. W 1951 r. udało im się w od dawna znanej Jaskini Dupnica w Suchej Dolinie Sielnickiej (słow. Suchá dolina) przedostać z sali wstępnej przez korytarz o długości 150 m do położonego 40 m głębiej podziemia. W 1951 r. odkryli znajdującą się niedaleko Białą Jaskinię (słow. Biela jaskyňa) o długości 160 m, a w 1953 r. Jaskinię Niedźwiedzią (słow. Medvedia jaskyňa), której długość wynosi 65 m (najdłuższa w tym regionie jest Opalenica – 1274 m).



Geolog **Ján Tulis (\*1935)** z Bošáce był w 1964 r. współzałożycielem Klubu Speleologicznego Słowackiego Raju (Speleologický klub Slovenský raj) w Nowej Wsi Spiskiej. Dzisiaj klub ten ma zarejestrowanych na obszarze całej Słowacji niemal 400 jaskiń, z których 360 zostało odkrytych przez jego członków. Największym sukcesem wspomnianego klubu jest odkrycie, obserwacja i badanie systemu jaskiniowego Jaskini Strateńskiej, drugiego co do długości systemu jaskiniowego na Słowacji – prawie 22 km (w 1972 r. odkryto Jaskinię Strateńską, a w 1988 r. rozległe przestrzenie podziemne w jaskini Psie Dziury, w 1994 r. obie jaskinie połączono). Ján Tulis oraz geolog-speleolog **Ladislav Novotný (\*1937)** z Krompachów są również autorami monografii zatytułowanej *Kras Slovenského raja*, która została opublikowana w 2005 r.

Pochodzący z Pragi **Petr Hipman (\*1940 †1999)** już jako student przyjeżdżał na Słowację. Pomagał pasterzom owiec na Ohništi w Niskich Tatrach. Nocował w bacówce i poszukiwał jaskiń. Pierwszych speleologicznych instrukcji udzielił mu **Stanislav Šrol**. Na Słowacji, a dokładnie w Detwie (słow. Detva) P. Hitman zamieszkał ostatecznie w 1966 r. Koncentrował się na masywie Krakowej Holi (słow. Kraková hoľa) pomiędzy Jaskinią Jańską i Demianowską. Jego wielkie sukcesy rozpoczęły się w 1967 r., gdy w Jaskini w Záskoči stwierdził istnienie silnego przewiewu. Założył grupy speleologów ze Zwolenia i rozpoczął trudne zimowe badania. W 1973 r. Zaskoćie (o głębokości 263 m) zostało uznane za najgłębszą jaskinię na Słowacji. W międzyczasie razem ze współtowarzyszką swoich wypraw **Hanką Kynclową** odkrył Jaskinię pod Brtkovicou, Jaskinię Białą (słow. Biela jaskyňa) i zszedł do jaskini Starý hrad na głębokość 152 m. Po połączeniu dwóch jaskiń (Starý hrad i Večná robota) powstał system podziemny o głębokości 495 m, znany dzisiaj jako System Jaskiń Hipmana (słow. Systém Hipmanovských jaskýň). Petr Hipman zginął podczas wyprawy na nartach w Dolinie Trangoszka (słow. Trangoška). Jego wysiłki badawcze stały się inspiracją do dalszych poszukiwań speleologicznych w wysokogórskich obszarach Tatr.

**Stanislav Pavlarčík (\*1949)**, geolog i speleolog ze Białej Spiskiej, pracownik Instytutu Badawczego i Muzeum Tatrzańskiego Parku

Narodowego w Tatrzańskiejk Łomnicy od 1967 r. zajmuje się poszukiwaniem i badaniem zjawisk krasowych Tatr. Razem z kolegami – speleologami z grupy regionalnej Biała Spiska miał znaczący udział w odkryciu drugiej największej i najgłębszej jaskini Tatr – Jaworzynki w Dolinie Jaworowej w 1973 r. (słow. Javorinka v Javorovej doline). Wyniki badań speleologicznych ukierunkowanych na dokumentowanie zjawisk krasowych, hydrologii krasowych i występowania minerałów drugorzędnych opublikował w kilku pracach. Praca pt. *Podzemné hydrologické systémy Vysokých Tatier* z 1986 r. doprowadziła w 2004 r. do odkrycia jaskini Cieň Księżyca w Dolinie Białej Wody (słow. Mesačný tieň v Bielovodskej doline).

Wykładowca akademicki, geograf **Zdenko Hochmuth (\*1950)**, który pochodzi z Ružomberku, od 1972 roku pracował głównie jako badacz jaskiń i przepaści w Czerwonych Wierchach. Wyniki podsumował w artykule pt. *Współczesny stan badań jaskiń w Czerwonych Wierchach* z 1982 roku. Aktywnie pracował także jako speleonurek. W Tatrach Zachodnich uczestniczył w badaniach zalanych wodą przestrzeni w Jaskini Brestowej.

Pochodzący z Laziska koło Liptowskiego Mikułusza znany słowacki geograf-krasolog, dzisiaj pracownik Zarządu Jaskiń Słowackich w Liptowskim Mikułuszu **Pavel Bella (\*1962)** zajmuje się głównie genezą i morfologią jaskiń. Opublikował już wiele dzieł dotyczących obszaru Tatr. W 2002 roku wraz z S. Pavlarčíkiem ogłosił pracę pt. *Morfológia a problematika genézy Belianskej jaskyne*, a także wiele innych.

Dzisiaj w regionie Tatr działa kilka nowych zespołów speleologicznych. Odnoszą one sukcesy w pracach badawczych i odkrywczych w Rohaczach (Jaskinia Brestowa), Czerwonych Wierchach (Nowa Kresanicka), na Nowym Wierchu w Tatrach Bielskich (Jaskinia w Nowej Basznie, Jaskinia Alabastrowa), Dolinie Białej Wody (Cieň Księżyca), Dolinie Jaworowej (Jaskinia Jaworzynka) i także w innych miejscach. Najbardziej aktywne zespoły pracują pod kierownictwem **Vladimíra Fudalygo** i **Lubomíra Plučinskiego** z Spiskiej Białej, **Jána Šmolla** z Liptowskiego Mikułusza, **Petra Magdolena** oraz **Branislava Šmídu** z Bratysławy i **Igora Papa** z Liptowskiego Mikułusza, którzy odkryli jaskinię Cieň Księżyca.

## Notatki o najstarszych graficznych przedstawieniach jaskiń regionu tatrzańskiego

Graficzne przedstawienia jaskiń zaczęły pojawiać się wraz z ich stopniowym odkrywaniem i eksploatacją. Tematyka ta nie była dotychczas wystarczająco opisana. Oprócz fragmentów informacji i rysunków zgromadzonych dzięki prekursorom speleologii, posiadamy dzisiaj także te z trzeciej dekady XIX w., powstałe najczęściej z komercyjnych powodów.

Pierwsze ryciny z odkrytej w 1870 roku Dobczyńskiej Lodowej Jaskini pochodzą od ilustratora **Gustáva Morelliego** (\*1848 †1909) z Budapesztu. Były opublikowane już we wrześniu 1873 r. w *Vasárnapi Ujság*, następne w 1874 r. dzięki **J. A. Krennerowi** w publikacji pt. *A Dobsinał jégbarlang* (dwie reprodukcje M. Lalkovič w 2005 r.) i ostatecznie w *Das Stracenaer Thal und Dobschauer Eishöhle* **J. E. Pelecha** z 1878 roku (Papřčková 2003).

Pierwsze zdjęcie Dobczyńskiej Lodowej Jaskini opublikował niemiecki fotograf **Hermann Ruckwardt** (\*1845 †1919) jako załącznik do *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* z 1890 roku. W 1897 r. jaskinię tę utrwalił na fotografii **Karol Divald mł.** (\*1830 †1897). Z jego światłodrukarni w Preszowie pochodzą dwa zdjęcia umieszczone na afiszu, który w tamtym czasie propagował zwiedzanie jaskiń. Kolejne fotografie K. Divalda mł. ukazały się niezależnie, w wielu seriach. Z lat 1897-1898 pochodzą też litograficzne widokówki autorstwa **Karla Schwidernocha** z Wiednia, przedstawiające tę jaskinię. W latach 1902-1918 za sprawą właściciela wielu hoteli i dzierżawcy Dobczyńskiej Lodowej Jaskini **Endre Fejéra** wydano kolejnych 70 widokówek przedstawiających jaskinię i jej okolice.

Horváth (2009) podaje, iż w 1905 r. E. Fejér zdecydował uwiecznić na olejnych obrazach uroczystości obchodzone w tym czasie w jaskini. Obrazy te miały upiększać wnętrze jego hotelu zbudowanego przy jaskini. Wynajął do tej pracy **Györgya Conrädера** (\*1838 †1911), pochodzącego z Monachium i mieszkającego w Budapeszcie artystę-malarza, który przebywał w jaskini dwa tygodnie i przygotowywał szkice do swoich przyszłych obrazów. Rok później E. Fejér do jaskini zaprosił ówczesnego znakomitego kronikarza, po-

chodzącego z Koszyc **Erna Marka** (\*1868 †1945), który w 1906 roku spędził tam tygodniowy urlop i w następnym roku skończył wielki obraz przedstawiający zwiedzających jaskinię.

Najstarszy obraz – rycina Jaskini Bielskiej autorstwa G. Morelliego zamieszczony został w *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* z 1894 roku. Reprodukcyjne prace plastyczne przedstawiających dekoracje Jaskini Bielskiej opublikował w *Illustrierte Zeitung* nr 3228 z 1905 roku angielski podróżnik, alpinista i malarz gór **Edward Theodore Compton** (\*1949 †1921).

Pierwsze karty pocztowe z Jaskini Bielskiej udostępnionej w 1882 roku wykonał pod koniec XIX w. niemiecki fotograf **Adolf Stengel**. Część swoich dzieł podarował jaskini także **Eduard Feit-**



**zinger** z czeskiego Cieszyna i to już w pierwszej serii swoich widokówek z 1902 roku wykonanych za pomocą techniki autochromii. Geolog i geograf, docent czeskiej Politechniki w Brnie **Eduard Schnabel** (\*1883 †1946) w pracy pt. *Velký zeměpis všech dílů světa I/10, Rakousko-Uhersko, Země Alpské, krasové a karpatské* opublikowanej w wydawnictwie I. L. Kober w Pradze w 1914 roku, zamieścił zdjęcie „Kolumna Vedome”. W latach 1903-1909 dzięki córce jednego z odkrywców Jaskini Bielskiej **Bercie Britzovej-Kotlasowej** wydano kilkanaście innych kart widokowych dobrej jakości. Silną konkurencją dla niej był **Gustáv Matz** (\*1860 †1903) ze Nowej Wsi Spiskiej. Po jego śmierci działalność tę kontynuowała jego żona **Anna Matzowa z domu Hegenbartowa** (\*1869 †1946). Do tego grona możemy dołączyć również **Antala Šime**, właściciela bazaru w Sanatorium w Dolinie Zimnej Wody (Korenková 1989).

Demianowską Lodową Jaskinię, która jako trzecia w kolejności została udostępniona w latach 80. XIX w. popularyzował **József Déry**, zamieszczać w czasopiśmie *Turisták lapja* VII., 3-4 szám

z 1895 roku reprodukcje rysunków **Patrika Lajosa**. Interesującą serię kart widokowych zebrał najprawdopodobniej w 1914 roku ówczesny właściciel jaskini – architekt **Juraj Povolný** z Demianowej.

W słowackiej dokumentacji inne wzmianki o historii graficznego przedstawiania jaskiń w regionie tatrzańskim znajdujemy bardzo rzadko (znane są tylko krótkie rozprawy o niektórych monografiach jaskiń, ostatnio w pracach Gašpara 2002 i Bohuša ml. 2007). Trzeba więc przyznać, że w porównaniu do dziejów graficznego przedstawiania innych przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych zjawisk, mamy w tym zakresie jeszcze wiele do zrobienia. Niniejszym artykułem nie chcemy wypełniać braku informacji, ale raczej wyznaczyć kierunek, który pomoże nam znaleźć kolejne źródła do dalszego badania zagadnień dotyczących historii graficznego przedstawiania związków człowieka z jaskiniami regionu tatrzańskiego, które dziś chronimy i uważamy za szczególnie ważne zjawiska przyrodnicze.

*Tłumaczenie: Dagmar Šejrmanová*

## Bibliografia

- Bárta, J., 1973: *Druhé desaťročie intenzívnej speleoarcheologickej činnosti archeologického ústavu SAV v Nitre*. Slovenský kras 11, s. 85-98.
- Bella, P., Hlaváčová, I., Holúbek, P., 2007: *Zoznam jaskýň Slovenskej republiky (stav k 30.6.2007)* Lipt. Mikuláš. SMOPaJ – SSJ – SSS, 364 s.
- Benický, V., 1959-1960: *Výskum krasových javov Červených vrchov (Badania zjawisk krasowych Czerwonych wierchów)*. Slovenský kras 3, s. 57-58.
- Bohuš, I., 2004: *Od ohnisk a kolíb po tatranské osady*, Tatranská Lomnica, I&B, Ivan Bohuš, 136 s.
- Bohuš, I. ml., 2007: *Vysoké Tatry na starých pohľadniciach*. Bratislava. Dajama, 95 s.
- Brodňanský, J., 1958: *Brestovská jaskyňa*. Slovenský kras 1, s. 114-115.
- Droppa, A., 1957: *Výskum priepasti „Kresanica“ v Liptovských Tatrách*. Geografický časopis 9, nr. 4, s. 190-191.
- Droppa, A., 1958: *Výskum Belianskej jaskyne*. Československý kras 11, s. 248-249.
- Droppa, A., 1960: *Vznik a vývoj jaskýň*. Príroda a spoločnosť 9, nr. 8, s. 15-17.
- Droppa, A., 1973: *Prehľad preskúmaných jaskýň na Slovensku*. Slovenský kras 11, s. 111-157.
- Fudaly, V., Pavlarčík, S., Vadovský, V., 1983: *Jaskyňa Javorinka vo Vysokých Tatrách*. Spravodaj SSS 14, nr. 1, s. 13-21.
- Gašpar, J., 2002: *Tatry. Staré pohľadnice rozprávajú*. Český Tešín. Wydawnictwo Region Poprad, 263 s.
- Gradziński, R., Kowalski, K., 1956: *Výsledky objavných prác poľských jaskyniarov vo Vysokých Tatrách*. Krásy Slovenska 33, nr. 3, s. 112-114.
- Havránek, F., 1936: *Važecká jeskyně a její kras*. Važec. Edicja „Tatranského a jaskynného múzea“, 139 s.
- Hlaváč, J., 1992: *Významné speleologické objavy dobrovoľných jaskyniarov na území Slovenska za obdobie rokov 1970 – 1990*. Slovenský kras 30, s. 175-196.
- Hochmuth, Z., 1982: *Súčasný stav výskumu jaskýň Červených vrchov*. Slovenský kras 20, s. 19-47.

- Hochmuth, Z., 1998: *História speleopotapačských výskumov na Slovensku*. Spravodaj SSS 29, nr. 4, s. 45-51.
- Holúbek, P., 1991: *Jaskyňa Nová Kresanica*. Jaskyniar 22, s. 11-12.
- Holúbek, P., 1994: *Nové poznatky o jaskyni Zadný úplaz vo vysokohorskom krase Červených vrchov*. Slovenský kras 32, s. 135-142.
- Holúbek, P., Magdolen, P., 1995: *Jaskyne v Osobitej*. Spravodaj SSS 26, nr. 3, s. 4-10.
- Horváth, P., 2009: *Neznáme umelecké stvárnenia Dobšinskej ľadovej jaskyne*. Stratená. Stracensko-ladovský spravodaj 2, nr. 4, s. 6-7.
- Houdek, I., 1936: *Demänovské jaskyne v dávnych časoch*. Krásky Slovenska 15, nr. 8-9, s. 140-142.
- Húščava, A., 1959: *Správa z 13. storočia o jaskyniach v Demänovskej doline*. Slovenský kras 2, s. 146.
- Jakál, J., 1962: *Z histórie speleologického výskumu na Slovensku*. In. Jakál, J. a kol.: *Praktická speleológia*, s. 7-11.
- Janicka-Krzywda, U., 2010: *Odnaležé skarb... Tatry*, TPN, nr. 4 (34), s. 110-113.
- Janoška, M., 1921: *Nová veľkolepá jaskyňa kvapľová v Liptove*. Krásky Slovenska 1, nr. 7, s. 145-149.
- Jirásek, J., 1957: *75. Výročie Belanskej jaskyne*. Československý kras 10, s. 190 – 191.
- Korby, F., 1953: *Príspevok k dejinám výskumu Demänovských jaskýň*. Geografický časopis 5, nr. 3-4, s. 275-279.
- Korenková, I., 2003: *Vydavatelja najstarších pohľadníc*. Sinter 11, nr. 24-25.
- Kowalski, K., 1957: *Práce polských speleológů na Slovensku*. Československý kras 10, s. 35-36.
- Král, A., 1964: *História jeskyně Svobody v Demänovské dolině*. Československý kras 16, s. 77-85.
- Kubiny, D., (cca. 2008): *Práca a život v katedrále prírody*. 122 s.
- Lalkovič, M., 1993: *Príspevok k počiatkom záujmu o jaskyne na Slovensku*. Slovenský kras 31, s. 61-74.
- Lalkovič, M., 1994: *Karpatský spolk a jaskyne na Slovensku*. Slovenský kras 32, s. 91-118.
- Lalkovič, M., 1996: *Sprístupnené jaskyne a vývoj záujmu človeka o podzemné krasové javy*. In. Sprístupnené jaskyne. Výskum, využívanie a ochrana. Vydanie zbiorowe referatów. Lipt. Mikuláš, s. 11-18.
- Lalkovič, M., 1998a: *Poliaci a záujem o jaskyne na Slovensku, časť 1. – do roku 1918*. Slovenský kras, s. 93-114.
- Lalkovič, M., 2003: *Z histórie Demänovskej ľadovej jaskyne*. Slovenský kras 41, s. 129-164.
- Lalkovič, M., 2004: *Jaskyňa na Skalke – najstaršia písomná zmienka o jaskyniach na Slovensku*. In. Bella, P. (eds.): *Výskum, využívanie a ochrana jaskýň 4*. Lipt. Mikuláš, s. 181-195.
- Lalkovič, M., 2005: *História poznávania a objavovania jaskýň*. In. Jákal, J. (eds.): *Jaskyne svetového dedičstva na Slovensku*. SSJ Lipt. Mikuláš, s. 113-130.
- Lalkovič, M., 2008: *Z histórie Brestovskej jaskyne*. Slovenský kras 46, Suppl. 1, s. 111 – 124.
- Mazúr, E., Jakál, J., 1967-1968: *Typologické členenie krasových oblastí na Slovensku*. Slovenský kras 7, s. 5-40.
- Paprčková, E., 2003: *Súpis ikonografík slovenských jaskýň v literatúre do roku 1945*. Sinter 11, s. 26
- Pavlarčík, S., Ľadygin, Z., Siarzewski, W., 2010: *Jaskyne*. In. Tatry. Príroda. Wydawnictwo Miłoś Uhlří – Baset, s. 187-230.
- Prikryl, L. V., 1984: *Matej Bel a jaskyne na Slovensku*. Slovenský kras 22, s. 5-24
- Prikryl, L. V., 1985: *Dejiny speleológie na Slovensku*. Bratislava. Veda, Wydawnictwo SAV, 204 s.
- Skřivánek, F., 1978: *Dějiny speleologie na území ČSSR*. Československý kras 30, s. 91-105.
- Soják, M., 2007a: *Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek*. Nitra, 184 s.
- Šimková, Z., 2002: *Draci v dejinách i legendách*. Historická revue 13, nr. 10, s. 11-13.
- Števík, M., 2003: *Prírodno-geografické pomery na Spiši a prírodné názvy na Spiši v písomných dokumentoch z 13. a 14. storočia*. In. Terra Scepusiensis. Levocza – Wrocław, s. 103-112.
- Tibenský, J., (eds.), 1987: *Matej Bel, Doba, život, dielo*. Bratislava. Wydawnictwo SAV, s. 159-352.
- Volko-Starohorský, J., 1944: *Práca a dielo*. Lipt. Sv. Mikuláš. Nákladom „Múzea slovenského krasu“, 45 s. + záłącznik ze zdjećami.
- Volko-Starohorský, J., 1949: *Geologická poloha Liptovského krasu na Slovensku*. Československý kras 2, s. 15-17.
- Wiśniewski, W. W., 1992: *Po stopách hladačov pokladov (Nové jaskyne vo Vysokých Tatrách)*. Spravodaj SSS, nr. 2, s. 9-12.





ANTONI NOWAK

## THE OLDEST IMAGES OF THE TATRAS

The notion of culture is generally understood as the accumulated material and mental goods which people create and transmit from generation to generation. Natural phenomena, including elements of the landscape, are understood to exist independently of people, beyond the realm of culture. It is we who interfere in the natural environment and reshape it to fit our needs, or as is so often now the case, destroy it. Over the course of centuries we have created thousands of terms regarding our natural surroundings in the mountains. Some of them are prosaic, such as “nice weather”, “beautiful”, “dangerous”, or “forbidding”. Poets have often expressed their fascination with the mountains, and painters have depicted their majesty and beauty on canvas.

From where I live, on the southern slopes of the Gorce mountains just above Nowy Targ, there is a beautiful panoramic view of the Tatras. It is the same view that charmed the first explorers and travelers who came this way. In favorable autumn weather you can see the mountains which have been at times called the Śnieżne, the Sarmackie, the Krępak, or simply the Carpathians in all their glory. From early childhood I was fascinated to find out how the mountains look close up and what lies beyond them, on the Slovakian side. When my curiosity was finally satisfied years later, I realized that this fascination with the mountains, with mountaineering, and the fashion for spending free time in the mountains, winter sports and alpinism, and above all literature and art devoted to the topic of the mountains, is a relatively new

phenomenon. Since the dawn of human civilization mountains have been reviled as something inaccessible and dangerous. Their wildness and the threat they posed were for a long time a barrier to the creation of a positive image. Mountains were described as „horrid” by Jakub Sobieski [1590-1646], the father of the king John III Sobieski, while he was travelling through the Pyrenees on pilgrimage to Santiago de Compostela in 1611, who also said of them that they were „so stony that one wants to spit”. Jan Kochanowski in the verse „To Piotr Kłoczowski” wrote: “What irks one, till the lazy years pass, / Is to see the wide Danube, and the crooked Alps.”<sup>1</sup> Jakub Kazimierz Haur noted of them that they were haughty, severe, remote and dull<sup>2</sup>. It is difficult to say precisely when the first mountain lovers appeared. In 1557, the Swiss Benedict Matti expressed his delight with the Alps, calling them „God’s theater”<sup>3</sup>, perhaps understandably taking into account his mountainous homeland.

The situation was similar with the Tatras. Before they were objects of adoration, they were treated primarily as sources of exploitable resources. Valuable minerals were sought here, from gold and precious stones to iron ore. The prospectors who searched for them were the authors of the first “*spiski*”, or guidebooks which, in addition to providing descriptions of precious metals, secret paths, and other remarkable natural features, were compendiums of information about local superstitions and charms. One of the most interesting works of the genre is the *spisek* of Michał Chroś-

<sup>1</sup> J. Kochanowski, *Do Piotra Kłoczowskiego*, [in:] *Sobie śpiewam a Muzom. Antologia*, Warszawa 1971, p. 32.

<sup>2</sup> Góry wyniosłe, bliskością znajome,  
Które opodał powieścią wiadome,  
Tatry są srogie z Węgrami granicą.  
Dla wysokości do wierzchu ruśnicą  
Ani dostrzeli okiem: skała trudni  
W cel na wierzch szczyt, niedostępny, nudny. (...)

J. K. Haur, *O górach wielkich wyniosłych* [in:] *Tatry i górale w literaturze polskiej. Antologia*, ed. J. Kolbuszewski, Wrocław 1992, p. 3.

<sup>3</sup> cf. J. Kolbuszewski, *Tatry w literaturze polskiej*, Kraków 1982, J. Kolbuszewski, *Krajobraz i kultura. Sudety w literaturze i kulturze polskiej*, Katowice 1985.

ciński alias Hrosieński from the 17th century entitled „A Curious Description of the Tatra Mountains Beyond Nowy Targ”. The mining of ore in the Tatras and Gorces in fact goes back to the 16th century. In 1619 a formal legal entity was created, which received the privilege of seeking, extracting and processing iron ore from king Sigismund III. In the footsteps of the prospectors, in the 18th century, came explorers, researchers and scientists, geologists, geographers, surveyors, and naturalists. Some of the first explorers were also shepherds and hunters, and in later years, Tattran highwaymen. The precursor of recreational mountaineering is widely held to be Beata Łaska of the Kościelski family [1515-1576], based on historical records and legends. This remarkable woman, raised at the court of Sigismund I the Old, married Olbracht Łaski, the owner of the castle of Kežmarok. Having fallen under the spell of the nearby Tatras in 1565, she made expeditions into the mountains in the company of local burghers and schoolteachers, among others to the Zelené Pleso Kežmarské lake. Kežmarok itself has been home to many outstanding explorers and experts on the Tatras, including David Frölich [1595-1648], who reached the summit of Kežmarský štít in 1615 with colleagues, and Daniel Speer [1636-1707], who gained fame as *Simplicissimus the Dacian* and wrote about his ascents onto Kežmarský štít. At that time, there was still little consciousness of the Tatras as an object of the artistic imagination as the boundless, accidental and varied scenery did not fit the prevailing classical and harmonious aesthetic. It was not until the 19th century that Romanticism began to react to mountain scenery, and romanticized representations of the mountains became the fashion among the educated elite.

In the title of this work I intentionally used the somewhat old-fashioned word „image” as I feel it better conveys the character of the oldest pictures, views and likenesses of the mountains, seen through the imagination of their authors. These images, often imaginative, deformed or seen as if from afar, together constitute a unique work of art,

as well as being a valuable source of historical material. In the following publication I will briefly discuss the oldest images of the Tatras in engravings, woodcuts, metal plate prints and lithography in the categories of paintings, maps, panoramas of the Tatras and views and *vedute* (schematic architectural panoramic paintings) of cities and towns with the Tatras in the background.

### *Paintings*

The first images of the Tatras which have survived to our times are in churches in Spiš, in the towns of Levoča and Trybsz. In Levoča, a town full of historic remains attesting to its former glory, there are outstanding works of art, including massive gothic altars which are the product of the workshop of Master Paul of Levoča. The tallest gothic altar in the world, completed in 1517, can be admired in the Church of St. James in Levoča. On its closed right wing Master Paul placed scenes of the Crucifixion and Resurrection of Christ. In the background of these scenes can be seen a landscape which clearly represents the Tatras. Dr. Ivan Chalupecký, noted expert on the history of Spiš, claims that the landscape represents the view which can be seen from the area of Mlynica<sup>4</sup>.

The wooden church of St. Elizabeth the Hungarian was erected in Trybsz most probably in 1567. Its interior is adorned by an early baroque polychrome from 1647. The initiator and creator of these paintings was the priest Jan Ratułowski, then the provost of the parish in Frydman. On the ceiling of the church a scene of the Ascension of the Virgin Mary was painted as well as a scene of the Last Judgment, from behind which three mountain peaks emerge, closely resembling the Plačлива Skala, Havran and Ladový peaks<sup>5</sup>.

With just a bit of imagination, we can see another image of the Tatras in a faraway location. In the Red Chamber of the City Hall of Gdańsk, in the centrally located ceiling painting entitled “The Apotheosis of Gdańsk” (1606-1608), we see in the background the Tatras, from the feet of which

<sup>4</sup> I. Chalupecký, *Kto bol Master Pavol z Levoče?*, „Pohľady do minulosti” Levoča 2001, p. 83-90.

<sup>5</sup> cf. R. Monita, A. Skorupa, *Trybsz. Kościół drewniany*, Kraków 2010.

flows the Vistula. The painting is the work of the Dutch painter Izaak van den Blocke (1572-1626).

The Tatras can also be found on old coats-of-arms. The emblem of the Berzeviczy family from 1475 is interesting. On the shield a goat is shown rampant against a crown and ascending Tatran peaks. It's worth noting in passing that many emblems of towns and cities of the Slovakian Tatras, for example Gerlachov or Poprád, also depict mountain peaks.

In the national archive in Poprád there is a document from 1655 in which the emperor Ferdinand III confirms the city status of Kežmarok. On it there is a very realistic, hand-painted panorama of the city with the Tatras in the background. This could well be the oldest surviving image of the city.

### *Maps of the 16th to 18th Centuries*

The Tatras are also depicted in maps of Poland and Hungary of the 16th, 17th and 18th centuries, or perhaps more precisely the Carpathians [*Montes Karpathes*], in perspective drawings representing the mountains with slightly darkened idealized hills and mounds. These drawings share the common feature that they show only the most basic outlines of the Tatras, some rivers and a few localities tucked in among the mountain valleys. Examples of this are the map of Hungary known as *Tabula Hungariae* from 1528 drawn by Lazarus, and the colored map of Poland drawn by Waclaw Grodecki in around 1562, on which the name *Tatris Montes* appears, probably for the first time.

It is only at the beginning of the 18th century that we begin to find maps which reflect a firm knowledge of the topography of the Tatras, especially those drawn by Hungarians, who gained expertise in the area relatively early. One of the most historically important cartographic works of this period is a map of the Spiš *comitates* from 1715 drawn by Pavol Kray, which is considered to be the oldest known detailed map of Spiš which includes the Tatras. The Spiš area is well-drawn and the

names of localities are correct, although things are a little worse with neighboring areas such as Podhale. One interesting thing about the map is that the cardinal points are reversed, as can be seen on the compass rose which is located somewhere near the area of Nowy Targ.

Poles entered the field of Tatran cartography fairly late. It was only in the reign of Stanisław August in 1762 that Florian Czaki drew a beautiful map of Spiš. His map is the last work of this earliest phase in the development of Tatran cartography.

### *Views and Panoramas of the Tatras*

At the beginning of the 18th century, when Kray's map was published, there was a noticeable interest in the Tatras. Those days saw the emergence of a characteristic type of painting, the Tatran panorama. The authors of these works were primarily residents of Spiš. The first such panorama including all of the „Spiš Tatras” as seen from the summit of Velká Lomnica was painted in 1717 by Georg Buchholtz (1688-1737)<sup>6</sup>, a well-educated burgher of Kežmarok, who was also a teacher, expert on the Tatras and literary figure. A copperplate engraving of Buchholtz's painting was published in 1783, after the death of its author<sup>7</sup>. Buchholtz also completed another panoramic sketch of the High Tatras from Velká Lomnica entitled „*Delinatio & Nomenclatura Montium Carpathicorum, qualiter sese Lomnitzae conspiciendi sistunt* [The Outline and Naming of the Carpathian Mountains, as One Sees from Lomnica]”.

An interesting and more accurate and precise panorama, which represented the respective heights of the peaks well, was drawn in greenish-blue tint in 1719 by István Berzeviczy, co-owner of Velká Lomnica Huncovce and Stará Lesná, and mountaineer who was the first to reach some Tatran peaks, including Muráň. This panorama, measuring 140 x 21 cm was for years the model on

<sup>6</sup> His father, Georg Buchholtz the Elder (1643-1724), an expert on the „snowy Spiš mountains”, was the author of the first geographical description of the area, and his brother Jakub (1696-1754) wrote a description of the Tatran peaks and their natural resources.

<sup>7</sup> His brother Jakub included it in his work entitled *Reise auf die Karpatischen Gebirge*, “Ungrisches Magazin” 1783, p.4.



which other panoramas of the Tatras were based. It was long believed lost but in 1934 was discovered in the Albertina Library in Vienna by professor Józef Szaflarski<sup>8</sup>. At the beginning of the 18<sup>th</sup> century a watercolor panorama was painted by Antoni Schweitzer imitating Buchholtz's work.

Baltazar Hacquet (1739-1815), a professor at John Casimir University in Lviv, naturalist and expert in natural history, included two imaginative panoramas of the Tatras in his four-volume work entitled "Neueste physikalisch-politische Reisen durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen [Latest Political and Physical Expeditions through the Dacian, Sarmatian or Northern Carpathians]" of 1796. One is a view of the northern side of the Tatras from Nowy Targ, and the other of the southern side, from Slavkov.

At the end of the 18<sup>th</sup> century, the English traveler, botanist, mineralogist and doctor, Robert Townson (1762-1827) made his way into the Tatras. He published the results of his research in English in the work "Travels in Hungary" in 1797. The work includes interesting copper plate engravings, among others "A View of the Tatras from the Area of Kežmarok", "A View of the Tatras Around Zelené Pleso Kežmarské lake" and "A View of Jatky from Zelené Pleso Kežmarské lake".

Stanisław Staszic (1755-1826) also presented a panorama of the Tatras, made from the perspective of Dział near Nowy Targ and based on a drawing by Zygmunt Vogel from 1804, in his work „O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski [On the Origins of the Carpathians and Other Mountains and Plains of Poland]" published in 1815. The copperplate for this print was made by French architect and painter Louis-Pierre Baltard (1764-1846).

At the beginning of the 19<sup>th</sup> century there was a noticeable growth in interest in the Tatras at the Austro-Hungarian court, not only because of their political, economic and resource significance, but also for reasons of tourism. In August of 1823 the Archduke Franz Karl, father of the Emperor Franz

Joseph, came to Nowy Targ and stayed in the Herz hotel<sup>9</sup> as a base for expeditions to Bukowina, Morskie Oko, Kościelisko Valley and Zakopane<sup>10</sup>. Around this same time the regional administrative commissar of Nowy Sącz was the Czech-born philosopher, lawyer and painter Emanuel Kratochwil Kronbach (1778-1861), widely-educated at prestigious universities in Prague and Vienna. Though little-known, his descriptions of Galicia included in his 1821 work entitled „Darstellungen aus dem Königreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecer Kreise [Descriptions from Imperial Galicia, in Particular the Carpathians in the Sącz District]" are very interesting. Kronbach included lithographs by his own hand in folio showing Podhale and the Sącz area. In nine of them we can find views of the Tatras, from the Polish and Hungarian sides, including *vedute* of Nowy Targ, Szaflary and Važec. As knowledge about the Tatras grew over time, ways of seeing them and conventions of representing them in realistic or conventional ways changed as well.

Today, as we look at the oldest panoramas of the Tatras, we get the feeling that their authors – Georg Buchholtz, Baltazar Hacquet, Ignatz Frank Gärtler de Blumenfeld, Zygmunt Vogel and Emanuel Kronbach – visualized the mountains as a series of „pillars of salt" arranged in a line or as some sort of bunches of little mounds. Such imaginative representation of the mountains was the norm at the time and was universally practiced. It was only in the 1830s that artists began to explore the Tatras more carefully, reaching the more inaccessible places and the summits of some of them, and learning to appreciate their majesty and represent them in a natural way. It's worth mentioning the contribution of the poet and draftsman Bogusz Zygmunt Stęczyński (1814-1890) to the popularization of Tatra scenes. He, as one of few artists, visited difficult-to-reach summits and places little known to tourists of his era. His most important work was a long poem entitled „The Tatras in 24 Pictures, Drawn with Pen and Burin", published in

<sup>8</sup> J. Szaflarski, *Poznanie Tatr. Szkic o rozwoju wiedzy o Tatrach do połowy XIX wieku*, Warszawa 1972

<sup>9</sup> Today the Center for Polish-Slovakian Cooperation, the headquarters of the Euroregion Tatry, is located in the former Herz hotel.

<sup>10</sup> cf. *Pobyt w Karpatach*, „Rozmaitości", nr 61, 20 Oct 1823.

Kraków in 1860, in which he included 80 drawings.

It was at this same time that photography began to make its appearance in the Tatras, allowing artists to represent the mountains more precisely and accurately. It would be impossible to list all the individuals who played a part in the early days of Tatra photography, but mention must be made of the creative work of Karol Divald (1830-1897), Meleczysz Dutkiewicz (1836-1897), Walery Rzewuski (1837-1888), Alfred Schouppé (1812-1899) and Awit Szubert (1837-1919). On the basis of these early photographs, drawings were made which were later printed in such publications as „Kłosa [Sheaves of Grain]”, „Wędrowiec [The Traveler]”, „Przyjaciół Ludu [The People's Friend]”, „Opiekun Domowy [Housekeeper]”, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego [Memoirs of the Tatra Society]”, „Zipser Bote [The Spiš Messenger]”, „Tátra-Vidék [Tatra View]”, „A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve [Annual of the Hungarian Carpathian Society, also published in German as „Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereins”]; and others. One of the first photographic panoramas of the Tatras, entitled „A View of the Tatras from the Biłka Valley”, was made in 1879 by the French doctor, anthropologist and sociologist, Gustave Le Bon (1841-1931). On the basis of this photograph, a drawing was made by Gaston Charles Vuillier (1847-1915), which was then reproduced in woodblock and published in Paris in 1881 in the *Geographic Society Bulletin*<sup>11</sup>. During his expedition Le Bon was accompanied by the nationally and internationally known Cracovian photographer Awit Szubert, who documented the trip with photographs.

The next group of Tatra panoramas comes from the second half of the 19th century. The „Panorama of the Tatras near Nowy Targ as seen from Zakopane”, painted in 1860 by the priest Eugeniusz Janota (1823-1878), a university professor from Lviv, is a relatively precise depiction of the Tatras. It was printed in his „Guidebook to the

Babia Góra, Tatra and Pieniny Mountains”. At around the same time, Karel Kořistka (1825-1906), the Czech geographer, surveyor and cartographer, painted panoramas of the Tatras from the Polish side from the area of Szaflary near Nowy Targ, and from the Slovakian side from Važec. They were published in 1864 in his work entitled „Die Hohe Tatra in den Central-Karpaten [The High Tatra in the Central Carpathians]”<sup>12</sup>. A very broad panorama of the Tatras as seen from Poronin was drawn by Gustav Lettner (1819-1890). A lithograph of it was made by the engraver Józef Swoboda in Lviv at the atelier of Kornel Piller around the year 1880.

An interesting panorama of the Tatras as seen from Poprad was published by Karol Kolbenheyer (1841-1905), the outstanding German topographer well-remembered for his achievements in the field of altitude measurements in the Tatras, in his guidebook entitled „Die Hohe Tatra [The High Tatra]”<sup>13</sup>.

One of the great popularizers of the Tatras and Zakopane was Walery Eljasz-Radzikowski (1841-1901), a painter, mountaineer, photographer, expert in Tatra culture and publisher of dozens of guidebooks to the Tatras and Podhale. A discussion of his complete works is worthy of a separate publication of its own. Here we present only his „View of the Tatras from the North, as seen from Głodówka Meadow near the Village of Bukowina” and „The Bielanske Tatras as seen from Filipiński Peak”.

Three more panoramas complete this section, all published in 19th century magazines showing the most popular places in the Polish Tatras. They are „Morskie Oko in the Tatras, in the Sącz District”, drawn by Adam Gorczyński for „Przyjaciół Ludu” in 1839, „Gewont Rocks in the Strążyska Valley in the Tatras”, a woodblock by Jan Styfi based on a drawing done by Alfred Schouppé for „Kłosa” in 1866, and finally „Pięciu Stawów Valley in the Tatras”, drawn by Feliks Brzozowski for „Tygodnik Ilustrowany [Illustrated Weekly]” in 1887.

<sup>11</sup> Gustav Le Bon. *Francuz w Tatrach*, with introduction and notes by W. Siarzewski, TPN, Zakopane 2009.

<sup>12</sup> The geographical description of the Tatras was presented in 1864 in “Ergänzungsheft No. 12 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen”.

<sup>13</sup> This panorama was included in the fifth edition of the guidebook from 1882.

A few final words about a lost gigantic panorama of the Tatras deserve mention. A certain doctor Henryk Lgocki of Kraków had the idea of making an enormous panorama while hiking in the Kościelisko valley in the company of the painters Włodzimierz Tetmajer and Wincenty Wodzinowski in June of 1894. Walery Eljasz-Radzikowski recommended that it be painted from the summit of Miedziany. Work on the project continued for two summers, as the large group of artists taking part in the project made sketches in the open air. Foremost among this group were Stanisław Janowski and Ludwik Boller. The actual painting work was carried out in a huge workshop in Munich. The panorama was finished in 1896 and measured an impressive 115 meters long by 16 meters wide, giving a total of 1840 m<sup>2</sup> of surface area. In comparison, the well-known Raclawice Panorama measured only 1710 m<sup>2</sup>. After being exhibited in Munich, it was put on display in November 1896 in Warsaw, in a specially built pavilion in the Dynasy district. The accompanying guidebook, in Polish and Russian, was written by Kazimierz Tetmajer. This enormous project cost more than 100,000 silver rubles, but unfortunately, the public were not interested and the painting was put up for auction. The asking price was 90,000 rubles but there were no takers until in the middle of June in 1899 when it was sold for 1461 rubles to Leopold Engman. Next, half of the canvas was bought from him by Jan Styka, who painted his own large work, „The Martyrdom of the Early Christians”, over it. Styka was condemned by the art world, and in 1900 there was an article in „Strumień [The Stream]” entitled „Artistic Murder”. And that was the end of one of the greatest Tatra panoramas. Today we can only imagine its size by looking at „The View from Miedziany Southwards” by Walery Eljasz-Radzikowski<sup>14</sup>.

### *Vedute of Cities with the Tatras in the Background*

Besides panoramas, images of the Tatras can also be found on *vedute* [stylized panoramic cityscapes popular in the 16-19<sup>th</sup> centuries, trans.

note]. One of the earliest is in the world's oldest printed chronicle, „The Nuremberg Chronicle”, made by Hartmann Schedl in 1493. In it there is an imaginative print of Kraków, with mountains to the south which can be assumed to be the Tatras.

Another example comes from 1676, at which the dynamically developing Spiš city of Levoča was painted by an unknown artist with city walls and church towers, and the Levocke Peaks and High Tatras in the background.

Vedute of towns around the Tatras became very fashionable at the turn of the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> centuries, probably under the influence of Swiss and German painters who began to create souvenirs of their tours throughout the continent en masse. Such landscapes spread widely in Poland and Hungary as well. They were mainly reproduced in books and magazines, but also appeared on various kinds of printed matter including Tatra Society and Tatra Museum membership cards, on letterhead paper and so on.

Vedute including the Tatras most often show Kežmarok, which at that time was one of the most important commercial and cultural centers in the area south of the Tatras. Its location at the foot of the monumental High Tatras and its impressive architecture, with castle, churches and historic Town Hall, High School and townhouses, made it excellent subject matter for painters of vedute. The city was immortalized in various media by outstanding artists such as Johann Georg Lumnitzer (a copper plate engraving from 1814), Jakob Alt and Josef Zahradniczek (a drawing and lithograph dated to between 1840 and 1860), Jozef Molnár (a lithograph from between 1830 and 1870), and Ludwig Rohbock and Franz Hablitschek (a steel engraving from 1860). The largest number of vedute of Kežmarok can be found in the collections of the City Museum. It's worth noting that interesting views of Kežmarok were included in their earlier works by previously mentioned artists such as Robert Townson and Emanuel Kratochwil Kronbach. Other less known artists also created interesting views of the city which were published in the magazines „Die Erde [The Earth]” and „Przy-

<sup>14</sup> cf. A. Chowański, *Panorama Tatr*, „Taternik” nr 2/1968 as well as in J. Fedirko, *Nawiększy polski obraz*, „Alma Mater” May 2010, nr 125.

jiaci Ludu”. A view of the Kežmarok castle with the Tatras in the background was also included by Bogusz Zygmunt Stęczyński in his book entitled „The Tatras in 24 Pictures, Drawn with Pen and Burin” from 1860.

Other Slovakian localities were also immortalized in interesting vedute, among others Levoča (in an etching from between 1800 and 1850 by Luiza Kotz), Strážky (in a gouache by Jan Jakub Müller from 1820), Važec (in a lithograph by Emanuel Kronbach from 1821) Slavkov (in a steel engraving by Ludwig Rohbock and Franz Hablitschek from 1860), Lomnica (in a print by S. Müller from 1825) and finally Smokovec (in a lithograph by Gustav Heckenast and Alojzy Rohn from 1855).

The majority of vedute from the Polish side of the Tatras show Nowy Targ, which at that time was just a small town, although there are also vedute of Szaflary and Zakopane. The southern area of the Tatras, especially Spiš with its numerous cities, were better developed economically and culturally at that time than Podhale in the north. At the beginning of the 19th century Nowy Targ was an insignificant town, and Zakopane was just a small village. The first tourists of the Tatras, both Poles and foreigners, travelled from Kraków to the mountains on highlanders' sleighs via Nowy Targ, where they typically stayed overnight. Many descriptions of Nowy Targ, published in magazines and books, have survived from that period. Furthermore, many artists and amateurs made images of the town, including Tattran panoramas. Several little-known works were done in pen and ink around 1809 by Ignatz Frank Gärtler de Blumenfeld, who was the first forester appointed by the new Austrian Imperial administration<sup>15</sup>. In one of them architectural details and buildings of Nowy Targ from the beginning of the 19th century, including the Churches of Saint Anne and Catherine, the Town Hall, the manor house and school, can be seen. In the background there is a naive and imaginative panorama of the Tatras.

A few years later, Emanuel Kratochwil Kronbach, at that time commissar of the Sącz region, visited Nowy Targ, Podhale and the Tatras. He documented the trip in several lithographs with views of Nowy Targ, Szaflary, Zakopane and the Tatras, which he published in 1821. About Nowy Targ, he wrote:

„Every traveler will be pleasantly surprised by the sight of the Nowy Targ basin, as he will only catch sight of it after a long and tiresome journey through narrow trails along rushing rivers and streams, across swaying bridges, high cliffs and spruce forests, heavy with scent. How beautiful is this elongated valley, which presents the traveler with such a marvelous panorama! In the distance, there is the sparkle of water; it is the Dunajec river, travelled by raft, enclosing in its embrace the town of Nowy Targ, from behind whose back shoot up the mighty Carpathians.”<sup>16</sup>

In 1837, Adam Gorczyński (1805-1876), the painter, made a drawing of a panorama of Nowy Targ which was made into a lithograph by Karol Auer, and prints were subsequently made in the atelier of Kornel Piller in Lvov. The Podhalański Museum also has in its collections a very similar oil painting done by Gorczyński.

An interesting view of Nowy Targ was drawn by Rudolf Alt (1812-1905) in 1842, and a lithograph was made of it by Josef Zahradniczek. It was published in Vienna in the work entitled „Königreich Galizien nach original Handzeichnungen von Jakob und Rudolf Alt, Sandecer Kreise [Galicia in Original Drawings by Jakob and Rudolf Alt, Sącz District]”.

From the hills above Nowy Targ, on the southern slopes of the Gorce mountains, in 1851 Bogusz Zygmunt Stęczyński drew a view of Nowy Targ, whose description he included in his poem:

„...Nowy Targ, seen from afar;

<sup>15</sup> After the occupation of the Nowy Targ area by Austria in 1774, the previous county administration was reorganized.

<sup>16</sup> E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreich Galizien, insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise*, Vienna 1823.



Whose church tower looks down  
 Upon the Tatras, like a queen in a crown  
 In full health reigning over the city  
 Where lay scattered many houses small  
 and pretty.  
 Let us go down by the Dunajec, up the  
 hill,  
 To where the little church, once glorious,  
 stands still..  
 Within which the modest paintings and  
 altar  
 Will stand for many years more!  
 From here the eye's sight reaches the Tatras  
 unchecked,  
 It idles long, and on the long plain  
 rests.<sup>17</sup>

\*\*\*\*\*

In this publication I have intentionally omitted the work of some outstanding 19th century painters of the Tatras, including Jan Nepomucen Głowacki (1802-1847), Aleksander Kotsis (1836-1877), Wojciech Gerson (1831-1901), Alfred Schouppé (1812-1899), Peter Michal Bohúň

(1822-1878), Ferdinand Katona (1864-1932), Ladislav Mednyánszky (1852-1919) and others, who gained fame as landscape artists and discoverers of Tatra scenery. Their work is well-known and well-documented, and as such falls outside the scope of this publication. My main aim has been to take a comprehensive look at the oldest images of the Tatras, and to categorize and compare, perhaps for the first time, graphic images of the Tatras as seen from both the southern and northern sides. I am aware that this is only an introduction a fascinating and wide-ranging topic. I am convinced, however, that Polish and Slovak experts will come forward who will be able to carry out extensive, interdisciplinary research and publication on this topic as part of a cooperative cross-border project.

In the text itself, I have not included reproductions of these oldest images of the Tatras. However, those interested will find these illustrations in the book entitled "The Oldest Images of the Tatras", published by Euroregion Tatry, Nowy Targ 2010.

*Translation: Matthew Dundon*

<sup>17</sup> B. Z. Stęczyński, *Tatry w dwudziestu czterech obrazach skreślone piórem i rylcem*, Kraków 1860.

## ERIKA CINTULOVÁ KEŽMAROK AND THE HIGH TATRAS

Kežmarok, the historic town of enchanting nooks, dominant historical buildings and unrepeatable atmosphere that stretches under the picturesque High Tatras, comprises the symbiosis with Tatra scenery since ever. Even in the oldest historical documents dated from 1655 the glorious testimony confirming the interrelatedness of Kežmarok and the High Tatras may be found. By the already mentioned testimony we mean the reaffirming of the town privileges given by the sovereign Ferdinand III. to Kežmarok. In five vellum rolls with tie-on seals, the Tatra mountains with the panorama of Kežmarok in the foreground painted by hand in cartouche may be found in the front page. The oldest illustration of Kežmarok is also linked with Tatras oldest illustration theory.

Museum in Kežmarok has in its collection fund one precious piece – the copperplate by Johann Georg Lumnitzer - The View of Kežmarok from 1814. The author was devoted in his work to landscaping, portraits of historic figures and veduta pictures. Lumnitzer's engraving depicts the veduta of Kežmarok with beautiful historic dominants, in the background the monumental High

Tatras tower. This copperplate was firstly used as a tint block for letter head of the guild lists and for lists issued by the town-council. Later it was also used in the heading page of the local newspaper Karpathen-Post. The High Tatras, which Kežmarok stretches under, attract attention by the graphic depiction.

The history of Kežmarok town officially started to be written in 1269 when the sovereign Bela IV. had given the town privileges to Kežmarok. At the same time the town was delimited the urban boundaries as followed: "...than it gets height to the road and there is the frontier, than it rises above to the linden, hence it bears down on the forest and through the forest to Tatras mountain and hence from the mountain it proceeds to Biela voda river (Bystrice) and over this river Biela voda it slopes down and there it borders on Strážky (Ewr – Ör). Afterwards from Biela voda river it proceeds to the large road, where it descends next to St. Michael Church to the valley, through it to the bridge, under the bridge it comes around to the already mentioned Biela voda river along the large road, where it leans towards Poprad river..."<sup>1</sup>

Kežmarok ranks among one of the oldest towns and villages which gradually had been founded under the High Tatras. Due to its advantageous position the town has been constantly developing and rambling by which it got the status of one of the most significant towns in Spiš. Various privileges Kežmarok was given since its origin up to the 15<sup>th</sup> century contributed for it: the right of sword, the right to hold two annual markets, the right of free woods' exploitation, the right of free fishing... To the original Slavonic inhabitants the German colonists had joined. In the course of more than 7 centuries since its origin the town was settled by many ethnic groups beside the original Slavonic inhabitants, such as Slovaks, Ger-



*Kežmarok and the High Tatras according to J.G.Lumnitzer's engraving from 1814*

<sup>1</sup> KOVÁČIK, A.: Pamätné miesta. In: Kežmarok, Bratislava 1969, p. 81.

mans, Poles, Hungarians, Ruthenians, Jews, Gypsies. The mutual fellowship and tolerance of them came up with the well-preserved cultural values of Kežmarok, either it is the spiritual or material character. An example of positive national relations in the town is the famous Kežmarok lyceum where students and professors from all around the world had lived and taught. The valuable historic centre core of Kežmarok was built thanks to many architects, builders, plasterers, tile stovers, painters... whose origin was not exclusively Slavonic or Slovak. Kežmarok was a town where people of different nationalities lived and built up values, what may be proved by documents found in archives, chronicles or registers.

Although the High Tatras run on the Slovak-Polish border, they never posed any unbridgeable boundary in the times of citizens' migration, on the contrary, the High Tatras became the synonym of joining. Since the times when the first inhabitant stepped in this land, the High Tatras symbolized great respect and worship on one side, and fear of something anonym, huge and mysterious on the other side. A lot of stories and tales have themselves preserved the mystic and fantastic face. A man is a curious being, he wants to know and "unclassify" the unknown. Who were the first Tatras discoverers?

"Shepherds, bandits, hunters or gold-diggers, holding in their hands the "earth keys" - a kind of guide-books which should "certainly bring them to the mass of gold, silver or diamonds" based on various signs.<sup>2</sup>

Ivan Houdek in his book *Destiny of the High Tatras*<sup>3</sup> defines the first "conquerors" of Tatras as followed: "...herbalists, root collectors..., mountain shepherds..., fishermen, hunters, poachers..., woodmen..., but also "the mountain boys" and other "caterans" who used to refuge to Tatras." In his book he adds: "They couldn't explain themselves naturally many natural beauties seen there, so they asked supernatural powers and beings for



*A photo of the High Tatras herbalist*

help. Besides the world of a cruel reality and hard life struggle they created a fantastic world where each soul of a life-weary and aching individual retired."<sup>4</sup>

Most probably these people were of different nationalities as well, although it could be said with certainty that Kežmarok citizens ranked among the first one who got over the Tatra mountains.

In Polish biographical dictionaries the name of our first known tourist may be found – Beata Laska<sup>5</sup> - Ostrogska of Kościelecki family, the wife of Albert Lasky, one of the Kežmarok castle owners. The lexicon mentions /based on the documents/ that she was the first Tatras tourist who carried out a trip in the High Tatras on June 11,

<sup>2</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: *Nad Kežmarkom vietor veje...*, Tatran, Bratislava 1990, p. 83.

<sup>3</sup> HOUDEK, Ivan: *Osudy Vysokých Tatier*, Slovtour 1951, p. 34–43.

<sup>4</sup> Therein.

<sup>5</sup> PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, p. 684-685.

1565. Returning back from the tour, which led to Green Lake in Biela voda valley, Beata had been imprisoned by her husband in the Kežmarok castle tower where she spent her life from 1565 to 1572. She died on July 24, 1576 soon after Jan Rueber, the next castle owner, relised her out of the prison. Nowadays in Kežmarok castle the sad story of this noblewoman is commemorated by her reconstructed dress which, based on the study of contemporary documents and artifacts, was schemed out and sewed by PhDr. Maria Molenda, a famous Polish expert in dress history.



*The reconstructed dress of Beata Laska*

The first tourist trip of Beata Laska carried out in the High Tatras is depicted also on a large painted map of the High Tatras which may be

found in the exposure of Museum in Kežmarok in Kežmarok castle. The parameters of the map which comes from 1938 are 2,45 x 3,95 m. Based on the draft of Dr. Ján Lipták the map was painted by professor Ernest Scholz. It could be said that the unique exhibit of the museum contains a lot of facts first of all. All the factual evidence related to the High Tatras historiography may be found there: Tatras flora and fauna, folklore, the original names of towns and villages, influential figures who participated in the establishment of Tatras settlements and the most important first climbs to Tatras mountains are portrayed there. At the bottom of the map all important historical buildings of Kežmarok are depicted: the wooden articular church (nowadays one of the UNESCO monument), the new protestant church, the townhall, the renaissance belfry, the Holy Cross Church (nowadays Basilica minor) and the Kežmarok castle.



*The High Tatras map by Prof. Scholtz from 1938*

The above mentioned map of High Tatras attracts attention not only by the realistic depiction of Tatras mountains but also by the figural paintings with dates and names written next to particular mountains: J. Still 1834, G. Buchholtz 1664, R. Townson 1793, David Frólich 1615, Frater Cyprianus 1766, Adam Kalstein 1650... Who were these people and what did they deserve for as they are on the map?

On the Gerlach Peak the figure of J. Still 1834 may be found. The first conquerors of the legendary "Gerlach" deep gorge blend together with the history of Tatras first climbs. The oldest climbs to the Gerlach Peak in the history led exactly this



way. The first known attempt to overcome the peak is dated to 1834. Johann Still, Martin Spitzkopf-Urban and Johan Gelhof, the three men of Tatras villages in the companion of two unknown chamois hunters, had gone through the southern brim of the Gerlach deep gorge across the Dromedary Back, and they had aimed at the top although they denied it later. However, they got only under the Urban Towers where they probably blundered on close ground.<sup>6</sup> The name of Jan Still can be also found in the Polish encyclopedia<sup>7</sup> which states that Still worked also as Tatras companion who went along with tourists from Smokovec to the Lomnica Peak; he visited this place for 80 times until 1861. In 1872 he went along with the first tourist to the Gerlach Peak. Since 1875 he ranked among the most important Tatras companion until he was 70.

The map shows that the first climb to the Slavkovsky Peak was carried out by Juraj Buchholtz Sr. in 1664. In 1688 he comes to Kežmarok where "...he functioned as a Slovak and German deacon until 1705. He outlived there the harsh period of the Counter-Reformation, chicane and the menace of sending him to galley. The High Tatras rescued him from persecution.<sup>8</sup> Buchholtz was a devoted admirer and expert of the Tatras. The family chronicle published 49 years after his death concerns his first climb to Slavkovsky Peak.

The two sons of him – Juraj Jr. and Jakub shared their love to Tatras with him. It is Juraj Buchholtz Jr. especially who sits with a sketch book in his hands on the map. Next to the figure there is a name J. Buchholtz Jr. 1717. He was born in Kežmarok where he also worked as a Protestant Lyceum Chancellor later and consequently as a Slovak preacher. He was devoted to physics, astronomy and meteorology. "Inspired by his father Juraj drew the panorama of Tatras and gave a name to each of the peaks. The names are almost identical to contemporary ones, with the exception of Lomnica Peak which name originally was

The Biggest Kežmarok Peak... Due to his documentary academic activity was Juraj Buchholtz was given the title of Erfurt and Bratislava natural sciences society member. He became the first native of Kežmarok whose anniversary was registered by UNESCO and whose 300<sup>th</sup> anniversary of birth was venerated.<sup>9</sup> His brother, although not mentioned on the map, was a famous mineralogist, herbalist and treasure hunter. In 1752 he delivered to Vienna imperial court a bounteous collection of collected minerals and unique natural. On his initiative the imperial committee whose task was to confirm or reject the theory of hidden Tatras treasure came in Tatras. Any report about the success of this mission has been found yet, however, the name of Jakub Buchholtz is important in the history because he produced the first plastic map of the High Tatras made out of Tatras minerals.

Let's back to the information on the painted map of the High Tatras. The evidence shows that the first climb to the Lomnica Peak was carried out by R. Townson. He was a famous scientist and explorer. Probably, he was the first one who carried out the official trip to the Lomnica Peak, however, there had been somebody before him presumably but his name was not maintained. "He climbed the Lomnica Peak on August 16. (note: in 1793) from Malá Studená Dolina... He published his knowledge of the High Tatras in chapters XV. – XVII. of the book *Travels in Hungary in the year 1793* (London 1797, in French translation in 1800 in Leipzig) which was a decisive work of the Tatras abroad. Three copperplates may be found there: The view on the Tatras from Kežmarok, The Green Lake, the Kežmarok and Bela Tatras."<sup>10</sup>

The next one – Kežmarok Peak – was conquered in 1615 by David Frölich, Kežmarok mathematician and astronomer. The famous historian Nora Baráthová in her book notes:<sup>11</sup> "In June 1615 David Frölich (1595 – 1648), the ex-student of Kežmarok school accompanied by two of his

<sup>6</sup> [http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy\\_Gerlachovskeho\\_stitu](http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy_Gerlachovskeho_stitu)

<sup>7</sup> PARYSKA, Zofia Radwańska, PARYSKI, Witold Henryk: Wielka encyklopedia Tatrzańska, Poronin 2004, p. 1152.

<sup>8</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vieter veje..., Tatran, Bratislava 1990, p. 86.

<sup>9</sup> Therein, p. 87.

<sup>10</sup> HOUDEK, Ivan: Osudy Vysokých Tatier, SLOVTOUR, 1951, p. 73.

<sup>11</sup> BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vieter veje..., Tatran, Bratislava 1990, p. 85–86.

friends went to the High Tatras. It wasn't his first time of being in the "Snow mountains" as Tatras were named a long time ago. For many times he went there led by David Praetorius, the tutor and patron of Frólich... David really described his climb... In 1639 he published a Latin work *The Core of Practical Geography*, where details of his climb were rendered down. What's a pity he forgot to mention the most important information: which peak had he climbed on in the Tatras. Historians finally came to an agreement: most probably it was the Kežmarok Peak."

After Frólich in June 1654 climbed the Kežmarok Peak "...the first "foreigner" Daniel Speer (1637 – 1707), born in Vratislava, alias Hungarian Simplicissimus"<sup>12</sup> who mentions his climb as followed: "This Carpathian mountain, called also Tatras and Snow mountains by Slovaks, is much more higher than the Swiss, Tyrol or Styria one..."<sup>13</sup> He follows: "Finally the "climbers" eternalized their names and on a parchment, put it in the metal box... and so there were several boxes in Kežmarok Peak so many other visitors were there before. What a pity that Simplicissimus did not look at or write the names of them, the history of the High Tatras visits could be enlarged about the names of the first pioneers and explorers."<sup>14</sup> The figure of Hungarian Simplicissimus may also be found on the already mentioned map of the High Tatras.

Friar Cyprianus – a famous Camaldulian friar from Červený Kláštor nearby Dunajec, left us a valuable and voluminous herbarium of plants used in medicine as well as a recipe book both from the 18<sup>th</sup> century. About 40 out of 272 items come from the Northern part of the High Tatras.

Adam Kaltstein (the first half of the 17<sup>th</sup> century), a famous clerical supervisor and reeve of Spišská Belá is the last figure of Tatras mountains. His addiction to treasure hunting appeared to be fatal. Devoted to this activity he died around 1650 on Bujačí Peak. Juraj Buchholtz Sr. described the

death of Kaltstein in his work *Das weit und Breit erschollene Zipser Snee-Gebürg*. People used to say he was shot by another competitor. The report about the death of Kaltstein became the oldest written and preserved document of fatality in the High Tatras. It is no doubt that many peoples before had died there before, however no documents confirming it have been preserved.<sup>15</sup>

On the map the name Simeon Bielek and date 1674 - 79 may also be found. He was a famous Protestant vicar from Huncovce who in times of Counter-Reformation lived in Malá Svišťovka where he spent five years of his life.

In the part of the map where Horný and Dolný Smokovec are painted the figure of earl St. Csáky and date 1793 may be found. At that time he had built a hunting hut in this area and used to invite guests there. The basement of future Smokovec village were laid in this place. This settlement – the first one of its kind in the High Tatras - was used in the early 1797 as a seasonal resort. The intense development of Smokovec in the half of the 19<sup>th</sup> century was caused by the increasing number of visitors, hotels, restaurants and baths.

The establishment of artery Košice – Budimír to Poprad in 1871 came up with the further development of the High Tatras. The line transfer of the railway from Poprad to Studený Potok and Tatranská Lomnica in 1895 caused the development of tourism. Further tendency of services enhancement to the High Tatras visitors was influenced by the technical evolution. As a result the aerial railway from Tatranská Lomnica to Skalnaté Pleso has been built. Such a pioneering act is also depicted on the map painted by professor Scholtz. Although the map comes from 1938 it only shows one line of the railway: Tatranská Lomnica – Skalnaté Pleso. Based on the historic documents it is known that the station Tatranská Lomnica – Skalnaté Pleso was put into operation in 1937. The first test drive of the railway to Lomnica Peak was carried out in 1940. In the period 1936-1940 some building

<sup>12</sup> Therein, p. 86.

<sup>13</sup> Therein, p. 86.

<sup>14</sup> Therein, p. 86.

<sup>15</sup> <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php?tatry=181>

works went further in these sections although they miss on the map. Since December 19, 1941 the railway started to be used for public regularly.

The painted map of the High Tatras situated in the exposure of the Museum in Kežmarok attracts visitor's attention not only because of its parameters but mainly because of many information provided by professors Scholz and Lipták in very interesting way.

The topic Kežmarok and the High Tatras may be divided into several phases in term of history: the era of the first High Tatras discoverers, the era of first touristic climbs, the era of associations or societies which deserved in gradual development of touristic huts, paths and the publishing of advertising brochures and finally the era of publishing.

Many of those who participated in the history of the Tatras discovering have not been mentioned yet: Daniel Praetorius, Kristián Augustini ab Hortis, Belsazar Hacquet, Daniel Fischer, Juraj Bohuš... One man, however, should not be omitted – Alfred Grosz: he tried to share his interest in the Tatras with the youth and he devoted his life to persuasion young people that the Tatras should be loved and respected.

The name of professor Grosz is known not only in Slovakia but also in Poland. It was mainly his love to the High Tatras and to people living there which he was famous for. His plentiful photographic production and large number of documents give evidence of it. Museum in Kežmarok has in its evidence the address book of A. Grosz where such names as Mieczyslaw Radkiewicz – Zakopane, Witold H. Paryski – Zakopane among many other names and addresses of famous people from Canada, India, Hungary, Germany, Austria and America occur. Quite interesting is also the manuscript notebook of Alfred Grosz comprising many Polish or Goral songs. His name also occurs in Polish biographic dictionaries of famous people. His 119 first climbs and 8 first - time in wintry conditions brought his name into the chronicle of climbs. A very interesting fact is that in spite of the fact that so many climbs were carried out any of the participants has never been hurt. He is the

only native of Kežmarok for whom the trough and pillar of the north-east wall of the Slavkovský Peak are named. In so-called Grosz trough the first climb carried out by Grosz and Juraj Lingsch was made on August 14, 1924. Grosz even bought 10 complete climbing equipment and 10 ski equipment.<sup>16</sup>

The technical progress in the turn of the centuries caused further improvement of services in the High Tatras. In 1884 the telephones and in 1904 the electrification were put into practice in the High Tatras. Due to such technological advancement the building of touristic and sporty buildings started to be realized. Such activities were initiated by touristic organisations and associations. The first association of this kind in the area of Hungary was the Hungarian Carpathian association established on August 10, 1873. Its first residence was Kežmarok (1873 – 1884). So-called “Kežmarok period” ranks among the most profitable ones, in which the touristic paths and huts were built. Besides such activities as scientific-research work the association was famous for organizing the mountainy leaderly and life-saving services and bounteous advertising activity. The organization regularly published the yearbooks *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereines*. In the period 1874 – 1917 together 46 volumes in German and Hungarian version were published. Since 1889 the association published *Turisták lapja* magazine. In 1945 the activities of the Carpathian association was prohibited. Around 1990 some efforts about the recovery of the association occurred which appeared to be successful so it functions up to day since 1993. In the museum collection fund many valuable objects exist: badges, plaquettes, cards, annual reports or yearbooks in German and Hungarian language.

The beginnings of the High Tatras sports are also dated to the end of the 19<sup>th</sup> century. Talking about the summer sports besides the tourism and climbing also sports such as rowing, swimming, tennis, cricket, golf, sporty shooting or horseback riding could be mentioned. Of wintry sports it was skiing, sledding and ice skating. In 1878 the Winter Sports Association uniting in its beginnings

<sup>16</sup> The Kežmarok Museum's Archive: Memoirs of Prof. Grosz.

merely the skaters was established. Since 1907 the association the sledgers and skiers mingled with. The association was abolished in 1944. Even in this field Kežmarok citizens belonged to those who became famous for their activities. For instance, at the beginning of the 20<sup>th</sup> century the carpentry workshop of Rudolf Palenčár from Kežmarok produced about 3000 pairs of ski of high quality per year, a famous Kežmarok carpenter Franz Kawash produced about 1500 ski per year.

The Hungarian Touristic Association was established in 1891, later on it was renamed to the Tatras Association and finally in 1929 it became the part of the Carpathian Association.

In 1921 - 1942 the Czechoslovak Tourist Association established its division in Kežmarok. It participated in building of the Kežmarok hut within its activities. The association disappeared in 1949.

The Museum in Kežmarok has in its fund various valuable and interesting collection fund objects and library funds part of which may be found in the exposition called Kežmarok and the High Tatras, the other part is nowadays situated on the exhibition called The Touristic Uncovering of the Tatras. The exhibition may be found in the educational center of Tatrzanski park narodowy in Zakopane until March 2011. Then it will be brought to Podtatranské Museum in Poprad.

All the preserved objects form the part of the common history of the High Tatras and Kež-

marok, e.g. badges and plaquettes of the Carpathian Association, advertising documents witnessing the activities of individual associations, sport badges, plaquettes or touring cups. Among the valuable objects rank the High Tatras maps from 1880 - 1918, 1896/97, 1884, 1936, 1918, various paper-backs, vedutas of Kežmarok with the High Tatras in the background, litographies, post-cards from the end of the 19<sup>th</sup> and beginning of the 20<sup>th</sup> centuries, various three-dimensional objects, e.g. the skibob from the beginning of the 20<sup>th</sup> century, ski, sledge, skates, ski wax, climbing clenches, shoes, sport catalogues and magazines, various publications of the High Tatras, guide-books or magazines...

Since the ancient times the Tatras were a kind of tranquil observer of Slovak destiny, they witnessed the alternating periods of flourishing and decline. They attract the attention of tourists, sportsmen and artists by their enthralling natural beauties, curiosities, healing power and plentiful folklore. Due to the atypical climate, mountainy fresh air they allow for relaxation and relief. On the other side the High Tatras have seen the destiny of our Polish friends, their years of glory and distress, years of sorrow and happiness. The Tatras join the nations, nationalities and they always will stand for power and majesty.

*Translated by: Barbora Cintulová*

#### Bibliography:

- 1/ The Museum in Kežmarok archive: Prof. Grosz memories
- 2/ BARÁTHOVÁ, Nora: Nad Kežmarkom vietor veje..., Tatran, Bratislava 1990
- 3/ HOUDEK, Ivan: Osudy Vysokých Tatier, Slovotour 1951
- 4/ KEŽMAROK, Obzor, Bratislava 1969
- 5/ PARYSKA, Zofia Radwańska
- 6/ PARYSKI, Witold Henryk, Wielka encyklopedia tatrzańska, Poronin 2004
- 7/ [http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy\\_Gerlachovskeho\\_stitu](http://www.noveslovo.sk/c/15579/Osudy_Gerlachovskeho_stitu)
- 8/ <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php?tatry=181>



HENRYK RĄCZKA

## THE POOR SISTER OF PAINTING

Mountains! They have always been causing contradictory and extreme reactions since mankind first saw them. It could be grave fear or divine delight. No one ever stood indifferent. At first people feared them, as they feared any other thing they did not comprehend. Later on folks started to deliberate like this: “*God couldn’t have created mountains without a reason, could he? They are so frightening, soaring and inaccessible for a reason. Maybe they conceal countless treasures*”? And so, people started to search for the goods. In the beginnings they used primitive, home – invented methods. Then, mining techniques and related fields started to develop in mountainous regions. Afterwards, people noticed that a lot of useful plants grow in mountains and that they could graze animals there. Then, knowledge of herbalism and pasturage was developed. It was much later that man first started to consider mountains from the point of view of aesthetics. For many individuals they simply appeared beautiful! Each time they wanted to get closer, people were forced to get to know mountains better and better, to explore their surrounding and their core.

It wasn’t any different with our Tatras. Almost any kind of human activity in the region left some sort of a trace: spoken, written, printed, painted or engraved. Paintings, engravings, plans and maps were created. And every time some wise, interesting or simply pretty pieces of art are created, there will always be individuals who want to own, collect and enjoy them and with their help – also enjoy mountains, even if they are so far away.

I have always been interested in graphical portraits of the Carpathian Mountains and especially the Tatras. Because of my specific sense of aesthetics, I find black and white tonality more appealing than colored one. That is why I made engraved arts my primary field of interest, placing it before painting. Naturally, the situation on antiquarian market helped me a lot with making this decision. There is much more to choose from: woodcuts, copperplates, etchings. Someone called

printmaking the poor sister of painting. It was this modesty that I considered the charm, unattainable for other fields of fine arts.



**View of Kežmarok and Nowy Targ from the south, unknown artist, colored lithograph, 1847.** *Die Erde oder Natur und Kunst in treuen Farbenbilder, text A. Heinze, Gorlitz 1847, from the collections of H. Rączka, reproduced by K. Gajewski*

Along with collecting my first pieces I felt a need of information about the process of their creation. I wanted to learn the differences in various methods of obtaining matrices for stamping. Last but not least, I needed to know already at a first glance what was the material used to engrave or etch these artistic visions in. Therefore, I started to collect literature about printing methods, using proper tools and finally, about the greatest artists of this field of arts.

At the exhibitions entitled *The Oldest Images of the Tatras*, which was organized in Nowy Targ and Kežmarok in August and September 2009, we showed the oldest pieces from my private collection. Any person who knows the trade even a bit will realize that it (regarding both prints and books) is far from complete, if the topic of the Tatras or Carpathians is considered. That is why there are many “important” pieces of art missing among the displayed ones. They can be found in other national or private possessions.

In accordance with the title, there were the oldest engraved images of the Tatras gathered on the

display. The time span of the exhibits reached from the end of 15<sup>th</sup> to the middle of 19<sup>th</sup> century. Some of the works were standalone publications, some were just illustrations taken from others. One could get familiar with examples of incunabula (woodcut *Cracovia*), old master prints (the work of Robert Townson) and 19<sup>th</sup> century publications (e.g. guide-book of Eljasz). The great majority of them came from my private collection. The others were kindly lent by Jagiellonian Library of Krakow, Kežmarok Museum and Sub-Tatran Museum of Poprad.

The organizers showed their great attention to details already at the level of choosing exhibits, designing invitations and posters for the show. Both the invitation and the poster present a reprint of a panoramic view of the Tatras with Važec, as seen from south. It is a copperplate engraving made by Belsazar Hacquet, a French explorer of the Tatras. The engraving was originally attached to a four volume work about the Carpathians, published in 1796. People attending the opening of the exhibition were also greeted with an attractive gift. It was a reprint of colored lithograph by Carl Auer, based on Adam Gorczyński's drawing entitled *Nowy Targ w obwodzie Sądeckim* (Nowy Targ in Sadecki region). In the picture, behind the capital of Podhale, there is the grand, dominating wall of the Tatras.

One of the first mountain images that undoubtedly present the Tatras is a woodcut entitled

*Cracovia*. The view comes from a book *Liber chronicarum cum figures ymaginibus ab inicio mundi* by Hartmann Schedl, published in Nuremberg in 1493 by Anton Koberger's publishing house. This work was illustrated with over 2000 woodcut engravings picturing 100 towns and cities. In the mentioned engraving there are Krakow, Kleparz and Kazimierz in the foreground. The entire background is filled with hills and mountains - perhaps the Tatras, definitely the Carpathians. The author of the drawing used to create this engraving is most probably Conrad Celtes, a German humanist, organizer of literary culture in Krakow. He lived in this city upon Vistula about two years. What best proves the publisher's appreciation of Krakow's unique character is the fact that only two other Polish cities were described in *Liber chronicarum*: Wroclaw and Nysa.

Another example of early images of the Tatras is CasparLuycken's *Einer von den Freübeütern des Carpatischen Gebirgs, die man Corallen nennt*. This impressive copperplate was created around 1698. The picture is dominated by a huge, dreadful, heavily armed silhouette of a Carpathian bandit. To underline the territory he works in, he is shown in front of not so steep, almost hilly, mountains.

Both of the examples allow an assumption that the inspiration for them could have come from the Tatras.

Since the beginnings of the craft, the Tatras and the Sub-Tatran regions have been shown on maps - at first in a symbolic manner - as more or less similar mounds. One fine example is *Poloniae finitimarunque locorum descriptio* created by Waclaw Grodecki, a Czech monk and cartographer. The map is an originally black and white copperplate engraving. It was colored in a later time. It comes from the sixth edition of one of the World's most famous atlases - *Theatrum Orbis... Terrarum*, published in Antwerp in 1579. It was created by Abraham Ortelius, a Flemish geographer, cartographer and publisher, the creator of the first systematized set of maps. The atlas was published in over 40 languages. The author was so committed to his work, that he corrected and updated all the maps for new editions.

The region that interests us in this instance is situated in the lower left quarter of the map, next to a pretty modest cartouche containing the title



*Nowy Targ in the Sadecki region, colored lithograph by Carl Auer, based on Adam Gorczyński's drawing, 1837. Galicja w obrazach, czyli Galeria litografowanych widoków okolic i najznakomitszych zabytków w Galicji, 1837, from the collections of H. Rączka, reproduced by K. Gajewski*

and author's name. The Tatras are shown as a small line of moulds, stretched along the parallel, signed "Tatri Montes". It's a curiosity that the only mountain in the entire, grand Carpathian chain that, apart from the Tatras, has a label is the Queen of the Beskids, Mother of Bad Weather, highest mountain outside of the Tatras – Babia Góra. Concerning the vast sub-Tatran region, there are a few names mentioned: Nowy Targ, Lubowla, Czorsztyń, Twardoszyń, Lewocza, Spiski Gród. Also, the rivers Poprad and Dunajec are labeled.

The oldest print lent for the exhibition is *Hungariae antiquae et novae prodromvs*, written in Latin by Matthias Bel, a Slovak historian, geographer and ethnographer and published in Nuremberg in 1723. This work is mainly about Spiš, but gives some information about the Tatras and other parts of the Carpathians as well. It was supposed to be a sort of canon publication for future descrip-



*Map of Spiš, Pavol Kray 1723. Terrae seu Comitatus Scepusiensis Tabula by Paullo Kray de Rokus. Published in 1723 in Matthias Bel's Hungariae antiquae et novae prodromus, Norimbergae, Sumtu Petri Conradi Monath, Bibliopolae 1723, from the collections of H. Rączka, reproduced by K. Gajewski*

tions of all Hungarian regions. It contains a beautiful, copperplate map of Spiš. It also depicts the Tatras, Podhale, Gorce and Pieniny. Its northern edge is marked with Dunajec river from Nowy Targ to its outflow from the Pieniny. The map was created by Paul Kray, a Spiš – German cartographer. It was edited by Bel to his own purpose. This old master print is also featured by a plan of Demänovská Ice Cave in the Low Tatras, created in the same technique as the before-mentioned map by a famous explorer of the Tatras and the Sub-Tatran regions, a Spiš scientist and priest, Georg Buchholtz jr.

Since we are discussing scientists, we have to draw our attention to the work of a Swedish scholar – doctor, botanist, geographer and geologist – Georg Wahlenberg. Of course, it is *Flora Carpatorum Principalium* that we have on mind. It is a classical work, one of the most important of the early descriptions of Tatran natural environment, which also contains information about topography and climate as well as charts of altitudes. But most importantly, *Flora...* includes a partially colored map entitled *Mappa Physico-geographica Carpatorum principalium e quibus Wagus et Dunajetz origines trahunt* that is a prototype of Tatran contour line map and has an over 40 years advantage over the first "true contour map" of Karl Kořistka. One cannot overrate Wahlenberg's achievements concerning exploration of the Tatras. He got to know most of their area, climbed a number of peaks (stood on the peak of Kriváň twice) and went around the mountains. He is commemorated in the Tatras in a few ways: his name is used for a plant - *Saxifraga wahlenbergii*, for a group of lakes – Wahlenberg Lakes (Slovak Wahlenbergove plesa) and a part of Wielicka Valley – Wahlenberg's Garden.

There are few foreign scientists whose achievements can be compared to those of Robert Townson's short, Tatran episode. This British explorer went on a long trip to the Tatras and the surrounding areas in 1793. Apart from examining the flora and fauna, he also spent time measuring heights, observing and describing local folks and their habits. He also undertook a difficult and pretty frustrating - due to the corruption of local administration - trip from Liptov to Wieliczka to see salt mines. He penetrated many Tatran valleys

(went along Kościeliska Valley on the Polish side). He was the first known person to perform tourist hikes to the top of Jagnięcy peak (German name Weißseespitze) and Lomnický peak and also climbed Kriváň. He was an excellent, persistent and brave tourist and was the *spiritus movens* of many trips. He often went on them against the will of the guides he hired, when they discouraged him due to bad weather, weak knowledge about terrain or simple cowardliness. On the exhibition, we presented the work of his life - *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*. This old master print was published in London, in 1797. The chapters about his stay around the Tatras, trips in the Alps, as they are referred to in that old-fashioned manner, and the Tatran research are illustrated with three magnificent copperplate prints and colored, geological map of Hungary.

Speaking of geological maps, there was a great, four – sheet geological map of Poland displayed on



**A view of the Carpathian Alps near the Green Lake, Robert Townson, copperplate, 1797. Robert Townson, *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*. London, G. G. and J. Robinson, 1797, from the collections of H. Rączka**

the exhibition, including a sheet presenting the Tatras as moulds. It was made in 1806 and published in 1815 in the classic work of Stanisław Staszic - *O ziemioródtwie Karpatów*.

Let's stay among old maps a little longer. The before – mentioned contour map of the Tatras, the first one ever, was created by Karl Kořistka, a Czech geographer, geodesist and cartographer. The result of his trip to the Tatras in 1860 was not only a great number of height measurements (barometrical and trigonometrical), but also an interesting geographical description of the Tatras, published in 1864 as *Die Hohe Tatra in den Central-Karpaten*. It was illustrated with the above mentioned map and colored lithographic prints of Tatran panoramic views. One of them depicted the mountains seen from around Szaflary village, the other from Vasetz village. Apart from these, there were also pictures of the great Tatran lakes and their surroundings – Morskie Oko with Mięguszowieckie Summits and Štrbské Pleso with Kriváň, which was the destination of one of his hikes.

What also should be mentioned, is a book by Albrecht Sydow, a German military geographer and topographer, entitled *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpathen, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgsgegenden und ihrer Bewohner*, published in Berlin in 1830. The enclosed map of the Tatras, on a scale of 1: 200 000, is especially worth mentioning as it is most probably the first detailed map of this massif.

Many of the old Tatran illustrations were originally used to make magazine articles more attractive or comprehensible. On occasions, they were added without any connection with contents, simply because of their artistic values. The title that deserves most acclaim is probably *Przyjaciel Ludu; czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości* (People's comrade, or a weekly set of useful information), published in Leszno for most than ten years by Ernest Guenter. It presented Tatran and Carpathian illustrations. The most famous woodcuts are based on drawings of Tarnów – born Adam Gorczyński. Earlier they were used in *Galicja w obrazach*, a work by Aleksander Zawadzki, published in Lviv in 1937 – 1938.

The exhibition hosted one more category of works – illustrated guide books to the Tatras. They often featured maps and panoramas. We only presented the oldest ones, in accordance with the title of the exhibit. The authors of these works are the real pioneers of Tatran guide literature. And so,



there was *Widok Tatr Nowotarskich od Zakopanego* (A view of the Nowy Targ Tatras from Zakopane), a lithography from *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (A guidebook to Babia Góra, the Tatras and the Pieniny hikes) by Eugeniusz Janota, published in 1860 as the first guide book to the Tatras in Polish language. There was also a lithographic map of the Tatras, *Die Central-Karpathen mit den nächsten Voralpen*, from Friedrich Fuchs's guide book published in 1863. There were also lithographic prints: a colored map *Tatry* and *Widok na Tatry od północy z Głodówki wzgórze we wsi Bukowinie, w drodze do Morskiego Oka* (A view of the Tatras from the north, Głodówka hill in Bukowina village, on the road to Morskie Oko lake), both from the first edition of the Tatras guide book by Walery Eljasz. It was published in Poznań, in 1860 by an acclaimed editor of Greater Poland, Jan Konstanty Żupański.

The leading work of another category is undoubtedly one of the newest engravings on the exhibition. But age does not matter in the case of *Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie* (A view of the Tatras from a hill next to the Poronin mansion) lithography. It was based on a drawing

by Gustaw Lettner, a Polonised Austrian forester who worked in the estates of count Dzieduszycki and on various positions in Galicia. He was mainly involved in the problem of preserving forests. For instance, he noticed the destructive influence of grazing animals on forest stand. He is the author of the earliest preservation project for a part of the Polish Tatras, especially the most endangered area – the so-called Zakopane estates. The discussed lithography was published in Lviv, in 1880, by the merited publishing house of Kornel Piller. It was created by Józef Swoboda. It depicts a panoramic view of the Tatras from the Bielanskie chain to Osobita. At the bottom of the sheet, under the proper view, there is also a sketch of the skyline with names of the mountains, which helped to recognize particular peaks. Not all names were correct, though. The size, both considered as of the outer frame (36 x 131 cm), as well as of the sheet (43 x 135 cm) makes this work the biggest graphical panorama of the Tatra Mountains.

*Translation: Maciej Rączka*

## ANNA ONDRUŠEKOVÁ THE TATRAS ICONOGRAPHY – A MANIFESTATION OF THE PAST, PRESENT AND FUTURE

*The Tatras, magnificent, majestic, august,  
 the Slovak Tatras, playful with sun rays  
 within the  
 play of lights and shadows but also frightful  
 within the dramatic plays of storm and  
 thunderstorm  
 but nevertheless seductive, attractive by their  
 power  
 given to them by nature itself. The Slovak  
 Tatras, you  
 also have lured me – a painter-artist- to the  
 study  
 of that sublimity, pithiness and drama.*

Martin Benka  
 in Štrba, on August 14-28, 1967

When thinking about the depiction of the Tatras in art it's necessary to look at the Tatras itself at the beginning. A mountain massive which was named by people as the High Tatras a few centuries ago, has several characteristics.

The High Tatras constitute an apex of the big Carpathian arch and from the geographic and symbolic point of view they epitomize a massive stone crown to the Slovak land.

From geographic point of view the Tatras form a mountain massive of alpine kind, the highest and most attractive one of the whole area stretching among the Alps, Caucasus and Ural. The Tatras as a whole cover the area of 786 km<sup>2</sup> comprising an oval band of parameters 52 x 15 km. Twenty four of peaks exceed the absolute altitude of 2500 m, the highest peaks are the Gerlach Peak – 2655 m and the Lomnica Peak – 2632 m. The whole mountain consists of 97 more important peaks however, the number of summits, stilts and mountain mounds which were named exceeds one thousand.

They tower about the surrounding, relatively plain terrain of Poprad lowland shortly, without previous lead-up and gradual runway, they tower like a bastion on a rocky summits. That's why the Tatras are compared to a majestic cullis.

So the Tatras represent a monolithic unit which cannot be seen at once. The High Tatras as a unit are too panoramatic which causes that an artist is able to catch them merely in several snapshots. Steep mountain walls, slopes and bluffs, cliffs peaks not only disintegrate this splendid cullis but also make for its marvellous plasticity as well. The High Tatras scenery is different on each step, characterized by incompatibility of edges, rilles and jumps which provide the artist a completely new unexpected view of the Tatras on each step.

The diversity and changeableness of views is typical of the High Tatras but quite typical is also the fact that the High Tatras do not have their own landmark, their own identification mark – they do not have their “Eiffel Tower” or “Matterhorn”. None of the Tatras peak has its unique, typical shape of it and moreover, it looks unrecognizable when seen from different sides of the world.

From the symbolic point of view the beauty of the Tatras mountains, the natural dominant of the Slovak land, mirrors something august but also pure and majestic at the same time. They are admired for a couple of centuries ago. Slovaks used to celebrate their beauty in many songs, poems and paintings. The Slovak national anthem starts with the words “It flashes over the Tatras...” and the Tatras in their heraldic simplification constitute a part of national coat-of-arms.

The Tatras color table is quite simple and monochromatic very often. The bright grey and dark black tones of stones harmonize with white lead of snow and occasional greenery of moss or dwarf pine.

And there is a sky, too. “Beautiful is also the sky over these mountains”, says the Slovak hymnic song. The sky over the High Tatras is a kind of phenomenon sui generis. The original white of the sky changes not only in each season of a year but also from minute to minute; the creator, producer of this magnificent theater over the Tatras is allowed to use all the colours. The reflexes of sun outgoing or sinking in gild the peaks over and per-

form a hardly imaginable play on light and colourfulness on clouds.

The exceptionality of such natural – aesthetic – experience is for surely linked with the High Tatras which epitomize a basis, literally a “base point” to the human eye due to their ashen undertones.

All these, but also many others factors are multiplied and cause in their final effect that the High Tatras themselves – extremely natural object – are seen in our visual field as an artistic artefact.

In my opinion, this is the main problem in creating various artistic works with the Tatras themes. A realistic depiction of the High Tatras seems disingenuous, stagily and sometimes also evoke an effect of trashiness. A painter has to resort himself to the double definition – to a postmodern verbalization/alienation and to a scenic stylization if he wants to express his truth about the High Tatras. This is the main reason why some of the artists had failed when depicting the Tatras and some famous artists gave up to depict the Tatras in proclamation (e.g. M. Benka: “...in these days at the beginning of autumn 1967 I confess I have to give up hope of solving so difficult task of putting you over on a scenic-artistic picture and moreover, you should be Slovak. - You, beautiful and august Tatras, have to wait for your artist-painter because you are a problem not easy and with a task hardly to solve...”).

### *The Historically Oldest Tatras Depiction*

The first Tatras panoramas appear in sacral paintings, typically in paradoxical symbiosis to biblical events. Native artists set the ancient stories to the environment which were familiar to them and which corresponded by their mystique and distance to the atmosphere of the biblical world, however, whether the paintings depict the Tatras panorama, cannot be said for sure.

A coat-of-arms of a squire family Berzeviczy from Velká Lomnica used in the early 14<sup>th</sup> century can

be regarded as the first example of worldly scenic work of the Tatras motives. Its main motive is represented by the Lomnica Peak’s massive with a chamois on its crest (picture 1).

It is believed that the oldest graphic depiction of the Tatras may be found on the maps by Lazarus from 1528 and W. Lazzius from 1552 (In: Bohuš, I., Houdek, I.: *Osudy Vysokých Tatier*, Bratislava 1976, page 54).

History of the Tatras landscape begins in the fresco painting of an arch of triumph of St Egidius Church in Poprad where an unknown painter in the end of the 14<sup>th</sup> and beginning of the 15<sup>th</sup> century used the Tatras panorama as an impressive cadre within the biblical scene of Christ’s Resurrection. While making the restoration certain doubts were presented about the fact that the painting may be a repaint coming from the 19<sup>th</sup> century. Similar Tatras panoramas may be found



picture 2



picture 1

on the wall paintings from the 17<sup>th</sup> century in the red hall of Polish townhall in Gdansk from Isaac van den Blocke from 1608 and also in a church painting in Tribš from the first half of the 17<sup>th</sup> century (with a reference to the Polish press, yet not proved by us).

At the beginning of the 18<sup>th</sup> century the only landscape Tatras depicting are represented by the important graphic rendering of the Tatras panorama portrayed as veduta and having the topographic-documentary purpose. These were not created by artists but rather by discoverers and experts of nature (e.g. Štefan Berzeviczy from Velká Lomnica, who painted a topographic panorama of the Tatras from Velká Lomnica view in 1719). A very interesting piece is scapular naively portrayed gouache painting

by Anton Schweitzer *Montes Carpatici* (around 1719), which is now placed in the deposit of Tanap Museum in Tatranská Lomnica (picture 2).

Roughly in the half of the 18<sup>th</sup> century it comes into a radical change in philosophical-aesthetic perception of a mountain land, it's perceived as Pan European tendency. "Present imaging of a



picture 3

wild mountain nature presented by bluish stony chain which enclosed the world's garden or presented inhospitable lands of biblical wanderers is replaced by a new majestic vocabulary of iconographic elements (evening and midnight scenery, waterfalls, cascades, mountain lakes, boulders, sawyers, lonely walkers and mainly the atmospheric tales in the sky – the expression of mountain melancholy or drama). In our conditions occurs the Tatras themes apart from the artistic field forasmuch as merely sporadic topographic-illustrative experiments of the Tatras portrayal appears there as a part of scientific-research of maps and travel books“ (Vladimír Beskid: *Kapitoly z Tatranského kaleidoskopu*, in: *Tatrománia*, a cata-



picture 4

logue published for the exhibition, published by the Tatras gallery in Poprad in 1992).

From the archive materials which have been preserved the book illustrations of unknown authors (picture 3) which decorate the travel books of the Tatras themes by Belsazar Hacquet (1739 – 1815) from 1796 and Robert Townson (1762 – 1827) from 1797 attract the attention.

One of the first topographic works of the second Tatras side which has been preserved is an engraving by Zygmund Vogel (1764 – 1826) – the Tatras panorama from the Polish side from 1804 which was used as an illustration for the publication by Stanislav Staszic (1755-1826), In: *Staszic, S.: O zemiordstwie Karpatow i innych gór i rownin Polski*. Warszawa 1815.

Very interesting is also a coloured lithography by Emanuel Kratochvíl Kronbach (1778-1861) with a view of Dolina Koscieliska s Lodowym źródlom and with Saturn rockies, which may be found in a statistic monography of Carpathen – In: *Kronbach, E.: Darstellungen aus dem Konigreiche Galizien, insbesondere der Karpathen in Sandecr Kreise*. Wien 1823. (picture 4).

### *The Tatras Landscape*

Only in the 19<sup>th</sup> century the Slovak paintings were characterized by the themes of freely imitated nature, mountain cult and their scenic appreciation. According to the above quoted V. Beskid during this century the three main periods are characteristic in the Tatras landscape:

- 1, in the first decades a Spiš painting circle dominates Slovakia whose painters (Ján Jakub Müller (1780 – 1828), Karol Marko, Sr., (1791 – 1860) Jozef Czauzík (1780 – 1857) and many others) had elaborate on landscape veduta and put the homeland in our environment.
- 2, in the middle of the 19<sup>th</sup> century the work of two artists Karol Tibely (1813 – around 1870) and Peter Michal Bohúň (1822 – 1879) exceeds the scenic tendencies then; the former one gave a romantic signum of a monumental natural element, the latter one elevated them to the symbolic stony emblem.
- 3, at the end of the decade the Tatras became reputable landscape motive in the middle Europe. Various domestic and foreign artists travelled to



the Tatras. The climax of such a period enthusiasm was represented by the veiling landscapes of Ladislav Medňanský (1852 – 1919), melancholic scenes by Ferdinand Katona – Kleinberger (1864 – 1932) and a unique panorama by Teodor Csontváry – Kostka (1853 – 1919) and its strong optical-psychological effect.

This century brings also a change in Polish painting, the following painters were devoted to the Tatras topic: Jan Nepomuk Glowacki (1802 – 1847), Adam Gorczyński (1805 – 1876), Leon Wyczółkowski (1852 – 1936), Władysław Ślewiński (1854 – 1918), Jan Stanisławski (1860 – 1907) and also Stanisław Witkiewicz (1851 – 1915). As Jitka Haaková in the catalogue *Obraz Tatier* (published by Tatras Gallery in 2000) states, it was a quite interesting act of making a large panorama of the Tatras from Miedziane (115 x 16 m), made by the initiative of Dr. Henryk Lgocky from Krakow, it was painted by authors under the leadership of Stanisław Janowsky (1866 – 1942) and a German painter Ludwig Boller (1862 –

1896). Based on drafts they painted the final work in Munich where it was also exhibited in 1896, later on in Warsaw (while finishing the panorama L. Boller fell down of the scaffolding and succumbed the injury. The panorama was sold in auction and its parts were again used for canvas).

The Slovak landscaping “grew up from the Tatras”. Such a statement became a source principle of collecting activities in Tatras gallery (established in 1960); by coincidence having its residency in Poprad where also one of the first Tatras image in already mentioned St. Egidius Church may be found.

It’s obvious that the Tatras gallery found its place specially in Poprad, a famous touristic center of the High Tatras. In Tatras gallery deposit about 2 500 works may be found. 600 out of these works are devoted exclusively to the High Tatras themes which represents an exceptional monothematic collection of a cultural context in all over the Europe.

The collection of scenic Tatras images is diversified also when taking into consideration its scapular and graphic techniques. The richest collection is represented by oil-painting, the graphic production is represented mainly by historic litography, engravings, etchings, woodcuttings. The other scenic techniques are composed mainly of watercolour paintings, crayon-drawings and drawings and an individual collection is presented by artistic photos.

The Tatras gallery collections show besides various scenic techniques also different artistic variations and individual calligraphies. Historically oldest acquisition is represented by a naive-realistic Tatras image of Starý Smokovec by Karol Tibely from 1834 (picture 5) and historic litographies of Rudolf Alt based on the motives of Ľudovít Libay from 1861 (picture 6).

The Tatras gallery collections embrace the cultivated realism of Ladislav Medňanský and his first works and also oil-paintings of emotive character by Ferdinand Katona (picture 7) and Andor Boruth (1873-1955). The paintings by Ján Hála (1890-1959) (picture 8) or Ľudovít Križan (1900-1979) present a more roughish realism characterized by figural motive of a simple man. Impressionistic depicting of the Tatras scenery by Antonín Hudeček (1872 -1941) (picture 9), Juraj



picture 5



picture 6



picture 7



picture 8



picture 9

Krutek (1904 – 1981) resemble by its character unsteadiness and elusiveness of the Tatras spirits. A separate part of works consists of famous painters from eastern Slovakia - Antonín Jasusch (1882 – 1965), Ludovít Csordák (1864 – 1937), Július Jakoby (1903 – 1985).

The Tatras topic was also a famous motive of the most popular Slovak painters of the 20<sup>th</sup> century like Janko Alexy (1894 – 1970) (picture 10), Gustáv Mallý (1879 – 1952), Martin Benka (1888 – 1971), Jozef Kollár (1899 – 1982), Miloš Alexander Bazovský (1899 – 1968), Mikuláš Galanda (1895 – 1938). Their paintings of such themes are considered to be one of the most valued in the Tatras gallery deposit.

The topic of the High Tatras is very attractive but also artistically difficult. Its exceptionality consists in the fact that the High Tatras are extremely beautiful in so much that they do not need further creative embellishment. The group of artists, where also many European maestros rank in, who



picture 10

followed this way were not successful; so much beauty, although realistically depicted evoked the feeling of trash in a spectator. This was the reason why the scenic depicting of the Tatras was handled from two dominant point of views. The first one stressed the severe and raw beauty of the stony massives the other one pit the emphasize on the changeability of lovely luminous atmosphere above the stony peaks. The Tatras weather changes wildly and unexpectedly not in a day but really in an hour. Weather changes and natural calamities which causes death of many of the tourists served as a topic in many scapular works which differ each other and excel in their mood; they evoke the feeling that it's not the High Tatras but rather their mood which is admired by a painter.



picture 11



picture 12

The Tatras gallery offers a unique opportunity to compare the approach to the same and extremely difficult topic by using different scapular and graphic techniques within the three centuries by its collection of paintings concerning the High Tatras topic.

The photography represents another important part of the Tatras depicting. The Tatras gallery has in its deposit the works of many authors who; at least two of them have influenced not only the artistic but also cultural happenings in the region under the High Tatras.

Pavol Socháň (1862 – 1941)- although he studied at art academy he was not devoted to painting. However, he used his artistic education in photography. His photos do not represent catching a reality only, he was able to catch the beauty of each object or landscape, and it was not only the exter-

nal beauty. Some of his interesting photos catch the Tatras atmosphere. He took the photo of the Tatras landscape in such a way like if there was a story enacted there. His photos express his reverence to tradition, to a simple man. A scenic-photo pictures resemble the famous topic of classical landscapng – veduta (landscape background with its dominant horizont, flora, human activities and a central motive of an urban unit in the foreground. Socháň adapted veduta principles in his photography and evoked a curious impression in this way – the towns and villages under the Tatras look like if they were lying in the armful of nature (picture 11).

Karol Plicka (1894 – 1987), working in Matica slovenská was working over 20 years in Slovakia; thanks to the professionals from National Museum in Martin the whole photo production of him is carefully processed and archived in Martin. The photos of the Tatras topic come from these collections. The collection of snapshots called Sušenie ľanu – Štôla from 1947 – 1949 ranks among the most interesting ones. The fields of cuspated sheaves of pale flax with the Tatras peaks scenery in the background, sometimes often seen in the foothill of Štôla, Mengusovce or Kežmarok, is rare nowadays (picture 12).

Socháň and Plicka share a lot, even their “biographer and name giver”, an ethnographer Prof. Martin Slivka. Both authors were a keen admirers of the Tatras nature and people. Their photo heritage differs in one point: Plicka deals with a festival life whereas Socháň devotes himself to a working life.



picture 13



### *Contemporary imageing*

In the work of artists created during the last decades the centre of importance has been shifted. The Tatras let up to be the object of depicting, on



*picture 14*

the other side, a man who observes, his feelings and rational reflections, ecological fears become the center. The Tatras themselves are represented

by the authors merely by the name of peak, valley or natural locality. Artist's worship of nature is replaced by speculation about the civilization invasion to the majesty of mountains, and its further consequences. An artistic logo and brutality of expression which stand for the alienation of a man to man and nature are highlighted. Such tendencies are represented in the Tatras gallery collections and Slovak awareness by contemporary artists Július Koller (1939 – 2007), Vladimír Popovič (1939) (picture 13), Ladislav Čarný (1949) (picture 14), Dušan Srvaťka (1946).

The collection of artistic works with the Tatras motive which may be found in the Tatras gallery deposit in Poprad may be understood as an evidence of development of an aesthetic view and depicting of one and the same, presenting a unique natural organ of a national culture. The works which arose at the end of the centuries do not only depict the relation of a man to nature, but they also stand for a manifestation of his past, present and future culture.

*Preklad: Barbora Cintulová*



ANNA KRÓL

## THE TATRAS AND JAPONISM. JAPANESE ART AS AN INSPIRATION IN THE LANDSCAPES OF THE PAINTERS OF YOUNG POLAND: WEISS, WYCZÓŁKOWSKI, FAŁAT AND WITKACY

Polish modernism, which falls primarily between the years 1890 and 1914, brought with it not only the development of landscape painting, but also a deep fascination with the Podhale region, the Tatra mountains and the highlanders living there. Jacek Kolbuszewski has noted that “for the first and only time in the history of Polish culture, the Tatras and the world of the Polish Highlanders occupied a central place, perhaps even exaggeratedly so, a situation which continued through the decades spanning 1890 to 1910”.<sup>1</sup> During those years, many images of the Tatras were painted, and among them the most beautiful were inspired by Japanese art.

Japonism<sup>2</sup> only appeared in full force in Polish art after a nearly 25-year delay, compared to general European art, but its scale was remarkable. This was partly because a number of artistic tendencies came together at the same time - art nouveau, symbolism, intensivism and protoexpressionism - but also because of the many artistic personalities that met. This is perhaps also why Polish japonism was never merely a recital of Japanese “props” or simply an interpretation of the principles of *ukiyo-e* woodcuts, but an authentic dialogue with another culture and spirituality. In a little-known series of Tatra landscapes by Wojciech Weiss, in the watercolor masterpieces of Leon Wyczółkowski, in the elusive views of the Tatras painted by Julian Fałat and Witkacy, we see a clear path of coming to terms with a different and revolutionary aesthetic. These works are not only an interesting starting point for a discussion of Polish japonism, but also a way of seeing and knowing the Tatras.

### *Czarny Staw Gąsienicowy - the Tatra Landscapes of Wojciech Weiss*

„When one looks inside oneself and asks why one should go and see the panorama of the Tatras and what kind of impressions are expected, one finds that it is about much more than the appearance of the Tatra landscape, of its abbreviated symbol, even more than the expression of the mountains; it is about the taste of the mountains, their scent, their magic, about experiencing their close proximity and truly being in their presence, [...] And as there are individuals who react to nature in such a way, intensely, elementally, directly, and not just as a key to a treasure chest of reminiscence, and not just as a symbol of the mountains, and because this attitude towards a painting is something completely natural, so it is inevitable that there are also painters who make of their works a strong, intense, intoxicating extract, on which they themselves become inebriated and which they offer to their viewers [...] It can easily be observed that if we constrict and concentrate expression and image, we produce an impression, or its higher stage, emotion. Thus it is absolutely necessary to concentrate expression [...] raise its intensity [...] eliminate all that distracts, and all that draws attention to irrelevant detail. It is then that we achieve that unity and speed, that lightning-fast impression, that the great painters sometimes achieve, who boldly meld all the minor effects and shapes into one powerful stain of an image, in one powerful tone and mood – in conflict, gloom, terror and abundance.”<sup>3</sup>

<sup>1</sup> *Tatry i górale w literaturze polskiej. Antologia*, ed. J. Kolbuszewski, Wrocław, 1992, p. XLVIII.

<sup>2</sup> For more on the topic of Polish japonism see A. Król, *Martwa natura z japońską laleczką*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2010 and A. Król, *Manggha. Szkice różne o japonizmie polskim*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków 2010.

<sup>3</sup> C. Jelennta, *Intensywnizm*, „Głos”, 1897, nr 35036, quoted in E. Grabska, *Moderniści o sztuce*, Warsaw, 1971, p. 392.

This first theoretical text of Polish Expressionism, published by Cezary Jellenta in 1897, was brilliantly illustrated with a little-known series of Tatra compositions by Wojciech Weiss. Together with his teacher and mentor, Leon Wyczółkowski, and with Włodzimierz Tetmajer, Weiss spent the summer of 1899 in Zakopane. The fruit of that summer was more than 20 small oil and pastel Tatra landscapes, mainly from the area of Czarny Staw Gąsienicowy (*Black Gąsienica Lake*) and Hala Gąsienicowa (*Gąsienica Meadow*). These landscapes have been overshadowed by the artist's other "expressive landscapes" – scenes of industrial landscape with railway tracks, fiery sunsets and sandbars along the Vistula and Wisłok rivers. They have also been overshadowed by Wyczółkowski's Tatra masterpieces, painted a few years later. In creating this series of Japanese pastel works, Wyczółkowski attempted to portray Nature's ever-changing game of light and color.

The Tatra landscapes Weiss painted were never exhibited during his life. Nevertheless, it was he, and not his teacher, who initiated this new way of portraying the mountains, steeped with Japanese aesthetics and attitudes towards nature. Jellenta is right in saying that the presentation of a landscape is not only "an expression of the natural scenery of the Tatras", "its abbreviated symbol" or a sign of "the expression of the mountain", but something more, a record of the intense experience of the landscape.

In the Tatra views from 1899, Weiss creates a masterful interpretation of the Japanese woodcut and its esthetic. By this time, the artist had already spent time in Paris, where he had his first contact with Japanese art, and already had his own collection of *ukiyo-e* prints. It was because of this that he was able to utilize synthetic forms, restricted color range and stark dominant tones with such ease. He also consciously chose a small format, similar in size to the works of Jan Stanisławski and Japanese woodcuts.

Clearly Weiss' infatuation with the Tatras was part of the wider phenomenon of fascination with Tatras and with highlanders. However, he was not interested in folklore or props. He saw the mountains as threatening, categorical, powerful and

ruthless, which the artist with great difficulty observed at close quarters, precisely in order to convey their intensity. The artist was able to do this thanks to his ability to synthesize and find the general meaning of the particular; in order to convey



Wojciech Weiss, *Czarny Staw Gąsienicowy od strony Potoku Suchej Wody (Black Gąsienicowy Lake as seen from the Sucha Woda Stream)*, 1899, oil on paper; 23 x 32, private collection



Wojciech Weiss, *Zachód słońca na Giewontem (Sunset above Giewont)*, 1899, oil on paper; 31 x 18, private collection

the essence of the mountains, he needs to study only a cut-out fragment from the area around Hala Gąsienicowa. In these several dozen Tatra landscapes, Weiss also incorporates the Japanese conception of the construction of space, including startling viewpoints, close-ups, simplification and suggestive blank spaces. Weiss paints in accordance with the principle of the Japanese masters, "When painting anything, don't make all the details explicit. The best way is the expression of total meaning through a few suggestions."<sup>4</sup>

<sup>4</sup> T. Mitsuoki, *Zbiór zasad malarstwa japońskiego*, quoted in M. Ueda, *Szukając podobieństwa do natury. Mitsuoki o sztuce malowania*; [in] *Estetyka japońska. Antologia*, vol. 2: *Słowa i obrazy*, ed. K. Wilkoszewska, Kraków 2005, p. 162.

*Morskie Oko Lake and Czarny Staw - Leon Wyczółkowski's Japanese Landscapes of the Tatras*

Leon Wyczółkowski created a series of Tatra masterpieces in which he concentrated all the most important features of Japanese esthetics and which are one of the foremost examples of Polish japonism. The artist found a simple method: "How does one represent enormity in a small format? [...] One presents only a fragment, because presenting the whole would reduce that enormity."<sup>5</sup> [...] One presents only a fragment, because presenting the whole would reduce that enormity."<sup>5</sup> This new method of representing mountain motifs, synthetic and selective as it was, shocked everyone. Among the first to pay attention to the Japanese views of the Tatras was Tadeusz Jaroszyński, who saw the cycle *Tatran Legends* in 1904. "An amazing economy of means, and simultaneously strength of expression [...] How is it done? With a few strokes of gray chalk, a few of black and green, and there it is [...] In spite of what seem to be nearly accidental touches, how supreme is the feeling of form and contour of the sharp granite outcrops of Mnich peak! How deliciously caught is the forest which recedes down its slope!"<sup>6</sup>

Wyczółkowski spent a lot of time in the Tatras, but these most beautiful Japanese pastels were created during stays in the years 1904-1906 and 1910-1911. At first, the Tatras appeared in his works with a symbolic character, but somewhat later he painted views of Giewont, mountain slopes and forests. From 1904 he restricted his work to the area of Morskie Oko and Czarny Staw in the area of the Rysy peaks.

*Ukiyo-e*, as the names suggests, were meant to represent a "floating world". The starting point for these Japanese woodblocks was an attempt to catch the elusive and ephemeral character of the world and nature. These were Wyczółkowski's aims as well, to encapsulate in an artistic form the

profoundly changing landscape of the Tatras. In the memoirs of the artist's companions we read: "He studied mountain landscapes at every time of the day. From early morning he was peering out of the open door of his tent, admiring the effects of the first rays of dawn as they fell on the enormous granite mass of the peaks"<sup>7</sup> [...] "Assuming that a painting, if it intends to be a faithful representation, should be dominated by one feeling, he always attempted to start and finish a painting at once, for example six lakes, Czarny Staw in six different lightings. Wyczółkowski painted this from six in the morning to late in the evening. In the early morning, the first light fell on the surface of the water, its rays bouncing and jumping. Later, at 9, at 11, at 3 ... after lunch it got dark, and was so foggy that it seemed that the sun would never come out again. All in one breath and in one day."<sup>8</sup> The few comments that Wyczółkowski himself made are also interesting, and clearly show his fascination with the changeability of the Tatra landscape. "Morskie Oko from Czarny Staw number 1, on a black background, as if salted [...] number 2 in snow [...] In the evening a third Morskie Oko, small [...] The lake as if made of crystal, a heavy effect, the rockslides light colored and their reflection in the water [...] Czarny Staw completely white, pocked, rockslides."<sup>9</sup>

Of Wyczółkowski's Tatra landscapes, those of Morskie Oko are the most important and numerous. He most often painted Morskie Oko as seen from the shelter, although sometimes as seen from above, from the slopes. The painter drew his inspiration from *ukiyo-e*, using its principles in a masterful way. These were new principles of the construction of space, surprising points of view, for example a bird's-eye view, compositional systems, framing, the fragmentary nature of the compositions, the division of foreground and background into zones, and the motif of "bars", or rather viewing the subject of the painting through the branches of trees in the foreground. The beauty of the world is represented in accordance

<sup>5</sup> M. Twarowska, *Leon Wyczółkowski*, Wrocław, 1962, p. 29.

<sup>6</sup> T. Jaroszyński, *Legenda tatrzańskie*, „Kurier Warszawski”, 1904, nr 325, p. 3.

<sup>7</sup> T. Grott, *Listy*; [in] *Leon Wyczółkowski. Listy i wspomnienia*, ed. M. Twarowska, Wrocław, 1960, p. 274.

<sup>8</sup> *Tamże*, p. 274.

<sup>9</sup> *Tamże*.

with Buddhist esthetics, through its fragment, as a frame of a larger whole.

Wyczółkowski painted Czarny Staw many times, nearly as many as Morskie Oko. He was fascinated by the different effects of the weather and light at different times of the day. He painted it “salted” in his own words, as the first snow fell on it. “Beneath us lay the mirrored surface of the lake in a valley of sheer rock. Grey and spotted with snowflakes, steep, inaccessible ridges shoot straight up towards the sky, almost straight from the water itself, and another set of these same stone figures appeared upside down in the lake, unmoved by even the slightest ripple. The highlanders say that one can see another world in the reflection of Czarny Staw pod Rysami.<sup>10</sup>



Leon Wyczółkowski, *Czarny Staw (The Black Lake)*, 1905, pastel, gouache on paper; 53 x 73, private collection

Wyczółkowski often exhibited his Tatran landscapes, and they were well-received by the public and by critics. Feliks “Manggha” Jasiński, the greatest Polish collector of Far Eastern art, wrote enthusiastically in 1904 that “...a poet has suddenly arrived who has felt and has conveyed in his paintings the majesty, terror and magic of the peaks, of the woods and lakes, of the dawns and dusks, the melancholy of the autumn wandering throughout the mountains, in mists, like a gold-



Leon Wyczółkowski, *Morskie Oko (Morskie Oko Lake)*, 1905, pastel on paper; private collection

embroidered scarlet cloak, a poet who has seen among the snow and clouds, and who has brought to life on canvas, the encampments of mighty stone knights.”<sup>11</sup>

In the same year Antoni Chołoniewski wrote “...Look at the sad and mysterious, threatening depth of Morskie Oko, at the piebald light of the rocks near Czarny Staw [...]. The Tatras and Podhale are for Wyczółkowski an infallible source of inspiration, and the motifs taken from this source become in his hands masterworks of art, like those created in poetry from the same source by Kazimierz Tetmajer.”<sup>12</sup>

Wyczółkowski’s Tatran landscapes have no counterpart in Polish or European art of the time. They are a timeless and independent image of the Tatras.

### *Julian Fałat’s Tatran Views*

Around the year 1907, a new motif of a winter landscape with a stream trickling across snowy fields appeared in Fałat’s work. These works were painted in different media, oil, watercolor and pastel, and appeared under different titles, such as *Snow*, *Winter Landscape*, *Stream in Winter* or *Winter Motif*. The artist expertly synthesized the land-

<sup>10</sup> S. Witkiewicz, *Na przełęczy. Wrażenia i obrazy Tatr*, 1889.

<sup>11</sup> F. Jasiński, *Sztuka Polska. Malarstwo*, 1904, figure 48.

<sup>12</sup> A. Chłoniewski, *Na wystawach sztuki. Krakowska wystawa jubileuszowa*, „Życie i Sztuka”, 1904, nr 50.



scape, simplified its form, gathered it up in what seems to be one spontaneous movement of the brush. He places snow or the stream in the foreground, magnified, and ignores irrelevant details. With remarkable facility he recreates the tangibility of the snow soaked in the winter sun, evoking its lightness when fresh and weight in times of thaw. And although it was these paintings which became the artist's calling card, it is the Tatra landscapes which illustrate his mastery and originality.

Julian Fałat spent the summer of 1894 in Zakopane, where, as he wrote to his friend Seweryn Böhm, "... it is so marvelous that, despite pressing invitations to a wide variety of other engagements, I simply can't tear myself away from here. I will stay as long as it is possible."<sup>13</sup> And indeed, the artist stayed in Podhale for several weeks, tirelessly making studies and sketches of, among others, the Kościelisko Valley. Based on these, he painted a series of watercolors and oils with a Tatra theme. Some of these were exhibited in Warsaw's "Zachęta" Society for the Fine Arts, and in the Cracovian Society of the Friends of Fine Art. After that, Fałat came to Podhale nearly every year, staying in Zakopane or Poronin. Each stay resulted in a new collection of works with a Tatra theme, which were so popular that they were all sold out almost immediately. Few of these paintings have been found. In the artist's correspondence, archived in the Museum of Bielsko-Biała, there are few, but significant, references to the artist's attitude towards the Tatras and Zakopane. Of the oil painting *View of Giewont*, he wrote that it was "one of the better impressions of nature including Zakopane."

Fałat primarily painted views of the Tatras, expansive panoramas as seen from Zakopane from Koszysta through to Czerwone Wierchy, Giewont and also from Poronin, from Galicowa Grapa. He made portraits of highlanders and their characteristic architecture, for example the watermill in Zakopane and farmyards.

Relatively few scenes of the High Tatras and "portraits" of individual peaks have survived. It was as though the artist was not interested in

bringing the viewer closer to threatening places, as we see in Leon Wyczółkowski's paintings of Morskie Oko and Czarny Staw pod Rysami, or in Wojciech Weiss' paintings of Czarny Staw Gąsienicowy. Fałat showed the Tatra peaks in the distance, covered in snow. It comes as no surprise then, when we read in his memoirs, written after his journey to Japan, that "...As an artist and painter I am struck by the mistiness of the scenery, which creates unusual perspectives and leaves things unsaid, so to speak, giving great freedom of hand to the artist and his imagination."<sup>14</sup>

Among his greatest works is a watercolor from the Museum in Bielsko-Biała from 1906 entitled *The Tatras*, whose main motif is the peak of Świnica and its surroundings. The artist is obviously fascinated by its shape. In a synthetic and almost schematic representation, he succeeds in conveying the essence of the mountain. This essence is deepened by the choice of sapphire tones, characteristic of high mountain scenery.

Fałat was the only Polish artist, and one of few European artists, who visited Japan in the 19<sup>th</sup> century. The Japanese inspiration which appears in his work is especially noticeable in his loose and creative reference to Japanese and Chinese stylized monochromatic ink paintings. The artist skillfully portrays the various colors of the snow. His watercolor landscapes of the Tatras are masterpieces, where shapes are suggested only by a few strokes of the brush. These works evoke the terror and beauty of the mountains thanks to their perfect technique of variation of intensity of the brush stroke.

Much was written during the artist's life about his perfect technique. Mieczysław Wallis felt that "... the causes of this predilection for watercolor technique lay deep in the artist's temperament, in his whole psyche, almost in his nervous system. For a person as lively as Fałat, the watercolor technique, with its relatively simple and portable equipment, and uncomplicated procedure allowing the artist to quickly and selectively freeze momentary impression, was the most appropriate of techniques."<sup>15</sup>

<sup>13</sup> *Fałat znany i nieznan, vol. 2: Czasy krakowskie. Korespondencja z lat 1895-1910*. Ed. M Aleksandrowicz, Bielsko-Biała, 2008, p. 371.

<sup>14</sup> J. Fałat, *Pamiętniki*, second edition, Katowice, 1987, p. 132.

<sup>15</sup> M. Wallis, *Julian Fałat*, „Wiadomości Literackie”, 1929, nr 30, p. 3.

Mieczysław Treter noted, on the other hand, in an essay in 1926 that:

“Fałat possesses an amazing technique. Not so much in oils, though in these too we can see the mad mastery of form and tone, and the huge, wide, bold thrusts of the brush that we see in his watercolors. No other Polish artist has the same feeling for the water in the paint, or rather on the paper. The paper is wet, or damp at least, and the paint either flows over it or soaks into it, creating half-accidental effects, creating natural marbling in which can be seen the water in watercolor. The artist chooses remarkably clear colors, and where necessary remarkably intense colors, which are in no way inferior to oils.

By means of carefully chosen colorful smears, chosen in harmony with their intended expression, Fałat gives us not a copy, but an artistic equivalent of a motif taken from nature; the artist does not bore us with details, but suggests them only, enticing the eye and the imagination with its freshness and liveliness to fill in the prosaic details, awaking a whole set of associations, directly touching the emotional side of man’s life. He is above all, and simply, a painter; in the natural world, in nature itself, he is attracted to the picturesque, or rather to



Julian Fałat, *Widok na Tatry z Poronina (A View of the Tatras from Poronin)*, 1902, watercolor on paper; 50 x 90; the Mazowiecki Muzeum in Płock

the painterly quality of a motif, to the issue of color, though not in the abstract, but in direct relation to the life and character of his subject. From the line, from a sort of technical drawing, Fałat has pro-



Julian Fałat, *Tatry (The Tatras)*, 1906, watercolor on paper; 35 x 100, the Museum in Bielsko-Biała

gressed to painting; it is this that informs his superb feeling for line and form, his ability to build them sometimes with only one, daring stroke of the brush, and this he does in watercolor, where the nature of the medium permits no corrections.”<sup>16</sup>

It is true that Fałat painted the same motifs and compositions many times over. He did this for financial reasons, in order to support his family. It’s worth noting once again that the artist’s main medium was paper, an ephemeral and unstable material. This is another “Japanese” aspect of his work, as for the Japanese transience is a necessary element of beauty. An ephemeral image, suggested only as it were, requires completion by the viewer’s imagination. Perhaps the most Japanese characteristic of Fałat’s work is precisely this incompleteness, this fleeting quality, this instability, of which the Tatra landscapes are a clear illustration.

### *The Hińczowe Lakes of Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy)*

“I dream of you living in the Tatras. Not as a sportsman, not as a city boy “out for a climb”, but of really living. I dream of you growing into the mountains and knowing their life, and of you painting them not as “studies of nearer and farther planes”, but as an expression of them and of yourself,” wrote Stanisław Witkiewicz to his son on the 26<sup>th</sup> of May, 1904. A year later, in a letter dated the 14<sup>th</sup> of June, he developed this idea: “You need to concentrate, and your plan to hike in the Tatras is good one, you’ll immerse yourself alone in Nature, you’ll be able to listen to yourself and to Her, carefully and deeply, that’s what you need [...] Come

<sup>16</sup> M. Treter, *Fałat*, „Sztuki Piękne” 1925/1926, s. 315.

home as soon as possible and go to the Tatras...”, and again two days later he continued the same thought: “Get yourself into the fresh air, out in the sun, in the Tatras, not the ones that those tourists go to, but the ones that live beyond people.”<sup>17</sup>

The young Witkiewicz, known as Witkacy, took his father’s advice and spent much time in the Tatras, bringing back sketches, studies and photos. Based on these, he painted Tatra landscapes back in the studio, the first independent attempts of a young artist, searching for his own road. Perhaps the republication in 1906 of the elder Witkiewicz’s *On the Pass*, as well as his paintings, consolidated the young artist’s interest in the Tatras. We know of several dozen Tatra landscapes from the years 1904 to 1913, including just a few photographs. They show the area around Czarny Staw Gąsienicowy, views from Antałówka and Cyrhyla and Tatra lakes not further identified. A bit later, he painted many mountain streams and rivulets, in winter and autumn, obviously fascinated by the intensive of the autumnal colors and the whiteness of the snow.

In Witkacy’s Tatra compositions we can see the clear influence of old Japanese art, which was equally appreciated by his father. He utilized all the compositional approaches characteristic of the Japanese woodcut, a tight frame, the close up presentation of the subject, downward and bird’s-eye perspectives, and the amplification of fragments. He enthusiastically used a twisting, elastic, decorative line, outlining flat planes. He created space in the Japanese manner, layering flat scenes of action. In these compositions we can also see an echo of the Young Poland landscapists, Władysław Ślewiński and Leon Wyczółkowski. Witkacy added an interesting color palette, with delicate rosy-violets for mist or grayish-violet for the peaks.

One of his most interesting Tatra landscapes is the scene called *The Hińczowe Lakes*, painted in 1907 and exhibited in November of that year in the “Zachęta” Society for the Fine Arts in Warsaw. A description of the Hińczowe Lakes, located in Mięguszwiecka Valley, can be found in the elder Witkiewicz’s *On the Pass*:

“We hiked down into the valley, plowed into great fallen masses, hunched into domed hillocks, overgrown with moss and grass, and shot through with the remains of a rock fall. To the right we could see, along the edge of the valley, spiked with boulders, a little patch of the dark blue water of the lake. We came in by way of a hill on the left, above the waters of a large and quiet mountain lake, into whose deep blue waters the Mięguszwiecka ridges and mists swirling around Cubryna stared.”<sup>18</sup>

According to Anna Żakiewicz, who has analyzed the early work of Witkacy, this trip to the Hińczowe Lakes was later echoed in the novel *The 622 Falls of Bung*, in which the author placed a description of Tatra scenery:

“He crossed the last pass, from where stretched a stunningly beautiful view of a large valley, lying at the feet of the enormous peaks surrounding it, into which fell the other, smaller valleys lying between the peaks. In the highest zone, like peacock’s feathers, two dark greenish-blue lakes lay counterpoised ... a foaming streamlet twisted like a silver thread through tussocks of red berries and rust-colored grass ... Above all towered the huge mass of a granite giant, blocking the southern horizon.”<sup>19</sup>



Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy), *Hińczowe Stawy (The Hińczowe Lakes)*, 1907, oil on canvas; 68 x 94,5; private collection

<sup>17</sup> Quoted in: S. Witkiewicz, *Listy do syna*, ed. B. Danek-Wojnowska i A. Micińska, Warszawa 1969, p. 193.

<sup>18</sup> S. Witkiewicz, *Na Przełęczy. Wrażenia i obrazy Tatr*, 1889.

<sup>19</sup> S.I. Witkiewicz, *622 upadki Bunga czyli Demoniczna Kobieta*, Warszawa 1978, s. 356.

In *The Hińczowe Lakes* Witkacy gives a masterful interpretation of the principles of Japanese esthetics. He paints a framed fragment of the landscape, with the turquoise blue smudges of the lakes, and in the foreground a clump of rusty-red grass. After careful study of Witkacy's Tatra landscapes, it can be seen that the artist sometimes took poetic license with the topography of the Tatras. The views painted in the studio, more than literal images of the mountains, are reminiscences of experiences shared during expeditions, remembered and called forth while painting, "images from under the eyelid".

## Biographical notes

### Julian Fałat

1853 Tuligłowy, in Mościcka County, - 1929  
Bystra near Bielsko-Biała  
Painter and Educator.

Fałat was born into the family of a poor village church organist. Between the years 1869 and 1871 he studied painting in Kraków at the School of Fine Arts under the tutelage of Władysław Łuszczkiewicz and Leon Dembowski. In the years 1872 and 1873 he worked in the Ukraine as a draftsman employed by the archeologist and art collector Stanisław Krzyżanowski, and in Odessa as an architect's assistant. In the fall of 1873 he studied architecture for a few weeks at the Polytechnic in Zurich, and later in Munich. He was also employed as a draftsman during the construction of railways in the Zurich canton. It was at this time that he began hiking in the Alps, and making numerous drawings and watercolors of his trips. He studied art again in the years 1877 to 1880 at the Academy of Fine Arts under the tutelage of Alexander Strähuber and Johann Leonhardt Raab. He traveled frequently at this time, spending a few months in Rome in 1880, and spending the year 1881 in Warsaw, from where he made many other trips, including to Samogitia in Lithuania in 1882, to Lithuania in 1883, and to Paris and Spain in 1884. In 1885 he traveled around the world by sea, via Suez, Ceylon, India, Japan and the United States. After an exhibition in Berlin of watercolors he had painted while hunting with the Radziwiłł family at their estates in Nesvizh in 1886, he was

appointed as the official painter of hunting scenes at the court of German emperor Wilhelm II. Until the year 1894, he frequently took part in hunting parties at the Radziwiłł estates and often painted stylized hunting motifs and copies of popular hunting motifs.

In 1892 he won three gold medals at exhibitions in Berlin, Munich and Dresden. Between 1894 and 1895 he took part, along with Wojciech Kossak and the assistance of other artists, in the painting of the panorama *Napoleon Crossing the Berezina* in Berlin. In 1895 he settled permanently in Kraków, having been nominated as director of the School of Fine Arts. Thanks to his efforts, in 1900 the School was elevated to the rank of Academy, and Fałat remained its rector until 1909.

After leaving this post, he lived for a time at his villa in Bystra and occupied himself with painting. Between 1919 and 1921 he lived in Toruń, where he established the Confraternity of Artists. Between 1919 and 1922 he worked as the director of the Department of Culture and Art in the Ministry of Religion and Public Education. After resigning from this post, he returned to Bystra.

He was a member of many artistic associations, for example of the Berlin Academy of Art from 1893, and he was a founding member of the Association of Polish Artists "Sztuka", in 1906 and 1907 filling the position of president. In 1925 he received the honorary title of professor from the Academy of Fine Arts in Kraków, and in 1928 received the Commander's Cross of the Order of Polonia Restituta. He took part in many international exhibitions, including ones in Paris, Berlin, Munich and Vienna.

Fałat was known primarily as a watercolorist, a painter of hunting scenes and winter landscapes. He used a broad, bold brushstroke, masterfully placing human and animal figures in winter landscapes, highlighting the sparkling white of the sun, bringing out shadows with blue tones. He also created works in oil and pastel. He was first and foremost a landscape painter, painting the areas of Polesia, the Tatras and the area around Bystra, but also painted architectural scenes, genre paintings and portraits. Early in his career he created realistic compositions, but over time veered in the direction of Impressionism. Around 1900, Japanese influences became marked in his painting.



**Wojciech Weiss**

1875 Leorda in Romania - 1950 Kraków

Painter, Graphic Artist, Sculptor and Educator.

Weiss studied at the School of Fine Arts in Kraków in the years 1892 to 1895 under the tutelage of, among others, Władysław Łuszczkiewicz, Leopold Löffler and Jan Matejko, attending a masters class from 1895 to 1899 under the direction of Leon Wyczółkowski. In 1896 he made his first journey around Europe, visiting Berlin, Dresden, Prague and Vienna, among others, and in 1897 for the first time visiting Paris. He was part of the circle of friends of Stanisław Przybyszewski, and from 1898 collaborated with him as an illustrator for the magazine "Życie". Under the influence of Przybyszewski's theories he began to turn his attention to existential problems, exploring the depths of the human psyche and the most secret spheres of the subconscious. In 1901 and 1902 he continued his art studies in Florence and Rome. He lived in Kraków, and from 190 spent the summer months in his own house in Kalwaria Zebrzydowska. In 1907 he began teaching at the Academy of Fine Arts in Kraków, receiving the title of professor in 1913, and filling the post of rector three times during his tenure. He traveled frequently, to Italy, Vienna, Paris and the south of France, where from 1923 he spent his summer months.

From 1898 he was a member of the Association of Polish Artists "Sztuka", and exhibited also together with the artists of the Vienna Secession, and between the years 1922 and 1939, nearly without break, exhibited at shows organized the Carnegie Institute in Pittsburgh. He won numerous awards at national and international competitions, among others a gold medal at the Exposition Universelle in Paris in 1900.

In the early years of his career he painted expressionist portraits and imaginative symbolic compositions. Somewhat later, he became interested in color and strictly technical aspects of painting. He created idyllic scenes of family life, sunny landscapes, portraits, still lifes and nudes, and mythological scenes.

**Stanisław Ignacy Witkiewicz****(known as Witkacy)**

1885 Warsaw - 1939 Jezioro in Polesia

Painter, Playwright, Novelist, Philosopher, Photographer, Theorist and Art Critic

While young he was educated by his father, Stanisław, and from 1904 studied at the Academy of Fine Arts in Kraków under the tutelage of Józef Mehoffer and Jan Stanisławski. In 1906 he met Władysław Ślewiński and began taking lessons from him.

He traveled frequently around Europe, visiting Vienna, Germany, Italy, Paris, Brittany, and London. In 1914 he traveled to Ceylon and Australia with his friend, the noted anthropologist, Bronisław Malinowski, where upon hearing of the outbreak of World War I he returned to Europe. He spent the war years in St. Petersburg as an officer of the exclusive Pavlovski Guard Regiment. After returning to Poland, he became involved with the Polish Expressionists, known from 1912 as the Polish Formists. He published *New Forms in Painting and the Misunderstandings Arising Therefrom*, in which he formulated a theory of Pure Form in painting. During the interwar years he lived in Zakopane, taking an active role in artistic life.

In his early period he painted landscapes, still lifes and portraits influenced by Ślewiński in the spirit of the Young Poland movement. Later he progressed to imaginative grotesque works pre-saging abstract expressionism. In 1924 he gave up the purely painterly endeavors and his concept of Pure Form, and established the for-profit "Stanisław Ignacy Witkiewicz Portraiture Company", which operated according to strict rules.

**Leon Wyczółkowski**

1852 Huta Miastkowska near Garwolin - 1936 Warsaw

Painter, Graphic Artist and Educator

In the years 1869 to 1874 he studied in the Drawing Class of Antoni Kamiński and Wojciech Gerson in Warsaw, and later studied in Munich from 1875 to 1877, and at the School of Fine Arts in Kraków from 1877 to 1879 under the tutelage

of Jan Matejko. He traveled frequently, and lived in Kraków from 1895 to 1929, and from 1929 to his death in Poznań and Gosieradz near Bydgoszcz.

He was a lecturer at the School of Fine Arts in Kraków from 1895 to 1911, and from 1897 was a member of the Association of Polish Artists "Sz-tuka".

He left behind a great body of work spanning various painting techniques, including oils, pastels, watercolors, drawings, and dozens of other graphic works which were notable for their use of techniques perfected by the artist himself. He painted portraits and historical scenes, still lifes and landscapes.

*Translation: Matthew Dundon*

**Czarny Staw pod Rysami** (1581 m) – also known as Czarny Staw nad Morskim Okiem – is a mountain lake situated in the Rybi Potok Valley, above Morskie Oko. It surrounded by the following peaks: Mięguszwiecki Szczyt Czarny, Wołowy Grzbiet, Rysy, Niżnie Rysy, Żabia Grań and Owcze Turniczki. The lake's name comes from the shadows cast by the surrounding peaks and the resulting grayness of the water.

**The Hińczowe Lakes** (1965 m and 1942 m) are two large lakes, Wielki and Mały Hińczowy Staw, in Mięguszwiecki Valley. They were formerly known as Lulkowe Lakes or Ignacowe, the latter name supposedly coming from a shepherd named Ignacy (in Slovakian, shortened to Hinek).

### Selected Bibliography

A. Król, *Pejzażyści tatrzańscy*, Sopot, 2006

A. Król, *Wiatr halny. „Krajowidoki” i wrażenia z Tatr w malarstwie polskim XIX i XX wieku*, Szczecin, Kraków, 2006

A. Król, *Czarny Staw i Morskie Oko. Japońskie widoki Tatr Leona Wyczółkowskiego*, „Tatry”, (Fall) 2008, nr 4 (26), pp. 116-117

A. Król, *Czarny Staw – Tatrzańskie krajobrazy Wojciecha Weissa* [w:] *Ten krakowski Japończyk... Inspiracje sztuką Japonii w twórczości Wojciecha Weissa*, Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Kraków, 2008, pp. 165-169

A. Król, *Podróż do Japonii. Inspiracje sztuką Japonii w twórczości Juliana Fałata*, Kraków, 2009

A. Król, *Tatry Juliana Fałata*, „Tatry” (Summer) 2009, nr 3 (29), pp. 116-117

A. Król, *Hińczowe Stawy Stanisława Ignacego Witkiewicza*, „Tatry” (Winter) 2010, nr 1 (31), pp. 116-117

A. Król, *Julian Fałat*, Stalowa Wola, 2010

A. Król, *Manggha. Szkice różne o polskim japonizmie*, Kraków, 2010

*Tatry w malarstwie*, ed. J. Woźniakowski, A. Król, Marki, 2006

J. Woźniakowski, *Tatry w malarstwie*; [in] *Tatry w poezji i sztuce polskiej*, Kraków, 1975

A. Żakiewicz, *Witkacy w Tatrach*, „Rocznik Podhalański” 2002, vol. VIII (for the years 1997-2000)

## IVAN CHALUPECKÝ MAESTRO PAVOL FROM LEVOČA AND THE HIGH TATRAS

In a turn of the 15<sup>th</sup> and 16<sup>th</sup> century it came into a radical change of thinking in Europe, in Italy at first. Human thinking gradually sheered away from celestial affairs and a man rather directed his attention to common mundane life which was influenced by the discovery of ancient buildings and sculptures. A partial deserve for it had a church, which at that time was headed very often by popes who were devoted rather to mundane troubles and pleasures, mundane culture than to celestial affairs which had dominated the church till then. The change in the way of thinking-later named as “humanism”- influenced literature but mainly culture, architecture, sculpture and painting. The artists disclosed the beauty of human body and began to present it in whole its nudity. The portraits of saints were replaced by the portraits of concrete living people, altars devoted to the God and saints were replaced by splendid tombstones of famous and wealthy people. In relation to this a man discovered the nature as well. High mountains, before perceived as the means of sustenance – e.g. used for wood cutting, cow-punching or metal

searching- began to be perceived from the aesthetic point of view. Touristic, which aim was the search of beauty, became popular – at the same time nature entered the fine art. It cannot be denied that mountains were depicted on some paintings before, however, the mountains were rather imaginative, symbolic, as may be seen on the painting of St. pope from Liptovský Mikuláš from 1510<sup>1</sup>. Maestro was surely inspired by the High Tatrás but he depicted them too “wildly”. An Austrian painter Rueland Frueauf, Jr. was also inspired



*The Pope of an altar in Liptovský Mikuláš – the wild mountains in the background*



*The Crucifixion by Rueland Frueauf – probably the Alps in the background*

by the mountains. They may be seen in the background of the motive “Crucifixion”. However, it’s possible he depicted the Alps themselves<sup>2</sup>. A wild imaginative mountain may also be seen on the painting “Resurrection” from the maestro of an altar in Okoličné from 1500 – 1510<sup>3</sup>; the mountains are also depicted in paintings from 15<sup>th</sup> to 16<sup>th</sup> century very often.

<sup>1</sup> BIATHOVÁ Katarína: *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*. Bratislava 1983, p.156

<sup>2</sup> AUSSTELLUNG GOTIK IN ÖSTERREICH. Krems an der Donau 1967, pic. 5

<sup>3</sup> BURAN, Dušan a kol.: *Gotika*. Bratislava 2003, p. 411, pic. nr. 359

The perception of real nature may be seen in the early painters who belong to the group of so-called “dunajská school” (1490 - 1540)<sup>4</sup>. Typical of it is depicting the nature of Dunaj river-basin as may be seen e.g. in the Levoča panelled painting *Klaňanie sa troch kráľov* (The Adoration of the Three Kings) which nowadays serves as a line between a side altar of four saints in St. Jacob church, where the main motif is put into the background in favor of views of nature around Dunaj; however, the first real paintings of nature without human or



*The real land – The Moon Lake with Schafberg Hill – by Wolf Huber from 1500*

celestial motives appear. The painting *Mesačné jazero s horou Schafberg* (A Moon Lake with Schafberg Hill) by Wolf Huber is an example of a painting where real nature and mountains are portrayed according to the existing nature<sup>5</sup>.

Maestro Pavol from Levoča is generally regarded as a Gothic woodcarver<sup>6</sup>. This fact is mainly supported by the late Gothic style of his chef d’oeuvres altar of St. Jacob. However, it’s not taken into consideration that mediaeval woodcarvers and sculptors were perceived as craftsmen rather than artists and moreover, they had to conform with the demands of those who ordered certain work. It also results from many contracts for work done which has been preserved<sup>7</sup>. Maestro Pavol was a renaissance artists indeed, what may



*On the painting Crucifixion in Lubica from 1521 the mountains may be seen – would be the High Tatras?*

be partially seen in his altars in Spišská Sobota and Lubica<sup>8</sup>, but mostly visible in the altar of Johns of St. Jacob Church in Levoča which was produced on demand of a famous humanist Dr. Ján Henckel. However, he was influenced by humanism and renaissance while producing his Gothic altars where he depicted nature as it really was. The best example is St. Jacob altar and its wings reliefs where Mariánska hill in Levoča is portrayed in a way we know it today – two ways direct on it, the forest is almost identical to the contemporary one, the town Levoča as well. He didn’t forget the dominant Spiš mountains – the High Tatras. These may be seen in the background of his panelled paintings. It does not matter their author was not him

<sup>4</sup> WURTZEL, Otto: *Die Kunst der Donauschule 1490 – 1540*. Linz 1965

<sup>5</sup> Therein, pic. 24

<sup>6</sup> In evaluating his work look at: BURAN, Dušan a kol.: *Gotika*, p. 429 – 461

<sup>7</sup> HUTH, Hans: *Künstler und Werkstatt der Spätgotik*. Darmstadt 1970

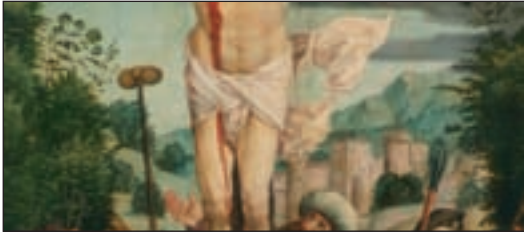
<sup>8</sup> TÖRÖK, Gyöngyi: *Gótikus festészet és szobrászat Magyarországon*. Budapest 2005, p. 45



but an unknown painter of his workshop. Even in the background of four panelled paintings of the main altar in Spišská Sobota the mountains are portrayed. Considering that it's quite small painting it cannot be proved for surely whether these mountains are the High Tatras or not. But the two panells of Levoča altar of St. Jacob – “Crucifixion and Ressurrection” prove it's the High Tatras. It catches the view of the Tatras from Mlynica (he also produced an altar there) in direction to Smokovce. The east back of the Slavkovský peak



*The View on that part of the Tatras from Mlynica*



*The Tatras in the background of Crucifixion in Levoča from 1517 (photo by Štefan Péchy)*



*The Tatras in the background of Resurrection in Levoča from 1517 (photo by Štefan Péchy)*

may be seen on the painting “Ressurrection”. On its background the Veľká studená dolina, the top of Široká veža and also Prostredný Crest and Prostredný Peak may be found. As we go onward we may find Malá studená dolina valley and the west part of the Lomnický crest. Further on the west, between the two trees in the foreground, it's the Gerlachovský Peak. Tatras depiction may be further found on the “Crucifixion” painting. Most probably it's the part of the West Tatras. It must be take into consideration in comparison of the painting and present-day Tatras that it was about 500 years ago as the paintings were made in 1517 at latest. Meanwhile there had been an earthquake which partially changed the Tatras shape. When talking about the authorship, it is most probable that it was one of Maestro Pavol's workshop painters, either Ján Kraus or Teofil Stancel. For surely it may be claimed that it is the oldest or one of the oldest depiction of the High Tatras.

*Translation: Barbora Cintulová*

## WIESŁAW SIARZEWSKI A CARTOGRAPHIC IMAGE OF THE TATRAS

The Latin word *mappa* means a smaller-scale, generalized representation in two dimensions of the whole Earth or a fragment of it. The oldest maps are believed to have been made before the invention of writing, but the general public was only able to gain access to the information contained in them with the advent of printing technology in the 15<sup>th</sup> century.

The first printed maps were made in Bologna in 1477. These were a set of maps included with the second edition of the “Cosmography of Ptolemy” (*Cosmographia Ptolemei*), which was based on a Latin translation of a work of the ancient Greek astronomer, mathematician and cartographer Claudius Ptolemaeus entitled “The Geography” (*Geographike Hyphegesis*). This work compendium of geographical knowledge also included the so-called Ptolemaic maps, edited in the 15<sup>th</sup> century and printed from copper plate engravings, which were in turn based on earlier works made by the author but lost to time. In the “fourth map of Europe” (*Quarta Europe Tabula*)



Sebastian Münster (1540), *Map of Poland and Hungary*; Publisher Hainrich Petri, *Cosmography*, Basel, 1570; author's collection

called the map of Germania, and in the “eighth map of Europe” (*Octava Europe Tabula*) showing European Sarmatia, one can find the oldest

printed representations of the Carpathians, listed as “Carpatus Mons”. In later editions of the *Cosmography*, the editors introduced various corrections and additions, and eventually included newly-drawn maps listed as “*Tabulae modernae*”.

Despite these additions, the image of the Tatras in the Ptolemaic maps didn't change much. Mountains, after all, at that time were not seen as significant reference points. Networks of rivers were the most important in communications at that time and allowed cities, towns, villages, monasteries and castles to be located, and so they were drawn as precisely as possible. Mountains, as well as large forested areas, were an obstacle for travelers, and were therefore only represented in a schematic way. This poor knowledge of mountainous areas meant that they were not placed on maps with much precision. In early editions of the Ptolemaic maps, the mountains were usually represented as a series of mounds resembling caterpillar-like creatures or freshly-plowed fields. Less frequently map symbols, such as rectangles, were used, and in colored maps, the mountains were usually painted brown. This system of representation was no doubt meant to suggest that the mountains created a barrier to communication.

At the beginning of the 16<sup>th</sup> century, another image of the mountains began to appear. They began to be represented as a string or irregular chain of tattered, sometimes darkened, hills which seen as if in perspective. This technique, known as a semi-perspective projection, and the similar perspective projection, were the dominant style of representation until the mid-18<sup>th</sup> century. Unfortunately, this system did not give much information about particular mountain ranges.

One of the authors of the new maps printed in later editions of Ptolemy's *Cosmography* was the German cartographer, astronomer and publisher Sebastian Münster (1488-1552). In 1544 in Basel, he published his own work, the “*Cosmographia*” (*Cosmographia Universalis*), which has been recognized as the pinnacle of geographic and carto-

graphic work of its time.<sup>1</sup> In his work, Münster used new methods of representing the mountains.



Sebastian Münster (1550), *Map of Poland*; Publisher Hainrich Petri, *Cosmography*, Basel, 1570; author's collection

### The Earliest Cartographic Images of the Tatras

The earliest cartographic images of the Tatras appeared in the 16<sup>th</sup> century in survey maps of Hungary. The author of the first of these was the canon Lazarus, the secretary of the archbishop Tamás Bakócz, known as Lazarus Secretarius<sup>2</sup>, who was sent to Esztergom in order to prepare a modern map of Hungary. The manuscript of *Tabula Hungariae* was drawn up in 1513, and the map printed in 1528 in Ingolstadt to a scale of about 1:1,093,000, after the death of the author. The beautifully colored map was printed from four sections of woodcut, and included more than 900 geographic names. It did not have a map graticule shown; only the cardinal directions were indicated within the frame. At its north-western border there were ever higher peaked mounds thickly scattered one after another which formed a clear block of mountains. On some of the peaks or situated between them were symbolic representations of trees, clearly meant to indicate forestation of the area. The presence of a few icons represent-

ing buildings and distorted names attached to them, *Oraou* (Orava), *Saflat* (Szaflary), *Nedutze* (Niedzica) and *Kesmarkh* (Kežmarok), indicate that this fragment of the map is meant to represent the Tatra and Pieniny mountains. From the depths of the mountains an unnamed river, certainly the Dunajec, flows in a northerly direction. An unnamed tributary on its right bank, certainly the Poprad, is mistakenly merged with the Váh, creating a purely imaginary confluence between the Vistula and Danube rivers. Unfortunately, the author of the map was unable to correctly situate the entire range, placing it to the west of the characteristic forking of the Dunajec and Poprad, and moreover running along the meridian in a north-south direction. The cause of this mistake was re-



Lazarus Secretarius (1528), *Fragment of map of Hungary with Tatras shown*; reprint, Publisher L. Stegna, Budapest, 1982; author's collection

<sup>1</sup> Münster's *Cosmography* was published between the years 1544 and 1628 in 46 editions and in six languages.

<sup>2</sup> Lajos Stegna, *Lazarus Secretarius in Stegna L., (ed.) Lazarus Secretarius: The First Hungarian Mapmaker and his Work*, Budapest, 1982, pp.14-15. It was previously believed that the author of this map was Lazarus Roseti.

vealed by later cartographic research. It occurred that the map was rotated by about 45°, and that due north was situated not in the middle of the upper edge of the frame, but in the upper left corner. The map of Lazarus was lost shortly after publication, and a single copy was found by the Hungarian collector Count Sándor Apponyi in a bookstore in Budapest.

In the second half of the 16<sup>th</sup> century, as many as four revised editions of Lazarus' map were published. The author of the first revised edition, which appeared in Venice in 1553, was the engraver, printer and publisher Giovanni Andrea de Vavassor.<sup>3</sup> The creator of the next edition, published in Rome in 1559, was the architect, archeologist and engraver Pirro Ligorio.<sup>4</sup> This edition was printed from a new and less detailed copper plate engraving. In the same year, and using the same engraving plate, Michele Tramezzino published the map anonymously. In 1566, the last edition of Lazarus' map, this time fairly faithful to the original, was published in Vienna by the historian Johannes Sambucus.<sup>5</sup>

As Lazarus was finishing his map of Hungary, the "father of Polish cartography", Bernard Wapowski, was starting work on his cartographic image of Poland. In 1526 in Ungler's printshop in Kraków, the first edition of his "Map of Southern Sarmatia" was printed, to a scale of 1:2,900,000. It covered all of southern Poland and the northern part of Hungary. Shortly thereafter, printing was begun of a map of "The Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania", to a scale of 1:1,000,000, which also included the Tatras. Unfortunately, it is not known how Wapowski represented the Carpathians and Tatras in his maps, because both the printed maps and the woodcuts from which they were printed were destroyed in a fire in the printshop in April of 1528. Wapowski's work, and perhaps correction prints of his maps,

was used as source material by later mapmakers.<sup>6</sup>

In 1552, at the instigation of the Emperor Ferdinand I, the Austrian doctor and historian Wolfgang Lazius created a new map of Hungary (*Regni Hungariae descriptio vera*) for military purposes to a scale of about 1:640,000. In this map, which appeared in print in 1556, the Tatras are less than impressive. In fact, they are represented by a single rounded lump, little different from the others on the map in size or shape, though identified as *Schneperk* (the Snowy Mountains), as our southern neighbors at that time called the Tatras. A smaller version of Lazius' map was published in 1596 in one of the editions of the *Cosmography of Ptolemy*.

The name *Tatri Montes* appears for the first time in a map of Poland (*Poloniae*)<sup>7</sup> by Waclaw Grodecki, which was published to a scale of 1:680,000 in 1562. The mounds which symbolize the Tatras occupy the area between Nowy Targ (*Nowy targ*) and Kežmarok (*Kesmarck*), and to the east reach far beyond the Poprad (*Popryt fl.*). The course of the Dunajec (*Dunajecz fl.*) is shown as parallel to the Tatras, and its source is placed in the western part of the range, around the area of the peak of Babia Góra (*Babia gora*). This work is considered to be a slightly altered and smaller version of Wapowski's map, to a scale of 1:1,000,000.<sup>8</sup> If this is true, then Grodecki's map shows us the state of the art of knowledge about the vicinity of the Tatras at the end of the 1620s. This unique and forgotten map of Poland which includes the oldest image of the Tatras created by a Polish cartographer was discovered in 1938 in Munich by the historian of cartography, Karol Buczek, who in 1939 published a facsimile edition of the map<sup>9</sup>. Unfortunately, only a few copies and correction prints of the map survived the drama of the war, and these were used to create a new facsimile copy which was published in 1963. In 1945, the Bayerische

<sup>3</sup> *Nova description totius Ungariae...*

<sup>4</sup> *Nova description totius Hungariae...*

<sup>5</sup> *Ungariae Tanst. description...*, map drawn to a scale of about 1:820,000.

<sup>6</sup> Karol Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*, Wrocław, 1963, pp. 24-28.

<sup>7</sup> Grodecki's map, with the additional title "in Poloniae Laudem, et Tabulae huius commendationem, Carmen" within the frame, was published in Basel, by the publishing house of J. Oporin.

<sup>8</sup> K. Buczek, op. cit., pp. 32-33.

<sup>9</sup> *Monumenta Poloniae Cartographica*, collection I.



Armeebibliothek in Munich burned down, along with its priceless collections. In the 1970s in the USA, a second edition copy of Grodecki's map was discovered, printed in 1570 from the same woodcut as the 1562 edition. This map is known in cartographic literature as "*Poloniae, Lituaniae, Russiae, Masoviae et Scepusii Chorographia: Sigismundo Augusto Dei Gratia Polonorum Regi. & c. Dicata. Authore Venceslao Grodecio Polono, Basileae Ex Officina Oporiniana, anno Salutis humanae 1570.*"<sup>10</sup>

A completely different image of the Tatras can be found in a better-known map of Poland, also by Grodecki, entitled "*Poloniae finitimarumque locorum*", which was printed from a copper plate in many editions of Abraham Ortelius' atlas of 1570.<sup>11</sup> It is a version of the map published in 1562, reduced to a scale of 1:2,600,000, in which the Tatras are shown in a semi-perspective projection. They are a separate mountain range located between the Dunajec and Poprad. In this edition of the map, the source of the Dunajec is also shifted to the west, and a small river in the area, the Čierna Orava, a tributary of the Váh, is shown remarkably as a tributary of the Dunajec. Grodecki's *Polonia* was published in editions of Ortelius' atlas until 1595 and was revised several times. After the introduction of supplementary information (mostly concerning areas outside of the Tatra region) from Andrzej Pograbka's map of Poland, its title was changed to "*Poloniae, Lituaniaeque, descripto*", and during further revision the name "Tatri Montes" was passed over.

Difficulties with correctly locating the Tatras can be seen in the cartography of the 17<sup>th</sup> century as well. Mapmakers, searching for new way to represent the details of the terrain still paid little attention to the correct placement of the range. One of the more interesting examples of this is the map of the Spiš *comitatus* made by Fabius Antonius Colloredo, published in 1689 in the Small Atlas of Hungary (*Parvus Atlas Hungariae*).<sup>12</sup> In this map the Tatras are presented as a

separate group of mountains, consisting of a few hills darkened from the eastern side and listed as *Carpates M.* The author of the map incorrectly drew the orientation of the range, rotating slightly too far towards the north. As a result of this rotation, the Dunajec basin and the localities which are shown in it appear to the south of the Tatras, and Nowy Targ County shockingly falls into the administrative area of the Liptovský *comitatus*.

In the first half of the 18<sup>th</sup> century, cartographers managed to portray the initial outlines of the Tatras. In a map of the Kingdom of Hungary (*Regni Hungariae*) published in 1709 to a scale of 1:540,000, the Austrian cartographer Johann Christian Müller marked the peak of Kriváň on a range of mountains labeled *Carpathici Montes*. This peak was well-known at the time because of the gold mines located there, and it was marked by Müller's associate, the Italian naturalist Luigi Ferdinando Marsigli, on a mineralogical map of Hungary (*Appendix ad mappam mineralographicam fodinas in Hungaria*) to a scale of 1:1,130,000 which included Spiš, Liptov and the Tatras. This map, published in 1726, which identified deposits of ore and mines, can be considered one of the first thematic maps concerning the Tatras.

An interesting image of the Tatras has been preserved in the hand-drawn map of Spiš entitled "*Terrae seu Comitatus Scepusiensis Tabula*" created in 1715 by Pavol Kray. The author of the map was able to represent some different geographical features of the mountains, as well as the position of several lakes and rivers. Unfortunately, other information which he had intended to include in the map no longer fit into the drawing, filled as it was with mounds representing the Tatras. A revised version of this map, published in 1723 after Kray's death in Matthias Bel's "*Hungariae antiquae et novae prodromus*" was considerably less informative than the original.

The inability of cartographers to adequately portray mountain regions in maps of the times no doubt encouraged the creation of panoramas

<sup>10</sup> Jadwiga Bzinkowska, *Luźne mapy ziem polskich do końca XVIII wieku w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej*, Warsaw, 1993, pp. 23-24.

<sup>11</sup> *Theatrum Orbis Terrarum*, Antverpiae.

<sup>12</sup> Ľubomír Viliam Prikryl, *Vývoj mapového zobrazovania Slovenska*, Bratislava, 1977, pp. 91-94.

which showed the spatial features and variation in height of the Tatras. The author of the first such panorama which had cartographic value is considered to be Georg Buchholtz the Younger, who made a pencil drawing of the Tatras as seen from the Spiš basin with a list of topographic names in 1717. This panorama was only published in 1783 as an addition to the description of the Tatras prepared by Jakob Buchholtz in 1752.<sup>13</sup> Two years after this panorama was created, one of the best panoramas of the Tatras was created by István Berzeviczy from the area of Velká Lomnica. This precise drawing of the Tatras in greenish and bluish ink was significantly better than later engravings of the same type which were included in 19<sup>th</sup> century maps and works describing the Tatras.

In 1760 a survey map of Spiš County was published to a scale of 1:170,000, created by Franciszek Florian Czaki, noted for his contributions to Polish cartography. In this map, the Tatras (*Montes Tatri*), although presented in perspective, appear very impressive. The shapes of the peaks are varied; some of them are quite similar to their real counterparts (Gerlach, Slavkovský štít, and Lomnica, for example), while the majority are pure imagination. A number of mountain lakes are also

marked on the map, though fairly randomly. This image of the Tatras is completed by a dozen or so place names, mostly difficult to identify accurately. Czaki's interesting map, though rich in content, demonstrates that the prevailing perspective method of representing the mountains, was still not adequate for conveying substantial information about the Tatras, and the image of the mountains was still far from correct.

One of the last maps to portray the Tatras as individual peaks was a map of Poland published in Paris in 1772 to a scale of 1:690,000.<sup>14</sup> Its authors were the French cartographer Giovanni B. A. Rizzi-Zannoni, and the Poles Florian Czaki and Aleksandr Jabłonowski. Even this map, however, is not accurate, as it places the peak of Kriváň somewhere in the area of Zakopane, among other errors.

### *Topographical Research in the Tatras*

In the 1770s in borderland areas, and partly in the Tatras, Austrians carried out the first detailed cartographic surveys to a scale of 1:28,000, the so-called Josephine surveys. The full results of these top-secret measurements were only published after the passage of a century, in 1868, although some measurements were made publicly available earlier for less detailed maps. Precise charting made new ways of representing variation in terrain possible. The symbolic mounds of earlier maps were replaced by a complicated system of sketched lines known as hatching. This time-honored method, which gave good results in flat terrain, was not successful in the mountains, especially on maps made in a larger scale.

One of the first maps made with this method was a survey map called the "Map of the Kingdom of Galicia and Lodomeria", published in 1790 and again in 1824 to a scale of 1:288,000. The map was based on a manuscript version to a scale of 1:25,000 made by Joseph Liesganig in 1772. This map shows an interesting and completely new



Giovanni Rizzi-Zannoni (1772), *Image of the Tatras on map showing southern part of Poland*; author's collection

<sup>13</sup> *Beschreibung des Karpatischen Gebirges. Aus der Handschrift eines ungenannten Verfassers wundervollen*, Ungrisches Magazin, 3, 1783, pp. 3-47.

<sup>14</sup> *Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts construite d'après quantité d'arpentages, d'observations, et de mesures prises sur les lieux.*

image of the Tatras. Terrain variation was shown with sketched lines and supplemented with drawings of peaks which harked back to the semi-perspective drawings of earlier maps, and gave a much improved picture of the shape of the range. This method also allowed the author to introduce other map symbols indicating forestation, a relatively accurate picture of the placement of streams and lakes, and other information.



Joseph Liesganig (1824), Map sheet showing northwestern part of Tatras; author's collection

### Maps of the Tatras Made by Researchers and Travelers

At the end of the 18<sup>th</sup> century, more and more researchers reached the Tatras. Their published works more and more often included cartographic illustrations. Most often, these were panoramas, as well as maps showing a variety of natural features. Usually, they were compilations of the cartographic materials available at the time, first-hand observations, and probably unpublished maps made for economic purposes.

One of the first published maps showing the northern side of the Tatras was a survey map to a scale of 1:300,000 included in the fourth volume of Baltazar Hacquet's "*Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1794 und 95 durch die*

*Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen*", published in 1796 in Nuremberg. Hacquet, a professor of natural history at Lviv University, doctor and traveler, included in his map not only topographic details and interesting naming conventions, but also information regarding mineral resources and mines.

In 1793, the English traveler Robert Townson



Baltazar Hacquet (1796), Map of the northern side of Tatras; reproduction in *Jarhbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines*, nr 37 (1910); author's collection

visited the Tatras. He published the results of this expedition in his work "Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793".<sup>15</sup> An interesting and little-known adjunct to this work is the Hungarian, M. Korabinsky's map of Hungary with additional geological information from Townson.<sup>16</sup>

In 1815, Stanisław Staszic published a geological map of the Carpathians (*Carta Geologica totius Poloniae, Moldaviae, Transilvaniae, et partis Hungariae, et Walachia*) to a scale of 1:1,230,00, which used the outdated "mounds" method of representing the Tatras. The map contained interesting information about the geological structure of the Tatras, places where ore was extracted and refined, and also the heights of eight peaks measured by the author. The first geological diagram cross-section of the Tatras was included as a supplement with the map.

In 1814, the Swedish naturalist Georg Wahlenberg published a map entitled "*Mappa Physico-geographica Carpatorum Principalium e quibus*

<sup>15</sup> London, 1797, p. 506, map, 16 copper plate engravings.

<sup>16</sup> *A New Map of Hungary, Particularly of its Rivers & Natural Productions, by in. Mathw. Korabinsky. Petrography and Post Roads added by the Author.*

*Wagus et Dunajetz origines trahunt, Constructa anno 1813*" to a scale of 1:285,000 in his work "*Flora carpathorum principalium*".<sup>17</sup> This map indicated the zones of vegetation at different altitudes in the Tatras and is considered as the model for following contour maps. Based on height measurements from 50 different points, the author identified three, or even four, separate altitude zones in the map legend - the high mountain zone with little or no vegetation, at an altitude above 5600 Parisian feet (c. 1780 meters), the mountain zone at an altitude of between 4600-5600 feet (c. 1420-1780 meters), characterized by dense dwarf pine coverage, and finally the low mountain zone of between 2200-4600 feet (c. 700-1420 meters), covered in forest, and including a higher and lower part. In the highest zones, Wahlenberg marked rock formations using dotted lines. Thanks to this system, he created a cartographic image of the four characteristic zones of vegetation in the Tatras related to the hypsometry of the terrain. Contour lines of 2200, 4500 and 5600 feet were marked on the map, and different coloration was used to distinguish the different vegetation zones.<sup>18</sup>

In the first half of the 19<sup>th</sup> century, quite few interesting, although not necessarily accurate, maps showing the topography of the Tatras appeared in the works of researchers and travelers for example, in the works of François-Sulpice Beudant<sup>19</sup>, Albrecht Sydow<sup>20</sup>, and Karl Lohmeyer<sup>21</sup>, as well as in thematic works, such as that of the botanist Anton Rochel<sup>22</sup> or the geologist Georg Gottlieb Pusch.<sup>23</sup> Amongst these maps, the map of the Tatras and their immediate surroundings entitled "*Carte*

*géologique de la chaîne du Tatras et les soulèvements parallèles*" published by the geologist Ludwik Zejszner in Berlin in 1844 is notable for its accuracy.

One standout among these travelers and researchers was the well-travelled priest and expert in German studies, Eugeniusz Janota, whose doctoral thesis "A Guide to Expeditions to Babia Góra Mountain, to the Tatras and the Pieniny Mountains"<sup>24</sup>, defended at the Jagiellonian University in 1860, is considered to be the first Polish guidebook to the Tatras. This work is in reality a geographical and hiking description of the mountains, illustrated with an original panorama of the Tatras surrounding Zakopane and a map entitled "High and Low Mountain Meadows of Nowy Targ"<sup>25</sup> to a scale of 1:200,000, which included many place names.

### *Contour Maps*

The breakthrough in the creation of cartographic images of the Tatras came only in the 1860s. At that time, the first maps began to appear which showed height differentiation. In 1857, Wilhelm F. Warhanek published what was the first contour survey map of the Tatras, to a scale of 1:895,000.

In 1864, Karel Kořistka, the surveyor from Prague, published a monograph of the Tatras which achieved Europe-wide renown.<sup>26</sup> The map, which he drew to a scale of 1:100,000 and included with this work, is considered to be one of the most important Tatra maps to appear in the 19<sup>th</sup> cen-

<sup>17</sup> Goettingae, pp. 309

<sup>18</sup> Józef Szaflarski, *Mapa Tatr Jerzego Wahlenberga z r. 1813 jako prototype mapy warstwicznej*, *Czasopismo Geograficzne*, 29, 1958, pp. 183-197.

<sup>19</sup> *Voyage minéralogique et géologique, en Hongrie, pendant l'année 1818*, Paris, 1822, v. 2 and v. 4 (Atlas).

<sup>20</sup> *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpathen, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgsgegenden und ihrer Bewohner*, Berlin, 1830, pp. XXIV, 406, map.

<sup>21</sup> Karl Reyemhol (Lohmeyer), *Vierzehn Tage in den Central-Karpathen, ein Wegweiser nach einigen der interessantesten Partien des Tatra - Gebirges und der Liptauer Alpen*, Neisse, p. VIII, 80, map.

<sup>22</sup> Anton Rochel, *Naturhistorische Miscellen über den Nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn*, Pest, p. 6 nlb, X, 135, 3 nlb., map.

<sup>23</sup> *Geologischer Atlas von Polen*, Stuttgart und Tübingen, 1836.

<sup>24</sup> Kraków, p. 92.

<sup>25</sup> Created based on the Austrian map of Galicia by C. Kummerer von Kummersberg, *Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthumern Auschwitz, Zator und Bukowina* and drawn to a scale of 1:115,000, published from 1855.

<sup>26</sup> *Die Hohe Tatra in Central-Karpaten. Eine geographische Skizze verfasst auf Grundlage einer Bereisung ...* Ergänzungsheft nr 12 zu Petermans Geographischen Mittheilungen, Gotha, 1864, which included a colored contour map entitled *Tatr Terrain und Höhenkarte der Tatra in den Central-Karpaten*.





Karel Kořistka (1846), *High Tatras in Central Carpathians, Gotha*; author's collection

ture.<sup>27</sup> A key feature of the map was the choice of contour lines and hypsometric colors that coincided with the vegetation zones of the Tatras, and also gave a visual sense of the terrain. The author identified seven zones of vegetation, starting from rye, and moving on to oats, the lower forested area, the upper forested area, the dwarf pine level, a level of moss and grasses, and finally the zone of bare rock, which were set at 470, 630, 790, 1040, 1360, 1670, and 2200 meters respectively. The contour lines themselves were set based on points measured by topographers from the Military Geographical Institute of Vienna (MGI), by other researchers, and by Kořistka himself. The small number of measurement points, relatively serious errors in measurement, and occasional incorrect location of the measurement points, meant that although the contour lines generally fit the drawing, the map is not always precise, especially in high mountain areas.

In the 1870s, the first Austrian military maps began to appear, drawn to a variety of scales. The Tatra sheets from the "special map" series, published by the MGI to a scale of 1:75,000 became very popular. In the years 1869-1870, the sheets covering the Western Tatras and the High Tatras

appeared. Since the area of the Tatras was covered in four separate sheets of the map, a new sheet covering the whole area of the Tatras was soon created. This map was drawn to a scale 1:100,000 in both black-and-white and color versions.<sup>28</sup> Based on new topographic photographs, the MGI published a map of the High Tatras to a scale of 1:40,000. In 1896-1897 a modern, detailed map of the Tatras to a scale of 1:25,000 was created, and the basis of this a new sheet covering the High Tatras to a scale of 1:75,000 was made. These updated and revised maps of the Tatras created by the MGI were available on the market for more than 50 years. They were also the basis for a wide variety of topographic and hiking maps, as well as specialist maps, and were often used by scientists. In 1899, the geologist Wiktor Uhlig included a map to a scale of 1:75,000 with his monograph "*Geologie des Tatragebirges*", which was reissued in 1914 in the Geographical Atlas of Galicia.

### Hiking Maps

The Austrian topographic maps which were published by MGI for civilian use did not meet the needs of all potential users, especially those interested in hiking. In 1876, Karl Kolbenheyer drew a hiking map of the Tatras to a scale of 1:100,000 which was based on the Austrian topographic maps<sup>29</sup>, as well as another map of the Tatras to a scale of 1:133,333.<sup>30</sup> Kolbenheyer's maps were sold independently and also as part of further editions of his guidebook to the Tatras, *Die Hohe Tatra*.

The painter and author of a popular guidebook to the Tatras, Walery Eljasz, used a variety of techniques to show the image of the Tatras and included five different maps of his own authorship in subsequent editions of his guidebook, except for the second edition. The most successful of these was the last, to a scale of 1:150,000, which was published in 1900.<sup>31</sup>

<sup>27</sup> J. Szaflarski, *Mapa Tatr K. Kořistki z r. 1864 i jej rola w kartografii*, Przegląd Geodezyjny, 15, nr 4, 1959, pp 135-139; O. Kudrnovská, *První České výškopisné mapy Karla Kořistki*, Vojenský zeměpisný ústav, Prague, 1974, p. 52.

<sup>28</sup> *Hypsometrische Karte der Central-Karpathe (Liptauer Alpen, Galizische Tátra, Hohe Tátra, Bêler Kalkalpen, Zipser Magura)*, Vienna, 1880.

<sup>29</sup> *Karte den Hohen Tatra mit den nächsten Voralpen*, Késmárk and Breslau 1891.

<sup>30</sup> *Die Hohe Tatra mit den nächsten Umgebung*, Cieszyn, 1884, 1891, 1898.

<sup>31</sup> *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, 6th edition, Kraków, p. 306, il., map of Zakopane and the Tatras included.

At the turn of the century, August Otto also included versions of the topographic maps in his guidebooks.

On the basis of the 1896-1897 MGI map, the Tatra Society published a beautiful two-sheet map of the High Tatras for hikers, *Tatry Wysokie*, to a scale of 1:25,000 with Polish place names, although its popularity was limited by its high price. A similar map was also published in Prague in 1922.

The first contour map for hikers, *The Polish Tatras*, made by Tadeusz Zwoliński of Zakopane in 1912 to a scale of 1:37,500, was a great success commercially. This map went through seven editions in the interwar period, and was only replaced by a map of the Tatras to a scale of 1:50,000.

Authors and publishers of hiking maps of this period included Franz Dénes, Gustav Pelikan, Janusz Chmielowski, Mariusz Zaruski, János Vinyázó and Károly Kogutowicz, V. Mrázek, Adam Tomaszewski, Aloes Chytil, Franciszek Karpowicz and others.

The greatest achievement of Tatra cartography in the interwar period was the publication by the Military Geographical Institute in Warsaw of a modern photogrammetric map of the Tatras to a scale of 1:20,000, which was published in 1934, along with a collective sheet covering the High Tatras to a scale of 1:100,000, also in a version for hikers.

In the 20<sup>th</sup> century, many thematic maps of the Tatras were published, including bathymetric plans of lakes, maps made for economic purposes, maps of vegetation, and numerous geological survey maps, including 14 sheets of a geological map of the Tatras to a scale of 1:10,000.

In 1985, the *Atlas of the Tatra National Park* was published, including 32 original panels concerning this fascinating area of Tatra studies.

*Translation: Matthew Dundon*

DANA ROŠOVÁ

## PROMOTION OF THE HIGH TATRAS IN PHOTOGRAPHY

The High Tatras had attracted everyone who perceived their stateliness, beauty and mystique since ever. To discovering the deep valleys and lakes, digging the mountains, the High Tatras lured not only the first prospectors, animal hunters, woodmen, the first colonists and climbers, but also the speleologists, scientists and sportsmen. The era of the 19<sup>th</sup> and the beginning of the 20<sup>th</sup> century was marked by building the hunting and touristic mountain shelters, huts, hotels and villas for tourists, bath visitors, common visitors and citizens.

Many artists, i.e. painters and later also photographers, film producers and litterateurs took a different perspective of the dominant mountains. Due to the various artistic and factual works which have been preserved people can now imagine everything what has not been preserved in the Tatras. From the visual material it is especially pictures and photographs.

Mostly the photographs of some reputable photographers but also those who were less known or some amateurs, represent an unflinching source to the art-historians, museum workers, archivists, old photography lovers and postcard collectors.

The authors of the photos made and sold them in their own studios, however the authors mostly spent their time by publishing in regional periodicals, cooperating with authors of some memoirs and educational-popularizing publications, with publishers or they themselves worked as publishers.

The association Magyarországi Kárpát Egyesület – MKE (The Hungarian Carpathian association) since its origin (1873-1918) had been publishing the yearbook *A Magyarországi Kárpátgyűlés Évkönyve* (altogether 44 volumes had been published), where some reports about various touris-

tic trips carried out mainly to the High Tatras but also Slovenský Raj and many nooks of the picturesque Spiš area, supplemented by photos, were advertised. From 1874 to 1883 the text of the yearbooks was bilingual – German and Hungarian. Since 1884 the German and Hungarian part were published separately.

After World War I. The Hungarian Carpathian Association perished and the next one - Karpathenverein – KV (The Carpathian Association) went on in the tradition. Members of the association subsidized to the magazine *Turistik und Alpinismus* (from 1918 to 1923 the monthly), from 1924 to 1933 to the *Turistik, Alpinismus und Wintersport* magazine, from 1934 to 1943 to *Die Karpathen* magazine. Besides the articles the members' photos may be found there. The association vanished in 1945.

Since 1921 the magazine *Krásy Slovenska* (The Beauties of Slovakia) has been published. The magazine can not be perceived as a kind of official organ of touristic associations established in Slovakia, instead it published their reports and articles about their activities. Miloš Janoško and Matej Sopko were the founders and editors of the magazine which was published in Liptovský Mikuláš.

Except of the articles and reports the magazine advertised the information about publishing new publications and guide-books related mainly to the High and Low Tatras (but also to Slovenský Raj and many Slovak regions). The photos of the KSTL photoclubs members were published in particular volumes above all. The paper of good quality highlighting black and white photos was used in print.<sup>1</sup>

It is supposed that quite large number of authors subsidized the periodicals according to the names written next to the photos.

<sup>1</sup> ROŠOVÁ, D.: *Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, amatéri, Spišská Nová Ves 2009*. p. 34.

Tátravidék published by Dr. Mikuláš Szontágh between 1883-1885 was the first purely Tatra magazine. Though, the yearbooks of The Hungarian Carpathian Association - Magyar Kárpát-egyesületévkönyvei - Jahrbücher des Karpathenvereines paid attention to the topic of the Tatra already since 1874. One year earlier Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego started to be published in Krakow.

Quite “dynamic” was the journalism about the Tatra in Spiš periodicals Zipser Anzeiger (1863 – 1875), Zipser Bote (since 1875), Karpathen – Post (since 1885).

The situation has changed after World War I. First of all, the magazine Krásy Slovenska started to be published. The magazine of Alois Chytil “Z našich hor a lázní” (From our mountains and baths) changed its name to “Z Tater a našich hor a lázní” (From the Tatra and our mountains and baths) in 1924. It had been published until 1929. In 1931 the Sport Club High Tatra published the first volumes of the High Tatra magazine. From 1934 to 1936 this magazine was issued as an appendix to the Krásy Slovenska magazine. Vysoké Tatry magazine had been published until 1940, after that it was partially replaced by the magazine Host' a turista from 1940 to 1945. Since 1945 Tatrské noviny started to be published, however, following the land rearrangement agreement in 1960 they stopped to be edited and were replaced by Podtatranské noviny. In 1961 the representative magazine Vysoké Tatry started to be published, since 1992 it is Tatry magazine.<sup>2</sup>

In the times of the existence of the following associations their members established their own photoclubs: Klub československých turistov (KČST) - The Club of Czechoslovak tourists- from 1919 to 1938 and Klub slovenských turistov a lyžiarov (KSTL) - The Club of Slovak Tourists and Skiers- from 1938 to 1949.

In 1921 the organization JAMES was established (the title comes from the association pass-words' initials Idealizmus, Memento mori,

Eugenika, Solidarita) which was devoted to the climbing. A lot of its members took the photos.



One of the pioneers and photographers of the High Tatra was Karol Divald Sr. but mainly his son Karol Divald Jr. Karol Divald Sr. started taking the photos of the Tatra around 1870s. Some of the scholars ascribe the primacy to Heinrich Vogel, a photographer and founder of the photography department of Technical school in Berlin who visited Slovakia in 1871.<sup>3</sup>

From 1858 took the photos of the High Tatra the Polish photographers Walery Rzewuski, Meletius Dutkiewicz a Marcin Olszynski. Except

<sup>2</sup> <http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php.tatry=53>

<sup>3</sup> PETRÍK, J.: Karol Divald – fotograf Tatier. In.: Fotografia tatranského regiónu. Kežmarok 2006, p. 116.



already mentioned Karol Divald and Heinrich Vogel another men took the photos of the High Tatras from 1890: Alois Gebauer from Vien, Gustáv Král from Liptovský Mikuláš, Gusztáv Matz from Spišská Nová Ves, Divald's sons Karol, Ludovít and Adolf, František Krátky from Kolin and Pavol Socháň from Martin.<sup>4</sup>

The first photos were stuck on pasteboard plates, being a fashion object they were stocked in albums or they served as souvenirs – memories of being in the Tatras.

The postcards were another phenomenon. Introducing the photochromy the postcards reproduced also the photo snapshots. The first Tatras postcards produced in such a method come from 1895-1898. Their producers were: Karl Ledermann from Vien, Edgar Schmidt from Dresden or Budapest, Adolf Stegel from Dresden, L. V. Enders from Nový Jičín, Ludovít Divald from Prešov, who established the first photochromy machine in our area in 1897, A. Fabian and C. Schröter, Karol Divald, Jr. from Budapest, Purger&Co. From Munich.

Since the beginning of the 20<sup>th</sup> century many graphic artistic institutes have been devoted to Tatras postcards production.<sup>5</sup> The progress went further quickly so many editors joined the producers, using the snapshots of many photographers.

In the interwar period the primacy in the Tatras is ascribed to the Prague editor Alois Chytil who published a number of postcard series but mostly some advertising albums and pictorial folders while working in Štrbské Pleso and Horný Smokovec.<sup>6</sup>

An attorney Karel Procházka from Hradec Králové published in the graphic enterprise J. Doležal in Červený Kostelec an album with Slovak title *Krásy Vysokých Tatier* in 1928. It contains 140 photos of summer and winter Tatras, the photos of summits, valleys and those of the shepherd's life.<sup>7</sup> (obr.s1)

In the Podtatranské Museum library's collection a quite interesting publication called *Tatry*,



similar to the Procházka's one may be found; it contains 32 photos of the Polish Tatras both in summer and winter version which were published by Sekcja Narciarska Pol. Towarzystwa Tatrzńskiego w Zakopanem, the year of publishing is not known.

In 1942 The Club of Slovak Tourists and Skiers published in Liptovský Mikuláš a touristic guidebook of Tatras valleys called *Vysoké Tatry*. The authors of the publication were Jozef Šimko and František Lipták. The replicas come from the following photographers: J. Wachdeutsch, A. Huba, Korman from Tatranská Lomnica and Grafo-Čuda Holic company.<sup>8</sup>

Artistic and technical merit of the colored photos album from E. Hornickal published in 1944 in Stuttgart under the title „Die bunten Wunder der Tatra“ is highly evaluated.<sup>9</sup>

<sup>4</sup> GAŠPAR, J.: *Tatry – staré pohľadnice rozprávajú*. Poprad 2002, p. 15.

<sup>5</sup> Therein.

<sup>6</sup> BOHUŠ, I.: *Vysoké Tatry 1919 – 1944. 2. zväzok*. Košice 1972, p. 526.

<sup>7</sup> Therein.

<sup>8</sup> ROSOVÁ, D.: *Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi, amatéri*, Spišská Nová Ves 2009, p. 36.

<sup>9</sup> BOHUŠ, I.: *Vysoké Tatry 1919 – 1944. 2. zväzok*. Košice 1972, p. 526.

The Tatras postcards, their photographers, producers and publishers are mentioned in the publications of Ivan Bohuš, Sr., his son Ivan Bohuš, Jr. and Ján Gašpar.

The Tatras photos, photo albums, postcards, monographs containing photo replicas, periodicals, yearbooks and a number of printings have become an advertising material by implication. As advertising can also be considered various advance notes and advertisements of the photographers announcing the opening of provisional or year-round photosalons or photoateliers in the towns under the High Tatras or directly in the Tatras. In the interwar period the regional publishers began to publish advertisements addressing the amateur photographers, proposing them the professional services by processing the amateur works; photographic activities were enriched of selling the photographic material and cameras of various brands.

The 19<sup>th</sup> century was a period of many technical inventions, discovery of photography and so everything which was considered new, remarkable and useful was presented in world exhibitions. The primacy in world exhibitions in 1851 is ascribed to London, to be specific to the Hyde Park where The Crystal Palace was built except of the others exhibitory places built there. The first exhibition sight-seeing was free.<sup>10</sup>

Organizing the exhibitions very soon became the matter of fashion all over the world. England and France were considered the biggest rivals. The former Austria-Hungary became another European great power capable of organizing costly exhibitions. Being installed on the American continent the exhibitions became "world-known". Each of them appeared to be new, heuristic, pompous in a way what registered them in the history of world exhibitions.

In 1902 a committee trying to set certain rules in meantime spontaneous organizing of the exhibitions. However, it was only six years later when the committee in Brusel was established. Unfortunately, the happenings of the World War I. had a negative impact. The convention came into being on January 17, 1931.

Each of the exhibitions organized surprised its visitors by something new. This was announced by an attractive main poster but also a number of well-preserved catalogues, magazines or thematic publications devoted to the history of organizing the exhibitions supported the fact. "Substantive evidence" of some exhibitions which became a touristic attraction in the big cities astonish us up to this day, e.g. we can't imagine Paris without its Eiffel Tower, Vien without its amusement park Prater, Prague without the Petrin view-tower or Brusel without Atomium.

A quite interesting fact is that exhibitions provoked the competitiveness among the businessmen by nominating the best product followed by awarding prizes and medalls. The spectators were fascinated by technical and industrial products: steam engines, bicycles, sewers, phonographs, escalators, cars with gas engine, the usage of electricity in production and lighting... and finally, a photography!

In 1875 the Memorial Hall was exhibiting thousands of paintings, sculptures and photographs. In 1889 appeared in Paris the housing history exposures, the international congress of scenographers and photographers. Photography was introduced in various exhibitions: Hamburg in 1899, London in 1900, Moscow in 1902. Karl-Zeiss company from Jena was considered one of the best companies in Paris in 1900. It claimed that photography became technically and technologically perfect and so it became accessible to the lower social classes as well. Every "proper" American took an authentic photo of himself and a Philippine aboriginal coming from a colony (which is considered rather sad and unethical nowadays) on the exhibition which took place in Saint Louis in 1904.

A man called Grover Aolysius Whalen demonstrated the power of a mass advertisement. It was an incredible short period lasting from April 30, 1939 to July 15, 1939, while duration of the New York exhibitions, when he was broadcasting in 731 radio broadcasts; 160 magazines devoted to the ex-

<sup>10</sup> HLAVÁČKA, M., HALADA, J.: Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000. Praha 2000. p. 11.

hibition themes were published, he also provided about 305 000 exhibitions photos at this time.<sup>11</sup>

The idea of organizing the exhibitions quickly spread into the particular regions. The Spiš photographers, however, became famous in many world exhibitions as may be seen according to the medals and appreciations obtained. A number of pasteboard cards from the end of the 19<sup>th</sup> and beginning of the 20<sup>th</sup> century depicting these medals show them.

A photographic competitions in Slovakia had been organized mainly by The Clubs of the Czechoslovak Tourists (KČST), The Clubs of Slovak Tourists and Skiers (KSTL) which used to proclaim appeals advertising the competition conditions for members and also non-members of the clubs, especially in the magazine *Krásy Slovenska* but also in regional newspapers. After finishing the exhibitions used to disclose the competition results, the names of the winners and their works.

The exhibitions organized and installed prove that they themselves are the best advertisement of historic, documentary, artistic, scientific, write-up, social or military photography.

It is known that the first exhibition organized in Tatras – Tatranské Matliare comes from 1923.<sup>12</sup>

Some of the authors ascribe the primacy to the Tatras exhibition and competition constituted in 1927 by KČST organization with cooperation of Podtatranská county and Slovak commission in Poprad. The exhibition took place from July 17, 1927 to August 15, 1927 in Poprad - Veľká, to be specific, in Tatranske Museum rooms and the local public school. The entire income should be used for the purpose of building of the shelter hut under Rysy.

Forasmuch as it was a serious occasion the organizers of which paid great attention to the advertising, the competition conditions were published in the magazine *Krásy Slovenska* for the first time in details. The conditions are quoted in original text as followed:

*The competition policy and rules are:*

1, Every Czechoslovak photo amateur regardless of

*his membership to any association may participate the competition*

- 2, *Exclusively the Tatras paintings, i.e. the paintings of the High Tatras, Liptovske Hole, Belianske mountains or ethnical paintings of Tatras areas, marked on the map of The High Tatras published by The Club of the Czechoslovak Tourists in 1926. Apart from the competition also other paintings of natural beauties from all over the Slovakia may be exhibit.*
- 3, *Each of the participants is allowed to choose whether he will merely exhibit or compete as well. Make sure you have chosen the paintings thoroughly in order to make the exhibition worthwhile and make you /the Czechoslovak photo amateurs/ proud of it. We don't exclude the paintings once published or exhibited before. The author should subscribe the paintings designated for the exhibition and mark the package with the word "Exhibition" (picture 6). A directional fee in the amount of 1 Kčs per painting should be attached.*
- 4, *The paintings competition is announced in the following categories:*
  - a, *touristic photos: summer, winter, climbing, occasional, ethnic, flora and fauna of the Tatras. The minimum parameters required are 8x10 cm*
  - b, *artistic photos: Tatras motive and optional working-out. The minimum parameters required are 13x18cm*
  - c, *diapositives*
  - d, *autochroms, sealed up in borders*
- 5, *The paintings sent for the competition in an envelope should be marked with the word "Competition". A cheque on 6 Kčs which was annexed to the registration, should be paid per each painting. The paintings which win a prize will be treated as stated next to the prizes. Those paintings which won't be awarded, as well as the fee in amount of 1 Kčs will be delivered back to the owner at one's own request, otherwise they become the property of the Tatranské Museum.*
- 6, *All paintings sent to the competition or exhibition should be stucked on a bright priming paper. The format of such paintings should be in category 4a, standard, 13/16 cm 17/22 cm folds. Each of them*

<sup>11</sup> HLAVAČKA, M., HALADA, J.: Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000. Praha 2000. p. 178.

<sup>12</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919 – 1944. 2. zväzok. Košice 1972. p. 526.

- should be marked by the motive and password.
- 7, Those who want to exhibit or compete should send his application required at latest to the May 1, of that year.
  - 8, Send the paintings at latest to the June 15, of that year. After the exhibition's expiration the paintings will be delivered to you as set in the conditions. If possible, donate them to the Tatranské Museum.
  - 9, Add an envelope containing your address, password and the number of paintings to the package of paintings.
  - 10, Paintings intended for selling should be marked in this way; write the price you ask for a painting on the back side. 15 % of the sum collected by selling the paintings will be used for a shelter hut building. Only those paintings which won't become a property of someone else, may be sold (point 5).
  - 11, Eleven members of the jury built up of delegates of individual associations which participate the competition decide about the admission and awarding of the paintings. The jury is in competence to reject awarding in the case of a small number of exhibitors.
  - 12, By sending the application a man undertakes to fulfill all the conditions mentioned above. Any questions about the exhibition should be addressed to assistant secretary of the competition: Ing. Robert Vosyk in Poprad, the division of line holding.
  - 13, Within the competition of photographic pictures the following awards are offered:

A list of awards in all enounced categories follows.<sup>13</sup>

Various appeals are published in many places, e.g. *Photo amateurs, have you send your application to the photo exhibition in Poprad - Veľká yet? The branches of KSČT association, do you remember the photo exhibition in Poprad - Veľká and are you planning to visit it in droves?*

Ing. Vosyka informs that the Tatras photo exhibition, which is in schedule, definitely will be of

a high quality considering that the Board of Trade and Matica Slovenská will patronage it. The Department of Defense promised to organize the exhibition of Tatras aero photos. The exhibition will be aimed at: 1, the exhibition of visual art, 2, photo exhibition, 3, ethnographic festival.<sup>14</sup>

A detailed evaluation of the exhibition and accompanying happenings had a character of ethnographic celebration. On behalf of the photo exhibition the following names are mentioned: Dr. Wiczorka (Poland), K. Plicka (who gave over 600 photos) and Ing. Vosyka.<sup>15</sup>

On January 30, 1928 the department of The Club of Czechoslovak Tourists held a general meeting session in Poprad. Besides the evaluation of a previous year activities the Tatras exhibition in Poprad - Veľká and an ethnographic day in Tatranská Lomnica were evaluated as well. A total income of the exhibition was 8 000 Kčs and it was used for the building of a hut under Rysy.<sup>16</sup>

The year 1929 was considered very important for Podtatranska county. In Spišská Nová Ves a nationwide industrial exhibition took place which many exhibitors-companies, craftsmen, producers and businessmen participated; however, the



branch of culture was also represented-publishers and photographers whose pictures were exhibited in the areas of Protestant School for Girls.<sup>17, 18</sup>

The collection fund of the Museum in Spišská Nová Ves has in its collection the photos depicting the atelier Matz, probably coming from this exhibition.

<sup>13</sup> / Krásy Slovenska, ročník VI., 1927. p. 59 – 61.

<sup>14</sup> / Therein. p. 61.

<sup>15</sup> / Therein. p. 115.

<sup>16</sup> / Krásy Slovenska, ročník VII., 1928. p. 48.

<sup>17</sup> / Katalóg priemyselnej výstavy, 1929.

<sup>18</sup> / Krásy Slovenska, ročník VIII., 1929. p. 148.



The photo exhibitions devoted to the Tatras topic were taking place not only in the Tatras territory but also in foreign lands. In 1931 the first touristic exhibition in the Hungarian Royal Technical Museum in Budapest took place. Besides the artistic paintings, models of huts and equipment also various Tatras photos were presented, took by mountain climbers of the Hungarian Carpathian Association when making the climbs there within several years.<sup>19</sup>

Ivan Bohuš in the bibliography of the High Tatras states that there was an exhibition in Kežmarok in 1933 where Polish photographers also participated.<sup>20</sup>

The association of the Tatras climbers JAMES organized a touring exhibition of Tatras mountain photos from February 7 to February 15, 1937 in the Czechoslovak state gymnasium. It was aimed at presenting the fantastical treasure of our natural beauties, notably of the Tatras presented by various photos. The only imperfection of the exhibition was an insufficient propaganda. Consequently, the visit rate was quite poor in comparison to the number of town citizens.<sup>21</sup>

Bratislava, to be concrete, the building of present-day Slovak National Museum was a place where an exhibition of photos coming from photo amateur clubs took place from May, 1 to May 15, 1938. About 180 photos were exhibited by 55 authors. Various clubs and authors from Nový Smokovec and Tatranská Lomnica were presented within the Tatras.

The photo amateurs of KČST division in Nový Smokovec prepared an exhibition of photos for the summer touristic season which was relocated to Tatranská Lomnica, Smokovce and Štrbské Pleso. The minimum parameters of photos depicting lands, summer or winter mountains, skiing or climbing photos, traditions, folk costumes or folk art were 24 x 30 cm. The pictures were sent to Rudolf Müller in Tatranská Lomnica. A catalogue about this exhibition was published as well.<sup>22</sup>

In 1940 the KSČT association in Spišská Nová Ves evaluated its activities and organizing the exhibition of touristic photos by the academic division KSTL. A lot of visitors saw the exhibition.<sup>23</sup>

The photo amateur association KSTL announced the First nationwide competition of the best Slovak photos in 1941. About 219 authors with 2242 pictures altogether participated the competition. The jury had chosen 400 of them. Rudolf Müller from Tatranská Lomnica was the best Tatras author: 9<sup>th</sup> place of the IV. Award awarded for "The Tatras Panorama in Summer" and 10<sup>th</sup> place for the series of 4 pictures called "Picturesque Tatras".<sup>24</sup>

Even during the war the photo exhibitions took place. From June 20, to June 27, 1943 an exhibition took place in the great hall of the State Slovak Gymnasium in Spišská Nová Ves. Over 300 pictures were presented, 90 of them came from Spišská Nová Ves authors. The exhibition was inaugurated by KSTL president František Lipták and the chief of the photo association Viliam Malík. He gave a diploma to the senior of Spišská Nová Ves amateurs - J. Wachdeutsch - for his efforts to his homeland propaganda and he was given the nickname - photographer - poet. The most prolific author was Andrej Hric, his most successful pictures were The Crucifix, By the Well, Waterfall and the High Tatras.<sup>25</sup>

In 1947 a Slovak exhibition of photo amateurs took place in Spišská Nová Ves. A lot of photo amateurs of various Slovak towns participated, the Spiš region was represented by photographers from Kežmarok, Levoča and Spišská Nová Ves. About 250 photos were exhibited.

The photo exhibition in the High Tatras had been prepared on the occasion of the Ski Championship RČS from February 16-22, 1950.

A mountain rescue of the national office Turista in Vysoké Tatry installed a permanent exhibition documenting its activities in Zobor dormitory in Starý Smokovec on March 1954. Besides vari-

<sup>19/</sup> Turistaság és alpinizmus, ročník 1931.

<sup>20/</sup> BOHUŠ, I.: Vysoké Tatry 1919 - 1944. Košice 1972. p. 526.

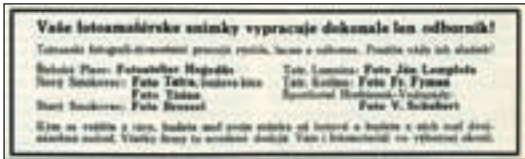
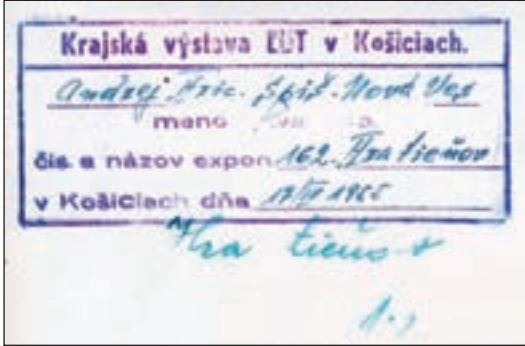
<sup>21/</sup> Vysoké Tatry, ročník VII, Nr. 7.

<sup>22/</sup> Vysoké Tatry, ročník VII, Nr. 11.

<sup>23/</sup> Krásy Slovenska, ročník XVIII, p. 191.

<sup>24/</sup> Krásy Slovenska, ročník XX., p. 67- 68.

<sup>25/</sup> Krásy Slovenska, ročník XXI., p. 226-227.



ous objects exhibited the Tatras literature and the best and most beautiful photos could have been seen. (pic. 6a, 7a, 6)

Since the 1950's the cultural referents tried to organize in the Tatras huts various cultural undertakings for the holidaymakers-unionists in the character of a democratic state, which followed the five-year plans. Also the photo exhibitions, advertisement posters, information lists and literature were under the influence of socialistic realism. For example, Tatranské noviny sporadically advertised for its readers various competitions aimed at the High Tatras, as a prize they were awarded Tatras photos taken by known or unknown photographers; many of them took the photos exclusively of what were they supposed to.<sup>26</sup>

However, it can not be generalized. A new generation of photographers professionals and amateurs arrived and a lot of photo exhibitions was organized. It was proved that it's mainly the authentic and artistic photography which is the best propaganda for such mountains as the High Tatras, running on the both sides of the Slovak-Polish boundary; it's already the photography which "demolishes" the imaginary boundary between the two countries the evidence of which is a number of common social undertakings.

*Translated by: Barbora Cintulová*

<sup>26/</sup> Tatranské noviny, ročník II., Nr. 35.

## Bibliography

### Archive sources

The Archive of Spišská Nová Ves Museum

The National Archive of the Ministry of the Interior

### Literature

BOHUŠ, Ivan: *Vysoké Tatry 1919 – 1944*, bibliografia, Košice 1972

HLAVÁČ, Ludovít: *Dejiny slovenskej fotografie*, Martin 1989

HLAVAČKA, M., HALADA, J.: *Svetové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000

GAŠPAR, Ján: *Tatry – staré pohľadnice rozprávajú*, Poprad 2002

ROSOVÁ, Dana (zost.): *Gusztáv Matz a spol, Fotoateliéry na Spiši*, Spišská Nová Ves 2005

ROSOVÁ, Dana: *Fotografia na Spiši, 18585 – 1956, fotoateliéry, amatéri*, Spišská Nová Ves 2006

ROSOVÁ, Dana: *Fotografia na Spiši II, fotoateliéry, fotografické živnosti, fotografi*,

*Amatéri*, Spišská Nová Ves 2009

ZAKOWICZ, A., GAJEWSKI, K.: *Fotografia tatraska do roku 1918*, Czestochowa-

Katowice-Lwow 2004

### Historic periodicals:

Krásy Slovenska 1921: 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1945, 1946, 1947, 1950

Turistaság és alpinizmus: 1918, 1930, 1931, 1933, 1934

Turistik, Alpinizsus, Wintersport 1924, 1925, 1926, 1927

Vysoké Tatry 1937

KAZIMIERZ GAJEWSKI

## TATRAS PANORAMA OF PAST AND PRESENT

### COMPARISON OF PANORAMAS FROM THE LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY, WITH CURRENT IMAGES OF THE TATRAS MOUNTAINS

By the mid eighteenth century, the terrain on the maps was shown by the perspective drawing of the mountains or the outlines of hills in the form of shaded mounds mapping their outline. This method of mapping was not correct, and then too little accurate for the beginning of cognitive and hiking trips to the mountains. In the middle of the eighteenth century, this imaging method has been replaced by a panoramic sketches and drawings. This gave an idea of the relative relationship between the peaks, their approximate height and shape. It required an exact match to the skills area by cartoonist.

The oldest mountain panorama from 1717 (from Spišská Kotlina near Veľká Lomnica) was drawn by pencil by George (Jerzego) Buchholtz, Jr. Sketch with dimensions of 20 x 5 cm may be found in the collections of the Podtatranské Muzeum in Poprad. 28 peaks and valleys are marked by letters and numbers and below panorama there is a description in German and Latin.

**Buchholtz.** A German family coming from Kluczbork (Creützburg) in Silesia (Poland), where Simon Buchholtz, after finishing his studies in Wroclaw, arrived before 1600 for further studies in Bardejov (then Hungary) and married there later. Many descendants of this family lived in the Šariš and Spiš region, where they assimilated with the environment of Spis Germans. Within the seventeenth and eighteenth centuries, while exploring the Tatras history, Simon's grandson Georg Sr. and his sons Georg Jr. and Jakob played an important role.

**Georg Buchholtz, Sr.** (born on May 1, 1643 in Sabinov near Prešov – died on May 11, 1724 in Veľká Lomnica). A Spis - German Tatras researcher, a teacher by profession (1665-1675), then working in business industry (1675-1682), sailing with the goods by the water road from Spiš to Gdańsk in 1678. In 1682 when the persecution of

Protestants came to the end he was consecrated the Protestant clergyman at Levoča and also a pastor in Batizovce (1682-1688), preacher in Kežmarok (1688-1705) and finally a pastor in Veľká Lomnica (1705-1709) in spite of repeated persecution. Afterwards he ran the evangelical ministry (without the church) intermittently until 1716 when it was prohibited by the authorities. He was buried as a nobleman (not as a Protestant clergyman) in the Catholic Church (formerly Evangelical) in Veľká Lomnica.

From 1664 he used to visit the Tatras as a tourist, a researcher and as a refugee hiding from persecution. At that time he became one of the best experts of the Tatras mountains. Any details concerning his stay in the mountains are known except of one. In July 1664, at a time when he was a student and teacher in Matejovce he took the first known trip in the Slavkovský Peak, accompanied by his friends and a hunter-guide. The trip was described in details in a manuscript chronicle of a family, and in the printing shortcut that description was first published by Samuel Augustini ab Hortis junior in one of his works in 1774.

In 1703-1710 Buchholtz was writing a family chronicle *Historischer Geschlechts-Bericht*, taking into account also the previous history of his own and his ancestors and related families. The chronicle contains a lot of valuable information about the Tatras: the natural monuments, the vegetation (mainly about limba tree and medicines produced on its base), about the animals (especially marmots), the treasure finders etc. The chronicle was published in print by Rudolf Weber in 1904, but already in the eighteenth and nineteenth centuries many people writing about the Tatras and Spiš had drawn from the original of the chronicle or from the existing copies of it. Buchholtz' son Jakob continued in writing the chronicle.

In 1719 (being then 76 years old) he developed the best Tatras description till then called *Das weit*



*und breit erschollene Ziepscher-Schnee-Gebürg.* It is a broad and comprehensive description of these mountains, according to the level of knowledge about them in the turn of the seventeenth and eighteenth centuries. Originally it should be published in the educational magazine „Acta Eruditorum Pannoniae” by Daniel Fischer which had been prepared in 1732. Finally it was published in 1899. Originally the mountain panorama made from Veľká Lomnica view and created by Stefan Berzevicy was attached to this description; the panorama had been considered lost for a long time; finally it was found and published by Joseph Szaflarski in 1934 (and again in 1935 in „Wierchy” yearbook). Explanatory to this panorama (considered to be missing) are included in the description by Buchholtz from 1719. Various Tatras researchers used to draw from this description before its printing.

Buchholtz Sr. has been honoured in 1901 by a metal plaque placed in the Protestant church in Veľka Lomnica and by commemorative names in German and Hungarian Tatras terminology: Buchholtz Seen and Buchholtz-tavak (nowadays known as Zbojnícke Lakes in Starolesna Valley). George Sr. sons were George Jr. and Jakob. All the three men had a common plaque on the Hotel Kolbach's wall on Smokovecká vyhládka placed there by Hungarian Carpathian Association (HCA) in 1902. This building burnt down in 1927 and the plaque disappeared.

He wrote several works about the Tatras history, e.g.:

- *Historischer-Geschlechts-Bericht (Family Chronicle)* (completed in 1703, a part of it published in 1774, published as completed in 1904)

- *Das weit und breit erschollene Ziepscher-Schnee-Gebürg* (1719, published in 1899)

**Georg Buchholtz, Jr.** (November 3, 1688 Kežmarok - August 3, 1737 Kežmarok), a Spiš German, pedagogue, naturalist and Protestant priest. He studied theology and other sciences abroad, including Gdańsk (1708). Firstly he worked as a teacher (rector) in Palúdzka in Liptov (1714-1923). Then he explored the Demänovská cave and drew its first plan, published in the work of M. Bel. *Hungariae antiquae et novae prodromus* (1723). At that time, he completed a skeleton of a cave bear

from the bones found in the cave and sent it to the collection of the Saxon King in Dresden, for which he received a special medal.

In 1723-1737 he worked as a rector of the Kežmarok lyceum and as a Slovak Protestant preacher. He devoted himself to natural science and physics, described his meteorological observations. At that time he became famous with the Tatras where he also used to organize trips with his students very often. In 1726 he moved with them from Východná Kozia štrbina (at the ridge joining the Kozí Peak with Jahňací Peak) to the Dolina Bielych plies (Valley of White Lakes).

In 1723-1927 he published in Wroclaw scientific journal called „Sammlung von Natur-und-wie auch Medicine hierzu gehörigen Kunst-und Literatur-Geschichten” a large number of essays and scientific observations concerning the topics of Spis, Liptov and the Tatras: meteorological observations (e.g. observations of wind, storms, floods), about the earthquake in Kežmarok, the mineral springs, the caves (in the Liptovské Nízke Tatry), about birds, a fishes, etc., as well as descriptions of his two tours to the Tatras in 1724 and 1726 called *Relation von der Carpathischen Reise, so der Herr George Buchholtz in Käsarck an. 1724 verrichtet, besonders von dem grünen See* (volume 1725, Versuch 31) and *Drey-tägige Carpathische Gebürg-Reise* (volume 1726, Versuch 37). The former one of these two descriptions was reprinted in 1899 by Theodore Posewitz in „Karpaten“ magazine. In addition, in 1709-1937 Buchholtz Jr. had been writing a diary (in Latin) which contains a valuable information about the Tatras and Spiš. This two-volume diary, discovered in 1957, may be found in the Matica Slovenská library in Martin and is going to be published.

The second panorama of parameters 140 x 21 cm was made by **Stefan (Istvan, Stephanus) Berzevicy** in July 1919 from the hill above Veľká Lomnica. Stephen Berzevicy was a co-owner of Veľká Lomnica (where he also lived), Huncovce and Stará Lesná. He was a great lover of the Tatras and used to organize the expeditions there. In 1717 he made the first climb to Muráň. Berzevicy's panorama was made from the same place as Buchholtz' one and contains the same markings and descriptions. The panorama is painted in a very realistic and accurate way.

There is another panorama - a picture by **Georg Buchholtz, Jr.** made in December 1919. It is a very precise sketch of the Tatras peaks made from Velká Lomnica view and contains the markings and descriptions similar to the first Berzevicy's panorama and drawing.

The next panorama called *Tatranské končiare* was painted with blue watercolor by **A. Schweitzer**. The panorama is located in the collections of the Podtatranské Museum in Poprad. It resembles the previous panoramas although its drawing is more accurate than Buchholtz's one and less accurate than Berzevicy's one. The panorama is decorated with the image of flowers and silhouettes of mountain chamois. Peaks and valleys numbering is similar to the Buchholtz' marking but instead of letter designations the numbers are used. There are 29 positions containing the precise explanations of the name's origin identified and described in Latin. This panorama, like the previous ones, was made from the view of Velká Lomnica.

At the end of the eighteenth century, **Balthazar (Belshazzar) Hacquet**, a Germanised Frenchman, born in 1739(40) in Le Conquet, Brittany, visited the Tatras central part. Firstly he studied theology and medicine then, which he did take degree. In 1758 he joined the French Army as a sawbones and a year later he joined the Austrian Army when taking part in the Seven Years War. In 1769 he became a doctor in Idrija (now Slovenia) and in 1773 a professor of anatomy and surgery in Ljubljana. He participated many expeditions to the Dinaric Mountains, Dinarsky Kras and the Eastern Alps. From 1777 to 1786 he visited and described the group of the Tyrolean, Julian, Karn and Norick Alps in several works in details.

In 1787 he became a professor of natural sciences in the renewed University of Evov from where he departed after 17 years to the Jagelon University in Krakow in 1805. After a few years (in 1810) he resigned his position and went to Vienna where he died on January 10, 1815 on the eve of his planned return to the native France. He wrote several works of botanical and mineralogical studies in German language and some journey reports. He was a member of several scientific associations and performed and active correspondence with many scientists of his specialties. From 1787 to

1795 he explored a large area of the Carpathen Mountains, mainly the northern part from the Bielsko and Babia Mountain to the Romanian Carpathen. As a consequence, a huge four-volume work caled *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1787-1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen (Nürnberg 1790-96)* was written. He writes about the Tatras in the fourth volume. This is a classic work in the scientific literature about the Tatras. It contains a lot of facts about the history of mining, some maps and panoramas. Moreover, some detailed instructions intended to the mountain travelers (including the climbers) are included in this work. He was the first researcher who visited both southern and northern side of the massif and was interested in its geology, flora, fauna and mainly by minerals, their mining and metalurgy.

Hacquet visited the Tatras for the first time in summer 1792 on the northern side, i.e. from Nowy Targ and Witów. He came to the smeltery near Biely Dunajec riverhead. The group was led by Otto (and other guides) who accompanied them in a passage of their journey leading into the depths of the Tatras. Hacquet found smelteries when being closed because of the lack of metals. At the end of July 1793, he (accompaneid by two mountaineers) tried to climb Krivan from the north-west side but he wasn't successful in reaching the top. The second time, going from the south, he reached the top on June 28, 1794.

### *The Two Tatras Panoramas*

The smaller of the panoramas - drawn from the south - represents for the first time a part of the Tatras seen from the surroundings of Važec (all former panoramas made until then presented the Tatras from the east side, from Kežmarok), while the second one is the first panorama depicting the entire Tatras massive from the northern side. Both panoramas having small parameters are composed of several, almost twenty (North) elongated hills extended upward without giving any hillside particularities and characteristic peak sky-lines. The Tatras panorama made from the northern part depicts the whole region from Osobita to the Belianske Tatras in the form of approximately 16 peaks, also not corresponding to reality when con-

sidering the sketch of the peak groups, which protruding above the roundish protuberances of Podhale either being naked or covered by forests and fields. It is drawn from the hills above Nowy Targ which may be found in the left bottom part of the panorama. The way of describing peaks is different than the one on the southern panorama. Sometimes the peaks are difficult to identify because of their names which differ from the current ones and moreover, very often the peaks are incorrectly located. The technique, by which the panorama was made, resembles the Schweitzer's one of the southern Tatras hills, it's roughly 80 years later and does not represent such a masterpiece design like the Berzevichy's one. Merely valuable are the letter signs of geological data (g - granite, K - limestone) found on groups of peaks as well the designation of useful minerals occurrence.

Another Tatras panorama was drawn by Zygmunt Vogel in 1804. It was annexed to the work by Stanisław Staszic called *O ziemiorództwie Karpatów, i innych gór i równin Polski* published in Warsaw in 1815 together with an atlas containing among others: a geological map depicting the whole of the Carpathen and Poland, a geological cross section from the Baltic sea to the Tatras, the Tatras panorama seen from the north, the image of the mountaineer and a drawing of an eagle with a chamois.

**Zygmunt Vogel** (June 15, 1764, Wołczyn - April 20, 1826, Warsaw), an illustrator and painter, a member of the Warsaw Association Science Lovers. From 1817 he was a professor of fine arts department at Warsaw University. He made a lot of pictures of Polish monuments and landscapes, including the ones in the surrounding of Krakow. It is not known whether he had really visited the Tatras or Tatras together with Staszic.

The engraving is quite large in size (83 x 18 cm) and reaches more than half the size of Berzevichy's panorama. It shows the Tatras from the slopes of the Gorce, forming a frame over Nowy Targ which lies above the Dunajec, with towers of two churches. In addition, several villages in Podhale region are marked there: Szaflary („Szaflary”), Bukowina, Białka, Zakopane („Zakopańce kuznice”), „Jaworzyna kuznice”. Some villages like Czorsztyn and Czarna Góra are covered by other elements of the drawing. At the bottom of the

panorama there is a description of 53 items, many of which can be easily located, a number of further ones can be easily found by comparing with the neighboring ones, and some of them are totally vague like the „czarne morze” (no. 29) in the Western Tatras.

The next one, when considering the period of creation, is a lithography by Bogusz Stęczyński, published in the author's book, *Okolice Galicyi*. It represents the Tatras panorama as a supplement to a landscape of Podhale with two high-grown abies and two talking people. The Tatras mountains are drawn out quite authentic although without no attention to detail.

**Bogusz Zygmunt Stęczyński**, or Maciej Bogusz Stęczyński (January 20, 1814, Hermanowice near Dobromil - August 8, 1890, Krakow, Poland) – a writer, poet, painter, illustrator, lithographer, woodman, librarian, ethnographer. In the years 1833-1856 he traveled extensively to Galicia and Silesia, and some neighboring and distant countries (he even arrived on foot to Italy). He lived in the Tatras from 1845 to 1851. It is difficult to determine his road lines or even a list of visited places, regarding his published and manuscript works but it is known that he was in many Tatras valleys, crossing over many slips and in 1851 he climbed the Lomnica peak. He also visited the caves. Roughly in the half of the nineteenth century he was considered one of the most active Polish naturalists and Tatras tourists.

The first work in which we can find descriptions of various Tatras places and views of them is a book called *Okolice Galicyi*, firstly published in Lvov in 1847-48 in 10 separate volumes and later summarily as an album. Among the 80 lithographs the Tatras and Pieniny pictures may be found: *Wybuch Czarnego Dunajca w dolinie Kościelisko*, *Wodospad Białki w Tatrach*, *Rozwaliny zamku w Czorsztynie nad Dunajcem*, *Tatry od wsi Bukowiny*, *Morskie oko w Tatrach*. Also an extensive poem called *Tatry v dwadsiatich štyroch obrazoch* (Krakow 1860) with 80 author's drawings of the author is dedicated mainly to Pieniny, Tatras and sub-Tatras region.

A great interest of the Tatras in the second half of the nineteenth century initiated the tradition of publishing the panoramas in a guide-book literature. It was started by Eugene Janota by adding the

view of the Tatras from Gubałówka to the work called *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860). A lithography of parameters 70 x 17 cm reflects the views of the Tatras from Havran to Osobita quite authentically.

**Eugene Janota** (October 31, 1823, Kęty, Poland - October 17, 1878 Lvov). A Catholic priest, Germanist, naturalist, ethnographer, mountain climber, a lover and veteran researcher of the Tatras and area around them (sub-Tatras region), one of the pioneers of nature preservation in Poland and Tatras, a professor at the University of Lvov. Due to the lack of financial funds for other studies he became a priest (1847) and from 1847 to 1848 he was a parson, among others in Żywiec in 1848. In 1849 he was admitted to a doctorate at the Jagelion University where he received his doctor's degree in 1860 on the basis of his work *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (Krakow 1860). It was the first Polish Tatras Guide. From 1850 to 1871 he taught in secondary schools (German and Polish language, history and geography), from 1850 to 1852 in Tešín, in the years 1852-1871 in the School of St. Anne in Krakow. For the first time he visited the Tatras in 1846, going on foot all the way from Krakow. From 1852 he came to see the Tatras almost every year and became one of the best experts in these mountains. He published several books and many articles about the Tatras and environmental protection.

Valery Elijah-Radzikowski's panoramas from the guide-book *Ilustrowany Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnicy* represent an example of a precise masterhood of the Tatras drawer and expert. Radzikowski drew a lot of them from different places.

**Valery (John Kanty) Elijah-Radzikowski** – a painter, graphic artist, photographer and author of *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnicy* (6 editions, the first one in 1870), the son of Wojciech and Tekla, born Krzyżanowski. He was born on September 12, 1840 (41) in Krakow and died on March 22, 1905 also in Krakow. He studied at the Cracow Academy of Fine Arts (1856-1862) (studio of Władysław Łuszczkiewicz) and Munich (1862-1965). After coming back to Krakow (1866) he was a teacher of drawing at various schools, among others in the School of St. Anna 1872-1891. In his painting and graphic

works he was interested mainly in the historical themes, the past and the monuments of Krakow, but also in the religious painting (his paintings may be found in many churches, in 1871 the frescoes in the new church in Chochołów, in 1898 the oil painting of St. Andrew's church in Zakopane). He illustrated books and magazines, designed theatrical costumes and decorations. In 1860 he carried out the first expedition to the mountains (Babia Hora) and the first trip to the Tatras in 1861. Already from 1861 he had drawn and painted the Tatras panoramas and goral types and also wrote the records of the trips carried out. His first Tatras publications are represented by the woodcarvings of three famous guides portraits: Jędrzej Wala, Sr., Maciej Sieczka and Szymon Tatar ("Kłosa" 1866), which illustrated the article of Eugeniusz Janota "Przewodnicy zakopiańscy". From 1870 he was already publishing his own articles and books devoted to the Tatras, decorating them with his own drawings, woodcarvings, lithographies or copperplate engravings and later with his own photographs too. He started to take photos of the Tatras in 1890. He took about 1,150 Tatras photos. The photos of him were taken by Stanisław Bizański, Walery Rzewuski and Awit Schubert. He was a cofounder of the Tatra Society (in 1873) and actively participated in its management for 18 years. His pictures were often used as illustrations for other editions of the guide-books and in the painting works, e.g. a set of photographic studies for the painting „Turysta w Tatrach”. About 200 of his ethnographic plates are situated in the Ethnographic Museum in Krakow, a hundreds of photos from the collection of Witold Henryk Paryski may be found in the Tatras National Park in Zakopane and a small collection is situated in the photo archive of the Tatra Museum in Zakopane.

A painting called *Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie* drawn by Gustaw Lettner in accordance with reality and engraved by Józef Swoboda around 1880 has a fairly large size (132 x 37 cm) and is drawn in a quite accurate way. At the bottom of the drawing there is an outline of the ridge with a description of particular peaks.

**Gustav Lettner** (1819, Vienna - January 8, 1890, Lvov), a forester, forestry adviser and Polonized Austrian. He served his military service in the Austrian army as a captain up to 1848 in Lvov



where he used to stay in the Polish society. In 1848 he retired from the army, settled down in Vienna and married a Polish woman. In 1853 he came back to Galicia and became the manager of forest falling under the ownership of Count Włodzimierz Dzieduszycki's estate. In 1857 he passed an exam on „autonomous forest host” in Lvov and was working in forestry in different posts. In 1872-1890 he was working as an inspector of the national forests in Galicia and tried to improve the forest management, e.g. in the Polish Tatras. Having settled down in Galicia he learned Polish language and took care of Polish education for his kids. He performed a lot of lectures and published many articles about the Galician forest management in press. He was a devoted lover of the Tatras Mountains and warned against a wasteful forest exploitation in these mountains from 1879, especially in the estates of Zakopane and Czarny Dunajec.

At the exhibitions in Vienna (1873) and Lvov (1878) he presented his detailed color map of the forest industry in Galicia for which he was awarded the medal. Around 1880 (without releasing the year of publishing) a lithographic company of Kornel Piller in Lvov published a huge coloured lithography called *Widok Tatr z pagórka obok dworu w Poroninie*, „removed from nature by G. Lettner”, engraved by Joseph Swoboda. This is a panorama capturing the area from the Belianske Tatras to the Osobita, having the parameters of 36 x 131 cm (on a sheet of 47 x 138.5 cm).

### *The Largest Tatras Panorama*

The biggest panorama of the Tatras, both in terms of dimensions, as well as its artistic value and the number of people who were involved in its creation, was a Panorama of the Tatras Mountains from Miedziany. This was also considered the painter's greatest work ever made in Poland. Its dimensions are 115 x 16 m, and the surface is 1840 m<sup>2</sup>. Henryk Lgogki's expedition carried out to Kościeliska valley in 1894 in the companionship of the painters initiated the creation of this work. The painters Antoni Piotrkowski, Stanisław Janowski and Ludwig Boller became creators and managers of the entire project, but because of the enormous work many other painters participated

in it. This work was inspired by pre-painted Panorama Raclawicka and presented the view from Miedziany to the four corners of the world with all the plans with the addition on the further plans tourists and persons closely related to Zakopane and the acquisition of the Tatras Mountains, as Fr. Józef Stolarczyk, Dr. Tytus Chałubiński, Walery Eliaasz-Radzikowski and others. Completed in 1896, the panorama had been exhibited in Munich and then in Warsaw, where in a specially constructed building on Dynasy, guides from Zakopane in folk costumes gave explanations to the visitors. The later history of this great work was afflicted rather negatively because in 1899 it was sold in an auction and destroyed by cutting into small pieces.

### *My view of the Tatras*

In a brief paper, it's not possible to mention all those who have drawn or painted panoramas of the Tatras. Presented examples of panoramas were a pretext to put a question about the accuracy of mapping the image of the Tatra Mountains by cartoonists in relation to what our eye sees. The author of this paper decided to combine these images with his own hand-drawn panoramas of these or similar sites in the Tatras Mountains, from which they were once drawn. The tests were carried out in two ways:

1. Tatras pictures were taken with a digital camera with a wide angle lens
2. fragments of panorama were made with the same camera using long focal length lens, and each sections were put together using a computer program for processing bitmap (Photoshop).

After comparing the photos taken with one and the other way we can see a difference in mapping the central part of an image captured by a wide angle lens, although the lens has no distortion and does not cause image distortion. This corresponds to the most drawn panoramas, which also generally have more exposed center of the image and presented peaks are relatively higher than its surroundings.

Panoramas composed of fragments were photographed differently. To avoid distortion at the edges and ease the connection of particular pieces,

during shooting it was used the bookmark to 1/3 the width of the image. So folded panorama is less convex center of the image and the peaks are not disproportionately higher. This is particularly visible when shooting from the south because we are looking from the outside of the curve of the Tatras Mountains. On the north side we're looking from inside the arc, and therefore distortions are less. In addition, on the south side, we can shoot with a

shorter distance than from the north what also causes a higher distortion.

This experience shows to the conclusion that each mapping method has some drawbacks and even as his own eyes seen Tatras seem to us the other than those reproduced in any way. Always attractive and still enchanting with their beauty, whatever time of day and year.

*Translated by: Jolanta Kubica*

### **Bibliography:**

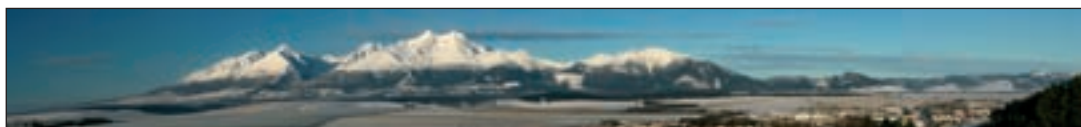
- 1/ Szaflarski Józef, *Poznanie Tatr*, Wydawnictwo "Sport i Turystyka", Warszawa 1972
- 2/ *Góry polski w malarstwie*, Materiały z sympozjum Kraków 4.12.1999, pod red. W. A. Wójcika, COTG PTTK, Kraków 1999
- 3/ Lassota Jerzy, *Panoramy tatrzańskie*, "W górach", kwartalnik turystyczny, nr 3(13)/2007, Wyd. VOYAGE, Wadowice 2007
- 4/ Suchoń Alina, *Tatry w najpiękniejszej książce średniowiecznej Europy*, "Wierchy", 2009
- 5/ *Bajeczny świat grafiki tatrzańskiej*, katalog wystawy, Kielce, marzec-kwiecień 2004
- 6/ Pinkwart M., Długołęcka-Pinkwart L., *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Wydawnictwo Pascal 2003
- 7/ Pinkwart M., *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Wydawnictwo PTTK „Kraj” – Warszawa, Kraków, 1988
- 8/ Paryski Witold, Paryska Zofia, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin 2004
- 9/ Suchoń Alina, *Poronina historia malownicza – uwagi, uzupełnienia i spostrzeżenia*, „Wierchy” rocznik 68 za 2002 rok [wydane 2003]
- 10/ Brandobur Jozef, *Do Tatier s fantaziou, s botanicou kapsou, s lanom a s čakanom*. wyd. Mlada leta, Bratislava, 1962.
- 11/ Bohuš Ivan, *Tatry ocami Buchholtzovcov*, wyd. Osveta, Martin 1988.



*Panorama of the Tatras Mountains from Czarny Dunajec (Black Dunajec, Poland) (1)*



*Panorama of the Tatras Mountains from Czarny Dunajec (Black Dunajec, Poland) (2)*



*Panorama of the Tatras Mountains from Kežmarok, Slovakia (1)*



*Panorama of the Tatras Mountains from Kežmarok, Slovakia (2)*



*Panorama of the Tatras Mountains from Rzepiska (Poland)*



*Panorama of the Tatras Mountains from Velki Slavkov, Slovakia*



*Panorama of the Tatras Mountains from Poprad, Slovakia (1)*



*Panorama of the Tatras Mountains from Poprad, Slovakia (2)*

MILAN KOREŇ

# CAVES AND SPELEOLOGISTS OF THE TATRAS AREA IN RELATION TO THE SPELEOLOGY HISTORY IN SLOVAKIA

## *Basic information about the caves in the Tatras region*

Droppa (1960) states that there were about 300 caves in 1960 and about 476 caves (Droppa 476) known and registered in Slovakia. Because of the uncommon interest of caves or modern discoveries the number was increasing within the following years almost twenty fold. Considering the most recent list of the Slovak caves dated from June 30, 2007 (Bella, Hlaváčová, Holúbek 2007) nowadays there is 378 caves merely in the Tatras region and another 20 caves in the adjacent part of the Podtatranská hollow basin what altogether represents more than was known about 50 years ago in the whole of Slovakia. Such a surprising number of caves in the Tatras region results from the geological-geomorphological structures suitable for their formation and existing there, mainly in the areas of Belianske Tatry, Javorinská Široká, Červené vrchy, Sivý vrch and Osobitá (schedule 1).

In such quantitative evaluation it's necessary to understand the term "cave" which nowadays is understood as a hollow, underground space in the earth crust, formed by natural processes and accessible to a man, the length or depth of which exceeds 2 meters and which parameters of the overground hole are smaller than the parameters of its length or depth. So mostly we are talking about smaller and not so attractive underground spaces. The evidence concerns all underground natural hollows, irrespective of their size or natural processes which formed them, so called karst or pseudokarst phenomena, including gulfs or abysses. Regarding the provisional evaluation of Slovak caves' length and depth (Hlaváčová 2009) it could be clearly said that short or shallow caves dominate. The same situation could be applied in the Tatras area (schedule 2).

Schedule 1. The number of caves in particular geomorphological units and counties of the Tatras region (according to Bella, Hlaváčová, Holúbek 2007)

Geomorphological unit			County			Altogether
			Tvrdošín	Lipt. Mikuláš	Poprad	
Tatras	West	Osobitá	21	-	-	124
		Sivý vrch	7	23	-	
		Roháče	10	-	-	
		Lipt. Tatry	-	2	-	
	East	Červené vrchy	-	-	61	234
		Vysoké	-	-	107	
Podtatranská kotlina	Liptovská kotlina	Smrečian. pahork.	-	1	-	20
		Hybianska pahork.	-	14	-	
	Tatranské podhorie	-	4	1		
Altogether			38	44	296	378



Schedule 2. The number and ratio of the Tatras caves according to their length (June 30, 2007)

Geomorphological unit		Length (m)				
		2-10 (very short)	11-50 (short)	51-500 (middle long)	501-5000 (long)	vyše 5001 (very long)
Tatry	Osobitá	7	5	3	-	-
	Sivý vrch	7	9	4	-	-
	Roháče	2	3	3	1	-
	Lipt. Tatry	2	-	-	-	-
	Červené vrchy	15	11	4	2	-
	Vysoké Tatry	40	40	9	4	2
	Belianske Tatry	80	31	9	3	-
Podtatranská kotlina	Liptovská kotlina	7	2	2	-	-
	Tatr. podhorie	3	2	-	-	-
The number altogether		163	103	34	10	2
Percentage (%)		52,3	33,0	10,9	3,2	0,6

Schedule 3. The list of the longest Tatras caves (June 30, 2007) and their position when considering the list of 55 longest Slovak caves.

Number	Name	Geomorphological unit	Length (km)	Position within Slovakia
1.	Mesačný tieň	Javorinská Široká	14,00	4.
2.	Javorinka	Javorinská Široká	8,54	6.
3.	Belianska jaskyňa	Belianske Tatry	3,64	13.
4.	Čiernohorský jaskynný systém	Javorinská Široká	2,36	22.
5.	Suchá diera – Mokrú diera	Javorinská Široká	1,76	28.
6.	Brestovská jaskyňa	Roháče	1,45	37.
7.	Jaskyňa verných	Javorinská Široká	0,87	51.
8.	Nová Kresanica	Červené vrchy	0,82	53.

It could be said that the Tatras area is quite interesting place in Slovakia considering the number of long and depth caves and abysses, in spite of the dominating number of small underground areas (schedule 3 and 4).

Many caves are considered natural treasures. Many of them are decorated by stalactites, stalagmites, pillars, variously formed sintras, overflows, lakes, cascades, cave beauty-spots, glacial formations etc. The others are precious because of some archeological or paleontology discoveries found there. It determines their legislative status. By course of Act N. 543/2002 Coll. of protection

of nature and the landscape all Slovak caves are included in the category of nature monuments, i.e. natural creations having a scientific, cultural, ecological or aesthetic importance. Those of them which represent a part of the most important natural monuments are constituted national nature monuments. Three out of 44 caves of this category of nature conservation exist in the Tatras region: Belianská, Brestovská and Javorinka. Only one out of the 12 Slovak caves made available to a man exists in the Tatras region – Belianska cave.

Schedule 4. The list of the deepest Tatras caves (June 30, 2007) and their position when considering the list of 55 deepest Slovak caves.

Number	Name	Geomorph.unit	Depth (m)	Position within Slovakia
1.	Mesačný tieň	Javorinská Široká	441	2.
2.	Javorinka	Javorinská Široká	360	3.
3.	Čiernohorský jaskynný systém	Javorinská Široká	232	8.
4.	Tristarská jaskyňa	Belianske Tatry	201	11.
5.	Nová Kresanica	Červené vrchy	194	12.
6.	Zadný úplaz	Javorinská Široká	165	18.
7.	Belianska jaskyňa	Belianske Tatry	160	19.
8.	Nová éra	Javorinská Široká	121	29.
9.	Bezodná priepasť	Osobitá	120	30.
10.	Priepastná jaskyňa v Skáli	Javorinská Široká	109	41.
11.	Jaskyňa pod Úplazom	Javorinská Široká	97	48.
12.	Priepasť v Sivom vrchu	Sivý vrch	93	50.

### *The oldest reports about the caves (the period of late scholastics or “dragon period“*

A long time ago a man was not interested in caves as a natural monument. They were used merely as transitory asylum for wanderers and bandits and also as a reconditory used by the local citizens in the case of war. The first written report about the Slovak caves is dated from 1220 or 1224 and it mentions the Skalka cave nearby Trenčín (Lalkovič 2004). The second oldest report is a statement of Šarkanova diera cave from 1253 nearby the town Poráč, which under the name „Petra Dupe“ is mentioned by defining the boundaries of Vítkovce (Števík, 2003). The third oldest one: a very general reference may be found in the charter of Ostrihom canonry from 1299 which mentions an inspection in the master Andrew's estate and concerns the caves placed in the south of Palúdzka. It was mentioned in 1933 by A. Húščava, however, it was not registered by speleologists then. Due to the work of V. Benický from 1952 it was uncorrectly believed that it is the oldest report of Slovak caves ever which lasted until 2004.

In generally it is believed (see e.g. Prikryl, 1985) that people living in Middle Ages were afraid of underground spaces. These spaces were

influencing their imagination as a consequence of which various fables about macabre and blood-thirsty monsters living there appeared. People were also haunted by the medieval scholars. For example, a French monk **Fulcher Chartreuský** (†1127) wrote about dragons that they are characterized by loathy jaws, sharp teeth, fiery tongue, their ears resemble cones, they have long neck and body of a lizard; they are the biggest animals in the world. A Roman polymath **Athanas Kircher** (\*1602 †1680) in his book about the underground world described the fourlegged wingy dragon who was killed in 1345 by an ordinal knight, Deodatus de Gozon in Rhodos allegedly. Another dragon was killed in 1660 near Rome by Lanio when he went to a birds hunt. St. Hildegard wrote that dragons hate people and have a demoniac character. A canon **Konrád from Megenberg** (\*1309 †1374) stated that dragons live in cave bed-rocks, mainly among two rocky cliffs. They act so because of high temperature of their body. They look for such places mainly after their flight lasting for a long time or when the summer is too hot for them. They scary people by their voice and cry but also by their look – it is said that people can't stand it and die consequently. One of the best scholars of the 16<sup>th</sup> century, a founder of descriptive zoology, a Swiss humanists **Conrad Gesner** (\*1516 †1565) in his book *Dejiny zvierat* collected and classified

all facts which were known about animals then. In a book devoted to snakes he also published a large chapter about dragons. He classified them into several kinds and published their drawings.

In the second half of the 17<sup>th</sup> century some references to dragons appear also from Slovakia. Levoča chronicler **Gaspar Hain** (\*1632 †1687) wrote about a big dragon in 1662 which settled in Štrba during an earthquake accompanied by rainstorm. Allegedly he was sitting in a desolate church in Štrba where he could be seen for several days. Considering another legend there was a nine-headed dragon living in Javorový vrch near Orava which was killed in a quite unusual way – an unknown bandit prepared him a snare – a gutted calf filled with burnt lime. After the dragon had eaten it and had drunk water it flight him apart. Nearby Tisovec, in a place called Borová allegedly there was Biela jaskyňa (White cave) inhabited by a battle-ax. It is said that the cave was licked into the rock by this battle-ax.

The existence of dragons was supported by “dragon bones, teeth and nails” discoveries in caves. Presumably various names of Slovak caves derived from the word “drak” (dragon) or “šarkan” (battle-ax) come from this period which lasted until the beginning of the 18<sup>th</sup> century in this area. Although not being placed in the Tatras directly, nearby the Tatras, on the northern downhill of Vysoký vršok above Poráč situated in a mountain massive Galmus in Slovenský raj, there is a famous fracture-riverain cave called *Šarkanova diera* (Poráč cave, before “Petra Dupe”). In the northern brim of Kozie chrbty between Važec and Štrba on Sýkorový vršok slope there exists a deep abyss of circled shape being 17 meters deep of diameter 2 meters called *Dračia* (also *Čertova diera*). Another examples exist, too.

The most famous and most discussed caves in literature are „*Dračie jaskyne*“ in Demänovská dolina. A Prešov doctor, working in Levoča and Kežmarok before it, **Johann Paterson Hayn** (\*1615 †1675), born in the east of Prussia was the first one who was written about these caves (and also about Aksamitka cave nearby Haligovce). Accompanied by his two colleagues Izrael Hiebner and Johann Philip Schönlein he was devoted to “dragonology”, discovering and collecting “dragon bones”. The results of his work were published in a

scientific year-book called *Miscellanea physico-medica* associated in Academia Leopoldina. In 1672 he had written about a cave containing dragon bones in the south of Liptovský Mikuláš. It is said that a number of dragon skeletons lying on each other were found in this cave with a length approximately 1 mile. A description of these spaces made by unknown local theoden suggests it was Beníková cave (Lalkovič 2003). The sketches of these caves were a part of caves’ descriptions. However, they were kept in secret up to these days. J. P. Hayn did not complete his summary work of his discoveries called *Singularibus et Curiosis Hungariae* because of his precocious death. His ideas were supported by a German scholar **Heinrich Vollgnad** who published various drawings and descriptions of skull, nails and teeth of dragons as a robust animals of Karpaty hills appealing to the arguments of Patersonius Hain, “a famous doctor and excellent physicist from Prešov, a man of a large number of interesting activities” (Šimková 2002).

### *The beginnings of a serious interest in caves (the period of a fight for modern scientific thinking)*

Lalkovič (1993), besides another activities was interested in the topic of absence of historic documents about caves from the end of the 13<sup>th</sup> century to 1549 when a humanistic scholar **Juraj Wernher** (\*around 1497 †1567), born in Packov in Silesia, the bachelor of Jagelon University in Krakow, then a royal mentor and captain of Šariš castle, published a document *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation* which is now considered to be the beginning of scientific interest in Slovak nature curiosities. He concluded that the reason does not consist in the absence of historic sources itself but rather in the areas which had not been explored. In the same work he drawn his attention to a manuscript code by **Pietro Ranzano** (\*1420 †1492), a Dominican monk, Luzern bishop and humanistic historian who had been working in the Hungarian Royal court as an envoy of the Neapolitan king Ferdinand Aragonsky, the father of Hungarian king Matej’s wife – Beatrix since 1488. After Matej’s death in 1490 had returned back to his homeland and took an unfinished work about the

history of Hungary with himself, mentioning the two Slovak caves (published in press in 1558 under the title *Epitome rerum Hungaricum* in Vien).

Concerning this work and the part of Slovak caves, there is one interesting reference to some cavity of poisonous gases near Rybáre village (nowadays known as Sliáč spa). The other one mentions Spiš area and a glacial cave in Dreveník which was mentioned by J. Wernher 9 years earlier. That's why Lalkovič (1993) assumes that many information about the caves were known among the scholars at that time and that historic documents – the ones by Ranzano and Wernher – use the same source. Consequently, these facts were taken over in many other books by different scholars until 1787.

From the second half of the 17<sup>th</sup> century the number of reports about caves started to increase. In 1683 a work by unknown author and place of edition called *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus...* was published. Later it was published in original edition and also in its translation for 5 times (Wiśniewski 1999). The author was unknown for a long time. The riddle was cracked by German musician H. J. Moser who detected in 1933 that **Daniel Speer** (\*1636 †1707), a Wrocław music composer of German origin was the author.

In his book this musically talented enlightener described the wandering from Wrocław through Tešín and Beskydy to Hungary in 1654. Besides the famous description of the climb on the Kežmarok peak such description serves as a source of information about many caves. In his first reference he mentions the before mentioned ice cave in Dreveník, in the second one the Diablova diera in Branisko (considering the actual state of knowledge it is the oldest written report about Šariš caves and about one of the eight Slovak caves mentioned before 1700). The cave hole of parameters 10 x 4 meters must had been famous considering its position nearby the important road between Spiš and Šariš. As it was also famous to D. Speer, definitely it was shown as a natural monument to wayfarers who were interested in such monuments.

The oldest information about the Tatras caves from the Polish side of the Tatras comes from the end of the 17<sup>th</sup> century due to the credit of **Michał Chrościński** (ex. Janicka-Krzywda 2010). These information were published in 1905 by **Stanisław**

**Eljasz-Radzikowski** (\*1869 †1935), a doctor and painter from Zakopane under the title *Michala Chrościńskiego opisanie ciekawe gór Tatrów*. This gold digger guide-book mentions also Mokrá diera cave placed in Javorová dolina besides the questions concerning the topic of gold-digging. For surely, the gold diggers were among the first men who supported by their courage entered the caves in attempt to find the dreamed Tatras treasure. At the beginning of the 18<sup>th</sup> century they entered the peripheral parts of Belianska cave and left their carbonaceous autographs on its walls from 1713 and 1731. In 1826 the cave was visited by Vavrinec Gulden from Spišská Belá and by one of the Fabry's gold diggers from Kežmarok.

Important written reports about the Tatras caves come from **Juraj Bohuš** (\*1687 †1722), the Kežmarok lyceum chancellor. He founded animal bones covered with sinter, however, he disbelieved that these were dragon bones. He found similar bones in an unknown Dračia diera or cave in Ždiar. He published his knowledge in the article *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes* in Karpathen Post magazine in 1719.

**Juraj Buchholtz ml.** (\*1688 †1737), a chancellor of protestant school in Veľká Palúdzka, was exploring the caves Beníková, Demänovská ice cave (then known as Menšia a Väčšia Čierna jaskyňa), Malé and Veľké okno caves, Dvere, Vyvieranie in 1714-1722. He visited some caves in Jánska dolina. His knowledge, experiences and reports about circumstances at that time are captured in a diary written in Latin which was found in the old "Malohontský seniorát". It's clear that before he learned about the discoveries of extinct animals in Demänovská dolina he had rejected the idea that these belong to dragons.

**Matej Bel** (\*1684 †1749) used quite detailed information (with respect to that era) of J. Buchholtz, Jr. about Liptov. Bel's classmate probably acquainted Matej Bel with J. Buchholz. **Daniel Fischer** (\*1695 †1746), born in Kežmarok and working as a physicist in Liptovská stolica, intensely engaging in natural research of Spiš and the High Tatras, played an important role in the creation of Bel's scripts. He, as well as J.P. Hayn before him, subsidized in *Miscellanea physico-medica*. He also found "dragon bones" in



Aksamitka cave from which he constructed the whole skeleton. He donated it to emperor Leopold I. who rewarded him for it by elevated him to the status of theoden and awarded him the title of a royal familiar.

At the beginning of the 1720's D. Fischer sent the description of Liptovská stolica to M. Bel which presumably presents the basics of *Descriptio comitatus Liptoviensis* included in the second volume of *Notitia historico-geographico Hungariae novae*. By this script he probably delivered a description of Demänovská cave put as a model extract in the article *O jaskyniach Novovekého Uhorska* v Prodomo in 1720. He also appended a sketch of Dračia jaskyňa, called also Čierna diera, made by J. Buchholtz, Jr. to this work in 1719. It seems that M. Bel continued in thinking about the speculations of the previous period. Although he did not confirm the opinion that the bones found in the caves were of dragon origin, he also did not confuted it.

Tibenský (1987) states a quite interesting information based on the correspondence among M. Bel and J. Bohuš. One of the letters informs that Bel was beseeching Bohuš for the dragon bones he had bought from an unknown man. Allegedly he was willing to pay any price Bohuš will ask for. Finally he got them. Consequently Bel asked for a detailed description of location where the bones had been found and finally identified them as the bones of a wild ass or camel.

**Franz Ernst Brückmann** (\*1697 †1753), a German polymath, doctor and scientist was the first one who seriously discredited the statements of dragon bones found in the caves when he, after visiting the "dračie jaskyne" (dragon caves) situated in Demänovská dolina, declared in 1724 that these are the bear bones. Following the second visit of Slovakia in 1739 he published these results in his „*epistola itineraria*“ (the journey papers) number 77, under the title *Antra draconum Liptoviensia*. While being in the Tatras region he lived in D. Fischer's home. Just then the scientists were already convinced that the big cave bones belong to more common animals than the mythical dragons were.

Another man, **Jonáš Andrej Czirbesz** (\*1732 †1813), a protestant preacher and senior from Spišská Nová Ves also wrote about the Tatras

caves, their decorations and discoveries of animals bones. Nor he believed the bones were of dragons, he rather believed the bones represent the relics of different, big and extinct animals. Definitely, the question was solved by a German anatomy and surgery professor, **Johann Ch. Rosenmüller** (\*1771 †1820) and a French zoologist and paleontologist, baron **Georges L. Ch. Cuvier** (\*1769 †1832) at the beginning of the 19<sup>th</sup> century. G. Cuvier definitely affirmed that "dragon bones", described and drawn by J. P. Hayn and many other scholars, belonged to the kind of robust cave bears living in the ice age.

Around 1800 Mokrú diera cave lying in Javorová dolina had been explored by Kežmarok mineralogist, historian and theologian **Kristian Genersich** (\*1759 †1825). His information were summarized in the book *Reise in die Carpathen mit vorzüglicher Rücksicht auf Tatra-Gebirge* in 1807.

**Balthasar Hacquet** (\*1739 †1815), a French doctor, versatile scientist, professor of Lvov University studied the Tatras conditions in 1792 and 1794. In July, 1739 a Scottish scientist **Robert Townson** (\*1762 †1827) came to the Tatras. Inspired by professor Karl Ritter, a topographer of Prussian army **Albrecht Sydow** (\*1779 †1861) visited the High Tatras in 1827. By virtue of the French Academy of Sciences a geologic research was carried out in the Tatras in 1818 by **Francois Sulpice Beudant** (\*1787 †1852), a university professor from Paris. A Polish professor **Ludwik Zejszner** (\*1807 †1871) visited the Tatras in 1821 for the first time, then he repeated the visits for several times. Besides these men another foreign scholars visited the Tatras. All of them left in their documents not only written but also graphic information about the caves.

### *Explorations and researches after 1870 (the period of the first great discoveries)*

The next era of the Tatras caves explorations and researches began in June, 1870, when a mining engineer, royal mining mentor **Eugen Ruffiny** (\*1846 †1924) from Dobšiná accompanied by his friends, **Gustáv Lang**, the metropolitan warrant officer, **Andrej Mega**, a town officer and **Ferdinand Fehér**, a doctor entered the well-known hole

called “Ľadová diera” near Duča and discovered Dobšinská ľadová jaskyňa in Slovenský raj. A year later thanks to the Dobšiná town the cave was made available to public and so it became one of the most famous caves in Hungary. Already in 1887, i.e. only 9 years after the discovery of an electric bulb the cave was lightened with electricity as the first cave in the whole area of Hungary.

In July 1881 **Johan Britz** and **Július Husz** discovered in the Kobyly vrch internals Belianska cave which they entered through the “old entrance” of today's Dom objaviteľov. The following discoveries in 1881-1883 were carried out by the owner of Spišská Belá tannery **August Kaltstein (1844-1921)**, a teacher **Imrich Verbovszky** and one of the founders **J. Britz**. Very soon, in August 1882 the cave was made available for public to Palmová sieň (Palms hall) due to the financial support of the town Spišská Belá. Mainly A. Kaltstein deserved for it. One year later the first wooden building was built in front of the cave entrance where the cave custodian **Ján Kohút** lived. In 1883 A. Kaltstein initiated the puncture of a new entrance placed about 80 metres lower instead of the old uncomfortable entrance in the altitude of 972 m. In November 1896, i.e. 9 years later after the Dobšinská ľadová jaskyňa was lightened, this cave was lightened too. A small water power house on Biela river built by Eger company was used as the source of electricity (Gašpar 2002). The cave discovery and some building activities related to its accessing engendered the formation of Tatranská Kotlina village.

The discovery of Belianska cave attracted the attention of many other explorers. A protestant priest from Spišská Belá **Samuel Weber (\*1835 †1908)** who deserved in the first explorations, also explored Alabastrová cave under Bujačí hill in Belianske Tatry in 1874 which was made available for public 6 years later by his initiative. Later he participated on the exploration of another cave nearby called Ľadová pivnica. He was an author of tens of various regional studies. In 1882-1883 he gave a description of Belianska cave and published the first guide book to this cave.

**Karl Kolbenheyer (\*1841 †1901)**, a Silesian German by origin, the professor of Latin and Greek in Levoča gymnasium is considered the pioneer of a serious exploration of the local caves. In

1881 he explored the caves in Belianske Tatry in Muráň and Nové. He sketched their entrances and worked up their ground planes. Very soon he made an altitudinal measurements, made the sketches and described the Belianska cave in details again. In 1884 he published the results of his work in Ročenka UKS in an article called *Die Bélaer Tropfsteinhöhle*.

**Samuel Roth (\*1851 †1889)**, born in Vrbov was working as a professor in Levoča gymnasium, from 1887 he worked there as its director. Besides the study of natural sciences at university in Budapest he was interested in geology, glaciology, speleology and limnology. He described the caves nearby Lučivná, Alabastrová cave, Suchá cave and Mokrá cave in Javorová dolina, Kostolík in Široká dolina, the caves in Muráň and v Nové. He was also devoted to the question of Belianska cave development. He published his speleological knowledge about the Tatras in a work called *Jaskyne Vysokých Tatier a okolia* which was published in the year book of Uhorský karpatský spolok (Hungarian Carpathian Association) in 1882. Another, today well-known Spiš intellectuals, the Levoča gymnasium professors (except of K. Kolbenheyer), mainly **Franz Dénes (\*1845 †1934)** and **Martin Roth (\*1841 †1917)**, a professor from Spišská Nová Ves were his yokefellows.

**Mikuláš Kubínyi (\*1840 †1937)**, born in Demänová, a historian and legal director of Orava compossessorate was devoted to archeology at the end of the 19<sup>th</sup> century in Orava. Considering the era, he collected a huge collection of discoveries, including the cave bear bones and he summarized the obtained knowledge in a study called *Die vorgeschichtliche Denkmäler Oberungarns*.

Uhorský karpatský spolok (Hungarian Carpathian Association) expanded the bountiful activities, including the exploration of various caves, after its formation in 1873. Inspired by Liptov branch of Carpathian Association in Liptovský Mikuláš the Demänovská ľadová jaskyňa was made available for the public between 1880 – 1885. At that time mainly the secretary of Liptov branch of the Hungarian Carpathian Association **Jozef Mihalik (\*1860 †1925)** was devoted to caves exploration in Liptov region.

*Explorations and researches after the World War I. (the period of the next great discoveries)*

At the beginning of the 20<sup>th</sup> century the greatest attention to the Tatras caves was paid by a Slovak scientist, pedagogue, the pioneer of Slovak speleology - **Ján Volko-Starohorský** (\*1880 †1977). He studied the natural sciences at Budapest University. In 1918 he began teaching in Liptovský Sv. Mikuláš gymnasium. He was one of the founders of Múzeum Slovenského krasu in Liptovský Mikuláš. From 1939 he worked there as an active speleologist. In the 1920's and 1930's he paid attention mainly to Demänovská dolina. In 1919 he carried out some researches in Okno cave. In 1935 he published a book called *Speleológia či jaskyňoveda vzhľadom na Slovensko*.

The discovery of Demänovská jaskyňa slobody (Nová jaskyňa) in 1921 was considered a great success. The cave was discovered by Morava teacher, amateur speleologist **Alojz Král** (\*1877 †1972) with the help of a local woodlander **Adam Mišura** (\*1902 †1960), who was also working as Demänovská ľadová jaskyňa custodian and went along with the tourists there using merely a candle or kerosene lamp. After the discovery A. Mišura settled down in Slovakia, organized the cave accessing and realized further exploration in Demänovská and Jánska dolina.

In 1922 **Ondrej Adolf Húska** (\*1898 - ?) discovered the underground treasury of the upper Liptov - Važecká cave. „Diery pod Vříškami“ nearby Važec were known to the local citizens a long time ago. Važec writer **Štefan Rysuľa** (\*1900 †1976) claimed that he entered the caves with his brother when he was 14 and along a small tunnel he came into a large hall of stalactical formations. Droppa (1962) believes it was the contemporary unavailable Kamenný dom. O. A. Húska, a graduate of forest school in Liptovský Hrádok found the next extension of the cave spaces from the contemporary Vstupná sieň in 1922 when he overcame the sediments in the contemporary Chodba objaviteľa and entered the undisclosed halls and tunnels which were freely decorated by stalagmites. This event has been caught in writing by Miloš Janoška in *Krásy Slovenska* from 1922. Another men participated the discovery activities: **Adolf**

**Somr** - a Prague teacher, **Jaroslav Podlipský** - Húska's brother - in law and later also **František Havránek** - an academic painter from Čelachovice na Hanej. Already in August 1922 Havránek rented the cave for 30 years from Važec urbar and began making it available. He broadened Vstupná chodba, regulated the paths, dugged through the Kostnica and took away the clay sediments from the small tunnels. He started to guide the volunteers there in 1928. In 1933 a local carpenter **Jozef Vrána** became a guide too. In 1952 a group of speleologists from Morava (O. Ondroušek, E. Coufalík, J. Balák and R. Kunc) discovered further parts of the cave behind Zrútený dom. Nowadays Važecká jaskyňa is regarded one of the most important cave paleontological discoveries.

In June 1923 a group of speleologists led by **Jozefa Kovalčíka** (\*1904 †1974), a teacher from Valaská, discovered and explored Bystrianska cave. However, the discovery of Domicia cave 3 years later commanded a huge attention. One of the men who participated it was **Ján Majko** (\*1900 †1985), a member of frontier guard accompanied by a group of Prague scout boys. In 1929 the two friends and hunters, **Imrich Vajsábel** (\*1894) and **Ján Banič** (\*1898) found Driny cave placed in Malé Karpaty on which the attention of local fans, firstly rather gold diggers was drawn to by a woodlander **Ján Hirner**. In 1932 a young, only 18-years old boy **Michal Bacúrik** (\*1914 †1983) trenched along from the famous cave Izbica on Kotolnica hill in Veľká Fatra to another unknown spaces and discovered Harmanecká cave.

Sekcia pre výskum východoslovenského krasu (The Section of the East Slovakia Karst research) established in 1923 supported the speleological explorations at that time. The another important cave organizations were also Družstvo Demänovských jaskýň and Sekcia pre ochranu a sprístupnenie Domicie. In 1933 Vedecká krasová komisia Klubu československých turistov was established. Many Czech geographers and speleologists like **František Vitásek** (\*1890 †1973), **Radim Kettner** (\*1891 †1967) and **Josef Kunský** (\*1903 †1977) deserved for the scientific research at that time.

In the mid war period a suitable conditions for establishing the Múzeum slovenského krasu in Liptovský Mikuláš which was opened in 1930 ap-

peared. Mainly the following men stood by its creation: **Miloš Janoška** (\*1884 †1963), **Ján Volko-Starohorský** (\*1880 †1977) and **Alojz Lutonský** (\*1905 †1997). **Vojtech Benický** (\*1907 †1971), born in Paučiná Lehota, started to be seriously interested in exploring the caves. Although he grew up below Demänovská dolina he was not devoted merely in the caves existing in this area. He organized various speleological researches in different parts of Slovakia, including the Tatras. In 1938 he was working in Belianska cave. He was the founder and a long-time compiler of a scientific magazine of Slovak speleologists called *Slovenský kras* and a busy publicist.

Jaskyniarsky zbor Klubu slovenských turistov a lyžiarov is regarded one of the initiators of cave exploration at the end of the World War II. In 1944 Jaskyniarsky zbor was established besides the Klub slovenských lyžiarov a turistov (KSTL). **Vojtecha Budinského-Kričku** (\*1903 †1993), a famous archeologist, nestor of the Slovak terrain archeology born in Ružomberok was nominated the chairman of Jaskyniarsky zbor. He started to develop a huge speleological activities linked mainly with edifying and propagandistic activities. As an expert of Liptovské múzeum in Ružomberok was rescuing and identifying the archeological discoveries from Lieskovská cave, later also from another caves while working for SNM (Slovak National Museum).

### *Speleology after the World War II. (the period of speleology institutionalization and the bloom of amateur explorations)*

Following the extinction of Jaskyniarsky zbor nearby KSTL in 1949 Slovenská speleologická spoločnosť (SSS) came into existence which chairman became the before mentioned V. Budinský-Krička and **Stanislav Šrol** (\*1925 †1992) became the vice – president of it. Šrol was one of the Slovak practical speleology nestors, originally working as a cooper elaborator, the producer of beautiful bells, chip-axes, buckles and many others products made of metals. He became fascinated by caves. His profession of a professional speleologist he started in Družstvo demänovských jaskýň in 1949. Within the 40 years period of his working in caves organizations he knew almost all carst areas

in Slovakia. However, he mostly worked in the carst area of Demänovké vrchy or Červené vrchy. With regard to the memoirs of the contemporaries he was considered the irredeemable participants organizing the first downcomings into the deepest Slovak abysses. In 1952 he made an important discovery of Demänovská jaskyňa mieru in cooperation with **Peter Dropp** (\*1910 †1990) and **Pavol Revaj** (\*1898 †1957).

Many amateur or professional speleologists were actively working in Speleologická odbočka of Slovenská geografická spoločnosť SAV led by **Anton Droppa** (\*1920). He is considered to be our most famous speleologist of the second half of the 20<sup>th</sup> century, the Geographic department of SAV worker at the dislocated workplace in Liptovský Mikuláš, who explored and described the majority of Slovak caves known at that time. He participated many explorative and observational activities. Many integrating works appeared due to his work, one of them being the book about Belianska cave from 1959.

In the first half of 1950's the Tatras were visited by firstly not famous, later very popular Czech geomorphologist **Josef Sekyra** (\*1928 †2008). This man, also called „prvý Čech na sedemtisícovke – the first Czech at the seven thousand mountain“ (1961), „prvý Čech na južnom póle – the first Czech in the South Pole“ (1969), the author of many interesting publications participated various expeditions in various parts of the world. He worked in Polar waste lands, on the mountain peaks, in the most drily deserts and in the deepest abysses. Making many researches in the Tatras, in 1954 he wrote a monograph called *Velehorský kras Bělských Tater* which is one of the most important sources of information about this mountain massive hitherto.

The Polish speleologists under the leadership of **Ryszard Gradzinsky** (\*1929) and **Kazimierz Kowalsky** (\*1925 †2007) in the first half of the 1950's discovered and described many caves in Javorová dolina which were not known at that time, such as Tesná cave or Jaskyňa nad javorom.

A famous Slovak geologist **Dušan Kubíny** (\*1930) participated in 1959 the first explorations of Zadný úplaz (Kosodrevina) abyss situated in Červené vrchy having the depth of 165 meters and the length of 550 metres. His memoirs of working



in the Tatras are described in the book *Práca a život v katedrále prírody* which was published on his own costs.

Another Czech geomorphologist **Jiří Ksandr** studied the mountainy carst monuments in Široká dolina and also at many other places and summarized his knowledge in the work *Krasové zjevy v Tatrách* in 1956. The mountainy Tatras carst was studied also by other scientists in the 1950's and 1960's. A famous Slovak geographer **Emil Mazúr** (\*1925 †1996) wrote in the magazine *Slovenský kras* from 1962 about the overground carst monuments of Červené vrchy.

All the overground and underground carst Tatras monuments which were known at that time are captured on a detailed geomorphological map of another excellent geographer **Michal Lukniš** (\*1916 †1986). They constituted a part of a monography *Reliéf Vysokých Tatier a ich predpolia* from 1973. This work played an important role in regulation of the further speleological tatras explorations and evidently contributed in the discovery of a system of caves in Kolový úplaz situated in Javorová dolina – the contemporary Javorinka cave, which was not so famous then.

The first speleological surveys after the World War II. in Orava Region are linked with the name of **Ján Brodňanský** (\*1910 †1997) born in Dolný Kubín. This zealous speleologist, originally working as a watchmaker participated in discovery of many Orava caves, mainly the Brestovská cave in Roháčska dolina. The carst of Osobitá was explored also by **Peter Holúbek** (\*1966) and another progressive speleologist **P. Magdolen** evolved further excellent cave activities to this day.

In 1970 an organization called *Správa slovenských jaskýň* in Liptovský Mikuláš was established; it was oriented at providing the operation, accessing, protection, documentation, exploration and research of caves and karst areas in the whole of Slovakia. After the period of SSS stagnation the organization started to be active again. Tens, maybe hundreds of devotees in exploration and researches of caves in the Tatras region have actively participated in this organization since then. Let's mention at least their most important successes.

Yet in the 1950's, in the southern part of Západné Tatry, in Sivý vrch massive the voluntary speleologists coming from Liptovský Trnovec - **Ján**

**Dušan Babka**, **Dušan Boroška**, **Ján Laco** and **Rudolf Radúch** started to work there. In 1951 they went across the abyss like tunnel 150 meters long to the underground situated 40 meters lower starting from the entrance hall in the already known cave Dúpnica in Suchá dolina. Later in 1952 they discovered a near cave Biela jaskyňa being 160 meters long, in 1953 Medvedia jaskyňa with the length of 65 meters (the longest cave in this area is Opálenica being 1274 meters long).

A geologist **Ján Tulis** (\*1935) from Bošáca experienced the establishment of an association called *Speleologický klub Slovenský raj* in Spišská Nová Ves early in 1964. Nowadays this club has in its evidence about 400 caves situated in Slovenský raj, 360 out of them being discovered by its members. The discovery, exploration and research of a cave system called *Stratená jaskyňa*, the second longest Slovak cave system with the length of almost 22 km (*Stratená jaskyňa* was discovered in 1972, a large underground spaces situated in the cave *Psie diery* in 1988; both have been interconnected in 1994) is considered their biggest success. Together with another geologist – speleologist **Ladislav Novotný** (\*1937) from Krompachy he is the author of a summarizing monograph *Kras Slovenského raja* published in 2005.

**Petr Hipman** (\*1940 †1999), born in Prague had been visiting Slovakia already as a student. When being in Ohnište in Nízke Tatry he assisted shepherds in sheep-punching. He used to sleep in a chalet and consequently was looking for the caves. Stanislav Šrol learned him a lot about caves as a first man. P. Hipman finally settled down in Detva (Slovakia) in 1966. He started to be interested in Krakova hoľa massive situated between Jánska and Demänovská dolina. His first successes came in 1967 when he found out that there is an intense scuttle in the cave *Záskočie*. He established a speleological group in Zvolen and initiated some laboured winter explorations. In 1973 *Záskočie* with its depth of 263 meters became the deepest Slovak cave. Accompanied by his colleague **Hanka Kynclová** he discovered the cave *Jaskyňa pod Brdkovicou*, *Biela jaskyňa* and descended to the depth of 152 meters in *Starý hrad* cave meantime. Following the interconnection of *Starý hrad* and *Večná robota* caves an underground system with the depth of 495 meters nowadays known as *Sys-*

tém Hipmanových jaskýň. He died while making a climb on ski in Trangoška valley. His efforts have markedly provoked further speleological explorations in the High Tatras.

A geologist and speleologist **Stanislav Pavlarčík** (\*1949), born in Spišská Belá, a worker of Výskumná stanica and Múzeum TANAPu in Tatranská Lomnica in these latter days has been devoted to the exploration and research of the Tatras carst areas since 1967. Together with his colleagues of the regional group from Spišská Belá he has been markedly participated in the discovery of the second biggest and deepest Tatras cave – Javorinka in Javorová dolina in 1973. He published the knowledge of speleological researches oriented at the documentation of the carst monuments, carst hydrology and the occurrence of secondary minerals in many works. The publication *Podzemné hydrologické systémy Vysokých Tatier* from 1986 led to the discovery of Mesačný tieň cave in Bielovodská dolina (valley).

A university pedagogue and geographer **Zdenko Hochmuth** (\*1950), born in Ružomberok has been working mainly in the field of exploration of the caves and abysses in Červené vrchy. He published the results in the article called *Súčasný stav výskumu jaskýň Červených vrchov* in 1982. He has been actively working also as a speleodiver. He participated the exploration of afloat spaces of Brestovská cave in Západné Tatry.

A famous Slovak geographer – expert in the carst areas, born in Lazisko near Liptovský Mikuláš – **Pavel Bella** (\*1962), working in an organization Správa slovenských jaskýň in Liptovský Mikuláš in these days is concerned mainly with the caves genesis and morphology. He has published many works related to the Tatras areas. In the co-authorship with S. Pavlarčík published in 2002 the work called *Morfológia a problematika genézy Belianskej jaskyne* and many others.

A lot of speleological teams is working in the Tatras region in these days. Regarding their work in the sphere of exploration and discovery they acquit themselves well in these regions: Roháče (Brestovská jaskyňa), Červený vrch (Nová Kresanica), in Nové in Belianske Tatry (Nová éra, Alabastrová jaskyňa), Bielovodská dolina (Mesačný tieň), Javorová dolina (Jaskyňa Javorinka) and in many others. The most active teams are working

under the leadership of **Vladimír Fudaly** and **Lubomír Plučinský** from Spišská Belá, **Ján Šmoll** from Liptovský Mikuláš, **Peter Magdolen** from Bratislava and the discoverers of Mesačný tieň cave – **Branislav Šmíd** from Bratislava and **Igor Pap** from Liptovský Mikuláš.

### *The notes about the oldest paintings in the Tatras region caves*

The artistic depicting of caves has been depended on sequence of their discovery and usage. This topic has not been handled satisfactorily yet. Based on the pieces of information it is known that apart from the sketches of the first speleological explorers, further paintings were created in the last third of the 19<sup>th</sup> century, mainly because of the commerce.

The first engravings of Dobšinská ľadová jaskyňa discovered in 1870 come from a Budapest illustrator **Gustáv Morelli** (\*1848 †1909). These were published yet in September 1873 in *Vasámapí Ujság*, the next ones were published thanks to **J. A. Krenner** in a publication called *A Dobsinál jégbarlang* in 1874 (two of them have been duplicated by M. Lalkovič in 2005) and finally in a publication *Das Stracenaer Thal und Dobschauer Eishöhle* by **J. E. Pelech** in 1878 (Paprčková 2003).

The first photo of this cave was published by a German photographer **Hermann Ruckwardt** (\*1845 †1919) in the appendix *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* in 1890. The cave was captured in photo by **Karol Divald ml.** (\*1830 †1897) in 1897. Another two photos advertising the cave visit in that time probably come from his photochromy printery in Prešov. Another photos by K. Divald, Jr. have been published later in many series. The lithography photos of this cave by **Karl Schwidernoch** from Vien come from 1897 – 1898. Between 1902 - 1918 the hotel-keeper and cave renter **Andre Fejér** published over 70 postcards of Dobšinská ľadová jaskyňa and its surroundings between 1902-1918.

Horváth (2009) states that in 1905 E. Fejér decided to portrait so called Ľadové slávnosti (Ice celebration), which had been taking place in the cave at that time in oil-paintings. The portraits should have decorate the interior of his hotel situated near the cave. He invited an academic painter **Györg Con-**

**räder** (\*1838 †1911), born in Munich and living in Budapest who had been living in the cave for two weeks while preparing the sketches for the future paintings. One year later E. Fejér invited a prominent landscaper born in Košice - **Ern Mark** (\*1868 †1945) to the cave who spent there one week in 1906 and subsequently in the next year completed a big portrait depicting the tourists visiting the cave.

The oldest depiction-engraving of Belianska jaskyňa published in *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* in 1894 comes from G. Morelli. **Edward Theodore Compton** (\*1949 †1921), an English traveler, climber and mountain painter published in 1905 the replicas of paintings depicting the Belianska cave decorations in a magazine called *Illustrierte Zeitung* vol. 3228.



The first postcards depicting Belianska cave being made available for the public in 1882 were made by a German photographer **Adolf Stengel** at the end of the 19<sup>th</sup> century. (pic. 1, 2, 3) Also **Eduard Feitzinger** from Český Tešín devoted a part of his work to this cave in his first series of postcards produced by autochromy technique in 1902. A geologist and geographer, lecturer of technique in Brno - **Eduard Schnabel** (\*1883 †1946) in the publication *Velký zeměpis všech dílů světa I/10, Rakousko-Uhersko, Země Alpské, krasové a karpatské* published by I. L. Kober publishing in Prague in 1914 published a photography of “Vendomský stĺp”. In 1903 – 1909 tens of another good-class postcards had been issued thanks to **Berty Britzovej-Kotlasovej**, a daughter of one of its founders. The atelier of **Gustáv Matz** (\*1860 †1903) from Spišská Belá competed with her; this atelier has been led by his wife **Anna Matzová, born Hegenbartová** (\*1869 †1946) from 1903 after his death. **Antal Šima**, the owner of bazaar in Studenovodské kúpele (spa) was considered another competitor (Korenková 1989).

**József Déry** tried to promote the third cave made accessible in the 1980's – Demänovská ľadová jaskyňa by using the photos of paintings made by **Patrik Lajos** in the magazine *Turisták lapja* VII., 3-4 szám from 1895. An interesting series of postcards depicting the cave was compiled probably in 1914 by **Juraj Povolný**, the cave owner from Demänová.

A few number of another information about the history of artistic depicting of the Tatras caves may be found in Slovak documentation (only a short mentionings of caves monographies are known, e.g. the most recent ones by Gašpar 2002 and Bohuš 2007). Thus we realize that compared with the historic development of artistic depicting of natural and social-economic country phenomena we keep behind. The main goal of this article shouldn't be understood as filling the existing gap, rather as signifying certain hints which should help in examining the further sources when talking about the topic of man's historic artistic contacts manifestations with our significant natural phenomena – the Tatras caves.

*Translation: Barbora Cintulová*

## Bibliography

- Bárta, J., 1973: Druhé desaťročie intenzívnej speleoarcheologickej činnosti archeologického ústavu SAV v Nitre. Slovenský kras 11, p. 85-98.
- Bella, P., Hlaváčová, I., Holúbek, P., 2007: Zoznam jaskýň Slovenskej republiky (the situation in 30.6.2007). Lipt. Mikuláš. SMOPaJ – SSJ – SSS, 364 p.
- Benický, V., 1959-1960: Výskum krasových javov Červených vrchov. Slovenský kras 3, p. 57-58.
- Bohuš, I., 2004: Od ohnísk a kolíb po tatranské osady. Tatranská Lomnica, I&B, Ivan Bohuš, 136 p.
- Bohuš, I. Jr., 2007: Vysoké Tatry na starých pohľadniciach. Bratislava. Dajama, 95 p.
- Brodňanský, J., 1958: Brestovská jaskyňa. Slovenský kras 1, p. 114-115.
- Droppa, A., 1957: Výskum priepasti „Kresanica“ v Liptovských Tatrách. Geografický časopis 9, vol. 4, p. 190-191.
- Droppa, A., 1958: Výskum Belianskej jaskyne. Československý kras 11, p. 248-249.
- Droppa, A., 1960: Vznik a vývoj jaskýň. Príroda a spoločnosť 9, vol. 8, p. 15-17.
- Droppa, A., 1973: Prehľad preskúmaných jaskýň na Slovensku. Slovenský kras 11, p. 111-157.
- Fudaly, V., Pavlarčík, S., Vadovský, V., 1983: Jaskyňa Javorinka vo Vysokých Tatrách. Spravodaj SSS 14, vol. 1, p. 13-21.
- Gašpar, J., 2002: Tatry. Staré pohľadnice rozprávajú. Český Tešín. publishing Region Poprad, 263 p.
- Gradzinski, R., Kowalski, K., 1956: Výsledky objavných prác poľských jaskyniarov vo Vysokých Tatrách. Krásky Slovenska 33, vol. 3, p. 112-114.
- Havránek, F., 1936: Važecká jeskyně a její kras. Važec. Edice „Tatranského a jaskynného múzea“, 139 p.
- Hlaváč, J., 1992: Významné speleologické objavy dobrovoľných jaskyniarov na území Slovenska za obdobie rokov 1970 – 1990. Slovenský kras 30, p. 175-196.
- Hochmuth, Z., 1982: Súčasný stav výskumu jaskýň Červených vrchov. Slovenský kras 20, p. 19-47.
- Hochmuth, Z., 1998: História speleopotapačských výskumov na Slovensku. Spravodaj SSS 29, vol. 4, p. 45-51.
- Holúbek, P., 1991: Jaskyňa Nová Kresanica. Jaskyniar 22, p. 11-12.
- Holúbek, P., 1994: Nové poznatky o jaskyni Zadný úplaz vo vysokohorskom krase Červených vrchov. Slovenský kras 32, p. 135-142.
- Holúbek, P., Magdolen, P., 1995: Jaskyne v Osobitej. Spravodaj SSS 26, vol. 3, p. 4-10.
- Horváth, P., 2009: Neznáme umelecké stvárnenia Dobšinskej ľadovej jaskyne. Stratená. Stracensko-ladovský spravodaj 2, vol. 4, p. 6-7.
- Houdek, I., 1936: Demänovské jaskyne v dávnych časoch. Krásky Slovenska 15, vol. 8-9, p. 140-142.
- Húščava, A., 1959: Správa z 13. storočia o jaskyniach v Demänovskej doline. Slovenský kras 2, p. 146.
- Jakál, J., 1962: Z histórie speleologického výskumu na Slovensku. In. Jakál, J. a kol.: Praktická speleológia, p. 7-11.
- Janicka-Krzywda, U., 2010: Odnalezc skarb... Tatry, TPN, vol. 4 (34), p. 110-113.
- Janoška, M., 1921: Nová veľkolepá jaskyňa kvapľová v Liptove. Krásky Slovenska 1, vol. 7, p. 145-149.
- Jirásek, J., 1957: 75. Výročie Belanskej jaskyne. Československý kras 10, p. 190 – 191.
- Korbay, F., 1953: Príspevok k dejinám výskumu Demänovských jaskýň. Geografický časopis 5, vol. 3-4, p. 275-279.
- Korenková, I., 2003: Vydavatelia najstarších pohľadníc. Sinter 11, vol. 24-25.
- Kowalski, K., 1957: Práce poľských speleológů na Slovensku. Československý kras 10, p. 35-36.
- Král, A., 1964: História jeskyně Svobody v Demänovské dolině. Československý kras 16, p. 77-85.
- Kubíny, D., (unknown., probably 2008): Práca a život v katedrále prírody. 122 p.
- Lalkovič, M., 1993: Príspevok k počiatkom záujmu o jaskyne na Slovensku. Slovenský kras 31, p. 61-74.
- Lalkovič, M., 1994: Karpatský spolok a jaskyne na Slovensku. Slovenský kras 32, p. 91-118.
- Lalkovič, M., 1996: Sprístupnené jaskyne a vývoj záujmu človeka o podzemné krasové javy. In. Sprístupnené jaskyne. Výskum, využívanie a ochrana. Zborník referátov. Lipt. Mikuláš, p. 11-18.



- Lalkovič, M., 1998a: Poliáci a záujem o jaskyne na Slovensku, part 1. – until 1918. Slovenský kras, p. 93-114.
- Lalkovič, M., 2003: Z histórie Demänovskej ľadovej jaskyne. Slovenský kras 41, p. 129-164.
- Lalkovič, M., 2004: Jaskyňa na Skalke – najstaršia písomná zmienka o jaskyniach na Slovensku. In. Bella, P. (eds.): Výskum, využívanie a ochrana jaskýň 4. Lipt. Mikuláš, p. 181-195.
- Lalkovič, M., 2005: História poznávania a objavovania jaskýň. In. Jákál, J. (eds.): Jaskyne svetového dedičstva na Slovensku. SSJ Lipt. Mikuláš, p. 113-130.
- Lalkovič, M., 2008: Z histórie Brestovskej jaskyne. Slovenský kras 46, Suppl. 1, p. 111 – 124.
- Mazúr, E., Jákál, J., 1967-1968: Typologické členenie krasových oblastí na Slovensku. Slovenský kras 7, p. 5-40.
- Paprčková, E., 2003: Súpis ikonografík slovenských jaskýň v literatúre do roku 1945. Sinter 11, p. 26
- Pavlarčík, S., Ladygin, Z., Siarzewski, W., 2010: Jaskyne. In. Tatry. Príroda. Printing Miloš Uhlíř – Baset, p. 187-230.
- Prikryl, L. V., 1984: Matej Bel a jaskyne na Slovensku. Slovenský kras 22, p. 5-24
- Prikryl, L. V., 1985: Dejiny speleológie na Slovensku. Bratislava. Veda, printing of SAV, 204 p.
- Skřivánek, F., 1978: Dějiny speleologie na území ČSSR. Československý kras 30, p. 91-105.
- Soják, M., 2007a: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra, 184 p.
- Šimková, Z., 2002: Draci v dejinách i legendách. Historická revue 13, vol. 10, p. 11-13.
- Števík, M., 2003: Prírodno-geografické pomery na Spiši a prírodné názvy na Spiši v písomných dokumentoch z 13. a 14. storočia. In. Terra Scepusiensis. Levoča – Wrocław, p. 103-112.
- Tibenský, J., (eds.), 1987: Matej Bel, Doba, život, dielo. Bratislava. Printing SAV, s. 159-352.
- Volko-Starohorský, J., 1944: Práca a dielo. Lipt. Sv. Mikuláš. Nákladom „Múzea slovenského krasu“, 45 p. + photo appendices.
- Volko-Starohorský, J., 1949: Geologická poloha Liptovského krasu na Slovensku. Československý kras 2, p. 15-17.
- Wiśniewski, W.W., 1992: Po stopách hľadačov pokladov (Nové jaskyne vo Vysokých Tatrách). Spravodaj SSS, vol. 2, p. 9-12.

Zborník prednášok z konferencie pod názvom Ikonografia Tatier vydaný v rámci projektu Stretnutie siedmich kultúr poľsko-slovenského pohraničia "Od Ladislava Medňanského po Jana Kanty Pawluškiewicza" bol spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľská republika - Slovenská republika 2007-2013.

Tom referatów z konferencji pt. *Ikonografia Tatr* został wydany w ramach projektu pt. *Spotkanie siedmiu kultur pogranicza polsko-słowackiego "Od Ladislava Mednyánszkeho do Jana Kantego Pawluškiewicza"* współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska - Republika Słowacka 2007-2013.

A year-book comprising the conference lectures called The Tatras Iconography published within the project called *A Meeting of the Seven Cultures of the Polish-Slovak border "From Ladislav Medňanský to Jan Kanty Pawluškiewicz"* was cofinanced by the European Union of the European fund of regional development and of a state budget within the Cross-Border Co-operation Programme Poland and Slovak Republic 2007-2013.

